

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

GRAMER TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz

Ankara — 1992

Hazırlayan : Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ
İnceleyen : Kol Çalışması
İlk Baskı : 5000

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz	VII
Bibliyografya	XIII
Kısaltmalar	XIX
Sözlük	1-180
Dizinler	181-212
Almanca Dizin	182
Fransızca Dizin	193
İngilizce Dizin	201
Osmanlıca Dizin	209

ÖN SÖZ

Bilindiği gibi, her bilim dalı, kendi özel kavramlarına karşılık olan terimlerinin, ancak o bilim dalı mensuplarının kabul gören ortaklaşa bir genellik kazanması ile yüksek bir anlatım düzeyine ulaşabilir. Bu nedenle, bir bilim dalının terimleri o bilim dalının temeli sayılır.

Öteki bilim dallarında olduğu gibi, Türk dili alanında da Türkçe terimler konusu ne yazık ki, çeşitli kültürel sebepler ile asırlarca yüzüstü bırakılmıştır. Yıllarca da daha rayına oturtulamamış, çözüm bekleyen bir konu olarak süregelmiştir. Bu durum, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türk dilinin-onda bilim dili olma özelliği görülememesi gibi sakat bir anlayışa bağlı kalınarak ihmali veya geri plâna itilmesi ile ilgilidir.

X. yüzyıldan başlayarak İslâm medeniyeti alanına girmiş olan Türk dünyasında, Araplara ve diğer yabancılara Türkçeyi öğretmek üzere yazılmış gramer veya gramer-sözlük karışımı eserlerin çoğu Arap, bazıları da Fars dilindedir. Bu eserlerde Türkçenin kuralları Arap dilinin kalıplarına göre düzenlenmiştir. *Divanü Lûgat-it-Türk* (M.1073), *Kitâbü'l-idrâk li-Lisani'l-etrâk* (M.1312), *Mukaddimetü'l-edeb* (13. yüzyıl), *Ettuhfetü'z-Zekiyye* (14. yüzyıl) gibi Türk kültürünün kaynak eserleri, bunun tipik örnekleridir. Bu tutuma paralel olarak elbette söz konusu eserlerde geçen dil olayları ve kurallar da Arapça terimlerle karşılanmıştır.

Anadolu'da Oğuzca'ya dayalı bir yazı dilinin kurulup gelişmesinden sonraki devirlerde yazılan Osmanlı Türkçesi gramerleri de hemen hemen bu anlayışa uygun sınıflamalara ve terimlere bağlanmıştır. Osmanlı bölgesinin ilk grameri olarak bilinen ve B e r g a m a l ı K a d r i tarafından yazılan *Müeyyiretü'l-ukûm* (M.1530)'daki *fi'l-i mâzi-i mechûl* (edilgen geçmiş zaman), *el-hâlü'l-ma'tûmu'l-muttaridatu* (geniş zaman kipi), *mutekellim vahdehû* (1.şah.teklik), *müfred-i muhatâb* (2.şah.teklik), *mutekellim ma'al'gayr* (1.şah.çokluk), *meçhulü emr-i hâzır* (edilgen emir kipi), *ma'lûm-ı nehy-i hâzır* (olumsuz emir kipi) gibi terimler, Türk dilinin gramerinin, Arapçanın kaynaklık ettiği nasıl bir terim sistemine bağlandığının tanıklarındır.

T a n z i m a t devrinde, Batıya yönelme, dilde sadeleşme ve Türkçecilik hareketleri dolayısıyla gramer yazarlığı ve gramer terimleri biraz daha farklı ölçülerle ele alınmıştır. Sayıca da eskisiyle kıyaslanamayacak oranda çoktur. M e h m e d F u a d ve A h m e d C e v d e t paşaların *Medhal-i Kavaid* (1851), *Kavaid-i Osmaniye* (1865) *Kavaid-i Türkiye* (1875), *Tertib-i Cedid Kavaid-i Osmaniye*

¹ Yayını, Besim Atalay, TDK., Ankara 1946, 247 + 182 s.

(1875) adlı eserleri ilk örneklerdir. Sırada daha sonra yer alan S ü l e y m a n P a ş a ' n ın *İlm-i Sarf-ı Türkî* (1874)'si, A l i N a z i m a ' n ın *Lisan-ı Osmanî* (1880)'si, S e l i m S a b i t ' i n *Sarf-ı ve Nahv-i Osmanî* (1881)'si, M e h m e d R ı f a t ' ı n , *Külliyat-ı Kavaid-i Osmaniye* (1885)'si, A b d u l l a h R a m i z P a ş a ' n ın *Emsile-i Türkî* (1886)'si ile Ş e m s e d d i n S a m i ' n i n *Nev-usûl Sarf-ı Türkî* (1892)'si, N e c i b Â s ı m ' ı n *Osmanlı Sarfı* (1894), M e h m e d R ı f a t ' ı n i k i c i l t l i k *Hâce-i Lisân-ı Osmanî* (1894-1895)'si, Ş e y h E f e n d i ' n i n *Mufasssal yeni Sarf-ı Osmanî* (1901)'si, H ü s e y i n C a h i d Y a l ç ı n ' ı n *Türkçe Sarf ve Nahv* (1908)'i ve n i h a y e t A h m e t C e v a t E m r e ' n i n , *Lisan-ı Osmanî* (1912)'si, T a n z i m a t v e M e ş r u t i y e t d e v i r l e r i n i M i l l î E d e b i y a t v e C u m h u r i y e t d e v i r l e r i n e b a ğ l a y a n b a ş l ı c a g r a m e r l e r d i r . N e v a r k i , T a n z i m a t v e S e r v e t - i F ü n û n d e v i r l e r i n d e k i d i l i s a d e l e ş t i r m e ç a b a l a r ı , g e n e l l i k l e y a z ı d i l i n i O s m a n l ı c a ç e r ç e v e s i n d e s a d e l e ş t i r m e , A r a p ç a - F a r s ç a v e T ü r k ç e n i n k a r m a s ı d u r u m u n d a k i O s m a n l ı c a y ı « e n s a d e O s m a n l ı c a » t e m e l i n d e d a h a a n l a ş ı l ı r b i r d i l d u r u m u n a g e t i r m e h e d e f i n e y ö n e l m i ş o l d u ğ u n d a n , y a z ı l a n g r a m e r l e r d e k i t e r i m l e r d e « O s m a n l ı c ı l ı k » n i t e l i ğ i n d e n k u r t u l a m a m ı ş t ı r . E s e r l e r i n d e k u l l a n d ı ğ ı ö z e n t i s i z , a ç ı k , s a d e h a l k d i l i i l e ü n y a p m ı ş o l a n A h m e d M i d h a t E f e n d i ' n i n O s m a n l ı c ı n ı n i ç i n d e b u l u n d u ğ u d u r u m u a ç ı k l a y a n a ş a ğ ı d a k i c ü m l e l e r i a y n ı z a m a n d a o d e v r i n t e r i m l e r i i ç i n d e g e ç e r l i d i r . A h m e d M i d h a t : « E l y e v m k u l l a n d ı ğ ı m ı z l i s a n , A r a b î v e F a r i s î v e T ü r k î v e O s m a n l ı l a r ı n g e m i c i l i k t e v e s a n ' a t t a k e s b e t t i k l e r i t e r a k k î m ü n a s e b e t i y l e Y u n a n v e İ t a l y a n v e T e r a k k i y a t - ı â h i r e m i z i n g ö s t e r d i ğ i l ü z u m ü z e r i n e b i r d e F r a n s ız l i s a n l a r ı n d a n m ü r e k k e p d i r » ² d i y e r e k k i m i z a m a n A r a p l a r ı n k i m i z a m a n A c e m l e r i n v e h e l e ş i m d i d e F r e n k l e r i n k a p ı l a r ı n ı ç a l a r a k k e l i m e v e k u r a l l a r b a k ı m ı n d a n b i r d i l d i l e n c i s i o l d u ğ u m u z u e s e f l e k a y d e t m i ş t i r . G e r ç e k t e n d e T a n z i m a t v e S e r v e t - i F ü n û n d e v i r l e r i n d e A r a p ç a k ö k l e r e b a ğ l ı l ı k l a B a t ı d i l l e r i n d e k i k a r ş ı l ı k l a r ı o l d u ğ u g i b i a k t a r m a y o l u n a d a c e v a z v e r e n i k i l i b i r e ğ i l i m b a ş g ö s t e r m i ş t i r . N i t e k i m A l i S u a v i v e Ş e m s e d d i n S a m i , B a t ı k a y n a k l ı k e l i m e v e t e r i m l e r e , A r a p ç a v e F a r s ç a n ı n i m k â n l a r ı n a b a ş v u r a r a k k a r ş ı l ı k a r a m a y e r i n e , o n l a r ı o l d u ğ u g i b i k a b u l e t m e g ö r ü ş ü n d e d i r l e r ³. G ö r ü l y o r k i , b u d ö n e m l e r d e A r a p ç a v e F a r s ç a k ö k e n l i t e r i m l e r s o r u n u n a b i r d e B a t ı k a y n a k l ı t e r i m l e r t a r t ı ş m a s ı g i r m i ş t i r . A n c a k , g r a m e r t e r i m l e r i k o n u s u n d a y i n e A r a p ç a k ö k l e r d e n y a p ı l a n l a r h â k i m d u r u m d a d ı r . Y u k a r ı d a a d l a r ı n ı s ı r l a d ı ğ ı m ı z O s m a n l ı T ü r k ç e s i g r a m e r l e r i n i n h e m e n h e p s i n d e d e b u o r t a k ö z e l l i k g ö z e ç a r p m a k t a d ı r .

1911-1923 yılları arasını kaplayan *Millî Edebiyat* dönemi'nde, *Yeni Lisan* akımını temsil edenlerin öncülüğü ile dil konusu, tarihi ve sosyal gerçeklere uygun sistemli bir dava halinde ele alınmıştır. Devrin fikriyatını yapan ve dil konusundaki görüşlerini *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinde açıklayan Z i - y a G ö k a l p ⁴, bu eserin «Lisanî Türkçülüğün Umdeleri» başlığı altındaki

² *Dağarcık*, yıl 1288 (1871), s. 1.

³ *Terceman-ı Hakikat*, yıl 1299 (1882), s. 112.

⁴ *Ulûm*, Paris 12 Rebiülevvel 1287 (1870); *ihdam ve Malûmat* 25 Temmuz 1313 (1897).

⁵ Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı yay., İstanbul 1972, s. 113-139.

bölümünün 5. maddesinde⁶ terimler konusunu da ele almıştır. Ziya Gökalp'e göre, yeni terimler yapılırken önce bunların halk dilinde karşılıklarının bulunup bulunmadığı incelenmeli, varsa, oradan alınmalıdır. Eğer yoksa, Türkçenin kuralları işletilerek yeni terimler yapılmalı, bu da mümkün olmadığı takdirde, terkipsiz olmak şartıyla Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmalıdır. Gerekli durumlarda ve teknik alanlarda, Batı kaynaklı terimlerden yararlanılmalıdır.

Ziya Gökalp'in ortaya koyduğu bu esaslar, terim çalışmaları için Cumhuriyet devrine uzanan elverişli bir ortam hazırlamıştır. Ancak, bu dönemde gramer terimleri bakımından da Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerindeki genel anlayışın dışına çıkmadığı söylenemez. Bu nedenle Cumhuriyet devrine gelinceye kadar öteki alanların terimleri gibi gramer terimlerimiz de genellikle Arapça, Farsça kelime ve kurallarla yapılmış *Osmanlı Türkçesi* terimleri niteliğindedir.

Cumhuriyet devrindeki terim çalışmaları, Türkçeyi yüksek düzeyde bir bilim ve kültür dili haline getirme hedefinin gereği olarak ayrı bir konu halinde ele alınmıştır. Çalışmalar, dil inkılâbının temel felsefesine uygun bir yol izlediğinden, nitelik bakımından daha önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak bir özellik taşır. Dolayısıyla, Türkçe ve Türkçeleşmiş köklerden Türkçe eklerle terim yapma yöntemine dayanır. Aynı durum gramer terimleri için de söz konusudur.

Gramer terimleri, Cumhuriyet devrinde üzerinde en çok durulan ve işlenen konulardandır. Ne var ki, 1932'den sonra Türk Dil Kurumu'nun öncülüğündeki ilk çalışmalar birer teklif ve deneme niteliğindedir⁷. Sayıları pek sınırlı olmakla birlikte, sözlük halindeki daha düzenli yayınlar, sonraki yıllara rastlar. Türk Dil Kurumu, 1942 yılında, *Felsefe ve Gramer Terimleri Sözlüğü*⁸, içinde 200 kadar gramer terimi yayınlamıştır. 1949 yılında, J. M a r o u z e a u 'nun *Lexique de la Terminologie Linguistique*⁹ adlı eserini temel almak ve gramer terimlerini dil bilim terimleriyle birleştirmek suretiyle *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nü¹⁰ çıkarmıştır. Daha sonra bunları V e c i h e H a t i b o ğ l u ' nun hazırladığı *Terimler Sözlüğü*¹¹ izlemiştir. Arkasından da B e r k e V a r d a r ' ın, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* yayınlamıştır¹². Bu alandaki son yayın A h m e t T o p a l o ğ l u ' nun *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*'dür¹³.

Türk Dil Kurumu'nun öncülüğündeki çalışma ve yayınlara rağmen, gramer terimleri uzun süre rayına oturtulamamıştır. Bunun başlıca nedeni, terim ça-

⁶ Göst. e. s. 130 ve öt.

⁷ «Gramer İstılahları», *Türk Dili*, C. 1, S. 7 (1934), s. 8-12, «Gramer (Kurambilim) Terimleri»; *Türk Dili Belleten*, II. Seri, S.1-2 (1940), s. 63-72; «Gramer Terimleri», *Türk Dili Belleten* II. Seri, S. 11-12 (1941), s. 129-156.

⁸ İstanbul, Cumhuriyet Basımevi, 205 s.

⁹ Paris 1933.

¹⁰ Ankara Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO, 252 s.

¹¹ İlk baskısı TDK. Ankara 1969, 128.s., 2.baskısı TDK. Ankara 1972, 145 s.

¹² TDK. Ankara, Sevinç Basımevi 1980, 232 s.

¹³ Ötüken Neşriyat A.Ş.1989, 228 s.

İşmalarının bu işlerde tam hazırlıklı bir ekip tarafından sistemli olarak yürütülememiş ve yapılan terimlerden çoğunun terim yapma yöntemindeki görüş ayrılıkları dolayısıyla genel bir kabul bulamamış olmasıdır.

Bu durum karşısında, Türk dili çalışmalarının Türkçe temelinde sağlıklı bir terim sistemine kavuşturulabilmesi için zaman zaman üniversitemizdeki dilci öğretim üyeleri tarafından da önemli çabalar harcanmıştır. Dil konuları işlenirken, yabancı dillerdeki terimlere Türkçe karşılıklar koyma yolunda her bilim adamı kendine düşen görevi yerine getirmeye çalışmıştır. Bu yolla, gramer dalı bazı güzel terimler kazanmıştır. Ancak, bu çalışmalar sistemli bir yönlendirmeye bağlanmadığı için bütünü ile yine de yetersiz kalmış ve dilimizi Türkçeleştirme çalışmalarındaki dalgalanmalar bu alanda da etkisini göstermiştir. Böylece, zaman içinde belirli bir kavram için birbirinden farklı karşılıklar ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Batı dillerinden çeviri yoluyla alınan veya Türkçe köklerden türetilen bir kısım terimlerde; verilen karşılıklar, belirtilmek istenen kavramları karşılayamadığı ve zorlamalara dayanan türetme yanlışları bulunduğu için genel bir kabul bulamamıştır. Bu durumun sonucu olarak çok defa ilk ve orta öğretimde kullanılan terimler ile yüksek öğretimde kullanılan terimler birbirinden farklı olmuş; fakülteden fakülteye, hattâ aynı fakültede öğretim üyesinden öğretim üyesine, okullarda kitaptan kitaba, öğretmenden öğretmene değişen terimler ortaya çıkmıştır. Bu konuda zaman zaman düzenleyici bazı girişimler olmuşsa da terimlerimiz yine de çözüm bekleyen bir konu olarak askıda kalmıştır.

İşte, gramer terimleri konusundaki bu durumu gözönünde bulunduran Türk Dil Kurumu, Türk dili çalışmalarının sağlıklı ve birleştirici bir terim sistemine kavuşturulabilmesi için, bilimsel temellere oturtulmuş yeni bir gramer terimleri sözlüğünün hazırlanmasını karar altına almıştır.

Elinizdeki *Gramer Terimleri Sözlüğü*, birkaç yıllık sürekli bir çalışmanın ürünüdür. Çalışma yöntemi olarak önce, Türk dili alanında yazılmış bütün gramerler ve diğer Türkçe kitaplarla 200'ün üzerindeki makale taramadan geçirilerek eldeki terim malzemesinin bir dökümü yapılmıştır. Daha sonra, bu malzemeyi süzgeçten geçirme ve değerlendirme safhasına girilmiştir. Bu safhada, eldeki terimlerin birden fazla karşılık taşıyanları ile hiç karşılığı bulunmayanlar, karşılığı bulunup da yapı veya içeriğindeki sakatlık dolayısıyla, benimsenmemiş olanlar, tanımlamaları yetersiz kalan veya yanlış olanlar ayıklanarak alfabetik listelere bağlanmıştır.

Bu ayıklama safhasında, gramer terimlerimizin bütün dilciler tarafından ortaklaşa kabul görerek yerleşmiş olanları üzerinde herhangi bir tartışma söz konusu olmamıştır. Ancak, yukarıda belirttiğimiz nitelikte olup da üzerinde ayrıca durulması gerekenler ile teklif niteliğinde olanları, kendi görüşlerimizle birlikte Kurum Bilim Kurulu'nu öteki dilcilerinin de görüşlerine sunmayı uygun bulduk. Böylece, üzerinde tekrar durulması gereken terimlerle teklif halindeki yeni karşılıklar, Gramer Bilim ve Uygulama Kolu'nca oluşturulan bir

komisyonda tartışmaya açılarak bunlar için en elverişli olanlarda karar kılınmıştır.

Terim malzemesinin bu şekildeki tespitinden sonra, her terimin gerekli tanımlama ve açıklaması yapılmış, daha önceki tanımlamalarda yer alan eksiklikler tamamlanmış, yanlışlar düzeltilmiştir. Yapılan açıklamalarda tamamen Türkçedeki olaylara bağlı kalınmış, Türkçe terimler ile bunların Batı dillerindeki karşılıkları arasında bir uyum bulunup bulunmadığı, Türkçedeki durum ve olaylar ile bu dillerdeki durum ve olayların karşılaştırılması yoluyla tespit edilmiştir. Ayrıca, karşılıksız terimlere Türkçe karşılıklar aranmış; elverişsiz terimlere elverişli karşılıklar bulma yolu denenmiştir. Birbirine paralel veya zıt anlamlı terimlerde bu özelliği yansıtacak denklige özen gösterilmiştir. Bunun dışında, terim niteliğinde olmayanlar ayıklanmış ve şimdiye kadar yayınlanmış terim sözlüklerinde bulunmayan birçok terim eklenmiştir.

Dil bilimi terimleri ayrıca ele alındığından, eserde yalnızca bunların gramer konuları ile ortaklaşanlarına yer verilmiştir.

Örneklendirmelerde büyük bir çoklukla edebî eserlerin taranması yoluyla seçilen cümleler sıralanmıştır. Bir terimin kapsamı içine giren olayın ve çeşitli gramer şekillerinin yeterince karşılanabilmesi için gerektiğinde örneklerin sayısı artırılmıştır.

Eldeki sözlükte 968 madde yer almıştır. Ayrıca içinde, bunların Almanca, Fransızca, İngilizce ve varsa Osmanlıca karşılıkları da verilmiştir.

Terim sözlükleri hazırlamanın güçlükleri ortadadır. Bu konuda gösterdiğimiz bütün gayrete rağmen, elbette eksiksiz bir gramer terimleri sözlüğü ortaya konduğu iddiasında değiliz. Kullanımda başgösteren bazı eksikler, zamanla yeni eklemeleri gerekli kılabilir. Ancak, şu hususu önemle vurgulamak isteriz ki, eğer elinizdeki sözlük, hedefine ulaşır ve bütün dilcilerimizin ortaklaşa kabul edebilecekleri bir terim birliğini sağlayabilirse, Türk Dil Kurumu adına mutluluk duyacağız.

Sözlerimize son verirken, bu eserin ön hazırlığı sırasında bana yardımcı olan sevgili eski öğrencilerim Doç. Dr. Sema Barutçu, Dr. Dilek Elçin, Yard. Doç. Dr. Önal Kaya ile tartışma konusu terimlerin gözden geçirilmesi için kurulan komisyonda değerli görüşlerini bildirmek suretiyle yardımlarını esirgemeyen aziz meslektaşlarım Prof. Dr. Kemal Eraslan, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Prof. Dr. Hamza Zülfikar, Prof. Dr. İsmail Parlatur, Prof. Dr. Mertol Tulum, Prof. Dr. Osman Nedim Tuna, Doç. Dr. Osman Sertkaya'ya ve Prof. Dr. rahmetli Mehmet Akalın'ın hatırasına candan teşekkürlerimi sunarım.

Zeynep KORKMAZ

BİBLİYOGRAFYA

- ABASIYANIK, SAİT FAİK, *Semaver, Sarnıç*, Bütün eserleri 1, Bilgi yayınları: 101/1. Hikâye Dizisi: 9, I. Basım, Ankara 1970.
- , *Şahmerdan, Lüzumsuz Adam*, Bütün eserleri 2, Bilgi yayınları: 101/2. Hikâye Dizisi: 10, I. Basım, Ankara 1970.
- , *Medarı Maişet Kanunu*, Bütün eserleri 3, Bilgi yayınları: 101/3. Roman Dizisi: 25, IV. Basım, Ankara 1970.
- ADIVAR, HALİDE EDİP, *Ateşten Gömlek*, Atlas yay., 8 baskı, İstanbul 1968, 166 s.
- , *Kalp Ağrısı*, Remzi kitâbevi, 3. baskı, İstanbul, 1962, 263 s.
- , *Sinekli Bakkal*, Atlas yay., 26. baskı, İstanbul 1968, 304 s.
- , *Vurun Kahpeye*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1963, 144 s.
- AKSAN, DOĞAN, *Anlambilim ve Türk Anlambilimi*, Ankara Üniv. DTCF. yay., Ankara 1971, 199 s.
- , *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim I*, Türk Dil Kurumu yay. Ankara 1977, 162 s.
- , *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim II*, Türk Dil Kurumu yay. Ankara 1980, 164 s.
- , *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim III*, Türk Dil Kurumu yay. Ankara 1982, 246 s.
- AKYÜZ, KENAN, *Batı Tesirinde Türk Şiir Antolojisi*, 3. baskı, Ankara 1970, 1033 s.
- ALTHAUS, H. PETER — HENNE H. — WELGAND, H. ERNST, *Lexikon der Germanistischen Linguistik*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1980, 258 s.
- ARAT, REŞİT RAHMETİ, *Gramer İstılahları Hakkında*, Türk Dili, C. 4, S. 44, (1954-1955), s. 479-488
- ASYA, ARİF NİHAT, *Aydın Aynasından*, Bütün Eserleri, Nesirler: 4, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1976, 357 s.
- , *Kubbeler*, Bütün Eserleri, Nesirler: 5, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976, 354 s.
- , *Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk* (Zeynep Korkmaz yay.), AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1991, XXV + 638 s.
- ATAY, FALİH RIFKI, *Gezerek Gördüklerim*, 1000 Temel Eser 38, Devlet Kitapları, I. Basılış, İstanbul 1970, 293 s.
- AYVERDİ, SAMİHA, *Yusuftuk*, Nesirler, Gayret Kitabevi, İstanbul 1946, 160 s.
- BANARLI, N. SAMİ, *Türkçenin Sırları*, İstanbul Fatih Cemiyetinin 66., İstanbul Enstitüsünün 53. kitabı, 1972, 319 s.

- BANGUOĞLU, TAHSİN, *Türkçenin Grameri*, TDK. Ankara 1974, 628 s.
- , *Türkçenin Grameri*, TDK. Ankara 1990, 628 s.
- BEYATLI, YAHYA KEMAL, *Rübailer, Hayyam Rubailerine Türkçe Söyleyişlerle*, Yahya Kemal Külliyyatı: 3, İstanbul 1963, 60 s.
- , *Kendi Gök Kubbemiz*, 1000 Temel Eser, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, 166 s.
- , *Aziz İstanbul*, 3. baskı, Fetih cemiyeti yay., İstanbul 1974, 208 s.
- BİRSEL, SALÂH, *İstanbul - Paris*, Türkiye İş Bankası yay., Ankara 1983, 327 s.
- BOHUSCH, OTMAR, *Lexikon der Grammatische Terminologie*, Verlag Ludwig Auer, Donau-worth 1972, 317 s.
- BUĞRA, TARIK, *İbişin Rüyası*, Hisar Yayınları, Ankara 1966, 266 s.
- , *Gençliğim Eyvah*, Bütün Eserleri 2, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 1979, 437 s.
- , *Yalnızlar*, Bütün Eserleri 7, I. Baskı, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 1981, 258 s.
- , *Yağmur Beklerken*, Bütün Eserleri 8, I. Baskı, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 1981, 256 s.
- , *Dönemeçte*, Bütün Eserleri 6, I. Baskı, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 1980, 310 s.
- , *İbişin Rüyası*, Hisar Yayınları, Ankara 1966, 266 s.
- BÜYÜKARKIN, BEKİR, *Yoldaki Adam*, Hakan Yayınevi, İstanbul 1973, 398 s.
- CRYSTAL, DAVID, *A First Dictionary of Linguistics and Phonetics*, London 1980, 390 s.
- CUNBUR, MÜJGAN, *Karacaoğlan*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür yayınları, Ankara 1973, 398 s.
- DEVELLİOĞLU, FERİT, *Türk Argosu*, 4. baskı, Ankara 1959, 206 s.
- DILAÇAR. AGOP, "Türkiye Türkçesi Gramerlerinden Seçme Eserler" *Türk Dili* C.2, S.21 (Haziran 1953), 603-609 ss.
- ERCİLASUN, AHMET BİCAN, *Kars İli Ağzıları: Ses Bilgisi*, Gazi Üniv. yay. Ankara 1983, 386 s.
- ERGIN, MUHARREM, *Osmanlıca Dersleri*, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1958.
- , *Türk Dil Bilgisi*, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1962, 384 s.
- EROL, SAFİYE, *Ülker Fırtınası*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1944, 182 s.
- ERSOY, MEHMET AKİF, *Safahat*, İnkılâp Kitabevi, Beşinci Basım, İstanbul 1956, 560 s.
- GEMALMAZ, EFRASYAP, *Erzurum İli Ağzıları* (İnceleme, Metin, Sözlük ve Dizinler I, II, III) Erzurum Atatürk Üniv. yay., Erzurum 1978.
- GENCAN, TAHİR NEJAT — EDİSKUN, HAYDAR — DÜRDER, BAHA-GÖKŞEN, ENVER NACİ, *Yazın Terimleri Sözlüğü*, TDK. Ankara 1974, 168 s.
- GÖKYAY, ORHAN ŞAİK, *Bu Vatan Kimin*, 20 Yılın Şiirleri ve Şairleri, Hazırlayan: Dünder Akunal, Kemal Matbaası, İstanbul 1943, 63 s.

- _____, *Gramer İstılahları*, Türk Dili, Belleten, C. I, S. 7 (1934), 8-12 ss.
- GÜNAY, TURGUT, *Rize İli Ağızları* (İnceleme, Metinler, Sözlük), Kültür Bakanlığı Milli Folklor Dairesi yay., Ankara 1978, 340 s.
- GÜNTEKİN, R. NURİ, *Kızılçık Dalları, İnkılâp ve Aka Kitabevleri*, İstanbul 1970, 208 s.
- _____, *Acımak, İnkılâp ve Aka Kitabevleri*, 9. Basılış İstanbul 1972, 128 s.
- HARMANN, R.R.K. — STORK, F. C., *Dictionary of Language and Linguistics*, Applied Sciences Publishers Ltd., London 1976, 302 s.
- HATİPOĞLU, VECİHE, *Atatürk ve Terim Devrimi*, Türk Dili, C. 25, S. 241-246, (1971-1972), 88-89, 88-91 ss.
- _____, *Dilbilgisi Sözlüğü*, TDK, Ankara 1972, 145 s.
- HİSAR, ABDÜLHAK ŞİNASI, *Fahim Bey ve Biz*, Bütün Eserleri, 1, 5. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978, 218 s.
- _____, *Çamlıcadaki Eniştemiz*, Bütün Eserleri 2, Varlık Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1967, 282 s.
- _____, *Boğaziçi Mehtapları*, Bütün Eserleri, 3, 4. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1978, 244 s.
- _____, *Geçmiş Zaman Fıkraları-Ali Nizami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*, Bütün Eserleri, 5, 4. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979.
- _____, *Ahmet Haşim-Yahya Kemal'e Veda*, Bütün Eserleri 6, 4. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1979, 239 s.
- KARAY, REFİK HALİD, *Minelbab İlelmihrab, İnkılâp ve Aka Kitabevi*, İstanbul 1964, 230 s.
- _____, *Memleket Hikâyeleri*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1964.
- KARAOSMANOĞLU, YAKUP KADRİ, *Ergenekon, Milli Mücadele Yazıları*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1964, 228 s.
- _____, *Erenlerin Bağından*, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1961, 119 s.
- _____, *Erenlerin Bağından*, 1000 Temel Eser, Devlet Kitapları, 2. Basılış, İstanbul 1970, 118 s.
- KOCAGÖZ, SAMİM, *İzmir'in İçinde*, Sinan Yayınları, Haşmet Matbaası, İstanbul 1973, 432 s.
- KORKMAZ, ZEYNEP, *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1965, 1956, 123 s.
- _____, *Neuşehir ve Yöresi Ağızları I, Ses bilgisi*, Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğ. Fak. yay. Ankara 1963; 2. baskı, Ankara 1976, 230 s.
- _____, *Sadru'd-din Şeyhoğlu, Marzuban-nâme Tercümesi*, İnceleme-Metin-Sözlük, Tıp-kıbasım, Ankara Üniv. DTCE. yay., Ankara 1972, 471 + 130 s.
- _____, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara Üniv. DTCE. yay., 2. Baskı, Ankara 1969, 35 s.
- KUNTAY, MİTHAT CEMAL, *Türkün Şehnamesinden*, Hazırlayan: Faruk K. Timurtaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, 113 s.

MEVLÂNÂ, CELÂLEDDİN RUMÎ (Çev. Veled Çelebi İzbudak), *Dünya Edebiyatından Tercümeler*, Şark İslâm Klasikleri, I , II İstanbul 1956, IV İstanbul 1957, V. İstanbul 1958.

MÜFİDE FERİT (Tek), *Pervaneler*, Otağ Matbaası, İstanbul 1974, 176 s.

MÜFTÜOĞLU, AHMET HİKMET, *Çağlayanlar*, MEB., İstanbul 1971, 4 + VII + 292 s.
NAYIR, YAŞAR NABİ, "Bu On Yıl", *Varlık Dergisi*, Yıl 1, C. I, S. 8 (29 Birinciteşrin 1933), s. 115 ve öf.

NECİP ASİM-HASAN TAHSİN, *Lügat-ı İlmiye ve Fenniye* (Osmanlıca-Fransızca-Türkçe-Rusça-Kazakça Terminologia Sözlüğü), C. I-II, Almaata 1959.

OLCAY, SELAHATTİN-ERCİLASUN, AHMET BİCAN-ASLAN, ENSAR, *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, TDK Yay., Ankara 1976, 398 s.

ONAN, NECMETTİN HALİL, *Çakıl Taşları*, Ahmet Kâmil Matbaası, İstanbul 1927, 79 s.

ÖMER SEYFETTİN, *Bomba*, Bütün Eserleri 3, Bilgi Yayınevi, Ankara 1970, 229 s.
———, *Harem*, Bütün Eserleri 4, Bilgi Yayınevi, 95/4, Hikâye Dizisi: 18, Ankara 1970, 254 s.

———, *Efruz Bey*, Bilgi Yayınları, 95/4, Hikâye Dizisi: 8, Ankara 1970, 256 s.

PEI MARIO A.—GAYNOR FRANK, *Dictionary of Linguistics*, 5. baskı, Londra 1970, 238 s.

SAFA, PEYAMİ, *Biz İnsanlar*, İnkılâp Kitabevi, 1959, 270 s.

———, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, İnkılâp ve Aka Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1964, 215 s.

———, *Maşher*, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1973, 325 s.

———, *Yalnızız*, 1000 Temel Eser, Devlet Kitapları, I. Baskı, İstanbul 1971, 469 s.

———, *Şimşek*, Ötüken yayınları, 3. baskı, İstanbul 1972, 304 s.

———, *Bir Tereddüdün Romanı*, Ötüken Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul 1987, 179 s.

SEPETÇİOĞLU, MUSTAFA NECATİ, *Çardaklı Bakıcı*, MEB. Büyük Türk Yazarları ve Şairleri Komisyonu yay.7, Tiyatro Eserleri Serisi: 1, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, 115 s.

TAHİR, KEMAL, *Köyün Kanburu*, Düşün Serisi, 5. Kitap, İstanbul 1959.

———, *Esir Şehir*, *Esir Şehrin İnsanları*, Sander Yayınları, İstanbul 1969, 427 s.

———, *Yol Ayrımı*, Sander Yayınları, Türk Yazarlar Dizisi: 4, İstanbul 1971, 464 s.

TANPINAR, AHMET HAMDİ, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1961, 371 s.

———, *Beş Şehir*, 1000 Temel Eser, Devlet Kitapları, İstanbul 1969, 260 s.

———, *Yaşadığım Gibi*, Hazırlayan: Dr. Birol Emil, Türkiye Kültür Enstitüsü Yay., İstanbul 1970, 459 s.

———, *Yaz Yağmuru*, Büyük Kitaplık, İstanbul 1972, 172 s.

- _____, *Abdullah Efendinin Rüyalari*, Büyük Kitaplık, No: 5, Edebî Eserler Serisi: 2, İstanbul 1972, 215 s.
- _____, *Sahnenin Dışındakiler*, Büyük Kitaplık: 7, Edebî Eserler Serisi: 3, İstanbul 1973, 374 s.
- _____, *Huzur*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, 472 s.
- T.D.K., *Tarama Sözlüğü I-VII*, TDK. Ankara 1963-1974.
- TEVFİK FİKRET, *Halûk'un Defteri*, Tanin Matbaası, İstanbul 1912, 91 s.
- TİMURTAŞ, FARUK KADRI, *Eski Türkiye Türkçesi: XV. Yüzyıl Grameri-Metin-Sözlük*, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1977, 322 s.
- TOPALOĞLU, AHMET, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1989, 228 s.
- VARDAR, BERKE ve arkadaşları, *Başlıca Dilbilim Terimleri*, İst. Üniv. Yabancı Diller Yüksek Okulu yay. 1, İstanbul 1978.
- _____, *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara 1980, 132 s.
- YAŞAR KEMAL, *Orta Direk*, 6. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul 1980, 400 s.
- YURDAKUL, MEHMET EMİN, *Cenge Giderken*, (Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi, Hazırlayan: Kenan Akyüz, Ankara Üniv. DTCF. yay., Ankara 1953, s. 457).
- Yüksek Gramer Komisyonu, *Gramer (Kurambilim) Terimleri*, Türk Dili, Belleten II, seri S. 11-12 (1941), 129-156 ss.
- ZORLUTUNA, HALİDE NUSRET, *Büyükanne*, MEB. yay., Ankara 1971, 208 s.
- ZÜLFİKAR, HAMZA, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay., Ankara 1991, 213 s.
- _____, *"Yeni Bir Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü Dolayısıyla"* Türk Dili Dergisi S.459, (1990), 81-93. ss.

KISALTMALAR

Acp.	: Acıpayam
Afy.	: Afyon, Afyon ağzı
Alm.	: Almanca
Aış.	: Alaşehir
An. Ağz.	: Anadolu ağzları
Ana T.	: Ana Türkçe
Ant.	: Akyüz, Kenan. <i>Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi</i> . Bk. Bibl.
Ar.	: Arapça
Az.	: Azerice
Az. T.	: Azerî Türkçesi
Balk.	: Balkar Türkçesi
Başk.	: Başkırtça
Çağ.	: Çağatayca, Çağatay Türkçesi
çokl.	: çokluk şekli
Çuv.	: Çuvaşça
EAT.	: Eski Anadolu Türkçesi
Erm.	: Ermenice
ET.	: Eski Türkçe, İslâmlık öncesi Türkçesi
F.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
gen.	: genel
göst. e.	: gösterilen eser
göst.y.	: gösterilen yer
Harz.	: Harezm Türkçesi
Ing.	: İngilizce
Karacaoğlan	: Cunbur, Müjgân, Karacaoğlan (Şiirler). Bk. Bibl.
Karag.	: Karagas lehçesi
Karlı.	: Karahanlı Türkçesi
Kaz.	: Kazakça
Kır.	: Kırşehir
KT.	: Kók Türkçe
Kum.	: Kumukça
Lât.	: Lâtince
Mal.	: Malatya
Man.	: Manisa
Marz.	: Sadru'd-dîn Şeyhoğlu. <i>Marzubannâme Tercümesi</i> . Zeynep Korkmaz yayı- nı. Bk. Bibl.
Moğ.	: Moğolca
Nev.	: Nevşehir
Özb.	: Özbekçe
Siv.Tok.	: Caferoğlu, Ahmet, <i>Sivas ve Tokat İlleri Ağzlarından Toplamalar</i> . İstanbul 1944, 273s.
Tara	: Tara lehçesi

XX

Ts.	: Tarama Sözlüğü
tek.	: teklik şekli
Tkm.	: Türkmençe
Tob.	: Tobol lehçesi
TT.	: Türkiye Türkçesi
Uyg.	: Uygurca
Yak.	: Yakutça
Yoz.	: Yozgat

SÖZLÜK

abartma (Alm. *Hyperbol*; Fr. *hyperbole*; İng. *hyperbole*; Osm. *mübalâğa*)

Söz biliminde bir duyguyu, bir düşüncüyü veya bir olayı aşırı derecede büyüterek veya küçülterek anlatma: *Kalbimin derinliklerinde dalgalanan ummanlar. İncir çekirdeği kadar akıllı var. Bu adam orman ayısı. Bu kız peri güzeli vb.*

açık eğretilme bk. deyim aktarımı.

açık hece (Alm. *freie Silbe*, *offene Silbe*; Fr. *syllabe ouverte*; İng. *Open Syllable*)

Bir ünlü ile biten veya bir tek ünlüden oluşan ve ünlüsü kısa olan hece: *a-ra-ba, ba-ba, bu, ku-ru-cu, o, su, şu, ya-ya, ye-ni vb.* Aruz vezni ile yazılmış şiirlerde uzun ünlü ile biten heceler kapalı hece değerindedir. Bk. *kapalı hece*.

açıklama cümlesi (Alm. *Apposition*; Fr. *apposition*; Osm. *bedel, atf-ı beyan*)

Ana cümlede anlatılmak istenen duygu ve düşüncüyü daha çok açıklamak ve pekiştirmek için kullanılan bir yan cümle veya cümle parçası. Açıklama cümlesi, bir önceki cümleye *yani, öyle ki, demek ki* gibi sonuç ve açıklama bağlantısı kuran kelimeler ile de bağlanabilir. *Spor hayatının doruk noktası olan olimpiyat oyunlarının uzun bir geçmişi vardır. Bu davayı, bu mukaddes vatanın itilâ-yı kat'isini temin edecek olan bu davayı bugün bu mertebeye kadar getirdik* (M.K. Atatürk, *Nutuk*, s. 872). *Köylüler kış aylarını ocak başında aylak geçirirken kasabaya kağıt yükleriyle odun çekiyor, sözün kısası, dev gibi çalışıyordu* (K. Tahir, *Köyün Kamburu*, s. 11). *Seferberlik olmasa, biz bu ekinden bu kadar daha alırdık Hafız oğlum, dedi, alırdık da koyacak yer bulamazdık* (K. Tahir, *göste.*, s. 260). *Her zamanki gibi ilk anlaşılabilirlik burada da görüldü, yüzler hayret içinde kırıştı* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 132). *Artık hep böyle, burada, kasabada mı yaşamağa mahkûmdu* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 148). *Ama gene sanat olmuyor, sanata benzer bir şey oluyor, yani muvazir gidiyorlar* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, s. 164). *Bir daha yapmam diye bağırırken benim dizlerimin bağı çözülüyordu, düşeceğim sanıyordum* (A. Rasim, *Falaka* s. 112). *Tren hızını düşürüyordu; istasyona giriyordu* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 147). *O zamana kadar yapmadığı bir şeyi yaptı; çay ismi arladı* (T. Buğra, *göste.* s. 105). *İkinci Kosova'dan sonra o zamanın en büyük ordu kudreti olan Macaristan, artık kendi varlığını müdafaa geçmişti. Demek ki fethin saati çalmıştı* (Y. Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*, s. 40). *Bu sözleri, bu bilgi edayı, bu bir küçük çocuğa yakışmayacak heyecanlarla değişip karışan küçük çehreyi hiç sevmemiştin. Demek ki, ben yanılmış değilim* (R.N. Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, s. 178). *Onunla başbaşa oldukları veya yalnız onunla*

meşgul olduğu zamanlardaki gibi düşünmüyör yaşamıyordu. Öyle ki, kışın ortasına doğru kendisini hakikaten bu ruh dağınıklığına alışmış buldu (A.H. Tanpınar, Huzur, s. 278). Yine, deli eniştemiz gayet kışkançtı. Öyle ki, bu huyunu meydana koymaktan bile çekinmezdi (A.Ş. Hisar, Çamlıca'daki Eniştemiz, s. 127).

açıklayıcı (Alm. *Appositiv*; Fr. *appositif*; İng. *appositive*; Osm. *bedel, atf-ı beyan*)

Kendisinden önce gelen kelime ve kelime gruplarını daha açık ifade etmek ve anlamı kuvvetlendirmek için kullanılan kelime veya kelimeler: *Atatürk'ün büyük Nutuk'u, siyasî ve millî tarihimizin birinci elden kaynak eseri, Türk hitabet sanatının da doruğa yükselmiş bir şaheseridir. Sonra acayip bir değişiklikle ellerine geçirdikleri bu insan malzemesinin, bu küçücük ve canlı şeyin yerini almaya çalışıyorlardı (A.H. Tanpınar, Huzur, s. 285). Sonunda yorgun, bitkin ve içi kapkaranlık, kendisini uykuya, kalbinin vuruşunu hızlandıran kâbusların arasında, zaman zaman aranan noktaların, büyük müjdelere gibi uyuşturduğu uykuya bıraktı (T. Buğra, Yalnızlar, s. 51). Handan'ın son sınavının hemen ertesi günü, bir ilkbahar sabahı, haydarpaşa'dan yola çıktılar (T. Buğra, Yalnızlar, s. 74).*

Cümledeki görevleri bakımından **açıklayıcı özne**, **açıklayıcı nesne** ve **açıklayıcı tümleş** durumunda olan kelime veya kelime grupları da vardır. Bunlara bk.

açıklayıcı nesne (Alm. *Appositiv*; Fr. *appositive*; İng. *appositiive*)

Bir cümlelin nesnesini daha belirgin duruma getirmek, vasıflandırmak veya pekiştirmek için kullanılan ve yine nesne durumunda olan kelime veya kelimeler: *Azize, o kelebek ruhlu çocuk, sefir karısı olmak ve hayatını Avrupa'nın kibar dünyasında geçirmek hülyasını kuran süslü kız, şimdi Hasan beyi, yani parasız ve mevkîi, rütbesi yüksek olmayan genç yeğenini seviyordu (H.E. Adıvar Kalp Ağrısı, s. 34). O kızı, o zengin kıızı istiyorsun demek (H.Z. Uşaklıgil, Ferdî ve Şürekâsı, s. 107). Kafamdaki şeytanın varlığına indirdiği darbeyi, manevî iflâsını asla duymuyor (Ö. Seyfettin, Gizli Mabet, s. 21). Bu asrın milliyet hakikatini en anlamayan, en milliyet hissinden mahrum iki cahil şahsiyeti, Enver ile Cemali Türkçü sanıyor (Gösterilen e, s. 70). Bu konuda kendisini, gençliği ni ortaya koyan Bay Hidayet Koryürek, çok güzel konuşuyordu (S. Kocagöz, İzmir'in İçinde, s. 16) vb.*

açıklayıcı özne (Alm. *Appositiv*; Fr. *appositif*; İng. *appositive*)

Bir cümlelin öznesini daha belirgin duruma getirmek, vasıflandırmak veya pekiştirmek için kullanılan ve yine özne durumunda olan kelime veya kelimeler: *Bu genç kız için İsmail Tayfur, o kumral saçlı, uzun boylu, yeşil gözlü genç adam, herkesten her şeyden başka bir şey olmuştu (H.Z. Uşaklıgil, Ferdî ve Şürekâsı, s. 37). Azize, o kelebek ruhlu çocuk, sefir karısı olmak ve hayatını Avrupa'nın kibar dünyasında geçirmek hülyasını kuran süslü kız, şimdi Hasan Beyi, yani parasız ve mevkîi, rütbesi yüksek olmayan genç yeğenini seviyordu (H.E. Adıvar,*

Kalp Ağrısı, s. 34). Bir sarıklı hoca, *S a i t M o l l a*, İngiliz karargâhı kapılarında curnal verme nöbeti bekliyordu. (F.R. Atay, *Atatürkçülük Nedir*, s. 16). *Kasaba'nın gazete bayiliğini de yapan fotoğrafçı, Ya v u z A t a'n ın o ğ l u S e r d a r' ın a r k a d a ş ı H i l m i*, bir önceki günün tarihini taşıyan *Cumhuriyet'i* getirmişti (Tarık Buğra, *Yağmuru Beklerken*, s. 37) vb.

açıklayıcı Tümleç (Alm. *Appositiv*; Fr. *appositif*; İng. *appositive*)

Bir cümlemin tümlecini açıklayan ve aynı isim çekimi ekini almış olan kelime veya kelimeler: *Mümtaz yukarıya, a n n e s i n i n y a n ı n a c ı k t ı ğ ı z a m a n*, *demin gelen kadının on sekiz, yirmi yaşlarında bir kız olduğunu anlamıştı* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, s. 21). *Her yaz içinde saatlerce vakit geçirdiğimiz, çiçeklerini ve ağaçlarını suladığımız bahçemizden, g ö n ü l m e s k e n i m i z d e n b i r t ü r l ü a y ı r ı l a m a d ı k*. *Okumaktan bitip tükenmez zevk aldığı kitaplarına, v a r l ı ğ ı n ı n h a - y a t k a y n a ğ ı n a y e n i d e n k a v u ş m u ş t u* vb.

açıklık (Alm. *Öffnungsgrad*; Fr. *aperture*; İng. *Opening*)

Ünlülerin oluşmasında iki çene arasındaki mesafe; bazı ünlülerin oluşma şartları bakımından taşıdıkları açık olma özelliği: *Ünlüleri açıklık bakımından a, e, o, ö, u, ü, ı, ı, i şeklinde sıralamak mümkündür; a ve e ünlüleri açıklık bakımından ı ve i ünlüleri ile aynı sıraya konamaz* vb. bk ve krş. **genişleme**, **ünlü genişlemesi**.

açıklık derecesi (Alm. *Öffnungsgrad*; Fr. *aperture*; İng. *opening*)

1. Ünlülerin boğumlanmaları sırasında ağız yolunun ve çene açısının genişlik durumu bakımından taşıdığı özellik *a, e, o, ö* ünlüleri ile *ı, i, u, ü* ünlüleri açıklık dereceleri birbirinden farklı olan ünlülerdir. Bk. **genişlik derecesi**

2. Bir dil sesinin, özellikle bir ünlünün boğumlanması sırasında ses yolunun kişilere ve ağızlara göre değişebilen açılma durumu: *ayar / āyar, ba-yan / bāyan, yarin / yārın, dünya / dūnyā, gafıl / gāfil, marul / mārul, sevdā / sevdā* vb.

açık ünlü bk. **geniş ünlü**.

ad bk. **isim**.

ad bilimi (Alm. *Onomastik*, *Namenkunde*, *Bezeichnungskunde*; Fr. *onomastique*; İng. *onomastics*)

1. Geniş anlamıyla, isimleri kelime-kavram ilişkileri yönünden inceleyen bilim dalı (Alm. *Bezeichnungskunde*). Türkçede *geniş ad bilimi* diyebileceğimiz bu bilim dalında herhangi bir kavramın, söz gelişi «*sınav*» kavramının dilden dile kelimelerle nasıl anlatıldığı (Ar. *imtihan*: «*mihnet çekme*», İng. *examination* «*teraziye vurma*», Tü. *Sınav* «*denemeye alma*») ve bu anlatımda hangi etkenlerin rol oynadığı incelenir.

2. Özel adlar üzerinde duran ve özel adları köken bilgisi (etymologie), tarihî gelişme, dil ve kültür sorunları açısından inceleyen bilim dalı. Bu bilim dalının yer adları (*yer adı bilimi*, *toponymie* veya *toponomastique*), kişi ad-

ları (*onomastique*) ve çeşitli coğrafi adlar üzerinde duran alt dalları da vardır. Coğrafi adlardan ırmak, nehir, göl gibi su adları üzerinde duran dalı *hydronymie* diye adlandırılır.

ad çekimi bk. isim çekimi.

adlandırma (Alm. *Benennung*; Fr. *nomination*; İng. *naming*)

Somut veya soyut varlıklara ve nesnelere ad verme: *Bekir, Hatice, dağ, ırmak, kişi, peri, güzellik, yazlık* vb.

ağız¹ (Alm. *Mund*; Fr. *bouche*; İng. *mouth*)

Yüzün ön aşağı kısmında bulunan, nefes alıp vermeye, sesin çıkmasına ve besinlerin alınmasına yarayan organ.

ağız² (Alm. *Mundart, Lokalsprache, Sondersprache*; Fr. *parler, parler local*; İng. *local dialect, local language*; Osm. *şive*)

Bir dilin veya bir lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri: Türkiye Türkçesi'nin *İstanbul ağzı, Aydın ağzı, Konya ağzı, Nevşehir ağzı, Taşra ağzı, Anadolu ve Rumeli ağzları* gibi.

ağız³ (Alm. *Idiolekt, idiolecte*; İng. *idiolect*)

Yetiştikleri bölge, meslek, çevre ve öğrenim farkları gibi etkenler ve şahsî eğilimler dolayısıyla, bir dilin kişiden kişiye değişen kullanılışı ve konuşma biçimleri. Her yazarın kendine özgü bir dil ve üslup özelliğine sahip oluşu bundandır.

ağız sesi (Alm. *Oral, oraler Laut*; Fr. *orale*; İng. *oral*)

Boğumlanma yeri ağız olan ve ciğerlerden gelen havanın geniz yoluna kaymadan ağız boşluğundan geçmesi ile oluşan ses. Türkçenin bütün aslî ünlüleri ve *m, n, ñ* dışındaki bütün ünsüzleri ağız sesi niteliğindedir. bk. ağız ünlüsü, ağız ünsüzü Karşıtı geniz sesi.

ağızsılaştırma (Alm. *Oralisierung*; Fr. *oralisation*; İng. *oralisation*)

Geniz seslerinin ağız seslerine dönüşmesi olayı. Boğumlanma özelliği bakımından aynı zamanda birer geniz sesi niteliği taşıyan *n* ve *ñ* ünsüzleri ile, benzeşme yolu ile sonradan genizsileşmiş olan bazı ünsüzlerin doğrudan doğruya veya yeni ses değişimleri ile ayrışma uğrayarak *ñ (n) > g, ğ, y* şekillerinde bir ağız sesine dönüşmesi. Bu olay bugünkü yazı dilimizden çok, Anadolu ağızlarında ve tarihî devir yazı dillerinde görülmektedir. Köktürk metinlerindeki *ñ > g* değişimi bunun tipik bir örneğidir: *bardın > bardığ* (vardın), *bardıñız > bardığız* «vardınız», *körtün > körtüg* «gördün», *bodmın > bodunıg* «milletin»; Karayım lehçesinde: *atañ > atey* «babam», *barsañ > barsey* «varırsan»; Anadolu ağızlarında: *añlamak > aña-mak > ağnamak* «anlamak», *soñra > soña > soğna*, «sonra», *oña > oğa* «ona», *hammal > hambal*. (Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve yöresi Ağızları*, s. 91) vb.

ağız ünlüsü (Alm. *mundlaut, Mundvokal*; Fr. *voyelle buccale*; İng. *oral vowel*)

Boğumlanma yeri ağız olan ve burun yolu kapalı iken çıkarılan ünlü. Türkçenin bütün aslı ünlüleri ağız ünlüleridir. *a, ı, o, u, e, i, ö, ü*.

ağız ünsüzü (Alm. *Mundlaut, oraler Laut*; Fr. *orale*; İng. *Oral*)

Boğumlanma yeri ağız olan ve ciğerlerden gelen havanın geniz yoluna kaymadan ağız boşluğundan geçmesi ile oluşan ünsüz: *b, c, ç, d, f, g, ğ, j, k, l, r, s, ş* vb. Türkçede, aynı zamanda burun yolunun da boğumlanmaya katıldığı *m, n* ünsüzleri dışındaki bütün ünsüzler doğrudan doğruya ağız ünsüzleridir.

ahenk durağı (Alm. *Rhythmuspause*; Fr. *pause rythmique*; İng. *rhythmic pause*)

Anlatımı etkili kılmak için söz içindeki kelime öbeklerini anlamın ve ton farklarının gerektirdiği şekilde birbirinden ayıran ahenkli kısa duraklar: *Ne mümkün/ zulm ile/ bîdâd ile/ imha-yı hürriyet/ çalış/ idraki kaldır/ mukteldirsен/ ademiyetten* (N. Kemal).

Ey Türk istikbalinin evlâdı/ işte/ bu ahval ve şerait içinde dahi/ vazifen/ Türk istiklâl ve Cumhuriyetini/ kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret/ damarlarındaki/ asıl kanda/ mevcuttur (M.K. Atatürk, *Nutuk*, s. 608).

Bin atlı/ akınlarda/ çocuklar gibi/ şendik. Bin atlı/ o gün/ dev gibi bir orduyu/ yendik (Y. Kemal Beyatlı, *Akıncılar*, *Ant.* s. 734).

Elvan çiçeklerden/ sokma başına // Kudret kalemini/ çekme kaşına // Beni unuttur-san/ doyma yaşına // Gez benim aşkımla/ yar melil melil (Karacaoğlu, s. 37/47).

Yalnız senin gezdiğin bahçede açmaz çiçek // Bizim diyarımız da/ binbir baharı saklar // Kolumuzdan tutarak/ sen istersen bizi çek // İncinir düz caddede/ dağda gezen ayaklar (F.N. Çamlıbel, *Sanat*, *Ant.*, s. 849) vb. Bk. **durak**.

ahenk öbeği (Alm. *Rhythmusgruppe*; Fr. *groupe rythmique*; İng. *rhythmic group*)

Söz içinde anlamın gerekli kıldığı şekilde kısa ahenk durakları ile birbirinden ayrılan ve ahenk vurgusunu taşıyan kelime etrafında öbeklenen kelimeler grubu:

Ben bir Türküm/ dinim cinsim/ uludur; // Sinem özüm/ ateş ile/ doludur //

İnsan olan/ vatanının kuludur (M.E. Yurdakul, *Cenge Giderken*, *Ant.*, s. 511).

Çıksan göğel/ «buldum!» diyerek/ gökyüzü saklar,

İnsen yerel/ ay-yıldız iner/ yerde kucaklar,

Gözlerde/ gönüllerde/ kurulmuş oturursun;

Hislerde/ göğüslerde/ nabızlarda/ vurursun. (M.C. Kuntay, *Türkün Şehnamesinden*, *Ant.*, s. 772).

ahenk vurgusu (Alm. *Betonung, Gefühlston*; Fr. *accent rythmique*; İng. *accentuation*)

Ahenk durağı ile birbirinden ayrılmış kelime öbeklerinde, çok defa vurgulu hece üzerine düşen ve anlamı güçlendirmek üzere onun yeğinliğini artıran vurgu: *Ey Türk Gençliği/ Birinci vazife/ Türk istiklâlini/ Türk Cumhuriyetini/ ilâlebet muhafaza/ ve müdafaâ etmektir./ Mevcudiyetinin/ ve istikbalinin/ yegâne temeli/ bîdür./ Bu temel/ senin/ en kıymetli hazinendir.* (M.K. Atatürk,

Nutuk, s. 607).

Dûr yolcu/ Bîlmeden gelip bastığın

Bu toprak/ bir devrin/ battığı yerdir.

Eğil de kulak vır/ bu sessiz yığın

Bir vatan kalbinin/ attığı yerdir. (N.H. Onan, *Çakıl Taşları, Ant.*, s. 921) vb.

aitlik eki (Alm. *vermischtes Suffix, pronominales Suffix*; Fr. *saffixe mixte, saffixe pronominal*; İng. *mixed suffix, pronominal suffix*; Osm. *aidiyet eki, lâhika-i aidiyet*) İsimlerden zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapan, içinde bulunma, bağlılık ve aitlik görevleri taşıyan + *ki* eki. Yer gösteren kelimelerde bulunma halinden sonra gelen ek, dil benzeşmesine ve çok yerde dudak benzeşmesine uymaz. *Şimdiki, yarınki, öieki, benimki, sizdeki, evdeki, sokaktaki, dünkü, bugünkü, yandaki komşununki, içerdeki, kolundaki* vb.

akıcılışma

b, g, k gibi patlayıcı ünsüzlerden birinin *m, l, ɣ, ğ* gibi bol sesli akıcı ünsüzlerden birine dönüşmesi: *baña > maña, bindirdi > mindirdi, bu gün > böyün, seksen > seysen, basdı geldi > basdı yeldi, felek > feley* gibi.

akıcı ünsüz (Alm. *liquidae, vibrierend, Vibrant, Zitterla rut*; Fr. *consonne liquide, consonne vibraute*; İng. *liquid*)

Dudakların birbirine, dişlerin alt dudağa veya dil ucunun dişlere veya damağa dokunuşu sırasında, ciğerlerden gelen havanın ağız boşluğunun daralan noktalarından veya burun yolundan akarak çıkarılması ile oluşan bol sesli ünsüz: *l / r / y / m / n*, gibi. Bunların en bol seslisi *r / l* ünsüzleridir.

akraba diller (Alm. *verwandte Sprachen*; Fr. *langues parentes*; İng. *cognate languages*; Osm. *akraba lisanlar*)

Aynı anadilden gelen, aralarında dil yapısı ve kelime hazinesi bakımından yakınlıklar bulunan ve bir dil ailesi oluşturan diller: Altay dil ailesi içinde Türkçe ile Moğolca, Hint-Avrupa dil ailesi içinde Almanca ile İngilizce, Samî-Hamî dil ailesi içinde Arapça ile ibranîce gibi.

akrabalık adları

Bir toplumda aynı soydan geldiği kabul edilen veya birbirlerini soyca bağlı gören insanlar arasındaki akrabalık ilişkilerini gösteren adlandırmaların tümü: *amca, dayı, teyze, hala, yenge, görümce, elti, baldız, bacanak, enişte, kayın-birader* vb.

akustik (Alm. *Akustik*; Fr. *acoustique*, İng. *acoustics*; Osm. *ilm-i esvat, mebahis-i sadâ*)

1. Fizikte ses ile ilgili bölüm,

2. Sesin titreşim sıklığı, süresi ve duyulma gücü bakımından taşıdığı nitelik; ses dağılımı, ses düzenlemesi: *Bu salonun akustığı iyi hesaplanmıştı; Konferans salonunun akustığı bozuktur* vb.

alçalan ikiz ünlü (Alm. *fallender Diphthong*; Fr. *diphthongue descendant*; İng. *falling diphthong*)

İkinci ögesi birinciye bakarak daha dar ve süreksiz olan ikiz ünlü türü: *aı, au, eı* gibi: *nirey gezecâñ?* «nereyi gezeceksin?» vb. Dilimizdeki *öyle, ayrı, eyri, gayrı* gibi kelimelerde *y* ünsüzü ile biten heceler, *y*'nin yarı ünlü niteliğinde bir ünsüz olmasından dolayı, söyleniş ve boğumlanma özellikleri bakımından birer ikiz ünlü durumundadır. *yavru* (*yayru*), *Avrupa* (*Ayru pa*) gibi kelimelerdeki *v*'lerin ses değeri de böyledir.

alçalan ton (Alm. *Abton, fallender Ton*; Fr. *ton descendant*; İng. *falling tone*)

Söze anlam incelikleri katmak üzere, bir cümlemin titreşim bakımından birbirinden farklı olarak perdelenen hecelerinde, bir hecenin alçalan bir titreşim perdesiyle pes olarak söylenişi. Türkçede basit cümlemin son hecesi alçalan tonla biter: *Aslında geç bile kaldım* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 54). *Doktor «böyle düşünmeliyim» dedi ve uzandı; divandan fırlayıp kalktı, bütün ışıkları yaktı* (gös.e., s. 111-2). Birleşik cümlede ana cümlemin tonu alçalan tondur: *onlara bakarsanız, doktor bey sanki alınyazıları ile oynuyòr* (gös.e. s. 164).

alfabe (Alm. *Alphabet*; Fr. *alphabet*; İng. *alphabet*; Osm. *elifba*)

Bir dilin seslerini yazıya geçirmek için kullanılan işaretlerin tümü, itibarı ve belirli bir sıraya konmuş harfler topluluğu. Alfabeleri kaynaklandıkları asıllara göre Köktürk alfabesi, Uygur alfabesi, Arap alfabesi, Lâtin alfabesi, Kiril alfabesi, İbrani alfabesi, Çin alfabesi, Japon alfabesi gibi kıssımlara ayırmak mümkündür. Ayrıca belirli alfabe sistemlerine dayandırılarak geliştirilmiş millî alfabeler ve transkripsiyon alfabeleri vardır: Lâtin alfabesi temelinde *Türk millî alfabesi*, *Türk transkripsiyon alfabesi* vb.

alfabe dışı (Alm. *analphabetic*; Fr. *analphabétique*; İng. *analphabetic*)

Bir milletin kabul ettiği alfabede bulunmayan harf; alfabede karşılığı bulunmayan ses: Türk alfabesinde yer almayan *w/x/q* (Lâtin), *u* (Rus. *у*), *ny* (Macar, *ñ*), *ç*, *ğ* (Arap) harfleri veya *el* «yabancı», *yél* «rüzgâr» kelimelerindeki kapalı *e(è)* sesi için alfabemizde özel bir işaretin bulunmaması gibi.

alıntı (Alm. *Entlehnung*; Fr. *emprunt*; İng. *loan*)

Bir dile çeşitli etkenler, özellikle kültür etkileri dolayısıyla yabancı dillerden ek ve kelime alınması. Bk. *alıntı ek*, *alıntı kelime*.

alıntı ek

Dilimize başka bir dilden girmiş ve Türkçe kelimelerde de kullanılmış olan ek: Ar. + Ât: *gelîşât, gidişât*; F. + dâr: *emekdâr > emektar*; Ar. + î: *altunî, gümüşî*, Fr. + Al: *tüzel, ilkel, özel, doğal* vb.

alıntı kelime (Alm. *Lehnwort*; Fr. *mot d'emprunt*; İng. *loan word, borrowed word, alien word*)

Bir dile başka bir dilden girmiş ve o dilde benimsenmiş olan kelime: *âlem, sebep, cümle, bağ, bahçe, can hoş temel, tren, fırın, kaptan, spor, radyo, akustik, kültür, sosyal, soba, lepiska* (Batı dillerinden) vb.

alışkanlık sıfatı (Fr. *adjectif habituel*)

İsimlerden ve sıfatlardan + *CI*, fiillerden-*GA*n ekleri ile kurularak bir kim-
senin bir şeye alışkanlığını veya bir vasfın kendisinde sürekli olarak bu-
lunduğunu gösteren sıfatlar: *akşamcı, nişancı, dedikoducu, inatçı, dalgacı, doğrucu, yalancı, uykucu; alıngan, çekingen, somurtkan, doğurgan, girişken vb.*

alt çene

Ağız boşluğunun alt kısmını oluşturan ve konuşma sırasında ağzın rahat-
lıkla hareketini sağlayan organ. Bk. *çene*

alt dudak bk. dudak

alternans bk. ikili şekil

alternatifli cümle bk. seçenekli cümle

ana cümle bk. temel cümle.

ana dil (Alm. *Ursprache*; Fr. *Langue mere*; İng. *primitive language*)

Bugün ses yapısı, şekil yapısı ve anlam bakımından birbirinden az çok farklılaşmış bulunan dil veya lehçelerin, kök bakımından bilinmeyen bir tarihte birleştikleri ortak dil: Ana Türkçe, Ana Moğolca, Ana Altayca, Ro-
man dillerine kaynaklık eden Latince gibi. Başlıca dünya dilleri, sayıları sınırlı birtakım eski anadillerin zaman içinde lehçeler ve müstakil diller halinde dallanarak farklılaşmasından oluşmuştur.

ana dili (Alm. *Muttersprache*; Fr. *Langue maternelle, langue transmissible*; İng. *mother language*)

İnsanın doğup büyüdüğü aile ve soyca bağlı bulunduğu toplum çevresin-
den öğrendiği, bilinç altına inen ve kişilerle toplum arasındaki ilişkiler-
de en güçlü bağı oluşturan dil: *İnsandaki ana dili duygusu konuşmadaki bazı yanlışları kolaylıkla önler.*

ana zamanlar (Alm. *Haupttempora*; Fr. *temps principal*; İng. *princepal times*)

Çekimli fiillerde geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanı gösteren zamanlar.
Üç ana zaman vardır: 1. *oku-du, anla-dı* (geçmiş z.); 2. *oku-yor, anlı-yor* (şim-
diki z.); 3. *oku-y-acak, anla-y-a-cak, (gelecek z.)*.

anlam (Alm. *Bedeutung, sinn*; Fr. *sense*; İng. *sense, meaning*; Osm. *mânâ*)

Kelimenin söz içindeki diğer unsurlarla bağlantılı olarak zihinde yarattı-
ğı kavramlardan her biri: *kestirmek* 1. *ağaç kestirmek, kumaş kestirmek*; 2. bir şeyi tahmin edebilmek: *işin sonunda nereye varacağını kestiremiyorum*; 3. bi-
razcık uyumak: *Bir saat kadar kestirirsem kendimi toplayabilirsem vb.*

anlam alanı (Alm. *Semantisches Feld*; Fr. *champ semantique*; İng. *semantic field*)

Zihinde aynı veya birbirine yakın kavramlar oluşturan kelimelerin mey-
dana getirdikleri ortak alan: *ülkü, hedef, gaye, maksat, idéal; kırılmak, incin-
mek, gücenmek, darılmak, küsmek, kesmek, koparmak, biçmek, üzme, yolmak gibi*
kelimeler aynı anlam alanına giren kelimelerdir.

anlam bayağılaşması bk. anlam kötüleşmesi

anlam bilimci

Anlam bilimi üzerinde çalışan kimse.

anlam bilimi (Alın. *Semantik, Bedeutungslehre*; Fr. *semantique*; İng. *semantics*; Osm. *ilm-i maanî*)

Dildeki kelimeleri anlam bakımından ele alan, kelimelerin ses yapıları ile o kelimelerin ifade ettiği kavramlar, yani dilin düşünce yapısı arasındaki ilişkileri inceleyen dilbilimi dalı. Anlam bilimi kendi içinde de 1. *durgun veya eş zamanlı anlam bilimi*, 2. *gelişmeli veya alt zamanlı anlam bilimi* olarak iki alt dala ayrılmaktadır. Dilin belirli bir ^{art zamanlı} zaman kesitindeki durumunu tarihî değişme ve gelişmelere girmeden inceleyen anlam bilimi dalı *eş zamanlı anlam bilimi* (*Synchronische Semantik*) adını alır. Bu dalda, dilin kelimeleri; anlamları, kavram alanları ve kapsamları ile eş anlamlılık, çok anlamlılık, eş seslilik vb. açılardan ele alınmaktadır.

Art zamanlı (*diachronische Semantik*) anlam bilimi ise, dilin anlamla ilgili olaylarını tarihî değişme ve gelişme süreci içinde ele almaktadır. Bk. *eş zamanlı anlam bilimi* ve *art zamanlı anlam bilimi*.

anlam birimi

Bir dilin anlam taşıyan en küçük birimi.

anlam çokluğu bk. çok anlamlılık.

anlam çözümlemesi (Alm. *Semanalyse*; Fr. *analyse semique, analyse componentielle*; İng. *semic analysis, componential analysis*)

Anlamlı birimlerin, kelime ve eklerin taşıdıkları ve yüklendikleri anlam inceliklerini ortaya koyma.

anlam daralması (Alm. *Bedeutungsbeschränkung, Bedeutungsverengung*; Fr. *restriction semantique*; İng. *semantic restriction*)

Kelimenin kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi; bir kelimenin genel bir anlamdan özel bir anlama geçişi: ET. *oğlan* 'erkek ve kız dahil «Çocuk, evlât», ırı *oglan* «erkek çocuk», *kız oğlan* «kız çocuk»; *oğlan* TT. «erkek çocuk»; ET. *tawar* «her türlü mal, mülk, eşya», TT. *davar* «büyük baş hayvan»; ET. *alkış* «övme, kutlama, metih, dua, takdis», TT. *alkış* «el çırparak alkışlamak»; ET. *uçuz* «kolay, değeri olmayan, değersiz», TT. *ucuz* «para değeri az olan»; ET. *tünemek* «geceyi geçirmek, geceleme», TT. *tünemek* «yalnız kuşlar ve evcil kanatlı hayvanlar için kümeleme veya tünekte geceleme», ET. *tüneke* «karanlık yer, hapishane», TT. *tüneke* «evcil kanatlı hayvanların içinde tünedikleri küme; kuşların üzerinde tünedikleri dal veya sırtık»; ET, EAT. *konmak* «yer tutmak, yerleşmek, geceleme, bir yerde kalmak», TT. yalnız kuşlar için «konmak»; *pencereye kuş kondu* vb.; *başlamak* «başlamak, baş olmak» TT. «başlamak»; ET. *yaş*, «ta-

ze, yeşil, genç», TT. *yaş* «ıslak» vb. EAT. *dirlik* «hayat», TT. «geçim, yaşayış düzeni, huzur»: *Evde dirligi düzeni yerindedir. Aile hayatında dirligi bozuldu* vb.

anlamdaş bk. eş anlamlı.

anlam değişmesi (Alm. *Bedeutungswandel*, *Bedeutungswechsel*; Fr. *changeme sémantique*; İng. *Semantic Change*)

Bir kelimenin gösterdiği anlamdan az veya çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanması olayı. Olay, geniş kapsamlı olarak anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi gibi değişme olaylarını da içine alabilirse de, asıl bir anlamdan başka bir anlama geçiş, yani bir kavramdan başka bir kavrama geçişle ilgili anlam değişmelerini içine almaktadır: ET. *okşamak* «benzetmek», TT. *okşamak* «okşamak»; ET. *sakınmak* «düşünmek, üzerinde durmak, plânlamak vb.», TT. *sakınmak* «çekinmek, bir şeyi yapmaktan uzak durmak»; ET ve EAT. *okumak* «davet etmek, çağırarak», TT. *okumak* «Okumak»; *küpe* «küçük metal halka», TT. «kulağa takılan süs eşyası» vb. ET. *bekle-* «sağlam tutmak, tahkim etmek, tutturmak, bağlamak, muhafaza etmek, gözetlemek», TT. «gözetlemek, mecummak»; EAT. *yapmak* «kapamak», TT. «yapmak, imal etmek»; EAT. *uslu* «akıllı», TT. *uslu* «yaramazlık etmeyen, haşarı olmayan» vb.

anlam ekseni (Alm. *semantische Achse*; Fr. *axe sémantique*; İng. *semantic axis*)

Anlam bakımından birbirleriyle ilişkili bulunan kelimelerde, bu ilişkiyi doğuran ortak özellik: *kısa* ile *uzun* arasındaki anlam eksen *«uzaklık, mesafe»*; *mavi* ile *kırmızı*’nın anlam eksen *«renk»*tir.

anlam genişlemesi (Alm. *Bedeutungsverbreitung*; *Bedeutungsverweiterung*; Fr. *extension sémantique*; İng. *semantic extension*)

Anlam kapsamı dar olan bir kelimenin zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması olayı: *Kültür* kelimesi (Lât *cultura*) aslında «ekilmeye hazır toprak, tarla» anlamını verirken, zamanla «verim, birikim» kavramındaki anlam sınırının çok genişlemesi ile «yüzyıllar boyunca elde edilen maddi ve manevi değerler bütünü yani kültür» olmuştur. *ödül* < EAT. *öndül* > *öğdül*) yalnız Anadolu ağızlarında «güreşte kazananlara verilen armağan, mükâfat» anlamıyla kullanılırken, standart Türkçede her yarışmada kazananlara verilen armağan, mükâfat» anlamını kazanmıştır. *Terkos*’un bir göl adından «musluk suyu», *frijider*’in bir şahıs adından «belirli bir buz dolabı markasına» oradan genelleşerek «buzdolabı» anlamlarına geçişi de böyledir. Böyle bir anlam genişlemesini ET. *olturmak* «tahta oturmak, tahta çıkmak», TT. *oturmak* «oturmak»; EAT. ve TT. *danışmak* «müşavere etmek, bir konuda birinin görüşünü almak», Az.T. «konuşmak, söylemek»; ET. *kötermek*, *kötürmek* «kaldırmak, yerinden yukarı kaldırmak», TT. *götürmek* «bir yerden bir yere taşımak, nakletmek» kelimelerinde de bulmaktayız.

anlam iyileşmesi (Alm. *Bedeutungsverbesserung*; Fr. *ennoblement de signification*; İng. *meliorative*)

Kötü anlamalı bir kelimenin zamanla iyi bir anlam kazanması olayı: ET'de çok defa *yablak* «kötü, fena» kelimesi ile birlikte kullanılan *yabız yablak* «kötü, fena» anlamından XVI. yüzyıldan sonraki gelişme ve ses değişmesi ile bugün TT'de *yavuz* şekline ve «iyi, yiğit, kahraman» anlamlarına dönüşmüş olması gibi. *Yavuz Sultan Selim*; *O yavuz adamdır* vb. *Yahşı* «iyi» kelimesinin zıt anlamlı olan *yaman* «kötü» kelimesindeki anlam iyileşmesi de *yavuz*'a paralel bir gelişme göstermiştir. Aynı gelişme ET. *emgek* «ıztırap, eziyet, mihnet» *emgek emgenmek* «acı çekmek, ıztırap çekmek» kelimesinden değişen *emek* «çekilen zahmet, herhangi bir iş için gösterilen özen, harcanan beden ve kafa gücü» kelimesi için de söz konusudur: *Bu gelişme de onun büyük emeği vardır* vb.

anlam kayması (Alm. *Bedeutungsverschiebung*; Fr. *diplacement semantique*; İng. *semantic transfer*)

Somut veya soyut nitelikteki kelimelerin benzetme yolu ile kullanışları dolayısıyla, zamanla anlamlarında meydana gelen kayma veya kayma yoluyla kalıplaşma. Bu olayın anlam değişmesinden farkı, kelimenin benzetildiği şey ile arasındaki anlam bağının tamamen kopmamış olmasıdır: *aslanağzı* «bir çiçek adı: aslan ağzına benzeyen çiçek»; *babayiğüt*; *kara-fatma* «bir böcek adı»; *katırtırnağı* «bir bitki»; *dedikodu*, *çukırıldım*, *dil dökmek* vb. Ayrıca *canbaz* «canı ile oynayan, aldatici, hilekâr»; EAT. *kaba* «iri, büyük, kocaman»: *İleri gittiler bir kaba ağaç yanına vardılar, belirsiz oldular. Altı yıla değin kaba ağaç gibi olur* (TS. IV, s. 2143), TT. *kaba* «sakil, biçimsiz, sevimsiz, nezaketsiz»; *kabarmak* «ağırlığı artmadan hacmi büyümek, şişmek», anlam kayması ile (öfkelenmek, hiddetlenmek), kumaşta «üzerinde tüyler oluşmak» vb.

anlam kötüleşmesi (Alm. *Bedeutungverschlechterung*, *pejorativer Bedeutungswandel*; Fr. *degradation du sens*; İng. *pejorative*)

İyi anlamalı bir kelimenin zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanması; bu yönde bir zayıflamaya uğraması olayı: EAT. *canavar* «canlı, mahlûk», TT. *canavar* «yırtıcı vahşi hayvan»; ET. *katun* «kraliçe, hükümdar hanımı» > *kadın* «kibar karısı, hanımefendi», TT. *kadın* «dişi cinsten insan; hizmetçi»; ET. *bayakı* «önceki, daha önce zikredilen», TT. «adı, değersiz, aşağı, alçak»: *Onun sözlerinde ve davranışlarında bir bayağılık var; bayağı mal, bayağı adam* vb.

anlam olayları

Kelimelerin bağlı bulundukları kavramların ve gösterdikleri anlamların zamanla ve çeşitli sebeplerle değişmeleri olayı. Bk. **anlam değişmesi**, **anlam daralması**, **anlam genişlemesi**, **anlam iyileşmesi**, **anlam kötüleşmesi**, **anlam kayması** vb.

anlam tonlaması (Alm. *logische Betonung*; Fr. *intonation logique*; İng. *logical intonation*)

Genel olarak kelimenin anlamı ile ilgili olan cümle tonları: *Hava iyi olursá, dışarı çıkacağım. Ben bu güçlüğü öyle bir yenerim ki sonra sen de hayretler içinde kalırsın* vb. Bk. **cümle tonu**.

anlam vurgusu

Cümle içinde anlam bakımından ağırlık verilmek istenen kelime üzerine, o kelimenin cümledeki yeri de değiştirilerek vurulan vurgu:

1. *Yarın kardeşimle birlikte İstanbul'a gidiyoruz.*
2. *Yarın İstanbul'a kardeşimle birlikte gidiyoruz* (yalnız veya bir başkası ile değil).
3. *Yarın kardeşimle birlikte İstanbul'a gidiyoruz* (başka yere değil).
4. *Kardeşimle birlikte İstanbul'a yarın gidiyoruz.* (başka zaman değil) vb.

Bir düşünceyi abartmalı olarak belirtmek üzere yapılan vurgulama da anlam vurgusudur: *Yıldırım sür'atıyla gelip gitti. İyi ki otobüsü yakalayabildim, yoksa halim bu saatte nic' olurdu* vb. Bk. **belirtme vurgusu**.

anlam yükü (Alm. *Inhalt*; Fr. *contenu*; İng. *content*; Osm. *Muhteva*)

Türetme veya birleştirme yolu ile kurulan bir kelimede, o kelimeyi oluşturan kök, taban, ek gibi unsurlardan herbirinin yeni kelimeye getirdikleri anlam katkısı: *ince / ince + lik, somur- / somur-t- / somur-t-kan; anla- / anla-t- / anla-t-ıl-a + bilmek; ayak + kabı, deve + dikenî hanım + eli* vb. yukarıdaki kelimeleri oluşturan öğelerden her biri birer anlam yükü taşımaktadır.

anlatım bilimi (Alm. *stilistik*, Fr. *Stylistique*; İng. *Stylistique* Osm. *ilm-i esâlip*)

Dilde anlatım ile düşünce arasındaki bağlantı ilişkilerini ele alan; kişilerin, şairlerin ve yazarların dilini anlatım açısından işleyen bilim dalı.

aracı dil

Bir kelimenin bir dilden başka bir dile geçişinde aracılık görevi yapan dil: lât. *cultura* kelimesinin Türkçeye Fransızca kanalı ile *kültür* olarak, Yun. *matematikê* ve *grammatikê*'nin yine Fransızca kanalıyla *matematik* ve *gramer* olarak, lât *testa*'nın Rumca yoluyla *testi*, lât. *Candela*'nın Arapça yoluyla *kandil*, *tabula*'nın «tahta» İtalyancada *tavola*'ya dönüştükten sonra bize italyanca vasıtasıyla *tavla* olarak geçmesi gibi. Bu geçişi sağlayan Fransız, Rum, Arap ve İtalyan dilleri; lât. ile Yun. arasında birer aracı dil durumundadır.

ara cümle (Alm. *Satzparenthese*; Fr. *phrase du parenthese*; İng. *parenthesistical sentence*)

Bir cümlede anlamı daha iyi belirtmek için, cümle yapısında herhangi bir değişiklik yapılmadan iki virgül veya iki çizgi arasına sokulan cümle: *şimdi efendiler, müsaade buyurursanız, size bir sual sorayım* (M. Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 2). *Hafif mitralyözlerle mücehhez bulunan fedakâr arkadaşlarınızdan birkaçını, elyevm biralay kumandanı olan Osman Bey ki, Tufan Bey namıyla maruf olmuştur, bunların*

başında idi, bir otomobil ile kendi otomobilimize takaddüm ettirdik (Nutuk, s. 84). *Fakat aynı zamanda bozuk paraları, bir alışveriş yapmış gibi, avucunun içinde birer birer sayıyor* (R.N. Güntekin, *Acımak*, s. 190). *Milletvekilleri saat beş çayını yudumlarken, yanında Hint bisküvileri ile Singapur turtaları da vardır, onlara şöyle bağıırıyordu* (S. Birsnel, *İstanbul-Paris* s. 275). *Evet sevilmeseydi, akıl, mantık fîlân bunu icap ettirir, ama elde midir?* (P. Safa, *Şimşek*, s. 78). *Tabii mi, doğrusu onlar için tabii değil, ama ne ise gidiyorlary a, mesele orada* (Müfide Ferid, *Pervaneler*, s. 16). *Demek ki, Türkçeden, Allah esirgesin, bir gönül kelimesi atılacak olsa, onunla birlikte ne mânâlar, ne incelikler, ne deyimler gidermiş...* (N. Sami Banarlı, *Türkçenin Sırları*, s. 303). *Babasının içinde bulunduğu durum, Allah beterinden saklasın, oldukça üzücü. Elindeki notlara bakarak; bakmasa da olurdu ya; konuştu vb. Krş. açıklayıcı cümle.*

argo (Alm. *Argot*. *Gaunersprache*; Fr. *argot*; İng. *slang*; Osm. *Lisan-ı hezele lisan-ı erazil*)

1 - Farklı bir anlaşma biçimi sağlamak üzere aynı meslek veya toplulukta ki insanların ortak dildeki kelimelere özel anlamlar vermek, bazı kelimelerde değişiklik yapmak, dilin lehçelerinden, eskimiş unsurlarından ve yabancı kökenli şekillerinden de yararlanmak suretiyle oluşturdukları herkesçe anlaşılmayan kelime ve deyimlerden oluşan, gereğinde mecazlı anlamlara da yer veren özel dil veya söz dağarcığı: *ağzını ıslatmak* «içki içmek», *alarga durmak* «uzak durmak, açık durmak», *aftos* «kadın, sevgili» *araklamak* «çalmak», *açmaza gelmek* «tuzağa düşmek», *atmasyon* «asılsız, anlamsız, uydurma, yalan söz veya haber», *anafor* «bedava, parasız», *cavlağı çekmek* «ölmek», *dolma* «yalan, hile», *fıymak* «kopmak, savuşmak», *kayış aşırma* «hile yapmak», *ibiğini kaldırmak* «kafa tutmak», *tırnakçı* «hırsız, yankesici», *uyutmak* «aldatmak, kandırmak», *papel* «para», *paşaz uçurmak* «eğlence alemini yapmak, rakı alemini yapmak», *uyuzlanmak* «huylanmak, şüphelenmek», *viraj almak* «çok yalan söylemek», *volta* «bir aşağı, bir yukarı dolaşma», *yaylanmak* «çekilip gitmek», *yürek Selânik* «cesaretsiz, korkak», *zoka* «tuzak, hile, dalavere, oyun» vb.

2 - Külhanbeylerin ve tulumbacıların kullandıkları, özel anlamlı kelime ve deyimlerin yer aldığı kaba dil: Asker argosu, öğrenci argosu, kalaycı argosu, hırsız argosu gibi. Ayrıca bk. ve krş. gizli dil.

art avurt ünsüzü (Alm. *Velarlaterale*, *velarer Seitenlaut*; Fr. *consonne laterale velaire*; İng. *velar lateral*)

Dil ucunun dişlere dokunması, dil sırtının geriye doğru yatıp büyükçe bir çukur oluşturması ve ciğerlerden gelen havanın daha geriden avurtlara çarpması ile oluşan kalın l (l) ünsüzü: *al*, *anlamak*, *bal*, *bol*, *kollamak*, *yol*, *yollamak* vb. bk. *avurt ünsüzü*.

art damak (Alm. *Hintergaum*; Fr. *voile su palais*; İng. *postpalate*)

Ağız boşluğunun üst kısmını çevreleyen kubbeimsi yapıdaki damağın ğ, k, g, n gibi kalın sıradan ünsüzlerin boğumlanmalarında görev alan arka

tarafı. Damağın yumuşak bölgesi durumundaki art damağın gerideki ucunu oluşturan kısmı, boğaza doğru sarkan küçük dil'dir. Karşısı ön damak'tır.

art damaksıllaşma bk. kalınlaşma, art damaklılaşma

art damak ünsüzü (Alm. *postpalatal*, *Velar*, *Hintergaumental*; Fr. *consonne postpalatale*, *vélair*, *gutturale post palatale*; İng. *post palatal guttural*)

Kalın ünlüler ile hece oluştururken dil sırtının geriye yumuşak damağa doğru yükseltilmesi ile çıkarılan. *k*, *g*, *ğ*, *ñ* gibi patlayıcı veya sızıcı damak ünsüzlerinden biri.

artıklık derecesi bk. karşılaştırma derecesi.

artlık-önlük uyumu bk. büyük ünlü uyumu.

art zamanlı anlam bilimi (Alm. *diachronische Semantik*; Fr. *diachronique Semantique*; İng. *diachronic semantics*)

Anlam biliminin bir dildeki çeşitli anlam olaylarını geçmişteki değişme ve gelişme süreçleri ile karşılıklı etkileşme şartları içinde inceleyen alt dalı. Bk. anlam bilimi.

art zamanlı dil bilimi (Alm. *diachronische Sprachwissenschaft*, *Lingustik diachronik*; Fr. *linguistique diachronique*; İng. *linguistics diachronic*)

Çeşitli dil olaylarını tarihi değişme ve gelişme süreci içinde inceleyen dil bilimi dalı. Bk. dil bilimi.

asıl anlam (Alm. *Hauptbedeutung*; Fr. *Sens propre*; İng. *main meaning*; Osm. *mânâ-i aslî*, *mânâ-i hakikî*)

Bir kelimenin karşıladığı ilk kavram, ana kavram: *ayak* kelimesinin asıl anlamı «insan ve hayvanda yürüme organı»'dır. Bu kelimenin *masa ayağı*, *sandalye ayağı* örneklerinde olduğu gibi herhangi bir nesne'nin ayağı, *bir ırmağın ayağı* veya «halk şiirindeki kafiye» anlamlarını kazanması, anlam dallanması yoluyla sonradan oluşmuş yan anlamlardır. Bunun gibi *yol* kelimesinin asıl anlamı «üzerinde yürünen veya üzerinden geçilen yer»'dir. «usul, metod» anlamı ise sonradan oluşmuştur. Aynı durum *yürek* «kalp» kelimesinde de vardır. Bunun «cesaret» anlamı sonradan ortaya çıkmıştır. Bk. yan anlam.

asıl sayılar

Nesnelerin sayılarını göstermek üzere kullanılan kelimeler: *bir*, *iki*, *beş*, *on*, *on yedi*, *seksen dört* vb.

asıl sayı sıfatı

Nesnelerin sayılarını gösteren sıfat. *bir* (çocuk); *iki* (cadde); *sekiz* (kitap); *üç* (ev) vb. Bk. sayı sıfatı.

aslî ses bk. birincil ses.

asli uzunluk (Alm. *ursprüngliche Vokallänge*; Fr. *Les voyelle langue*; İng. *long vowel*)

Herhangi bir ses değişmesinin ortaya çıkarmadığı, Türkçe kelimelerin kök hecelerinde Ana-Türkçe devrinden beri aslında var olduğu kabul edilen ünlü uzunluğu. Örneklerine yer yer Eski Türkçede ve tarihî devir metinlerinde de rastlanan bu uzunluklar, bugün Yakut ve Türkmen lehçelerinde düzenli olarak korunmuş; öteki Türk lehçelerinde ve bazı ağızlarda yer yer devam ettirilmekle birlikte, genellikle kısaltmış ve kısa ünlülerle karışmıştır: ET. *âç* «aç» Tkm. *âç*, yak. *ās* «aç»; yak *āt* «ad, isim», Tkm. *ād*; yak. Tkm. *bār* (var); Tkm *bās* «yara, çıban», yak. *bās*; Yak, Tkm. *būl* «bel»; Uyg. *ig* «hastalık»; Yak. *tās*, Tkm. *dās* «taş»; Tkm. *ārmak* Yak. *īrmak* «yorulmak»; Yak. *kış*, Tkm. ve An. Ağz. *gīz* «kız»; An. Ağz. *ālmak*, *ātmac* «atmak», *kās-mak*, *yōk* vb.

aşırı küçültme (Fr. *diminutif excessif*)

İsimden isim türeten + *Cik*/ + *CUk* küçültme ekinin sıfatlarda kullanılmasıyla sağlanan aşırı küçültme derecesi: *azıcık*, *küçücük*, *minicik*, *incecik*, *kısacık*, *sıcacık*, *yumuşacık*, *körpecik* vb.

atasözü (Alm. *Spruchwort*; Fr. *proverbe*; İng. *maxim*; Osm. *darb-ı mesel*)

Anonim karakter taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüz-yıllar boyunca geçirdiği denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz: *Âlet işler, el övünür. Ak akça kara gün içindir. Çalma elin kapısını, çalarlar kapını. Ağlamayan çocuğa meme vermezler. Keskin sırke küpüne zarar. Çobansız koyunu kurt kapar. Taşıma su ile değirmen dönmez. Güvenme varlığa düşersin darlığa. Bakarsan bağ, bakmazsan dağ* vb.

avurt (Alm. *Wange*; Fr. *Jone*; İng. *cheek*, *pouch*)

Yanakların elmacık kemiğinden çene kemiğine kadar olan ve ağız boşluğu hizasına gelen kısmı.

avurt ünsüzü (Alm. *Laterale*, *Seitenlaut*; Fr. *Consonne laterale*; İng. *laterale*)

Dil ucunun dişlere veya diş etlerine dokunuşu sırasında, ciğerlerden gelen havanın ağız kanalını kapatan dilin iki yanından avurtlara çarparak çıkması ile oluşan yanak ünsüzü: *al*, *dal*, *kalın*, *yalın*, *yol*, *el*, *bel*, *sel*, *bilgi*, *gelin* kelimelerindeki *l* ünsüzleri birer avurt ünsüzüdür. Bu ünsüz ön sıradan ince ünlülerle yaptığı birleşimlerde *ön avurt*, kalın ünlülerle yaptığı birleşimlerde *art avurt ünsüzü* niteliği taşır. Bk. *art avurt ünsüzü*, *ön avurt ünsüzü*.

ayarlayıcı gramer (Alm. *Normative Grammatik*; Fr. *Grammaire normative*; İng. *normativ Grammar*)

Dili oluşturan unsurları ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi ve anlam bilgisi açısından kurallarına uygun olarak inceleyen ve dildeki yanlışlıkları düzelten gramer: *Cebeci camisi* yerine *Cebeci camii*, *mesîre yeri* yerine *mesîre* «gezilip görülecek yer, gezinti yeri»; *parasal sıkıntı* yerine *para sıkıntısı* vb.

ayırıcı işaret (Fr. *signe diacritique*; İng. *diacritic*, Osm. *alâmet-i fârika*)

Bir sesin boğumlanma açısından özellik gösteren türlerini birbirinden ayırmak için kullanılan işaret: yuvarlak *a*'yı düz *a*'dan ayırmak için (°-: â), damak *n*'sini diş *n*'sinden ayırmak için (-: ñ, ñg) işaretlerinin kullanılması gibi. Yazı dilimizde düzeltme, kesme işaretleri ayırıcı işaretler olarak kullanılır: *kar / kâr, kâhin, lâmba, lâf, neş'e, mel'un, n'oldu, n'etsin* vb.

ayırt edici özellik (Alm. *distinktives Merkmal*; Fr. *trait distinctif*; İng. *distinctive feature*)

Nitelik bakımından dilin bir unsurunu öteki unsurdan ayırt eden belirgin özellik: *a* ünlüsü ile *o* ünlüsü arasındaki ayırt edici özellik, *a*'nın düz geniş, *o*'nun yuvarlak geniş ünlü; *d* ile *t* ünsüzleri arasındaki ayırt edici özellik, *d*'nin patlayıcı, tonlu diş sesi; *t*'nin patlayıcı, tonsuz diş sesi; *b* ile *v* arasındaki ayırt edici özellik ise, *b*'nin patlayıcı tonlu çift dudak, *v*'nin sızıcı tonlu diş dudak sesleri oluşundadır. Bunun gibi, *erkeksi, kadınsı* kelimelerindeki + *sı* benzetme ekinin ünlü ile biten kelimelerde + *msı* şekline girişi (*iğnemsı, gagamsı, tatlımsı*), + *msı* ekindeki -*m-* sesine, *gagası* «onun gagası», *iğnesi* «onun iğnesi» vb. şekillerdeki + *si* iyelik ekinde ayırt edici bir özellik kazandırmıştır.

aykır (Alm. *anomal*; Fr. *anomal*; İng. *anomalous*; Osm. *müstesna*)

Ses ve şekil bilgisi bakımından dilin genel kuralları dışında kalan, istisna oluşturan: Türkçede aidiyet eki -*ki* nin her zaman ince sıradan, şimdiki zaman eli -*yor*'un da kalın sıradan kullanılışı gibi: *arkadaki, okuldaki, sokaktaki; bil-i-yor, gör-ü-yor, ver-i-yor* vb.

aykırılık (Alm. *Anomalie*; Fr. *anomalie*; İng. *anomaly, exception*)

Kurala aykırı olma, kurala uymama durumu: *inanmak, şişman, armut, kabuk* kelimeleri Türkçenin ünlü uyumu kurallarına; *bağımlı, eşit, yaşıt, ilginç, indirmek* «irca etmek», *yükümlülük* kelimeleri de türetme kurallarına aykırı düşen örneklerdir.

ayrılma hali bk. **çıkma hali**

ayrılmış dil bk. **tek heceli diller**

azlık çokluk zarfları (Alm. *Quantitätsadverb*; Fr. *adverbe de quantité*; İng. *adverb of quantity*; Osm. *miktar zarfı*)

Bir sıfatta, bir oluş veya kılışta azlık çokluk gösteren, *ne kadar? ne derece?* sorularını karşılayan miktar ve derece bildiren zarflar: *en, az, çok, eksik, fazla, daha, biraz, seyrek* vb. *en güzel* (yer); *e n derin* (göl); *d a h a h ı z l ı koşmak; f a z l a konuşmak; b i r a z dinlenmek; e k s i k vermek; s e y r e k uğramak; o l d u k k a b a ş a r ı l ı sayılmak* vb. *Konağın bütün çocukları gibi, Gülsüm de polisten ve karakoldan ç o k korkardı* (R.N. Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, s. 135); *İzmitten sonra uzun bir müddet yine böyle sürdü, sonra yağmur b i r a z d i n e r gibi oldu, gök yükseldi* (A.H. Tanpınar. *Abdullah Efendinin Rüyalara: Bir yol*, s. 115) vb. **Ayrıc** bk. **zarf**.

bağımlı kelime

Yalnız başına anlamı olmadığı için isim çekimine girmeyen ve cümle içindeki öteki kelime ve kelime grupları arasında çeşitli anlam ilişkileri kurmaya yarayan kelime. Türkçede *gibi, için, göre, beri, kadar* vb. edatlarla, *ve, ile, ama, yahut, veya, fakat* vb. bağlaçlar bu nitelikte kelimelerdir. Bk. edat, bağlaç. Karşısı bağımsız kelime'dir.

bağımlı sıralı birleşik cümle (Alm. *koordinierter Satz*; Fr. *proposition coordonnée*; İng. *coordinate sentence*; Osm. *tertipli cümle*)

Yalnız başlarına kullanıldıklarında da bir anlam taşıyan, fakat özneleri, nesneleri veya fiilleri ortak olan, anlamca birbirine bağımlı cümleler: *İnsan bir arayış sorar, bir mektup yazar, bir telefon eder, şöyle bir hatırı sorar. Konusu kendilerine pek ilgi çekici gelen bu kitabı Ayşe okuyor, arkadaşları dinliyor, Dilek de arasına notlar alıyordu. Kendisi on senedir ne Bursa'ya gitmiş, ne akrabalarını görmüş, hattâ mallarını bile İstanbul'dan gönderdiği bu vekil vasıtasıyla sattırması* (Ö. Seyfettin, *Primo Türk Çocuğu I, Bütün Eserleri 3; Bomba*, s. 25). *Bu inkılâp mucizesi bugün dillendi, bugün ses, renk ıyık ve heyecan halinde büyüklüğünü ve eşsizliğini bize haykırıyor* (Y.N. Nayır, *Bu Önyıl*, s. 115). *Çeşmenin güzelliği, alınıdaki yazıda olduğu kadar taşındaki yorumdaydı; oluşunu veya musluğunu ortalamayan mihrabındaydı* (A.N. Asya, *Kubbeler*, s. 189) vb.

bağımsız cümle

Yapısı bakımından, başka bir cümle ile aralarında bağlantı bulunmayan müstakil cümle: *Öğrenci Seçme Sınavı'na girecek adaylara kimlik kartları ve sınav giriş belgelerini gönderme işlemi tamamlandı* vb. Bk. cümle.

bağımsız kelime

Tek başına bir anlamı olan, cümle içinde anlam bakımından başka bir kelimeye bağlı bulunmayan kelime. İsim, sıfat, zamir, zarf ünlem ve fiil türünden olan kelimeler bağımsız kelimelerdir: *maşa, pencere, Ayşe, güzel, uzun, sen, onlar, yarın, geceleyin, eyvah, of, gibi*. karşısı bağımlı kelime'dir.

bağımsız sıralı birleşik cümle (Alm. *juxtaposierter Satz*; Fr. *propositi juxtaposee*; İng. *juxtaposed sentence*)

Yalnız başlarına kullanıldıklarında da bir anlam taşıyan, anlamca birbirlerini bütünleyen fakat özne, tümleç ve yüklemeleri ortak olmayan cümleler: *Gençlik uçan ümidi bir hakikat halinde yakalayan avcıdır ve hayatta her dakikamız uçan bir ümittir ve hayatın bütün sırrı bunların kanadındadır* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 100). *O şimdi bu karanlığın, bu ıssızlık-*

ğın dibinde idi ve evin içinde ve mahallede herkes çoktan uyumustu; bütün ışıklar çoktan sönmüştü (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 101). *Bu derin hayal içinde maroken koltuğun yaylı minderine gömülmüş; içi gülümseyen gözlerini tatlı tatlı kırparken oda kapısı açıldı* (P. Safa, *Mahşer*, s. 77), vb.

bağlaç (Alm. *Konjunktion*, *Bindewort*; Fr. *conjunction*; İng. *conjunction*; Osm. *rabut*)

Söz içinde iki kelimeyi, aynı değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı biribirine bağlayarak aralarında çeşitli yönlerden ilgiler kuran ve söz içindeki iki kavram veya düşünceyi bütünleştiren görevli kelimelerdir. Bazı bağlaçlar, bağladıkları iki kelime veya yargıdan önce veya sonra tekrarlanarak da kullanılırlar: *ile, ve, de, hem... hem, ne...ne, de...de, gerek...gerekse, olsun...olsun; ya, yahut, ya da, veya, ya...ya, mi...mi, ister...ister; ama, fakat, lâkin, yalnız, ancak, bununla birlikte, şu var ki, yine de, bir...bir, kimi...kimi, bazan...bazan, gâh...gâh; hattâ, bile, üstelik, yani, demek ki, öyle ki, başka bir deyimle; ki, kim; gerçekten, nitekim, halbuki, oysa; çünkü, zira; buna göre, bundan dolayı, bu sebeple, bunun üzerine, bunun için, öyleyse; taki, diye; eğer, şayet, yoksa, illâ, o takdirde; aksi halde, vb. örnekler: Biz de güçsüzüz a m a iyimseriz* (Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, s. 235). *Arkası bana dönük olduğu için göremem, a m a o budala gülme hep dudağındadır* (S.F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri 2*, s. 232). *Ya devlet başa ya kuzgun leşe; Anlayışlı fa k a t hazırlıksız bir kimse; H e m kel h e m fodul. Ya anlat ya h u t da yazılı olarak getir, D e m e k k i, senin anlattığın kadarından d a fazlaymış. Teshirler geldi, lüfer mevsimi başlayacak ya h u t nisandayız Boğaz sırtlarında erguvanlar açmıştır diye düşünmek, yaşadığımız anı efsaneleştirmeye yetiştir* (A.H. Tanpınar, *Beş Şehir*, s. 145) vb.

bağlaç grubu (Fr. *groupe conjonctionnel*, Osm. *terkib-i atfî*)

Aynı nitelikteki iki veya daha çok kelimenin bağlaçlı veya bağlaçsız olarak biribirine bağlanmasından oluşan kelime grubu: *peynir ekmek; anahı babahı; bakımlı bakımsız; teker teker; birer birer; harıl harıl; bakır bakır süt; iri iri inci taneleri; ne anası ne de babası var; ya bu deveyi güdersin ya bu diyardan gidersin; şu veya bu şekilde; yarın yahut öbürü gün on üla onbeş yaş arasında, ateş ile barut gibi; ben, sen ve onlar* vb. Bk. **ikileme ve kelime grupları**.

bağlaçlı ikileme

Anlamı güçlendirmek için *ve* ve *da/de* bağlaçları ile aynı kelimeden kurulan ikileme: *güldü de güldü; yazdı da yazdı; kitap da kitap; yalnız ve yalnız; hattâ ve hattâ; yıllarca ve yıllarca* vb.

bağlaçlı tamlama

Tamlayanları arasında bağlaç olan isim veya sıfat tamlaması: *camî ve sayrayların geniş beyaz merdivenleri; eski v e büyük ahşap yalılarla konaklar; küçük a m a kullanışlı ev; zeki fa k a t yaramaz çocuk; anne i l e babanın görev v e sorumlulukları* vb.

bağlam (Alm. *Kontext*; Fr. *contexte*; İng. *context*; Osm. *siyâk u sibâk*)

Bir cümlede, bir konuşmada veya bir metin içinde yer alan herhangi bir kelimenin anlamının daha iyi belirlenebilmesi ve başka anlamlarından

ayrıt edilebilmesi için, kendisini çevreleyen ve karşılıklı ilişkide bulunduğu öteki öge veya ögelerle oluşturduğu bütün. Söz gelişi *baş* kelimesi *Dün başım çok ağrıyordu* cümlesinde «insan başı» anlamına geldiği halde, *Kumaşın iki başındaki eğrilik* cümlesinde «kumaşın uçları», *havuz başı, ocak başı, mangal başı* sözlerinde «bir şeyin yakını, çevresi», *baş çekmek* deyiminde «bir işe önyak olmak, öncülük etmek»; *Her işin başı sağlıktır* cümlesinde «esas, temel»; *söz başı, ay başı, yıl başı* kelime gruplarında «başlangıç», *Bu çocukla baş edemiyorum* cümlesinde ise «hâkim olamama, disiplin altına alamama» anlamlarını vermektedir. *Baş* kelimesinin sıralanan örneklerdeki bu birbirinden farklı anlamları, ancak, o cümleler içinde kendisini çevreleyen ve karşılıklı ilişkilerde bulunduğu diğer ögelerle oluşturduğu bütün, yani bağlam sayesinde belirlenebilmektedir.

bağlama (Alm. *Anschluss, Bindung*; Fr. *liaison*; İng. *Connection*; Osm. *vasl*)

Bir kelimenin sones ünsüzü ile ondan sonra gelen kelimenin önses ünlüsünü veya ünlü ile başlayan ilk hecesini birleştirerek tek bir hece halinde söyleme veya okuma: *deniz_anası, yıkım_emri, gök_ova, sözlük_alımı* vb.

bağlama işareti (Alm. *Anschluss, Bindung*; Fr. *liaison*; İng. *connection*; Osm. *İşaret-i vasl*)

Bir kelimenin sones ünsüzü ile ondan sonra gelen kelimenin önses ünlüsünü veya ünlü ile başlayan ilk hecesini birleştirerek tek bir hece halinde söylemeye veya okumaya yarayan işaret: *ağaç_altı, hanım_eli, şairin_ölümü, yağ_oluz, Ahmet_Ali_Bey, Mahmut Şevket_Esendai* vb.

Ağızlardan derlenmiş metinlerde ünlüler altındaki ikiz ünlüyü gösteren işaret de bağlama işareti niteliğindedir: *orîa* (oraya), *burîa* (buraya), *satmîa* (satmaya) vb.

bağlama zamiri (Alm. *Relativpronomen, bezügliches Fürwort*; Fr. *pronom relatif*; İng. *relativ pronoun*; Osm. *nîspet zamiri, zamir-i nisbet*)

Bir kelimeyi, bir kelime grubunu veya bir cümleyi, başka bir kelimeye, kelime grubuna veya cümleye bağlayan zamir, *ki* zamiri: *Anladım ki dönmeyeceksin; Bir insan ki, yaptığı yanlışların farkında değil, ona nasıl güvenebilirsin; unutmayın ki olanlar pek iç açıcı değildir; Bilirsin ki seni çok severim; Gittiğimizde hatırlat ki unutmayayım* vb.

bağlantı ünlüsü bk. **bağlayıcı ünlü**.

bağlantı ünsüzü bk. **bağlayıcı ünsüz**.

bağlayıcı ses

Belirli durumlarda kelime kök veya gövdelerine eklerin bağlanması sırasında kullanılan ses. Bk. **bağlayıcı ünlü, bağlayıcı ünsüz**.

bağlayıcı ünlü (Alm. *Bindevokal*; Fr. *voyelle de liaison*; İng. *Connecting vowel*)

Ünsüzle biten kelime kök ve gövdelerine ünsüz ile başlayan eklerin getirilmesi sırasında kullanılan ve kök ile eki birbirine bağlama görevi yüklenmiş olan ünlü: *el-i-m, kol-u-m, baş-ı-n* «senin başın», *yol-u-n yordam-ı-n*

«senin yolun yordamın»; *al-ı-r, ver-ir-i-m; otur-u-r, gör-ü-r; aç-ı-l; bil-i-n; yak-ı-n; bil-i-ş-, ac-ı-k-, gec-i-k-; gör-ü-ş-, koş-u-ş-; ak-ı-t-, kork-u-t- vb.*

bağlayıcı ünsüz (Alm. *Hiatus*, *Hiatus-Tilger*; Fr. *hiatus*; İng. *hiatus*)

Ünlü ile biten kelime kök ve gövdelerine ünlü ile başlayan bir ek eklendiğinde, ünlü çatışmasını önlemek için kullanılan ünsüz, koruyucu ünsüz: *anla-y-an, dinle-y-en; okulda-y-ım, yanında-y-ım; tatlı-y-dı (< tatlı idi); vasıta-sı-y-la (< vasıtası ile), kendisi-y-le; neyse (< ne ise); eski-y-ince; tuta-y-ım; bahçede-y-ken; sakla-y-acak; başla-y-ıp; geldi-y-se babası-n-a evi-n-e; yol boyu-n-ca vb.*

basit cümle (Alm. *einfacher Satz*; Fr. *phrase simple*; İng. *simple sentence*; Osm. *cümle-i basîte*)

Bir düşünceyi bir duyguyu veya bir oluş ve kılışı yargı halinde anlatan ve bir tek çekimli fiil ya da ek fiil ile kurulan ve en az bir özne ile bir yüklem-den oluşan cümle türü: *Bu yıl ağaçlar erken çiçeklendi; Elimdeki işi yarına kadar bitirmeliyim; Ben yalnız değilim. Sen iyi misin. Bu güller tam aradığım tür-dendir. vb.* Buna göre basit cümleyi *basit isim cümlesi* ve *basit fiil cümlesi* olarak ayırabiliriz. Bunlara bk. Karşıtı birleşik cümle'dir.

basit ek

Bir tek ünlü veya ünsüzden yahut da ünsüz-ünlü, ünlü-ünsüz, ünsüz-ünlü-ünsüz birleşimden oluşan ve yapısı bakımından içinde başka bir ek bulunmayan ek: *anne + m; taş + a; çalış + sa; doğru + la-; top + aç; oy-uk; kira + lık; ök + süz; tat + sız; oku-mak, ev + ler vb.*

basit fiil cümlesi

Bir düşünceyi, bir duyguyu veya bir oluş ve kılışı yargı halinde bir tek çekimli fiille anlatan ve en az bir özne ve bir çekimli fiil ögesi taşıyan basit cümle türü: *Üşüyorum. Sen üşümüyor musun? Bahçenin kapısı açık kalmış. Ya-rın buradan ayrılıyoruz. Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır vb.*

basit isim cümlesi

Bir düşünceyi, bir duyguyu ve bir oluş kılışı yargı halinde isim soylu bir kelime veya bir ek fiil ile yargı halinde anlatan ve en az bir özne ile bir yüklem-den oluşan cümle türü: *Bu gün hava oldukça s e r i n . Günler k ı s a geceler u z u n . Gökyaym ne yapsam ziyade d e ğ i l / Sencileyin hasmı rüyada d e - ğ i l / Topun namlusunda g ö r e n l e r i n d i r (O.Ş. Gökyay, Bu Vatan Kimin?). Egerlen kıratı alın getirin / Ağam gelir diye gözü y o l d a d ı r (Karacaoğlan) vb.* bk. basit cümle.

basit kelime bk. yalın kelime.

basit siga bk. bildirme kipleri.

basit zaman (Alm. *einfaches Tempus*; Fr. *temps simple*; İng. *simple tense* Osm. *ezmine-i basîte*)

Herhangi bir ek-fiil almadan kurulan, bir oluş veya kılışın içinde geçtiği ana zaman dilimi. Görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, geniş

zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman kipleri, birleşik zaman dışında kalan basit zaman kipleridir: *sor-dum, sor-muş-um, sor-ar, sor-u-yor, soracak* gibi.

başkalaşma bk. benzeşmezlik.

başta ünlü türemesi bk. Ön seste ünlü türemesi.

başta ünsüz türemesi bk. Ön seste ünsüz türemesi.

belirli geçmiş zaman bk. görülen geçmiş zaman.

belirli isim tamlaması (Alm. *Genitiv attributiver, gebundene Anteilgrösse*; Fr. *complément du nom determine, construction génitive*, İng. *genitival construction*; Osm. *tayinli izafet, izafî-i muayyen*)

Tamlayana ilgi hali eki, tamlanana teklik üçüncü şahıs iyelik eki getirilerek kurulmuş olan tamlama: *bulutun rengi, akşamın serinliği, gözlerimin içi, başarının sırrı* vb. Karşıtı belirsiz isim tamlamasıdır. Bk. isim tamlaması ve aldığı ekler krş. belirtili isim tamlaması.

belirli nesne (Alm. *objekt, bestimmtes Objekt*; Fr. *objet, complément d'objet direct*; İng. *object, direct object*; Osm. *mef'ülü sarih, mef'ülün bih sarih*)

Cümlede fiili geçişli olan yüklemnin belli bir kişiyi veya nesneyi etkilediğini gösteren ve yükleme hali eki almış olan nesne: *O d a y ı t e m i z l e m e k, k i t a b ı o k u m a k, t e r z i y i a r a m a k, i ş i b i t i r m e k. B i z t o p r a ğ ı t a r l a d i y e k u l l a n ı r ı z. O k u d u k l a r ı, o n a ç o c u k l u ğ u n u n t a t l ı g ü n l e r i n i h a t ı r l a t ı y o r d u. B u h â l i s i n c i l e r i, b i r t a k ı m i n c i k b o n c u k l a d e ğ i ş t i r m e k, e n a z m d a n i n c i d e k i k ı y m e t i a n l a m a m a k t ı r* (N.S. Banarlı, *Türkçenin Sırları*, s. 5). *Gidenler, arkalarından ne kadar a ğ l a d ı ğ ı m ı z ı, h a y k ı r d ı ğ ı m ı z ı, k a l b i m i z d e a ç t ı k l a r ı d e r i n b o ş l u ğ u b i l m i y o r l a r m ı?* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 40). *Bahçeye döndüğü zaman T e v f i k B e y i o l d u ğ u y e r d e b u l d u* (A.H. Tanpınar, *Huzur* 196). *Nuran, Emin Bey'in bulunduğ u g e c e d e n s o n r a e v i g ö r m e m i ş t i* (göst.e. 295) vb. Bk. nesne.

belirli nesne eki bk. yükleme hali eki

belirsiz geçmiş zaman bk. duyulan geçmiş zaman

belirsiz isim tamlaması (Alm. *verkürzter Genitiv*; Fr. *rapport d'annexion*; İng. *shortened genitival construction*; Osm. *tayinsiz izafet, terkiib-i izafî-i gaye-i muayyen*)

Tamlayana ilgi hali ekini almamış, tamlananın 3. şahıs iyelik eki almış bulunan ve genellikle cins kavramı veren tamlama türü: *toprak rengi, duvar kağıdı, okuma kitabı, bahçe kapısı, dağ keçisi, Hatip çayı, Nevşehir valisi, Toros yaylası, Tuz Gölü, Adana ili, Kayaş ilçesi* vb.

belirsiz nesne (Alm. *unbestimmtes Objekt*, Fr. *complément direct indetermine*; İng. *indetermined direct object*; Osm. *mef'ülü gayri sarih, mef'ülünbih gayri sarih*)

Cümlede yüklemnin belirtilmemiş bir kişi veya şeyi etkilediğini anlatan ve yükleme hali eki almamış bulunan yalın haldeki nesne: *r e s i m y a p m a k, k i t a p y a z m a k, i ş t u t m a k, a t e ş y a k m a k, t a v u k k e s m e k, ç i ç e k t o p l a m a k, y o l a ç m a k* vb. *Köy evlerinin bahçelerinde çok mu ç i ç e k y e t i ş t i r i r s i n i z?* (N.S. Banarlı,

Türkçenin Sırları, s. 191). *Kılıç olup beynine inebilecek çeliğe su ver me* (A.N. Asya, *Kubbeler*, s. 70). *Mümtaz araya lâf girmesini istemiyordu* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, s. 294). *Kanepeye uzanmış, dizlerine dayadığı büyükçe bir kitabın üzerinde üstüste bir yığın kağıda desenler çiziyordu* (göst. e., s. 159) vb.

belirsiz sıfat bk. belirsizlik sıfatı.

belirsizlik sıfatı (Alm. *unbestimmtes Adjektiv, unbestimmtes Beiwort*; Fr. *adjectif indéfini*; İng. *indefinite adjective* Osm. *tayinsiz sıfat*)

Şahısları, nesneleri ve diğer kavramları karşılayan, isimleri sayı, miktar vb. bakımlardan kabataslak belirten sıfat: *Bir akşam birkaç kişi, her gün, hiç kimse, bazı insanlar, bütün yollar, çoğu zaman, az para çok iş, herhangibi, falanca yerden, filanca iş, biraz anlayış, birçok bakımdan, başka taraftan, öbür masaya vb. Bütün akşam onu dinlerken, çok rahatsız uykularda birdenbire kilitlenmiş çenelerin vehmi olan o yorucu ve yarı kâbus konuşmaları hatırlamıştı* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, s. 272). *Öyle zannedildiği gibi şakaya gelecek, kolay kolay tepesine çıkılacak bir adam olmadığını göstermek için bu ne güzel bir fırsattı* (R.N. Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s. 59). *Güneş çekildi her tarafa gölgeler doldu, kavakların yüksek yaprakları tekrar aydınlandı* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 106) vb.

belirsiz zamir bk. belirsizlik zamiri.

belirsizlik zamiri (Alm. *unbestimmtes Fürwort*; Fr. *pronom indéfini*; İng. *indefinite pronoun* Osm. *müphem zamir, zamir-i müphem*)

Belirsiz bir kimse veya nesneyi temsil eden zamir: *bazısı, bazıları, başkası, biri, biriniz, birkaçı, birçoğumuz, hepsi, herkes, hepimiz, hiçbir, hiçbiriniz, kimse, kimisi, insan, adam vb. Daha kimse odununu alamamış, bir çare bulamamıştı* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*, s. 86). *hiçbiri si bu işte beni dinlemiyorlardı* (A.H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 92). *Bir başkası Mübarek'in böyle yer değiştirmelerinin, misafirlğe gitmelerinin sık sık vakî olup olmadığını sordu* (g.e. 160). *Hepsi ona büyülenmiş gibi bağlı ve hepsi de bu yüzden az çok biçare idiler* (g.e. 163). *Bugüne kadar bana kimse gelmedi. İn-sa'n bir hatır sorar vb.*

belirten bk. tamlayan.

belirtilen bk. tamlanan.

belirtili isim tamlaması (Alm. *vollgenitiv, Genitivekonstruktion*; Fr. *constructive génitive, rapport d'annexion*; İng. *genitival Construction*; Osm. *tayinli izafet*)

Tamlayanı ilgi hali eki, tamlananı teklik üçüncü şahıs iyelik eki alan, dolayısıyla belirti eki taşıyan isim tamlaması: *akşam + ın serinliği; oda + ının rengi; gerçeği + in bilinmesi; gözleri + in siyahlığı; kapı + ının önü; duman + ının kokusu; ölüm + ün sırrı vb.*

belirtili nesne (Alm. *Akkusativ objekt, bestimimte näheres Objekt*; Fr. *Complement direct determine*; İng. *direct object*; Osm. *mef'ûlû sarîh, mef'ûlûn bih sarîh*)

Cümledeki yüklemnin belli bir kişiyi veya nesneyi etkilemesi için nesnenin belirti unsuru olarak yükleme hali ekini almış olması. Belirli nesne'de nesne, belirtili nesne'de ek esastır: *taş + ı yontmak, heykel + i tamamlamak, elbise + yi temizlemek, yaz + ı getirmek, bahçe + yi ağaçlandırmak. Küçük şeyler + i unutamayanlar, en geri hata ralar + ı da unutamayanlardır* (S.F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri*, I. s. 105). *Bize dün ya yı çile ve cefa meydanıdır diye tanıttılar, hakikaten orada bu ikiz zorba yı hep el ele savaşa gördük* (S. Ayverdi, *Yusuf-çuk*, s. 123). *Akıllı adam şarabı üzümde görür; âşık var ı yokta bulur* (Mevlâna, *Mesnevî* II, 306) vb. Bk. nesne

belirtisiz isim tamlaması (Alm. *verkürzter Genitiv*; Fr. *rapport d'annexion*; İng. *shortened genitival construction*; Osm. *tayinsiz izafet*)

Tamlayanı eksiz, yalın durumda bulunan, tamlananı teklik üçüncü şahıs iyelik eki alan, yani belirti eki almayan isim tamlaması: *Bahçe kapısı, devlet siyaseti, dil gerçeği, dil bilgisi, kelime zenginliği, pazar yeri, yazı makinesi, yol kenarı, Bartın ilçesi, İstanbul ili, Tuz Gölü, Alp dağları, Ren nehri* vb.

belirtisiz nesne (Alm. *unbestimmtes näheres Objekt*; Fr. *complément direct indéterminé*; İng. *indetermined direct object*; Osm. *nekre, mef'ûlûn bih gayri sarîh*)

Cümledeki yüklemnin belli bir kişiyi veya şeyi etkilemediğini gösteren, dolayısıyla belirti eki olarak yükleme hali eki almamış olan nesne: *kitap okumak, defter tutmak, sayı saymak, yazı yazmak, okul yaptırmak* vb. *Belirsiz nesne'de nesne, belirtisiz nesne'de ek esastır.*

belirtisiz tamlama bk. belirtisiz isim tamlaması.

belirtme hali bk. yükleme hali.

belirtme sıfatı (Alm. *Bestimmungswort, Bestimmungsbeiwort*; Fr. *adjectif déterminatif*; İng. *determinative adjective*; Osm. *tayin sıfatı, tayinî sıfat, sıfat-ı ta'yiniyye*)
İsimleri işaret, soru, belirsizlik ve sayı bakımından belirten sıfat: *b u yaz, ş u ağaç, k a ç gün, h a n g i çocuk, k a ç a r kişi, k a ç ı n c ı defa, b ı r akşam, b ü t ü n gün, k i m i zaman, h e r yıl, ü ç çocuk, s e k i z hafta, b ı r ı n c i dönem, b i r e r portakal, i k i ş e r elma, i k i l i anlaşma, y e d i l i ş amdan* vb.

benzeşme (Alm. *Angleichung, Assimilation*; Fr. *assimilation*; İng. *assimilation*)

Kelime içindeki bir sesin boğumlanma noktası veya niteliği bakımından yanyana veya aralıklı duran bir başka sesle benzer veya eş duruma getirilmesi olayı: *var-dur > var-dır, o + bir > öbür, pantalon > pantolon, haste > hasta, çarşamba > çarşamba* vb.

Benzeşme, yanyana bulunan sesler arasında olabildiği gibi, komşu sesler arasında da görülür. Niteliği bakımından *yarı benzeşme, tam benzeşme, yakın benzeşme, uzak benzeşme, ilerleyici benzeşme* ve *gerileyici benzeşme* türlerine ayrılır. Yarı benzeşme, benzeşen sesin, benzeştiği sesin niteliklerinden bir veya ikisine uyum sağlamasıdır. *penbe > pembe, sünbül > sümbül, örnekle-*

rindeki diş sesi -n-, yanındaki dudak sesi -b-nin etkisi altında bir dudak sesi olan -m-ye dönüşmüştür.

İlerleyici benzeşme'de önceki sesin kendinden sonra gelen sesi, *gerileyici benzeşme*'de ise, sonraki sesin daha önceki sesi kendi boğumlanma noktasına çekme şeklinde bir benzeşme olayı vardır. Bu olay yazı dilinde seyrek, ağızlarda yaygındır: *anla-* > *anna-*, *bunlar* > *bunnar*, *nişanlı* > *nişannı*, *zenginlik* > *zenginnik*, *şemsiye* > *şemşiye*, *defter* > *tefter*, *Hatice* > *Hacce*, *kalmazsa* > *kalmassa*, *tarla* > *talla*, *türlü* > *tüllü*, *olmazsa* > *ol::assa*, *yatsı* (< *yat-ası*) > *yassı*, «*yassı namazı*», *gitsin* > *gissin* vb. karşıtı **benzeşmezlik**'tir.

benzeşmezlik (Alm. *Entähnlichung, Dissimilation, Differenzierung*; Fr. *dissimilation, différenciation*; İng. *dissimilation, differentiation*)

Bir kelime de yan yana veya birbirine yakın duran ve boğumlanma nitelikleri bakımından birbirinin tıpkısı veya benzeri olan iki ünsüzden birinin, kendi boğumlanma noktasını ötekinden ayırarak başka bir ünsüze dönüşmesi olayı. Bu olay daha çok *r* ve *n* akıcı seslerinin tekrarını önleme çabasından doğmuştur. Yazı dilinde seyrek, ağızlarda daha sık rastlanır: *kınnap* > *kınnap*, *gındap* (An. Ağz.), *muşamma* > *muşamba*, *attar* > *aktar*, *berber* > *belbel*, *kehribar* > *kehlibar*, *fıncan* > *filcan*, *gumandan* > *gumandar*, «*kumandan*, *komutan*», *tekrar* > *tekrar*, *tepme* > *tekme* vb. Benzeşmezlik olayı *yakın* ve *uzak benzeşmezlik* olarak ikiye ayrılır. Yanyana bulunan sesler arasındaki benzeşmezlik *yakın benzeşmezlik* (*muşamma* > *muşamba*, *aşçı* > *aşçı*) yanyana bulunmayan sesler arasındaki benzeşmezlik de *uşak benzeşmezlik* adını alır: *berber* > *belber*, *birader* > *bilader*, *fıncan* > *filcan* gibi.

bildirme cümlesi (Alm. *Aussagesatz, Behauptungssatz*; İng. *sentence of statement*; Osm. *haber cümlesi, cümle-i ihbâriyye*)

Bir yargıyı, bir gerçeği bildirmek için yüklemi bildirme kiplerinden biriyle kurulan cümle: *Hazırlıklar devam ediyor. Bu gün kaynanamla uzun uzun konuştum* (R.N. Güntekin, *Acımak*, s. 81). *Arasıra bir iki ay perhiz ederim* (F.R. Atay, *Gezerek Gördüklerim*). *Sanatta ihtilâl, çoğu zaman*, «*herkes*»in yerine «*ben*»in geçmesiyle olur (A.H. Tanpınar, *Yaşadığım gibi*, s. 293). *Bu sukût benim dikkatimdir* (gös.e.s. 333). *Yarın sizinle birlikte gideceğiz* vb.

bildirme eki (Alm. *Kopula*; Fr. *copule*; İng. *copula*; Osm. *haber edatı, edat-ı haber, edat-ı isnâd*)

tur-yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden (*tur-ur*) çıkan, yüklemi özneye bağlayan, ekleşip ünlü ve ünsüz uyumlarına giren, cevher fiilinin iharının teklik ve çokluk üçüncü şahıs çekimlerine gelerek anlamı kuvvetlendiren *Dİr* eki: *olgundur, çalışkandır, siyahtır, çocuktur, yakındır, değildir* vb. Bu ek bazı bildirme ve tasarlama kiplerinin de sonuna gelerek oluş ve kılışa süreklilik, kesinlik, kuvvetli, bir ihtimal kavramları katar: *Bu işlerde çalışan vatandaşlarımız Hindistan'da gerek anıtları korumak, gerek onları değerlendirmek için neler yapıldığını tetkik etmeli d i r l e r* (F.R. Atay, *Gezerek Gördüklerim*, s. 123). *Amma yine içimden hiçbir şey olmamış t ır, sağ salım*

gelir diyordum öyle oldu (A.H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 292). Semra Seha,-Salıdan itibaren sahnemizde İstanbul'u teşhir edecek t i r (T. Buğra, *İbişin Rüyası*, s. 149). Bana kalırsa, bu hiç de garip değ il d i r . Belki tabii umurdan d ır . Hal yoktur, mazi ve onun emrinde bir istikbal var d ır (A.H. Tanpınar, s. 86). Saatin kendisi mekân, yürüyüşü zaman, ayağı insan d ır . Bu da gösterir ki, zaman ve mekân insanla mevcut t u r (A.H. Tanpınar, *göst. e. 33*). Ve sanılır ki, yeş il türbe, rengini, eski Bursa baharlarının ılık sokaklarındaki en taze yeş ille-
rinin özünden emmiş t i r . (F.R. Atay, *göst.e.s. 12*) vb.

bildirme ekleri

i-ek- fülünin şahıslara göre çekiminde kullanılan isim cümlelerinde özne ile yüklem arasında yargı bağı kuran ekler. Bu ekler 1. şahıs teklik ve çokluk çekimleriyle, 2. şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde zamir kökenli -Im /Um, -Iz /Uz, -sIn /SUn, sInIz, SUnUz, 3. şahıs teklik ve çoklukta -DIr /-Dur, -DIrl Ar / DurlAr'dır: Çalışkan-ım, iyi-y-im, doğru-y-um; tatlı-sın, kim-sin? çocuk-sun, yakın-dır, güzel-dir vb. Bildirme ekleri, olumsuz yargı için değ il kelimesi üzerine getirilir. değ il-i m, değ il-iz, değ il-s in, değ il-s in iz, değ il-d ir, değ il-d irler . vb. Ayrıca bk. ek-fiil.

bildirme kipi bk. bildirme kipleri.

bildirme kipleri (Alm. *Indikativ*; Fr. *indicatif*; İng. *indicative*; Osm. *sıyga-i ihbariye*)

Fiilin olumlu veya olumsuz nitelikteki yapılışını; geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve gelecek zamanda olmak üzere belli bir zaman kavramı içinde veren kipler: *al-ır-ım, al-ıyor-um, al-dım, al-muş-ım, al-acağ(k)-ım; çalış-ır; çalış-ıyor, çalış-tı, çalış-mış, çalış-acak vb. karşısı tasarlama kipleri'dir.*

bildirme tarzı bk. bildirme kipleri.

bilim dili (Alm. *sprache der Wissenschaft*; Fr. *langage scientifique*; İng. *scientific language*; Osm. *lisan-ı ilmi*).

Bir bilim dalına mensup kişiler tarafından kullanılan ve içinde o bilim dalıyla ilgili terim ve deyimlerin bulunduğu dil: *astronomi dili, hukuk dili, tıp dili, felsefe dili, teknoloji dili vb.*

birinci şahıs (Alm. *erste person*; Fr. *premiere personne*; İng. *first person*)

Söz içindeki oluş veya kılışı şahıslar halinde karşılayan şahıs zamirlerinden, konuşan veya konuşanların dil bilgisindeki adları: *ben: ben gönderdim* (konuşan: teklik 1. şahıs), *biz: biz gönderdik* (konuşanlar: çokluk 1. şahıs) Çekimli fiillerde, bir oluş veya kılışı gerçekleştiren *ben* veya *biz* özneli şahısları karşılayan ekler: *-Im /-Um, -Iz /-Uz: gelir-im, gelir-iz; alıyor-um, alıyor-uz; tutmuş-um, tutmuş-uz; verecek-im > vereceğim, verecek-iz > vereceğiz vb.*

birinci şahıs iyelik ekleri

Bir nesnenin *ben* ve *biz* zamirleri ile karşılanan şahıslara ait olduklarını göstermek için o nesneyi karşılayan ismin sonuna getirilen teklik 1. şahıs

-^om, çokluk 1. şahıs -^om^oz ekleri: *el-im, el-imiz; kalem-im, kalem-imiz, kol-um, kol-umuz* vb. Bk. iyelik eki.

birinci teklik şahıs

Zamirlerde, konuşanı, işi yapanı gösteren *ben* zamiri; çekimli fiillerde bu zamiri karşılayan şahıs eki -^om: *Ben kendimden geçti-m fakat şuurumu kaybetmedi-m* (P. Safa, *Matmazel Norakliya'nın Koltuğu*, s. 164). *Ben de işte şah-sî mukadderatımızla millî mukadderatımızı birbirine karıştırmayalım, diyorum* (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 47). *Ben artık gelememi-y-im tiyatrona, senin yanına?* (T. Buğra, *İbişin Rüyası*, s. 241) vb.

birincil ses (Alm. *primärläut Hauptlaut*; Fr. *première phoneme*; İng. *primary sound*; Osm. *asli sadâ, sadâ-i aslî*)

Bir kelimeyi oluşturan seslerden bir veya daha fazlasının zamanla değiş-me ve gelişmeye uğramadan önceki ilk şekli: ET. *aḍak* > TT. *ayak* değiş-me-sinde birincil ses -*ḍ*-, ET. *bar-mak*, > TT. *varmak*, ET. *yabız*, TT. > *yavuz* değişmelerinde birincil sesler ön ses ve iç sesteki *b*'lerdir. *v*'ler ise ikincil (sekundär) sesler durumundadır.

birincil uzunluk bk. **asli uzunluk**.

birleşen (Alm. *Komponente*; Fr. *composante, composant*; İng. *component*; Osm. *mü-rekkiḥ*)

Birleştirme yoluyla kurulan birleşik kelimelerde, birleşmeye katılan keli-melerden her biri: *aslanağzı* «bir çiçek adı», *hanımelî* «bir çiçek adı», *ka-dıngöbeği* «bir tatlı türü», *katırtırnağı* «bir bitki adı» birleşik kelimelerinde bu birleşimi oluşturan *aslan*, *ağız*, *hanım*, *el*, *kadın*, *göbek* vb. kelimeler birer birleşen durumundadır. Üretici-dönüşümlü (*transformational*) gramerde, tabanı oluşturduğu kabul edilen öğelerden her biri.

birleşik cümle (Alm. *Zusammengesetzter Satz*; Fr. *phrase composée*; İng. *compound sen-tence*; Osm. *mürekkēp cümle, cümle-i mürekkebe*)

İçinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile, temel cümleyi anlam ve görev bakımından tamamlayan, fiili çekimli olan ve değişik yapı özel-liliklerine sahip bulunan bir veya daha fazla yan cümlelerden oluşmuş cümle türü: *Kendileri için değil, kendi hayatında ve kendin için seviyordun. Eğer seçtiğin devri meselelerinde arasaydın, o zaman her şey değiştirdi* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, 302). *Arasıra, âhiretten haber gelseydi, ölüm bu kadar müthiş olmayacaktı* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 46). *Dünyanın başka yerlerinde öyle memleketler vardır ki, dü-zenini periler kurdu zannedersiniz* (Y.K. Karaosmanoğlu, *göst.e.s.* 112). *Fa-kat bir yaştan sonra babalar sustu mu, oğullar onlara cevap vermek ihtiyacını duyarlar* (A.Ş. Hisar, *Fahim Bey ve Biz*, 86). *Bu hususta g ü-ya birçok tecrübeleri varmış gibi, beceriklidirler* (A.Ş. Hisar, *Geç-miş Zaman Fıkraları*, 247). *Felâketim şu ki, ben zaman zaman kendimi bulan adamım*. (A.H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları, Bir Yol*, s. 117). *G ü l g i-bi gelinimi görmez de, ağacın doruğunu görür*. (Y. Kemal, *ortadirek*,

128). *Görünüşte dal, meyvanın aslıdır, fakat hakikatte dal, meyva için var olmuştur* (Mevlâna, *Mesnevi* IV, s. 43) vb.

birleşik ek

Birden fazla ekin birleşmesinden oluşan ek: *-ımsa-*(< *-ım + sa-*): *azımsamak, küçümse-*; *-leş-*(< *le-ş-*): *taşlaş-, bulaş-*; *-lan-*(< *la-n-*): *büyüklen-, kapılan-*; *-dıkça*(< *dık + ça*): *koştukça, dinlendikçe*; *-ınç*(< *-n + ç*): *inanç, kazanç, sevinç, basınç-mazlık* (< *-maz + lık*): *aldırmazlık, utanmazlık* vb.

birleşik fiil (Alm. *Zusammengesetztes Verbum, komplexes Verbum*; Fr. *verbe composé, verbe complex*; İng. *compound verb, complex verb*; Osm. *mürekkep fiil*)

İsim soylu bir kelimeyle *etmek, eylemek, olmak* yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü: *kabul etmek, yardım etmek, yarış etmek, hissetmek, emretmek, şükretmek; sağ olmak, yok olmak, alacak olmak, gitmiş olmak, açıvermek, tutuvermek; anlatabilmek, yapabilmek; olagelmek, süregelmek; bakakalmak, şaşakalmak; bekleyi görmek; gezedurmak, didiniş durmak* vb. Ayrıca bk. *tasvir fiili*.

birleşik isim (Alm. *zusammengesetztes Substantiu, kompositum*; Fr. *nom composé*; İng. *compound noun*; Osm. *mürekkep isim, ism-i mürekkep*)

En az iki kelimeden oluşan ve bu kelimelerin kendi kavramları dışında yeni bir kavramı karşılamak üzere, birleşik kelime kalıbına göre bir araya gelerek meydana getirdikleri isim: *aslanagöz, hanımeli, gecekondcu, kabadayı, kaptıkacı, külbastı, yelkovan, nasıl, niçin, pazartesi, kaynana, aş evi, radyo evi, göktaş, şeker pancarı, yel değirmeni, kaya balığı* vb.

birleşik kelime (Alm. *zusammengesetztes Wort, Kompositum*; Fr. *mot composé*; İng. *compound word*; Osm. *mürekkep kelime, kelime-i mürekkebe*)

Yeni bir kavramı karşılamak için iki veya daha çok kelimenin Türkçenin söz kalıplarına uygun belirli yollarla bir araya getirilmesi ile kurulmuş söz birliği. Bunların benzetme yolu ile ilk anlamlarını kaybetmiş olanları ile birleştirme sırasında ses düşmesine uğrayanları ve iki fiil birleşimine dayananları bitişik, diğerleri genellikle ayrı yazılır: *açıkgöz, başbozuk, dedikodu, gecekondcu, kaptıkacı, katırtırnağı, «bir bitki» Akdeniz, kızılrmak, Ulu-dağ, cumartesi, kaynana* (< *kayın ana*), *sütlaç* (< *sütlü aş*), *bakımevi, yemekhane, kara yolu, öğrenci yurdu, ana dili, gül suyu, bal arısı, koz helvası, yaban keçisi, kuru yemiş, sapasağlam, derin derin* (düşünmek); *diri diri* (yakmak); *yarım yamalak* (iş); *yazıvermek, bakakalmak, bilebilmek, olagelmek, kaybolmak, emretmek, seyretmek, kürek çekmek, çam devirmek* vb.

birleşik ses (Alm. *Verbindungslaut*; Fr. *son de combinaison*; İng. *combination sound*)

Çıkış yerleri aynı veya birbirine yakın birden fazla sesin birleşmesinden oluşmuş ses: ET. *ṅg:biṅg* «bin», *taṅg* «tan», *Tēṅgri* «Tanrı»; *ṅy: kaṅyu* «hangı», *kaṅy* (> *koy*: mal, mülk, koyun), *çığaṅy* (> *çığay*: fakir); Fr. *ch*(ç): *chegue* «çek», İng. *ch*(ç): *church* «kilise», *chinese* «Çince»; Alm. *sch*(ş): *schenken* «bağışlamak». Mac. *gy*(dy): *magyar* (mădyăr) «Macar», *gyöngy* (dyöndy) «inci», *gyűjte*

mény (dyu:yteme:ny) «koleksiyon», *gyöz* (dyö:z) «yenmek»; Mac. *ty* (ty): *tyu:k* «tavuk», *kesztyü* (kestyü:) «eldiven», *atya* (atya) «baba»; Mac. *ly* (y): *folyik* (fo-yik) «ahmak», *ilyen* (iyen) «öyle, bu türlü», *süly* (şu:y) «ağırlık», *mély* (me:y) «derin»; Rus. (şç) *овощ* (*ovoşç*) «sebze» vb.

birleşik sıfat (Alm. *zusammengesetztes Eigenschaftswort*; Fr. *adjectif composé*; İng. *compound adjective*; Osm. *mürekkep sıfat, sıfat-ı mürekkebe*)

Sıfat tamlaması şeklinde kurularak özel anlamlar kazanmış sıfat türü: *boş-boğaz kadın, ağırbaşlı davranış, tezcanlı adam, birtakım işler, birçok kimse, cingöz çocuk, yeşilbaş ördek, koçburun vb.*

birleşik zaman (Alm. *zusammengesetztes Tempora*; Fr. *temps composé*; İng. *compound tense*)

Bildirme ve tasarlama kiplerinin bağlı oldukları şekil ve zamanın görülen geçmiş zaman (hikâye), duyulan geçmiş zaman (rivayet) içinde meydana geldiğini veya şarta bağlı olarak ortaya çıktığını ifade etmek için kullanılan ve *i-(<er-)* ek fiilinin yardımıyla kurulan zaman: *Bilirdi* (<bil-ir i-di), *hatırlatıyordu* (<hatırlat-ıyor i-di), *kazanmıştı* (<kazan-mış i-di), *çalışıyormuş*, (<alış-ıyor i-miş), *gelseymiş* (gel-se i-miş), *bakarsa* (< bakar i-se), *yazdıysa* (<yaz-dı i-se) vb. karşıtı basit zaman'dır.

boğaz (Alm. *pharynx*; Fr. *pharynx*; İng. *pharynx*)

Konuşma cihazının gırtlak ile dil kökü ve geniz boşluğu arasında kalan ve konuşma sırasında içinden geçen seslere türlü renkler veren boru parçası şeklindeki kısmı.

boğumlanma (Alm. *Artikulation*; Fr. *articulation*; İng. *articulation*; Osm. *telâffuz*)

Konuşmayı sağlayan hareketlerin tümü; ciğerlerden gelen havanın, ses yolunun belirli bölgelerinde açılma, kapanma, daralma, hışırdama vb. hareketlerle sese dönüştürülmesi olayı.

boğumlanma bölgesi (Alm. *Artikulationsstelle*; Fr. *région d'articulation*; İng. *region of articulation*)

Ağız boşluğunda seslerin meydana gelişini sağlayan çeşitli bölgeler: *du-dak* (bölgesi) ünsüzleri, *dış* (bölgesi) ünsüzleri, *dışeti* (bölgesi) ünsüzleri, *damak* (bölgesi) ünsüzleri gibi.

boğumlanma noktası (Alm. *Artikulationt*; Fr. *point d'articulation*; İng. *point of articulation*)

Ağız boşluğunda seslerin olduğu çeşitli noktalar; bir ünsüzün çıkışı sırasında ses yolunun daralan veya kapanan noktası.

boğumlanma tarzı (Alm. *Artikulationsart, Artikulationsweise*; Fr. *mode d'articulation*; İng. *manner of articulation*)

Dildeki seslerin çıkarılış şekli. Sesler, boğumlanma tarzlarına göre *ünlüler* ve *ünsüzler* olmak üzere ikiye ayrılır. Ünlüler, boğumlanma şekli bakımından ses yolunda herhangi bir engele uğramadan çıkarılma; ünsüzler

ise, ses yolunun açılış kapanma veya daralması, ses tellerinin titreşip titreşmemesi özelliklerini taşırlar.

bulanık ünlü

Bir lehçe veya ağız özelliği olarak iki ünlünün boğumlanma noktaları arasında gidip gelen, boğumlanma niteliği bakımından duruluğunu kaybetmiş olan ünlü: â (bulanık a, a-ı arası): *parâlar; gaynânâm burdâ galmış. ê* (bulanık e, e-i arası): *mên (<ben); çergê- «sarmak».* î (bulanık ı, ı-a arası): *başlıyan. û* (bulanık ü, ü-i arası): *geldim ûşde beşde* (Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, s. 3, 9) vb.

bulunma hali (Alm. *Lokatif, lokalis*; Fr. *locatif*; İng. *locative*, Osm. *mefûlün fih*)

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın yerini ve zamanını bildiren isim hali: *Bu küçük m a k a l e d e bunun üzerinde duracak değilim* (A.H. Tanpınar, *Türk İstanbul*, 164). *S a ç ı m ı z d a aklar akları, a l n ı m ı z d a çizgiler çizgileri doğurdu; fakat nedendir bilmiyorum kalbimizin k ö k ü n d e yanan ateş hâlâ sönmedi* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 50). *Ya n ı b a ş ı n d a oturdüğümüzü bilmiyor* (göst.e., s. 106). *Düdüğün uzun ve keskin bir akisle h a v a d a çatlayan sesi, g ü v e r t e d e üstüste, tıklım tıklım yatan binlerce asker başını kımlatarak b o ş l u k t a salladı* (P. Safa, *Mahşer*, s. 8). *Ben aynaların k a r ş ı s ı n d a , elimde kalem, alnıma bir çizgi daha çiziyorum* (A. Nihat Asya, *Kubbeler*, s. 14). *G e ç e n l e r d e gazeteye bir yazı vermiştim* (göst.e., s. 29). *G e l e c e k t e bugün yapılanlar hayrıyla anılacaktır. T a t i l d e gideceğim yer buraya benzemez* vb.

bulunma hali eki

Fiilin bildirdiği oluş ve kılışın yerini ve içinde bulunduğu durumu gösteren isim hali eki: *DA. :okul + da, tatil + de, dışarı + da, geçenler + de, kitap + ta, saat + te* vb.

büküm (Alm. *Beugung, Flexion*; Fr. *flexion*; İng. *flection, inflexion, accidence*; Osm. *insıraf*)

Yapım ve çekim sırasında kelime köklerinin farklı şekillere girmesi şeklindeki kırılma olayı. Büküm, Arapça, Almanca, İngilizce, Rusça gibi Sami, Hint-Avrupa ve İslav dillerine has bir olaydır. Ar. *ketebe* «yazdı» kökünün *kütibe* «yazıldı», *yüktebü* «yazılır», *yüktebüne* «yazılırlar», *litükteb* «yazıllı»; *kâtebü* «mektuplaştı, yazıştı», *kâtibun* «yazan, kâtip», *mektubun* «yazılmış şey, mektup» *mektebun* «mekteb, okul» şekillerine girmesi; Alm *sehen* «görmek», *sah* «gördü», *gesehen* «görmüş, görülmüş»; İng. *to write* «yazmak» *wrote* «yazdı», *written* «yazmış, yazılmış» gibi.

bükümlü dil, bükümlü diller (Alm. *flektierende Sprachen*; Fr. *langue flexionelles*; İng. *inflectional languages*; Osm. *tasrifî lisan, elsine-i tasrifîyye*)

Kelime köklerinin yapım ve çekim sırasında farklı şekillere ve kırılmalara uğradığı dil veya diller: Arapça, Almanca, Farsça, İngilizce, Rusça gibi Bk. büküm.

büyük ünlü uyumu (Alm. *Palatalharmonie*; Fr. *harmonie vocalique, harmonie palatale*; İng. *palatal harmony*; Osm. *büyük âhenk kaidesi, umumî âhenk kaidesi*)

Yalın veya eklerle uzatılmış olan Türkçe kelimelerde, ilk hecede bulunan ünlünün taşıdığı kalınlık-incelik niteliğinin ondan sonraki hecelerde de devam etmesi kuralı: *anlaşmak, ayaklarından, yağmurun, korunmak, olgunluk, uğultu, düşüncesini, yüzüme, küçümsemesinin, incelik, yenilik, yöneliş, inilti vb.*
Bk. ünlü uyumu.

canlı dil

Hâlen yaşamakta, çeşitli toplumlarda konuşma ve yazı dili olarak varlığını devam ettiregelmekte olan dil. Türkçe, Macarca, Fince, Almanca, Rusca, Çince, Japonca gibi: *Sumerce ölü, Arapça canlı bir dildir* vb. karşıtı ölü dil'dir.

canlı ek

Dilde örnekleri çok olan, kullanılıştan düşmemiş ve köke kattığı anlam kolayca anlaşılan ek, yaşayan ek: *akıl + cı, sanat + cı, süt + çü; yaş + a-, baş + la-, ağaç + lk; insan + ca; bil-gi, bur-gu; giy-in- gir-iş-, döğ-üş-, koş-uş-, koş-tur-* vb. karşıtı ölü ek'tir.

canlı kelime

Hâlen kullanılan ve anlamı herkes tarafından bilinen, yaşayan kelimeler: *gözlük, yaprak, toprak, gökyüzü, hayat, deniz, merdiven, çarşaf* vb. karşıtı ölü kelime'dir.

canlı kök

Hâlen kullanılan ve anlamı herkes tarafından bilinen kökler, yaşayan kökler: *dur-ak, söz + lük, bil-gin, ver-gi, dil + siz, dal-gıç* gibi kelimelerdeki *dur-, söz, bil-* vb. kökler. Karşıtı ölü kök'tür.

cevap ünlemi

Bir konuyu uygun görme, kabul etme ve «evet» anlamında kullanılan ünlem: *Hay hay!, öyle ya! vb. H a y h a y ! dediğiniz gibi yaparım. E l b e t t e , sizinle birlikte gelebiliriz. Ö y l e y a , bu konuyu daha sonra görüşeceğiz* vb.

cevher fiili (Alm. *Verbum Substantivum, Verbum Prädikativum*; Fr. *verbe substantif, verbe prédictatif*; İng. *Substantive verb, predicative verb*; Osm. *fî'l-i cevherî*)

«olmak», «bir halde bulunmak» anlamında yardımcı fiil. Yazı dilimizde *er->i* değişimiyle ekleşmiş olan bu yardımcı fiil, isim soylu kelimelerin fiilleştirilmesinde kullanılır. Birinci şahıs teklik ve çokluk çekiminde *tur-* yardımcı fiilinin ekleşmesinden oluşmuş *-Tur>Tır > -Turlar > -Tırlar* ekleri kullanılır.

Cevher fiili'nin geniş zaman, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart olmak üzere dört kipi vardır. Bu ek fiilin şahıslara göre çekimi şöyledir: geniş zaman: *doğru-y-um, doğru-sun, doğru-dur, doğru-y-uz, doğru-sun-uz, doğru-dur-lar*. görülen geçmiş zaman: *doğru i-di-m > doğru-y-dum, doğru-y-dun, doğru-y-du, doğru-y-duk, doğru-y-dunuz, doğru-y-dular*. Duyulan geçmiş zaman: *doğru-y-muşum, doğru-y-muşsun, doğru-y-muş, doğru-y-*

muşuz, doğru-y-muşsunuz, doğru-y-muşlar. Şart kipi doğru-y-sam, doğru-y-san, doğru-y-sa, doğru-y-sak, doğru-y-sanız, doğru-y-salar vb.

cins Bk. cinsiyet

cins ismi (Alm. *Gattungsname*; Fr. *nom commun*; İng. *common noun*; Osm. *ism-i cins*)

Aynı türden olan varlıkları veya yalın kavramları gösteren isim: *ağaç, çiçek, ateş, tuğla, koyun, ördek, kedi, yol, kaya, duygu, düşünce, güçlük, sevinç, güzel-lik, kolaylık vb.* Karşıtı özel isimdir.

cinsiyet (Alm. *Genus*; Fr. *genre*; İng. *gender*; Osm. *keyfiyyet*)

Bazı dillerde kelimelerin gramer bakımından «erkeklik», «dişilik» veya «yansıklık» özelliği taşıması. Alm. *der Tisch* «masa» erkek kelime, *die Tasche* «çanta» diş kelime, *das Buch* «kitap» da yansız kelime türündendir. İslâv dillerinden geçme + *ça* / + *çe* eki de eklendiği kelimede dişilik gösteren bir ektir: *kral / kraliçe, Tanrı / Tanrıça* «ilâhe» gibi. Dilimizde *erkeklik, dişilik* ve yansıklık gösteren bir gramer kategorisi yoktur; *kâtip / kâtibe, muallim / muallime, müdür / müdire* gibi örnekler Arapçadan geçmedir.

cinsiyetsiz (Alm. *Neutrum*; Fr. *neutre*; İng. *neuter*)

Bazı dillerde diş veya erkek cinsten sayılmayan ve tarafsızlık özelliği taşıyan kelime: Rus. *okno* «pencere» *jelêzo* «demir», *usilie* «gayret», *yavlême* «olay», *dobro* «iyilik», Sansk. *puṣṭaka* «kitap» *vari* «su», *cāni* «diz», Alm. *das Fenster* «pencere», *das Gehalt* «maaş , ücret», *das Zimmer* «oda», *Ergebnis* «sonuç» vb.

cümle (Alm. *Satz*; Fr. *phrase*; İng. *sentence*)

Bir fikri, bir duygu ve düşünceyi, bir oluş ve kılışı tam olarak bir hüküm halinde anlatan kelime grubu. Cümlelerin varlığı için asgari şart bir çekimli fiildir: *Evin avlusuna, sırtında çuval kaplı yayvan torba, elinde bir ufacık iskemle ve uzun bir demir parçası, dağınık kıyafetli bir adam girdi* (R.H. Karay, *Eskici*). *Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur* (M.K. Atatürk, *Nutuk*). *Türklük, beş yüz seneden beri İstanbul'u ve Boğaziçi'ni bütün beşeriyetin hayâline böyle nakşetti* (Y. Kemâl Beyatlı, *Aziz İstanbul*, s. 183) vb. Cümlelerin türleri için bk. isim cümlesi, fiil cümlesi, basit cümle, birleşik cümle. Cümleler; yüklemlerine, yapılarına ve birbirleri arasındaki bağlantı özelliklerine göre ayrı gruplara ayrılır. Yüklemlerine göre isim cümlesi ve fiil cümlesi; yapılarına göre yalın cümle, birleşik cümle, aralarındaki bağlantılara göre temel cümle vb. şekillerde sınıflandırılır. Bunlara da Bk.

cümle başı bağlaçları

Başında bulundukları cümleyi kendisinden önce gelen veya kendisinden sonra gelen cümle veya cümlelere çeşitli görevler ile bağlayan kelimeler. Bunlardan «fakat» ifadesi taşıyanlar: *fakat, lâkin, ancak, yalnız, ama...* «eğer» ifadesi taşıyanlar: *eğer, şayet...*; «gerçi» ifadesi taşıyanlar: *gerçi, eğerci, vâkıa...*; «çünkü» ifadesi taşıyanlar: *çünkü...*; «mademki» ifadesi taşıyanlar *mademki, madem, çünkü...*; «sonuç, açıklama» ifade edenler: *meğer, binaenaleyh, öyle*

ki, oysa ki, şöyle ki, nitekim, halbuki, kaldı ki üstelik, belki, hattâ, imdi, yani, ma-mafih, zaten, zati, bari, keza, hakeza...; «Benzerlik» ifade edenler: *sanki, âdeta, nasıl ki, nite ki, niçe ki, gûya...*; Şarta ve dereceye bağlayanlar: *tek, yeter ki, me-ğer ki, vелеv, vелеv ki, tâ ki, illâ, illâ ki...*; «Aksi halde» ifadesi taşıyanlar: *aksi halde, aksi takdirde, yoksa....* Bütün bunlardan başka şunları da zikredebili-riz: *hele, hiç olmazsa öyleyse, hiç değilse.* Bir de bk. bağlaç.

cümle bilgisi (Alm. *Syntax, Satzlehre*; Fr. *syntaxe*; İng. *syntax*; Osm. *nahiv*)

Bir dilde, kelimelerin, kelime gruplarının cümle ve söz içindeki görevle-rini, birbirleriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle türlerini ince-leyen bilim dalı.

cümlenin öğeleri (Alm. *Satzteil, Satzglied*; Fr. *membre de phrase*; İng. *parts of senten-ce*; Osm. *cümlenin unsurları*)

Cümlede bir duyguyu, bir düşünceyi, bir hükümü tam olarak anlatabilmek için kullanılan kelimelerin cümle bilgisinde aldıkları adlar. Cümlenin öge-leri *temel ögeler* ve *yardımcı ögeler* olmak üzere başlıca ikiye ayrılır. Temel ögeler: *özne, fül, nesne, tamlayıcı* ve *zarftır*. Yardımcı ögeler: *ünlem* ve *bağ-laçlar*'dır. Bunlara bk.

cümle perdesi bk. **cümle tonu**.

cümle tonu (Alm. *Satzton*; Fr. *ton de phrase*; İng. *sentence tone*)

Cümlenin anlamına ve türlerine göre ayarlanan ve ses tellerindeki titre-şimin yükseltip alçaltılması ile belirlenen ton. Hüküm cümlesi, soru cüm-lesi ve şart cümlelerindeki ton farkı bu durumla ilgilidir. Kelime tonları gibi cümle tonları da *yükselen cümle tonu* ve *alçalan cümle tonu* olmak üzere başlıca ikiye ayrılır. Hüküm cümleleri yükselen tonla başlayıp alçak tonla biterler. Soru cümleleri ile şart cümleleri yüksek tonla biten cümle türle-ridir: *Bugün ulaştığımız sonuç, asırlardan beri çekilen millî felâketlerin yarattığı uyanıklığın eseri ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.* (M.K. Atatürk, *Nutuk*, s. 687). *Peki efendim. Öteki kararlara boyun eğme durumunda sonuç bunun aynı değil miydi?* (göst.e., s. 10). *Aldığımız notları dikkatli bir değ-erlendirmeden geçirirseniz, bazı yanlışları önlemiş olursunuz. Bu yabancı kadın kim? Çok söyledim fakat dinletemedim. Otur! vb.*

cümle vurgusu (Alm. *Satzakzent*; Fr. *accent de phrase*; İng. *Sentence Stres*)

Konuşma sırasında, cümlenin anlamına bağlı olarak, kelimeler arasında yer değiştirebilen ve kelimelerin, kelime gruplarının kendi vurguların-dan daha kuvvetli olan vurgu. Normal hallerde cümle vurgusu yüklem üze-rindedir. Cümle vurgusunu daha belirgin duruma getirebilmek için cümle tertibinde de değişiklik yapılabilir: *Ahmet bu gün beklediğiniz paketi ge t i - r e c é k . Ahmet bu gün b e k l e d i ğ i n i z paketi getirecek. Ahmet beklediğiniz pa-keti b u g ü n getirecek. Yarınki toplantıda hazırlığımı yaptığınız konuyu g ö r ü ş e c é ğ i z . Yarınki toplantıda hazırlığımı yaptığınız k o n u y u görüşeceğiz. Hazırlığımı yaptığınız konuyu y â r ı n k i toplantıda görüşeceğiz vb. bk. vurgu.*

çağrışım (Alm. *Assoziation; assoziativ*; Fr. *association, associatif*; İng. *association, associative*)

Bir kelimenin anlam, şekil ve ses yakınlığı yoluyla başka kelimelerle kurduğu bağlantılar: *agaç, kıraç, tokaç; gelen, gören, bilen; ağırbaşlılık, ciddiyet, ciddilik, resmîlik, oturluluk* vb. Bkz. çağrışım ilişkileri.

çağrışım alanı (Alm. *Assoziationfeld*; Fr. *champ associatif*, İng. *associative field*)

Kelimelerin yansıttıkları kavramları çevreleyen ve onlarla sürekli bir ilişki halinde bulunan diğer kavram ve tasavvurların oluşturduğu alan: *Hastane* kavramının *doktor, hemşire, hasta, beyaz gömlekliler, beyaz renk, acı çekenler, muayene, tedavi, ilaç, sedye, hastane kokusu* vb. kavramlarla olan ilişkisi gibi.

çağrışım ilişkileri

Kelimelerin ses ve şekil yapıları, çekimleri, aynı kökten gelen türevleri ile anlam ve kavram yakınlığı bakımından bağlı oldukları çağrışım ilişkileri: *Yazdırma* kelimesinin ses yapısı bakımından *kazdırma, azdırma*; şekil yapısı bakımından *kaldırma, yardırma, durdurma*; aynı kökten gelen çekim ve türevleri bakımından *yazdırmak, yazdıracak, yazdırdı*; anlam ve kavram yakınlığı bakımından *kaydetme, kaydetirme, dikte ettirme* kelimeleri ile olan çağrışım ilişkileri gibi.

çatı (Alm. *Diathesis*; Fr. *voix*; İng. *voice*; Osm. *bina, fiil binası*)

Özne veya nesnenin fiilin gerçekleşmesindeki farklı durumlarını belirtmek üzere, fiil tabanına, çekimden önce fiilden fiil türeten belirli eklerin getirilmesiyle meydana gelen değişik görünüşlerdeki fiil şekli: *gör-, görün- (<gör-ün-), göröl- (<gör-ül-), görüş- (<gör-üş-), gördür- (<gör-dür-), görüştür- (<gör-üş-tür-), görüştürül- (<gör-üş-tür-ül-)* vb.

çatı ekleri (Osm. *fiil binası lâhikaları*)

Fiil kök veya gövdelerinden olumsuzluk (*Negation, Verneinung, menfilik edatı, menfilik lâhikası*) dönüşlülük (*reflexive, mütavaat*), edilgenlik (*passiv, meçhul*), ettirgenlik (*faktiv, ta'diye*) ve işteşlik (*reziprok, müşareket*) gibi farklı görünüşlere sahip fiil çatıları meydana getirmeye yarayan ekler: *-mA- (durma-, kesme-me-); -°n- (giy-in-, tara-n-, tut-un-); -°l- (at-ıl-, sev-il-, gör-ül-); -°t- (acı-t-, oku-t-, yürü-t-); -°r- (aş-ır-, geç-ir-, duy-ur-); -Dİr- / -DUr- (al-dır-, gez-dir-, bul-dur-, sök-tür-); -°ş- (kes-iş-, bil-iş-, koş-uş-)* vb.

çatışma (*hiatus*) Bk. ünlü çatışması.

çekim (Alm. *Deklination*; Fr. *déclinaison*; İng. *declination*; Osm. *tasrif*)

Fiillerde kip, zaman, tarz, şahıs, sayı; isim soylu kelimelerde çokluk, iyelik ve isimlerin birbirleriyle ilişkilerini belirleyen hal kavramlarını göstermek için eklerin getirilmesi. Bk. isim çekimi ve fiil çekimi.

çekim eki (Alm. *Flexionsendung*, *Flexionssuffix*; Fr. *désinence*; İng. *ending*, *termination*; Osm. *tasrif lâhikası*)

Fiil veya isim soylu kelimeler üzerine gelerek, bağlı oldukları kelime gruplarına göre, kelimeler arasında hal, iyelik, çokluk, kip, zaman, şahıs, sayı vb. ilişkiler kuran ek: *ev + ler*, *oda + da*, *kapı + sı + nı*, *çalış-ıyor-um*, *gel-me-di*, *oku-y-acak mı?* *bekliyor-lar-mış* vb.

çekimli fiil (Alm. *Verbum Finitum*; Fr. *verbe fini*, *verbe conjugué*; İng. *finite verb*; Osm. *tasrifli fiil*, *fî'l-i munsarif*)

Zaman ve şahsa bağlı olarak bir yargı bildiren fiil. Geçmiş zaman kipinin 1.teklik şahsı *okudum* (<oku-du-m), 2.teklik şahsı *okudun* (<oku-du-n), 3.teklik şahsı *okudu* (<oku-du). 1.çokluk şahsı *oku-duk* (<oku-du-k), 2.çokluk şahsı *okudunuz* (<oku-du-nuz), 3.çokluk şahsı *okudular* (<oku-du-lar) vb.

çekimsiz fiil

Şahsa bağlı olmayan fiil: *gelince*, *gelerek*, *çalışmak*, *okunacak kitap* gibi. *Ben ona neler düştünere bakıyordum* (Ö.Seyfettin, *Bomba*, 96). *Eve gelince*, *masanın üstünde şu tezkereyi buldum* (A.H. Müftüoğlu, *Çağlayanlar*, s. 25). *Onlara tıtr emeden gözleriyle, ruhuyla veda etti* (g.e.s. 98). *Fakat uğursuzluğunu hatırlayarak*, *ikinci haneye devam etmedi* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, s. 226) vb.

çene

Ağız boşluğunun alt ve üst kısmında diş ve dudaklarla çevrilmiş bulunan ve konuşma sırasında ağzın rahatlıkla hareketini sağlayan organ. Çenenin alt kesimi *alt çene*; üst kesimi de *üst çene* diye adlandırılır.

çevirme isimler

Bazı kavramların adlandırılmasında başka dillerden çevirme yoluna başvurularak karşılanan ve anlamca o dillerdeki karşılıklarına paralel olan isimler. Türkçede *banyo yapmak*, *yıkanmak*, yerine *banyo almak* (İng. *to take bath*), *gam yemek* (F. *gam horden*); Ar. *şemsiye*'nin «yağmur» için kullanıldığı halde «güneşlik» anlamı ile girmiş olması (Türkçeye göre yağmurluk olmıydı); Alm. *Vergismeinnicht*, İng. *forget-me-not*'ın Türkçede *unutma benî*; ve İt. *bella donna*, Fr. *belle dame*'in Türkçede *güzelavrat otu* ile karşılanması (D. Aksan, *Anlam Bilimi*, s. 99. not 110) gibi.

çevirme yazı (Alm. *Transkription*, *Umschrift*; Fr. *transliteration*; İng. *transliteration*)

Bir yazı sistemine göre yazılmış bir kelimenin veya bir metnin, o yazıdaki işaret değerlerini koruyarak başka bir yazıya aktarılması. Bu aktarma alfabetik yazı sisteminde her harfin, hece yazı sisteminde her hecenin, ideografik yazı sisteminde her ideografinin, bunlara tekabül eden özel birer harf veya işaretle karşılanması şeklindedir. Söz gelişi Arap harfleri ile ya-

zılmış olan دُكْرُ كَوْزُمُ يَخِينُ سَيَّلَابُ هَرْدَمُ

misraının çevirme yazı ile karşılaşması döker gözüm yaşın şeylâb her dem şeklinde.

çevri-yazı (çeviri yazı) (fonetik yazı, ses yazısı, sesçil yazı Alm. *Transkription, Lautschrift*; Fr. *transcription*; İng. *transcription*)

Bir kelimeyi, bir yazılı metni veya bir konuşmayı, onların talâffuzdaki ses değerlerini dikkate alan özel alfabe işaretleri kullanarak yazıya çevirme. Yazı dilimizdeki *değil, gelecek misin, gelemem* kelimelerinin bazı Anadolu ağızlarındaki söylenişlerine göre *dâl, dêl, gelcêmin? gelecâññi? geliyomên* şekillerinde yazılması gibi.

çıkma hali (Alm. *Ablativ*; Fr. *ablatif*; İng. *ablative*; Lat. *ablativus*; Osm. *den'li meful, mef'ûlün anh*)

Kelime gruplarında ve cümlede, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan isim hali: *ikisinde de a y n ı s e b e p l e r d e n g e l m e d e r i n b i r h ü z ü n v a r d ı* (P. Safa, *Şimşek*, s. 34). *Ö n l e r i n d e n g e ç t i ğ i m i z b ü t ü n b u y a l ı l a r, m e h t a p l ı k h a l l e r i y l e, b i z i ğ u y a b i r « é l i t e » b u l u n d u ğ u n a i n a n d ı r ı y o r d u* (A.Ş. Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, s. 133). *G e n ç l i k t e ö n ü m ü z d e â t i n i n b i t m e z m e s a f e l e r i g i b i s e r i l e n b ü t ü n z a m a n l a r e l i m i z d e n n e k a d a r ç a b u k g e ç i y o r. (göst.e. s. 225). F a t m a y ı d e m i n d e n b e r i d a l d ı ğ ı i ç l e n m e l e r d e n, u n u t u l m a n ı n a c ı l a r ı n d a n, e n k e s k i n h a r e k e t l e g e ç i r m e k i ç i n b u k a d a r ı k â f y d i* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, s. 77). *T a m d ı ğ ı a d a m d a n b u o d a d a n e v a r d ı? M a d d e n i n ı s t ı r a b ı n d a n b a ş k a h e m e n h e m e n h i ç b i r ş e y* (göst.e.,s. 324) vb.

çıkma hali eki

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin gösterdiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ve isimlere eklenen + *DAn* hal eki: *e v d e n g e l i y o r u m, b a h ç e d e n ç ı k t ı, p e n c e r e d e n b a k t ı, d a ğ d a n i n d i* vb. Bk. *çıkma hali*

çiçek dili

Çiçeklerin tek başlarına veya demet halinde ele alınarak, belli bir hareketi, belli bir oluş veya kılışı saymaca bir değer ve anlam verme yoluyla ifade etmek veya haberleşmek için kullanıldığı itibari dil. Söz gelişi «beyaz kır papatyası»nın «kalp açıklığını», «beyaz kamelya»nın «gururu», «beyaz leylak»ın «dostluğu» anlatması gibi.

çift dudak ünsüzü (Alm. *Bilabial*; Fr. *consonne bilabiale*; İng. *bilabial*)

Her iki dudağın birbirine dokunması ile boğumlanan ünsüz: *b / p / m*. Bunlardan *m* aynı zamanda genzel nitelikli çift dudak ünsüzüdür: *baş, baba, pınar, maya, melek* vb.

çocuk dili (Alm. *Kindersprache*; Fr. *langage enfantin*; İng. *little language, nursery language*)

Konuşmaya ve ana dilini öğrenmeye başlayan küçük yaştaki çocukların söyleme gücününü yenmek üzere bazı kelimeleri ses yapıları bakımından bozarak veya bazı nesneleri kendilerine has adlandırmalara başvurarak yaptıkları anlatım: «su»yun *buu*, «babaanne»nin *bababe*, «gezme»nin *addâ*, «Nazmiye»nin *Mamila*, «tomurcuk»un *gogogo* «yumurta»nın *numunumuna* şeklinde karşılanması gibi.

çok anlamlı (Alm. *polysemie*, *Mehredeutig*; Fr. *polysemie*; İng. *polysemantic, polysemy*)

Bir kelimenin temel anlamı yanında, temel anlamı ile ilgili yeni kavramları da karşılar durumda olması niteliği: *kol*, *göz*, *ağız*, *soy* vb. kelimeler çok anlamlı kelimelerdir. Bk. **çok anlamlılık**.

çok anlamlılık (Alm. *Polysemie*, *Vieldeutigkeit*, *Mehrdeutigkeit*; Fr. *polysemie*; İng. *polysemantic, polysemy*)

Bir kelimedede temel anlamla bağlantılı birden çok anlamın bulunması; bir kelimenin, anlam gelişmesi yoluyla, asıl anlamı ile olan ilişkisini kaybetmeden yeni anlamlar kazanması: ET. *olurmak* «oturmak, durmak; ikamet etmek, yurt tutmak; tahta çıkmak»; ET. *kün* «güneş, gündüz, zaman birimi»; *yigü* «genç, güçlü ve yürekli delikanlı, medenî cesareti olan kimse» (D. Aksan, *Anlam Bilimi*, 109-112); *ağız* «organ adı, kapların veya içi boş şeylerin ağız kısmı; bir suyun denize veya göle döküldüğü yer; koy, körfez liman gibi yerlerin açık yanı; birkaç yolun birbirine karıştığı yer, kavşak; konuşmada bölgelere ve kesimlere göre değişen söyleyiş biçimi vb.»; *alay* «belirli sayıda birliklerden oluşan askerî topluluk; herhangi bir tören veya gösteride yer alan «kalabalık; çok kalabalık»; *gelin alayı*; *bir alay insan*; *ayak* «insan ve hayvan ayağı, dayak, destek»: *köprü ayağı*: «ırmağa kavuşan akarsu»: *göl ayağı*; «yürüyüşün ağırlık veya çabukluk derecesi»; *basamak*, «halk şiirinde kafiye»; *baba* «çocuk sahibi erkek; tarikat piri»: *Bektaşî babası*; «Silâh kaçakçılığı vb., kirli işlerde çete başı, mec. yaratıcı, kurucu koruyucu kimse; üzerine halat takılan demir veya beton dikme; çatı merteyi»; *baş* «insan veya hayvan başı; bir topluluğu yöneten kimse»: *sınıf başı*, *kolbaşı*; «bir şeyin başlangıcı»: *hafta başı*, *aybaşı*; «bir şeyin esası, temeli»: *Her işin başı sağlıktır*; «bir şeyin uçlarından biri»: *yolun iki başı*, *tarlanın dört başı*; «bir şeyin yakın çevresi»: *havuz başı*, *ocak başı*, vb. *yüz* «insan yüzü, çehre; satıh, yüzey; keskin kenar»: *biçağın keskin yüzü* vb., «binanın ön yüzü, cephesi, yastık kılıfı; mec. utanma, cür'et»: *buraya gelmeye yüzü yok, ne yüzle bunu istebiliyorsun* vb.

çok harflilik

Tek bir sesi karşılamak için birden çok harfin kullanılması: Alm. *sch* (ş), *tsch* (ç); Mac. *sz* (s), *zs* (s); Fr. *au* (u), *ch* (ş,k); İng. *sh* (ş), *ch* (ç) vb.

çokluk 1. şahıs eki

Çekimli fiillerde, şekil ve zaman kalıbına dökülmüş bir oluş ve kılışın çokluk birinci şahsa bağlanması için kullanılan ek. şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, duyulan geçmiş zaman ve gereklilik çekimlerinde şahıs zamiri kökenli *-Iz /-Uz*, görülen geçmiş zaman ve dilek şart çekimlerinde *-duk* sıfat fiilinden ayrılan *-°k* ekleri kullanılır: *okuyor-uz, okur-uz, okuyacağ-ız, okumuş-uz, okumalı-y-ız; okusa-k, okursa-k, okudu-k; oku-y-alım* vb.

çokluk eki (Alm. *pluralsuffix, pluralendung, pluralzeichen*; Fr. *désinence du pluriel, suffixe du pluriel*; İng. *plural ending* Osm. *cemi lâhikası*)

İsimlerde ve zamirlerde aynı türden birden çok varlıkları anlatmak için; fiillerde, fiilin gösterdiği oluş ve kılışı yapanın, yani şahsın çokluk olduğunu göstermek için kullanılan özel ekler: *ağaç + lar, çiçek + ler, oda + lar, bey + ler, okul + umuz, bahçe + lerimiz, çocuk + ları + mız; biz + ler, on + lar, anlattı-k, anladı-nız, geliyor-uz, gidecek-ler* vb.

çözülme safhası

Ses organının bir sesin boğumlanması sırasında, «hazırlık» ve «duraklama» safhalarından sonra girdiği üçüncü safha.

damak

Ağız boşluğunun üst kısmını çevreleyen ve belirli seslerin oluşmasında görev alan kubbemsi yer. Damağın sert bir tavan oluşturan ön kısmına *ön damak*, arka kısmına *art damak*, art damağı geniz boşluğundan ayıran kısmına da *yumuşak damak* adı verilir. Bunlara bk.

damak n'si (ñ)

Dil sırtının ön veya art damağa dokundurulması ile boğumlanan *n* ünsüzü. Eski ve Orta Türkçede bol görülen bu ses, bugün yazı dilimizde dış *n*'sine dönüşmüştür. Ancak, bir kısım Anadolu ağızlarında korunagelmıştır: *baña, añlamak, deñiz, öñ, soñ, geñiz, eviñ yoluñ* vb. Damak *n*'si, yazı dilimizde, bazı damak sesleri yanında, telâffuz bakımından sadece bir geçiş sesi olarak yer almaktadır: *bañka, yoñga* gibi. Damak *n*'sinin boğumlanmasında burun yolu da devreye girdiği için bu ünsüz, *geniz n'si* adını da alır. Bk. *geniz n'si*.

damak ünsüzü (Alm. *Guttural, Kehlkopf laut*; Fr. *consonne gutturale*; İng. *guttural*; Osm. *samit-i haneke*)

Dil sırtının tümseklenip ön veya art damağa yaklaşması veya dokunması ile çıkarılan ünsüz türleri: *Kesmek, gezmek, ekmek, kalın, atkı, yoğurt, yiğit, bañka, yoñga* kelimelerindeki *k / k / , ğ / g, ğ* ve *ñ* ünsüzleri gibi. Bunlardan *k / g*, dil sırtının ön tarafı ile ön damak arasında boğumlandıkları için *ön damak ünsüzleri*; *k / ğ ünsüzleri* de dil sırtının arka tarafı ile art damak arasındaki bölgede boğumlandıkları için *art damak ünsüzleri* adlarını alırlar. *ğ* ve *ñ* ünsüzleri her iki türde de yer alır. Boğumlanma noktaları, hece kurdukları ünsüzlerin kalın veya ince oluşu ile ayarlanır: *eğër, ağar, zeñgin, yañgin* gibi.

daralma (1)

Bazı seslerin boğumlanması sırasında ses yolunda meydana gelen daralma. *ı / i, u / ü* ünlüleri ile *s, z, ş* gibi ünsüzler, ses yolunun daralması ile boğumlanan ünsüz türleridir.

daralma (2) bk. Ünlü daralması.

dar ünlü (Alm. *enger Vokal, geschlossener Vokal*; Fr. *voyelle étroite*; İng. *narrow vowel*, Osm. *sâit-i gayr-ı mebsût*) Alt çenenin az açılması ve ses yolunun daralması ile boğumlanan *ı / i, u / ü* ünlüleri: *ılık, ilik, uzun, üzüm* gibi. Karşıtı geniş ünlü'dür. Ayrıca bk. *kapalı ünlü*.

değişken ses (Alm. *Allophon*; Fr. *allophoné*; İng. *allophone*)

Fonem denilen bir ses bilgisi biriminin boğumlanma özelliğinden kaynaklanan değişik türleri. Söz gelişi, *a* ünlüsünün konuşma cihazının biraz daralması ile boğumlanan kapalı *a* (*â*) türü ile hafif yuvarlaklaşan yuvarlak *a* türü (*a°*), *a* ünlüsünün değişken sesleridir. Ünlülerde olduğu gibi ünsüzlerin de ünlüler ile birleşip hece kurarken gösterdikleri farklı boğumlanma özelliklerine göre değişken sesleri ortaya çıkar. *Lâmba*, *lokum* kelimelerindeki *l*-ler *alın* kelimesindeki *-l*-'nin birer değişken sesi durumundadır.

değişken şekil (Alm. *allomorph*; Fr. *allomorphe*; İng. *allomorph*)

Aynı anlam ve görevdeki bir şekil bilgisi biriminin ses yapısı bakımından farklılaşan türü; şekil bilgisinin anlamlı bir küçük ögesi olan bir kelime kökünün veya belirli görevler ile buna eklenen bir ekin farklı ses yapısına girmiş olan şekli. Söz gelişi lehçe ve ağız ayrılıklarına göre ve çeşitli sebeplerle bazı köklerin *bez* / *böz*, *er* / *ir* «erken», *çez* / *çöz*, *erte* / *örte* «ertesı gün»; *baba* / *buba*, *bıldır* / *bildir* «geçen yıl», *ıldız* / *yıldız* / *yulduz* şekillerinde ses değişmesine uğraması. Aynı durum ekler için de söz konusudur. *-DI* / *-DU* geçmiş zaman ekinin ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *-dı* / *-di*, *-du* / *-dü*, *-tı* / *-ti*, *-tu* / *-tü*, *-DUK* geçmiş zaman sıfat-fiil ekinin yine aynı sebeplerle *-dık* / *-dik*, *-duk* / *-dük*, *-tık* / *-tik*, *-tuk* / *-tük* şekillerine dönüşmesi gibi: *al-dı*, *ver-di*, *oku-du*, *gör-dü*, *aç-tı*, *biç-ti*, *tut-tu*, *öt-tü*, *tanı-dık*, *bil-dik*, *tut-tuk* (ğ) *umuz is*, *yürü-dük* (ğ) *jümüz yol vb.*

değişken şekillik (Alm. *allomorph*; Fr. *allomorphe*; İng. *allomorph*)

Aynı anlam veya görevdeki bir şekil bilgisi biriminin ses yapısı bakımından çeşitlenmesi. Söz gelişi + *lık* isimden isim türetme ekinin + *lık* / + *lik*, + *luk* / + *lük* şekillerine girişi gibi: *ağaç* + *lık*, *ev* + *lik*, *ot* + *luk*, *ömür* + *lük* vb. Aynı durum yine birer şekil birimi olan kelime kökleri için de söz konusudur. ET. *tıl* / *tül* «dil», *biç* / *biç*-(biçmek), *buñ* / *muñ* «sıkıntı, keder», TT. *balta*, Kary. *bolta*, ET. *eşit* / TT. *işit*-, TT. *bebe* / Az. *böbe*, TT. *güzel* / Az. *gözel* vb. Bk. **değişken şekil**.

değişimli ünsüzler (Alm. *Korrelation*, *Wechselbeziehung*; Fr. *allophone*; İng. *correlation*)

Ünsüz uyumuna veya iki ünlü arasındaki ses değişmesi olaylarına bağlı olarak tonluluk ve tonsuzluk bakımından birbirinin yerine geçen *t* / *d*, *ç* / *c*, *p* / *b*, *k* / *g* gibi ünsüzler: *geçit* / *geçidi*, *gitti* / *girdi*, *esti* / *ezdi*, *ağaç* / *ağacın*, *kap* / *kaba*, *hevenk* / *hevengi*, *çocuk* / *çocuğu* vb.

devrik cümle (Alm. *Anakoluth*, *Satzbruch*; Fr. *anacoluthie*, *phrase inverse*; İng. *anacoluthon*, Osm. *cümle-i ma'küse*)

Türkçenin normal söz dizimine aykırı olarak yüklemi öteki cümle öğelerinden daha önce gelen cümle: *Ne mu tlu Türküm diyene. Gel mi yor işte bütün ısrarlarıma rağmen: G ö n d e r e c e k yarın istediğimiz kitapları. A l ı v e r*

şu işi üzerine. Neden bekliyoruz burada? Nasıl anlaşabiliriz bu konuda? Kendine güvendiğün duruşmanın ilk şartı vb.

deyim (Alm. *Ausdruck, Redensart*; Fr. *locution*; İng. *locution, idiom*; Osm. *tâbir*)

Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime öbeği: *Abayı yakmak, aşağıdan almak, bağrına taş basmak, buluttan nem kapmak, çileden çıkmak, dalga geçmek, el ele vermek, karşı gelmek, mercimeği fırına vermek, nalları dikmek, saman altından su yürütmek, üç buçuk atmak, yasak savmak, yüzgöz olmak, zulgi vermek vb.*

deyim aktarımı (Alın. *metapher*; Fr. *métaphore*, İng. *metaphore*; Osm. *istiare*)

Aralarında uzaktan veya yakından ilgi bulunan iki şey arasında bir benzetme ilişkisi kurarak, bunlardan birinin adını, geçici olarak kendisine benzetilen diğer şeyin adı ile karşılama olayı:

Şu karşımızdaki mahşer kudursa çıldırsa

Denizler ordu, bulutlar donanma yağdırsa

Değil mi ortada bir sine çarpıyor, yılmaz

Cihan yıkılsa emîn ol bu cephe sarsılmaz. (M. Akif Ersoy'dan);

Haydi arslanım göster kendini vb.

Verilen örneklerde, insan kalabalığı bir «mahşer»e, cesur bir delikanlı «arslan»a benzetilmiştir. *Bel-bayırı* (İzmir), *Karaburun* (İzmir) *Sırt düzü* (Malazgirt-Muş) gibi yer adları da deyim aktarımı ile ilgilidir. Bir söz sanatı olarak edebiyattaki karşılığı *istiare*'dir. «Açık istiare» (Osm. *istiare-i mu-sarraha*) ve «kapalı istiare» (Osm. *istiare-i mekniye*) olmak üzere iki türü vardır. Bu olayı, istiare türlerine paralel olarak dil biliminde açık öğretilme, kapalı öğretilme terimleri ile karşılayanlar da vardır.

dil (Alm. *Sprache*; Fr. *langue, parole*; İng. *language*)

İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre şekillenmiş ortak kurallarının yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem. Türkçe, Almanca, Çince, İngilizce, Japonca gibi. Dünya üzerinde konuşulan diller, a) Köken, b) Yapı bakımından sınıflandırılmaktadır. Köken bakımından yapılan sınıflandırmada, bilinmeyen devirlerde aynı ana dile bağlanan bir köken akrabalığı söz konusudur. Hint-Avrupa, Hami-Sami, Fin-Ugur, Ural ve Altay dil aileleri bu temeldeki bir sınıflandırmaya dayanan dil aileleridir. Dünya dilleri yapı bakımından da *tek heceli diller* (*Isolierende Sprachen, isolating languages, monosyllabic languages.*), *eklemeli diller* (*agglutinierende Sprachen, agglutinative languages*) ve *çekimli diller* (*flektierende Sprachen, inflected languages*) olmak üzere üçe ayrılır. Her dil taşıdığı söz hazinesine, kullanıldığı alanlara, yaşayıp yaşamadığına ve toplumun içinde onu kullanan kesimler açısından taşıdığı farklı özelliklere göre *konuşma dili, yazı dili, halk dili, aydın dili, bilim dili, edebî dil, kültür dili, millî*

dil, ortak dil, resmî dil, yaşayan dil, ölü dil olarak da sınıflandırılabilir. Bunlara bk.

dil ailesi (Alm. *Sprachfamilie*, Fr. *famille de langues*; İng. *family of language, linguistic family*)

Aynı ana dilden türeyen ve aralarında akrabalık ilişkileri bulunan dillerin oluşturduğu bütün. Çin-Tibet, Hâmî-Sâmî, Hint-Avrupa, Altay ve Kafkas dil aileleri gibi. Türkçe, Ural-Altay dil grubunun Altay dilleri ailesindendir.

dil akrabalığı (Alm. *Sprachverwandschaft*; Fr. *parenté de langues*; İng. *relationship of languages, linguistic affinity, linguistic segmentation*)

Aynı ana dilden gelen diller arasındaki ses sistemi, şekil yapısı ve söz dizisi yakınlıklarından kaynaklanan bağlantı. Aralarında bu türlü yakınlıklar bulunan diller akraba diller adını alır. Türkçe ile Moğolca, Almanca ile Felemenkçe, Fransızca ile Rumence, Arapça ile İbranice gibi. Dil akrabalığında söz hazinesinin de yeri vardır: Alm. *bruder*, İng. *brother*, F. *birader*; Alm. *mutter*, İng. *Mother*, F. *mâder* gibi.

dil atlası (Alm. *Sprachatlas*; Fr. *atlas linguistique*, İng. *linguistic atlas*)

Dilleri, lehçeleri, ağızları ve dildeki çeşitli olayları yayılış bölge ve alanlarına göre belirleyen haritaların oluşturduğu atlas.

dil benzeşmesi (Alm. *palatale Assimilation*; Fr. *assimilation palatale, loi de l'harmonie labial*; İng. *assimilation*. Yalın veya eklerle genişletilmiş bir kelimenin ilk hecesinde kalın veya ince düz bir ünlü varsa, ondan sonraki hece ünlülerinin de kalın düz veya ince düz olmaları kuralı: *ana, aslan, balık, yıldız, taşındılar, ııldamak, kızgın, kıpırtı, beşik, bilek, elek, erken, çini, dinlemek, beklemek, giyimli, kişilik, sevindiler, yeşillik, yiğitlik* vb. *elma, kardeş, inanmak; çamur, yavru, olurken, seçiyor* gibi örneklerdeki dil benzeşmesine aykırı oluşumların, ses değişimleri ile ilgili özel sebepleri vardır.

dil bilgisi

çeşitli düzeydeki okullarda, Türkçenin ses, şekil ve cümle yapısı ile cümlenin öğeleri arasındaki anlam ilişkilerini öğreten bilgi dalı; bu bilgileri veren dersin ve kitapların adı. Bk. ve krş. *Gramer*.

dil haritası bk. **dil atlası**

dil bilimi (Alm. *Sprachwissenschaft*; Fr. *linguistique*; İng. *linguistics*; Osm. *lisaniyat, ilmü'l lisân*)

Sosyal bir kurum olan dilin genel ve özel niteliklerini ve dil olaylarını inceleyen; dillerin doğuşlarını, zaman içindeki gelişmelerini, yeryüzündeki yayılışlarını ve aralarındaki ilişkileri araştıran ve niteliği bakımından diğer birtakım bilim dalları ile de yakın ilişkileri bulunan bilim dalı. Günümüzde *dilbilimi* terimi, dili yeryüzündeki ortak nitelikleri ve bütün belirtirleri ile ele alan *genel dilbilimi* (Alm. *Allgemeinesprachwissenschaft*; Fr. *linguistique générale*; İng. *general linguistics*)'nin yerini almış durumdadır.

Sesbilimi (fonetik, phonetik), *yapısal sesbilimi* (phonologie, phonology), *şekil bilgisi* (morphologie, morphology), *cümle bilgisi* (syntax), *anlam bilgisi* (Bedeutungslehre, semantik, semantics), *kelime bilimi* (wortkunde, lexicologie, lexicology), *ad bilimi* (Namenkunde, onomastique, onomastic), *lehçe bilimi* (dialektologie, dialectology) dil biliminin başlıca dallarıdır. Dil biliminin, dil olaylarını tasvirî olarak inceleyen dalı *tasvirî dil bilimi* (deskriptive Sprachwissenschaft, linguistique descriptive; deskriptive linguistics); dil olaylarının değişme ve gelişme seyrine bakmadan belirli bir zaman süresi içinde inceleyen dalı *eş zamanlı* (synckronisch, synchronique, synchronic, static) *dil bilimi*, dil olaylarını tarihi gelişme ve değişme süreci içinde inceleyen dalı da *art zamanlı* (diachronique, diachronic) *dil bilimi* diye adlandırılır. Bk. *art zamanlı yöntem*, *eş zamanlı yöntem*.

dilek cümlesi

Birleşik cümlelerde, temel cümleye dilek kipi ile bağlanarak istek bildiren yarıcımci cümle: *İstanbul'a g i t s e m , aradığım kitapları bulabilirim. Nereye g i t s e k , neye b a k s a k , ne y a p s a k , gönlümüz yaşlı, gözlerimiz yaşlıdır.* (Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 27). *Şuraya o t u r u v e r s e m ... Bu sabah rüzgâr hep böyle e s s e ... Güneş yerini hiç d e ğ i ş t i r m e s e ... Şu tavuk boyuna g i d a k l a s a ...* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 174) vb.

dilek-şart kipi (Alm. *Desiderativum*, *Wünschform*; Fr. *désideratif*; İng. *desiderative*; Osm. *sığa-i temennî*)

Esas cümledeki oluş ve kılışın gerçekleşmesini şarta veya dileğe bağlayan yardımcı cümle yüklemine kipi. Bu kip fiil kök veya gövdesine *-sa / -se* eki getirilerek kurulur. Çekimi: *yap-sa-m, yap-san, yap-sa, yap-sa-k, yap-samız, yap-sa-lar* şeklindedir: *Zaten yapılacak şeyin ne olduğunu b i l s e m , sizinle konuşmam* (Tanpınar, *Huzur*, s. 227). *Tacettin mahallesindeki evimizin penceresinden iki yıl evvel bir keşiş hayatı sürdürdüğümüz Çankaya'yı görüyorum; biraz dikkatle b a k s a m , senin evini de göreceğim* (Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, 8.94). *Nerede o l s a n ve nasıl g e l s e n beni seni tanırım* (Karaosmanoğlu, *göst.e.*, s. 63). *Bir dost bulsam, onunla düşündüklerimi münakaşa e d e b i l s e m , ne iyi olurdu* (S.F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri*, s. 142) vb.

diş-damak ünsüzü (Alm. *alveo-palatal*; *alvéo-palatale*; İng. *alveo-palatal*)

Dil tacının diş yuvaları ile öndamak arasındaki bölgeye dokunması ile boğumlanan ünsüz türü. *c / ç / j / ş* gibi. Bunlardan *c / ç* patlayıcı, *j / ş* sızıcı diş damak ünsüzleridir. Bk. ayrıca *diş-eti ünsüzü*.

diş-dudak ünsüzü (Alm. *labiodental Konsonant*, *Lippenzahnlaut*, *dentilabial Konsonant*; Fr. *consonne labio dentale*, *consonne dentilabiale*; İng. *labia-dental consonant*, *dentilabial consonant*; Osm. *sâmit-i sinnî-şefevî*)

Alt dudağın üst dişlere dokunması ile boğumlanan *v, f* ünsüzleri. Bk. *dudak ünsüzleri*.

diş-eti ünsüzü (Alm. *alveolarer Laut*; Fr. *consonne alvéolaire*; İng. *alveolar*)

Dil tacının diş-eti-damak noktalarına dokunması ile boğumlanan patlayıcı ve sızıcı ünsüz türleri *c / ç / j / ş*: *canlı, ceviz, çayır, çelik, Jale, jilet, şan, şeref*

gibi. Bu ünsüzler, diş-eti ile ön damak arasındaki bölgede boğumlandıkları için sınıflamada bunları diş-damak ünsüzleri olarak gösterenler de vardır. Bk. diş-damak ünsüzü.

dişilik (Alm. *weiblich*, *Femininum*; Fr. *feminin*; İng. *feminine*; Osm. *müennes*)

Cinsiyet kavramının söz konusu olduğu dillerde diş cinsten sayılan kelimenin aldığı biçim: Alm. *die Blume* «çiçek», *die Strasse* «cadde», *die Frau* «kadın»; Ar. *kâtip* / *kâtibe* «kadın kâtip», *müdür* / *müdire* «kadın müdür», *hâmil* «yükü, taşıyan» / *hâmile* «gebe kadın», *saim* «oruçlu» / *saim* «oruçlu kadın», Fr. *la femme* «kadın», *la figure* «yüz, çehre», Rus. *dver* «kapı» *kniga* «kitap», *rána* «yara» vb. Terimin karşısı erkeklik'tir. Türkçenin gramerinde cinsiyet kavramı yoktur. Bk. cinsiyet.

diş ünsüzü (Alm. *Dental*, *Zahnlaut*; Fr. *consonne dentale*; İng. *dental*; Osm. *sâmit-i sinâ*)

Dil ucunun veya dil tacının üst dişlere, diş etine veya diş eti-damak sınırına dokunması veya yaklaşması ile boğumlanan ünsüzler: *d, t, c, ç, j, ş, z, s, n, l, r*: *dağ, taş, ceylan, çocuk, jambon, şakrak, zeytin, soğuk, nane, lokum, rahat* gibi. Bunlar boğumlama noktasındaki küçük ayrılıklara göre kendi içlerinde de sınıflanmaya girerler: *d, t, z, s, n, l, r* diş-dişeti noktalarında boğumlandıkları için tam diş sesleridir. *c, ç, j, ş* ise diş eti-damak noktasında boğumlandıkları için *diş-eti* (alveolar) sesleri durumundadırlar. Bunları diş-damak sesleri (alveolar) olarak gösterenler de vardır. Dilimizdeki *ka-dı, Osman* gibi bazı Arapça kelimelerde yer alan ve artık telâffuz değeri kaybolmuş bulunan *peltek z* (*z, d*) ünsüzü ile İngilizcedeki *th* ünsüzünü karşılayan *peltek s* (*s*) dişler-arası birer ünsüzdür. Bunlar dil ucunun ön dişlere dokunması ve ciğerlerden gelen havanın aradan sızması ile boğumlanan sızıcı ünsüzlerdir. Bk. yerlerine.

dizin (Alm. *Index*; Fr. *index*, İng. *index*)

Bir kitap içinde geçen kişi adları, yer adları, kavramlar, terimler vb. ile bir dergi cildinin yazar ve konularını eser sonunda veya müstakil bir kitap halinde, tasnifli olarak ve geçtiği sayfaları belirterek gösteren alfabetik liste. *Türk Dili Dizini*, *Türk Kültürü (Dergisi) Dizini* gibi. Metin halinde yayınlanan bir eserde, o metinde geçen kelimelerin anlamlarını ve metinde geçtiği yerleri belirten alfabetik sözlük. *Divanü Lûgat'it-Türk Dizini*, *Tarama Sözlüğü Dizini*, *Türk Turfan Metinleri Dizini (Index der Türkischen Turfan Texte)* gibi.

dolaylı anlatım (Alm. *indirekte Rede*; Fr. *discours indirect*; İng. *indirect speech*)

Bir sözün olduğu gibi kelimesi kelimesine değil de konuşan veya yazan tarafından kip ve şahıs değişikliğine uğratılarak dolaylı şekilde ve bir rapor tekniği içinde aktarılması: «Bu akşamki davete katılamıyorum» dedi, sözünün «Bu akşamki davete katılamayacağını bildirdi» şekline sokulması; «Gelecek yıl kongre yapılıp yapılmayacağını sordu». «Bize, vereceğimiz kararlarda çok etraflı düşünmemiz gerektiğini hatırlattı» vb. Bk. dolaysız anlatım.

dolaylı tümleç (Alm. *indirektes Objekt, entfernteres objekt*; Fr. *complément indirect*, İng. *indirect object*, Osm. *gayr-i sarîh mef'ûl, mef'ûl-i gayr-i sarîh*).

Cümlede yüklemın anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan ve kesinleştiren; bulunma, yönelme ve çıkma hali eklerinden biriyle veya bir edatla birlikte bulunan yalın veya grup halindeki ismin cümle bilgisindeki adı. Başka bir anlatımla, bulunma, çıkma ve yönelme hali ekleri veya bir edat almış bulunan tümleç türü: *Evde oturmak, bahçeye çıkmak, yoldan geçmek, gönlüne göre düzenlemek* gibi. Daha geniş kapsamlı sözlerde: *Otobüs tekrar yokuş tırm an may a baş l a d ı ğ ı iç in yavaş l a m ı ş t ı ; Doktor, hayat ı n d a ilk olarak be ğ en il me k t en , ben im sen me k t en , hele hele deli gibi arz u l a d ı ğ ı se vi l me k t en hoş l an m a m ı ş , gurur du y m a m ı ş , aksine hüz ün len mi ş ti.* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 231). *Ge ç m i ş t e iyice tecrübesi vardır.* (A.H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s. 280). *Me m l e k e t iç i n d e ve kendi kazanç l a r ı m ı z l a yeti ş t i l e r .* (göst.e.s. 379). *Nihad m a s a n ı n ü s t ü n d e n kibriti alarak aya ğ a halk t ı* (P. Safa, *Mahşer*, s. 69). *M u m ı ş ı ğ ı n d a baş l a d ı ğ ı m yaz ı y ı l ü k s ı ş ı ğ ı n d a devam ettirdim ve elektrik ış ı ğ ı n d a bitirdim* (A.N. Asya, *Aydın Aynasında*, s. 72) vb.

dolaysız anlatım (Alm. *Oratio recta, direkte Rede*; Fr. *discours direct*, İng. *direct speech*)

Bu sözün, dolaylı anlatımda olduğu gibi herhangi bir değişikliğe uğratılmadan, söylendiği gibi verilmesi. «Biliyor musun» dedi, «Karşı tarafta bir daire boşalmış, bu sabah kiralık levhası gördüm, eğer hâlâ evden çıkmayı arzu ediyorsan gidip bakabiliriz». «Eğer yazarlığa devam edeceksen, evde işlerini yapan bir kadın olması lazımdır» dedi. Bir Amerikalı kadın gazetecinin sözünü okumuştum, diyordu ki: «Her başarılı iş kadınının arkasında ev işlerini yapan bir başka kadın vardır». Bize şunları hatırlattı: «Vereceğiniz kararlarda çok etraflı düşünmelisiniz» vb. Bk. **dolaylı anlatım**.

dönüşlü çatı (Alm. *Reflexiv*; Fr. *voix réfléchie*; İng. *reflexive*; Osm. *mutavaat, bina-i mutâvaat*)

Fiildeki oluş ve kılışın doğrudan doğruya özneye dönüşünü gösteren, yani öznenin bir işi kendi kendine yaptığını belirten fiil çatısı. Türkçede bu çatı çoklukla -^on- bazan da -^ol- veya -^oş- ekleri ile kurulur: *al-ın-mak, çek-in-mek, soy-un-mak, sev-in-mek, tut-un-mak; yer-il-mek, dur-ul-mak, tut-ul-mak, ââşık olmak, yan-ul-mak, yor-ul-mak; al-ış-mak, gel-ış-mek, tut-uş-mak, ol-uş-mak, yet-iş-mek, yl-ış-mak* gibi.

dönüşlü fiil (Alm. *Reflexiv, Reflexives verb*; Fr. *verbe reflexi verbe pronominal*; İng. *reflexive verb*; Osm. *mutavaat fiili, fi'l-i mutavaat*)

Fiildeki oluş ve kılışın doğrudan doğruya özneye dönüşünü gösteren ve çoklukla fiillerden -^on-, bazan da -^ol- ve -^oş- ekleri ile kurulan fiil şekli: *geç-in-mek, gör-ün-mek, koru-n-mak, yol-un-mak, aç-ul-mak, gir-iş-mek, yat-ış-mak* vb.

dönüşlü zamir (Alm. *Reflexivpronomen*, *rückbezügliches Fürwort*; Fr. *pronom réfléchi*; İng. *reflexive pronoun*; Osm. *zamir-i mutavaat*, *mutavaat zamiri*)

Söz içinde yapılan işin yapana döndüğünü anlatan ve şahıs kavramını pekiştirerek belirten *kendi* zamiri. Bu zamir iyelik ekleri alarak bütün şahısları karşılar: *kendim*, *kendin*, *kendi*, *kendisi*; *kendimiz*, *kendiniz*, *kendileri*: *Sen bu işi ke n d i n başarmalısın*; *Bugüne kadar ke n d i s i n d e n herhangi bir haber çıkmadı gibi*.

dönüşme (Alm. *Dekomposition*; Fr. *décomposition*; İng. *decomposition*)

Kelime içindeki seslerin birbirleri üzerindeki etkileri ile bir sesin başka bir sese veya bir kelimenin bütünü ile daha değişik bir ses yapısına dönüşmesi: *ağaç* > *ayeç*, *baba* > *buba*, *göçtü* > *göşdü*, *bugün* > *bōñ*, *takı* > *dağı* > *daha*, *yañı* > *yeni* vb.

dudak benzeşmesi (Alm. *Labialattraktion*; Fr. *attraction labiale*; İng. *labial attraction*)

Yalın veya eklerle genişletilmiş bir kelimenin ilk hecesinde yuvarlak bir ünlü varsa, ondan sonraki hece ünlülerinin ya dar yuvarlak yahut da düz geniş olmaları kuralı: *bodur*, *bölük*, *çocuk*, *dokuz*, *odun*, *topuk*, *ölüm*, *ömür*, *uzun*, *üzüm*, *boya*, *boşalmak*, *çoban*, *dudak*, *duvar*, *düşünce*, *göçebe*, *güneş*, *kolay*, *kovan*, *oyma*, *soğan* vb.

dudaksıllaşma (Alm. *Labialisierung*; Fr. *labialisation*; İng. *labialisation*)

Yuvarlak ünlüler yanındaki ünsüzlerle dudak ünsüzleri yanında bulunan ünsüzlerin boğumlanma noktaları bakımından dudak ünsüzüne dönüşmesi olayı: *ög->öv*, *dög->döv*, *gönlek>gömlek*, *doñuz>domuz*, *penbe>pembe*, *ambar>ambar*, *perşenme>perşembe* vb.

dudak ünsüzü (Alm. *Labial*, *Lippenlaut*; Fr. *consonne labiale*; İng. *labial*; Osm. *şefevî sâmi*, *sâmit-i şefevî*;

Her iki dudağın birbirine veya alt dudağın üst dişlere dokunması ile boğumlanan patlayıcı *b*, *p*; sızıcı *v*, *f*, *m* ünsüzleri. Bunlardan *b*, *p*, *m* çift-dudak; *v*, *f* diş-dudak ünsüzleri adını alır: *başak*, *bilet*, *pamuk*, *pancar*, *mantar*, *minik*, *varlık*, *verim*, *fıslıltı*, *filim* gibi.

durak (Alm. *Pause*, *Ruhepunkt*; Fr. *pause*; Osm. *tevakkuf*)

1. Konuşma sırasında bir düşünceden bir düşünceye, bir konudan başka bir konuya geçerken yapılan dereceli duraklama. Duraklama yazıda satırbaşı, konuşmada ton derecelenmesi ile belli edilir. 2. Kelimeler arasındaki anlamın gerekli kıldığı ses kesintisi: *A! ne söyleyecektim? / unuttum işte*. Bu gidişle / *sen daha çok yıllar beklersin*. *Ee! / bu iş tamamlandı ya / artık / gönlünün dilediği yere gidebilirsin*. *Dur yolcu / Bilmeden gelip bastığın bu toprak / Bir devrin battığı yerdir; / Eğil de kulak ver bu sessiz yağın / Bir vatan kalbinin attığı yerdir* (N.H. Onan, *Dur Yolcu*, Ant., s. 922). *Nedendir de / kömür gözüm nedendir / Şu geceler / benim uyumadığım, / Yaman derler / ayrıldığın dardını / Ayrılık derdine doymadığım* (Karacaoğlan) vb. bk. *ahenk durak*.

duraklama safhası (Alm. *Haltung, Stellung, Verschlussdauer*; Fr. *tenue*; İng. *retention*;
Osm. *tevakkuf*)

Bir sesin boğumlanması sırasında, *hazırlık safhası* ile *çözülme safhası* arasında kalan ve boğumlanmayı gerçekleştiren safha.

durum bk. hal

duygu vurgusu (Alm. *Affektbetonung*; Fr. *accent affectif*; İng. *emotional stress*)

Duygu bakımından anlam kuvvetlendiren vurgu: *Yaşâ!; vârol! ây, çok güzel! nê demek! vb.*

duyulan geçmiş zaman (Alm. *Unbestimmte Vergangenheit*; Fr. *passé irradiational, passé indéterminé*; İng. *past indefinite*; Osm. *naklî mâzî, mâzî-i naklî, mâzî-i gayr-i muayyen*)

Fiilin karşıladığı oluş ve kılışı, kişinin başkasından duyduğunu, sonradan gördüğünü veya farkında olmadan işlediğini anlatan zaman. Türkçede -mİş / -mUş ekleriyle kurulur:

tek. 1.şah. *uyumuşum* (<uyu-muş-um)

tek. 2.şah. *uyumuşsun* (<uyu-muş-sun)

tek. 3.şah. *uyumuş* (<uyu-muş)

çokl.1.şah. *uyumuşuz* (<uyu-muş-uz)

çokl. 2.şah. *uyumuşsunuz* (<uyu-muş-sunuz)

çokl. 3.şah. *uyumuşlar* (<uyu-muş-lar).

Örnekler: *Bütün bir milletin muhayyalesidir ki ona, asırlarca süren bir murakabe sonunda nihayet bu sureti v e r m i ş* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Muradiye*, s. 91). *Yüzünü e k ş i t m i ş* ve *Aman Yarabbi Galiba sen onu yemeden m e t h e t m i ş s i n*, *demiş* (A.Ş. Hisar, *Geçmiş Zaman Fıkraları*, s. 12). *Kitap okurken u y u y a k a l m i ş s i n*. *Bahar g e l m i ş*, *ağaçlar yeşil fistanların g i y m i ş* de onlar kendilerini hâlâ uyuşukluktan *k u r t a r a m a m ı ş l a r* vb. Karşıtı görülen geçmiş zaman'dır.

duyulan geçmiş zaman eki

Duyulan geçmiş zamanda yapılan bir hareketi haber veren şekil ve zaman eki: -mİş / -mUş: *bil-miş, çalış-mış, oku-muş, gül-müş* vb. *Resmine b a k m ı ş b a k m ı ş* sonra da *tanıyamadığını s ö y l e m i ş s i n*. *Bu tertemiz bahar havasında u y u y a k a l m ı ş ız ağaçların altında. G i t m i ş k a y b o l m u ş u z a k t a / R ü y a s o n a e r m e d e n ş a f a k t a . . .* (Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbem* s. 38) vb. Karşıtı görülen geçmiş zaman eki'dir.

düşme

Çeşitli fonetik etkiler altında, kelimelerin ön, iç ve son seslerinde bulunan ses veya seslerin düşmesi olayı: *ısıcak > sıcak, ısıtma > sıtma, umutlu > mutlu, dirilik > dirlik, ilerile- > ilerlemek, oyuna- > oynamak; çiftçi > An. Ağz. çifçi, Fatma hanım > An. Ağz. Fadimānım, pazar ertesi > pazartesi, büyücek (< büyükçek), ufarak (< ufak + rak), giysi (< geyesi), ottuz/otuz, sekiz/sekiz vb. Bk. ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi, hece düşmesi, kaynaşma ve ünlü boşluğu*

düzeltilme işareti (Fr. *signe de correction*)

Dilimize yabancı dillerden geçmiş bulunan kelimelerde, kalın ünlüler ile birlikte söylenen *k, g, l* ünsüzlerini ince okutmak, bu kelimelerdeki uzun ünlüleri belirtmek veya yazılışları aynı fakat anlamları farklı olan kelimeleri birbirinden ayırmak için kullanılan (*˘*) şeklindeki işaret: *dergâh, dükhân, kâğıt, kâtip, gûya, tezgâh, sükûn, yadigâr, ahlâk, ilân, iflâs, ilâç, ilâve, lâle, telâş, plâk, plâj, kâfir, hikâye; alem* «bayrak» / *âlem* «dünya», *aşık* «aşık kemiği» / *âşık* «vurgun, tutkun», *kar / kâr, hâkim* «yargıç» / *hakîm* «bilge kişi, hikmet sahibi», *hal* «pazar yeri» / *hâl* «durum», *hala* «babanın kardeşi» / *halâ* «boşluk» / *hâlâ* «henüz, daha» vb.

düzleşme (Alm. *Entrundung*, Fr. *désarrondissement*, dilabialisation; Ing. *unrounding*)

Küçük ünlü uyumu dediğimiz dudak benzeşmesinin düz ünlülerden sonra düz ünlülerin gelmesi yönündeki gelişmesinde, çeşitli etkenlere bağlı ses değişmesiyle kök kelimedeki yuvarlak ünlünün düz sıraya geçmesi: ET *etük / etik* «bir tür çizme», ET. *kapıg* / EAT. *kapu / kapı, bildük / bildik* «tanıdık», Ar. *fursat / fırsat, furun / fırın*; An. Ağz. *öte / ete, fırtuna / fırtına, müddet / midde, öldürmek / eldürmek, şüphe / şiphe* vb. Karşıtı yuvarlaklaşma'dır.

düzlük-yuvarlaklık uyumu bk. küçük ünlü uyumu.**düz sıra (Alm. *Ungerundete Reihe*; Fr. *class non-arrondie*; Ing. *unrounded serie*)**

Türkçe kelimelerde, heceleri düz ünlülerin oluşturması ile kurulan ünlü sırası: *ağaç, yaprak, çiçek, kesinti, okuyacağım, biriktirdiler* vb. Karşıtı yuvarlak sıra'dır.

düz tümleç bk. nesne.**düz ünlü (Alm. *Ungerundeter vokal*, Fr. *voyalle non arrondie*, Ing. *unrounded vowel*, Osm. *sait-i gayr-i şefevî*)**

Dudakların düz ve yayvan duruma getirilmesi ile boğumlanan ünlü. *a, ı, e, é, i ünlüleri* düz ünlülerdir: *alım, ekin, incir, yemek* gibi. Karşıtı yuvarlak ünlü'dür. Bk. ünlü.

edat (Alm. *Partikel, Nachstellung*; Fr. *postposition, particule*; İng. *post position, particle*)

Yalnız başına bir anlam taşımayan; ancak, isim ve isim soylu kelimelerden sonra gelerek sonuna geldiği kelimeyle cümledeki başka kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran, gramer görevli müstakil kelime: *gibi, göre, kadar, için, karşı vb. babamın bana anlattıklarına göre, zavallı fahim bey meğer henüz doğarken de, kendisine takılan isimle bir yanlışlığın kurbanı olmuş. (A.Ş. Hisar. Fahim bey ve biz s. 81). Karısına karşı demin duyar gib i olduğu acıma ve sıcaklık dağılıp gitti. (T. Buğra. Yalnızlar, s. 185). Yük taşı gib i, kurşun gib i ağır dı (Y. Kemal, Ortadirek, s. 387). Ve bu şok yalnız Şükriye iç i n gereklidir sanıyordu. (T. Buğra, göst. e., s. 24). Çok erkenden çiftliğe inmek iç i n uyandıklarında gördüler ki, çul ötede yığılı duruyor, Koca Halil de yok (Y. Kemal, ortadirek, s. 395). Hiçbirşey insanoglunun cesareti kadar güzel olamaz. (A.H. Tanpınar, Huzur, s. 85); Onu Galatasaray'a hafta sonunda almaya gittiğim günlerde bile, kapıdan ilk önce kanatlarını görür gib i olur dım. (A.H. Tanpınar göst. e., s. 217); Ben bu sevdaya düştüğüm günden beri sadağmdaki bütün okları tükettim ve en sonuncusunu kendim iç i n sakladım; tâ ki hizmet takarrür ettiği an onu kendi elimle kendi bağrıma saplayayım diye. (Y.K. Karaosmanoğlu, Erenlerin Bağından 5, s. 69) vb.*

edat grubu

Bir isim veya isim soylu kelimeden sonra gelen edatın eklendiği kelime ile birlikte oluşturduğu grup. Edat grupları cümle içinde sıfat veya zarf görevindedir: *Yumruk kadar çocuk; Komşuya ait eşya; Kışta n beri bekliyoruz; Yemekten sonra geliriz; Herkese benzemek i n s a n iç i n kolay değildir; Hatt ır iç i n çiğ tavuk yenir delikanlı. Sanki bütün dünya i s k e l e t k e m i k l e r i gib i çatırtıyordu (Kemal Tahir, Esir Şehrin İnsanları, s. 298) vb.*

edebî dil (Alm. *Literatursprache*; Fr. *langue littéraire*; İng. *literary language*)

Edebî eserlerin dili, san'at değeri, taşıyan dil. Bk. ve krş. yazı dili

edilgen çatı (Alm. *passiv, passivum*; Fr. *voix passif*; İng. *passiv voice*; Osm. *meçhul çatı, bina-yı meçhûl*)

Geçişli ve geçişsiz fiillerden -ol- ve -°n- ekleri ile kurulan; ancak, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı belli olmayan, öznesi belirsiz fiil çatısı. Çatının yaygın eki -ol'-dir. -°n-, yalnız -ol' ve ünlü ile biten fiil kök ve tabanlarına getirilir: *açmak / açılmak, almak / alınmak, gitmek / gidilmek, kırmak / kırılmak, silmek / silinmek, bulmak / bulunmak, yakmak / yakılmak vb. Kapılar açıldı; içeri girildi; sazlar çalındı; oyunlar oynandı; ateşler yakıldı; hesaplar verildi gibi.*

edilgen fiil (Alm. *Passiv, Passivum, Leide form*; Fr. *verbe passif*; İng. *passive verb*; Osm. *bina-yı meçhûl*)

Geçişli ve geçişsiz fiillerden ^{-o}l- ve ^{-o}n- ekleri ile kurulan ve öznesi belli olmayan, yani fiilin gösterdiği işi yapan şahsın veya nesnenin açıkça bildirilmediği çekimli fiil: *aç-ıl-mak, biç-il-mek, bul-un-mak, gör-ül-mek, sat-ul-mak, önle-n-mek, zorla-n-mak*, gibi: *Bire doğru da akşam yemeğine o t u r u l u r d u .* (A.Ş. Hisar. *Fahim Bey ve Biz* s. 77). *Kitapta y a z ı l ı y m ı ş ...* (A.H. Tanpınar, *Huzur*, s. 217). *Sevgilerini, özellikle de Hurrem'i o kadar büyütmüş ki, kaybetmesi ö n l e n e m e z d i* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 48). *Kiler daha yarım saat evvel temizlenmiştir* (R.N. Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, s. 119). *Müdüriyetle Nihad doğrudan doğruya müteferrika komiserine g ö t ü r ü l d ü* (P. Safa, *Mahşer*, s. 243) vb.

ek (Alm. *Affix*; Fr. *affixe*; İng. *affix*; Osm. *lâhika*)

Cümle içinde kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kurmak veya yeni bir kelime türetmek üzere kök ve gövdelerin sonuna eklenen ses veya seslerden oluşan öge. Dünya dillerinde, ekler, kelimedeki eklenme yerlerine göre *ön ek, iç ek* ve *son ek* olmak üzere üç türdür. Türkçedeki eklerin hepsi de *son ek* türündendir. Ekler görevleri bakımından *çekim ekleri* ve *yapım ekleri* olmak üzere ikiye ayrılır. Bkz. *çekim eki, yapım eki*

ek fiil (Alm. *Verbum Substantivum, Kopula Verbum Prädikativum*; Fr. *verbe Substantif, verbe copule, verbe prédictatif*; İng. *Substantive verb, predikative verb, verb of predication*; Osm. *cevher fiili*)

Eski Türkçedeki *ermek* yardımcı fiilinin *ermek > irmek > imek* şeklinde eklenmesinden oluşan ve isim soylu kelimelerin yüklem olarak kullanılmasını sağlayan fiil. Şahıslara göre çekiminde + (I)m / + Um, + (sIn / sUn, + sI-nIz / + sU-nUz, *DİrlAr / + durlAr* şekillerine girer: *çalışkan + ım, çalışkan + sın, çalışkan + dır, çalışkan + ız, çalışkan + sınız, çalışkan + dırlar* gibi. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, ek fiilin 3. şahıs teklik ve çokluk çekiminde eski bir *tur-* yardımcı fiilinin eklenmesinden oluşan + *Dİr* bildirme eki kullanılmaktadır. Ek fiilin olumsuzu *değil* kelimesi ile kurulur: *Eski değildir, rahat değildirler* (değillerdir). Ek fiilin hikâye, rivâyet ve şart şekilleri şahıs ekleri ile genişletilmiş *-Dİ / -DU, -mİş / -mUş, -sA* ekleri ile kurulur: *çalışkan-dım* (<*çalışkan i-dim*), *çalışkan değildim* (<*çalışkan değil i-dim*); *çalışkan-mışım* (<*çalışkan i-mişim*) *çalışkan değilmışim* (<*değil i-miş-im*); *çalışkan-sam* (<*çalışkan i-sem*), *çalışkan değülsem* (<*çalışkan değil i-sem*) vb. Krş. *bildir-me eki*.

eklemeli diller (Alm. *agglutinierende Sprachen*; Fr. *langues agglutinantes* İng. *agglutinating languages, agglutinative languages*; Osm. *elsine-i iltisakiyye*)

Kelime köklerini sabit tutup, birbirinden farklı görevlerle yüklü çekim ve yapım eklerini, değişmeyen sabit köklere ekleyen diller. Türkçe, Moğolca, Macarca gibi. Ural-Altay dil grubuna giren diller ile bazı Asya ve Afrika dilleri eklemeli dillerdir. Türk dili eklemeli dillerin en tipik örne-

ğidir: *yol + cu + luğ + umuz + da + ki*, *yol + la-dık + lar + ımız + ı*, *sağ + la-m + la-ş-tır-ul-dı*, *kon-ar göç-er + lik + ler + i + n + den*. Eklemeli diller kendi içlerinde de *ön eklemeli diller* ve *son eklemeli diller* olarak ikiye ayrılır. Türkçe son eklemeli bir dildir. Bkz. *ön eklemeli dil*, *son eklemeli dil*.

eksiltim (Alm. *Ellipse*, *Auslassung*; Fr. *ellipse*; İng. *ellipsis*; Osm. *hazf u takdır*)

Anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir kelimenin bir kelime grubunun veya bir cümlenin bazı öğelerinin atılıp eksiltilerek kullanılması olayı. Bu olayda, bazı ses veya kelimeler atılmış olduğu halde, anlamı aksatmayan kendine özgü bir dil şekillenmesi, bir şekil bütünlüğü vardır: *foto* «fotoğraf», *fotografçı*; *oto* «otomobil»; *daktilo* «daktilo makinası, daktilograf»; *kolonya* «kolonya suyu»; *ayşekadın* «ayşekadın fasulyesi»; *kızartma* «biber, patlıcan vb. kızartması»; *günaydın* «size aydınlık bir gün dilerim»; *giriş* «giriş kapısı»; *çıkış* «çıkış kapısı» gibi. Bazı konuşma parçaları ile sorulan sorulara verilen cevaplarda da eksiltim olayı vardır: *nereden geliyorsunuz?* *çarşıdan* (çarşıdan geliyorum); *hangi akla hizmet ediyorsun?* *Hiç*. (Hiçbir akla hizmet etmiyorum) gibi.

devlet kuşu, *denizde damla*, *devede kulak*, *neyin nesi kimin fesi*, *bata çıka*, *solda sıfır* gibi deyimlerimizde anlatım kısalığı için de şekil bütünlüğü gösteren eksiltim olayının güzel örneklerini vermektedir.

eksiltimli (Alm. *elliptisch*; Fr. *elliptique*; İng. *elliptical*)

Eksiltim olayına uğramış şekil. Eksiltimli kelime, eksiltimli cümle gibi. Bkz. *eksiltim*.

eksiltimli cümle (Alm. *elliptischer Satz*; Fr. *proposition elliptique*; İng. *elliptique clause*)

Genellikle günlük konuşmalarda yer alan ve bazı öğeleri kesilerek söylenen veya fiili kullanılmadan yargı bildiren cümle: *Dikkat düşeceksin yerine dikkat! Bana yaptığınız yardımlar için size teşekkürler... Yarın toplantı olacağımı biliyor muydunuz?* sorusuna verilen *evet (y a r ı n t o p l a n t ı o l a c a ğ ı n ı b i l i y o r d u m)* vb. Bkz. *eksiltim*.

ek yığılması (Alm. *pléonasmus*, *Endungsheufung*, Fr. *pléonasme*; İng. *pleonasim*; Osm. *terâküm*)

Bir ekin veya aynı görevi yüklenmiş şekilce farklı eklerin kelime içinde arka arkaya sıralanması olayı: KT. *tigin / tigi + t + ler* «prensler», *sler + ler* «sizler», *uç + üv + len* «üçü bir arada»; *kim + i + si*, *oğur + layın + ca* «gizlice» *demin + ce + cik*, *yavaş + ça + cik*, *yavru + cağ + ız*; Uyg. *az + rak + ça + kıra* «azıcık»; Özb. *kiç + kine + gine* «pek küçük» vb. Olayın meydana gelişi genellikle ilk ekin görevindeki bir aşınmanın sonucudur. Bu durumda ilk ek ya birleştiği kelime ile kaynaşmış ve kendini şekilce korumuştur. Yahut da sonradan gelen ek ile kaynaşarak birleşik bir ek oluşmuştur. Bazen de eski ekin görevinde bir zayıflama söz konusu değildir. Tek şekilden farklı görevlerin gelişmesi sonunda, ikinci ek o kelimeye yeni bir vazife görmek üzere gelmiştir.

Arapçadan dilimize çokluk şekilleriyle geçmiş olan *evlât*, *evrak*, *talebe*, *teşkilât* gibi kelimelerin yeniden birer + *lar* / + *ler* çokluk eliyle genişletilmeleri *de ek* yapılmış niteliğindedir: *evlât* + *lar*, *evrak* + *lar*, *talebe* + *ler*, *teşkilât* + *lar* gibi.

emir bkz. emir kipi.

emir cümlesi (Alm. *Imperativer Satz*, *Befehlsatz*; Fr. *phrase impérative* İng. *imperative sentence*; Osm. *cümle-i emriyye*)

Fiil cümlesinin yüklemi emir kipi olan türü: *Üzerine aldığın işi oyalanmadan yap! Kendin getir. Kitap okurken başınızı fazla eymeyin. Oturunuz! Bu konudaki bilgilerinizi özet olarak yazınız vb.*

emir kipi (Fr. *impératif*; İng. *imperative*; Alm. *Imperativ*)

Tasarlanan, yapılması istenen işi emir veya dilek şeklinde ifade eden, zaman ve şahıs kavramının aynı ekle verildiği tasarlama kipi. Bugün, TT'nde bu kip 2. ve 3. şahıslarda kullanılır. Teklik 2. şahısta emir doğrudan fiil kök veya gövdesinin söylenmesiyle oluşturulur. Çokluk 2. şahıs iç *In* / *-Un*, *-InIz* / *-UnUz*, teklik 3. şahıs için *-sIn* / *-sUn*, çokluk 3. şahıs için *-sInIAr* / *-sUnIAr* ekleri kullanılır: *gel, gelin(geliniz), gelsin, gelsinler* gibi: *Asla örtülü şeylere meyletme* (Y.K. Karaosman oğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 99). *Ey Güneş! Siyah peçeli hatunun Ay, sarı saçlı çocukların yıldızlarla başımızın üstünde dolaş ve bize doğru yolu göster!* (A. H. Müftüoğlu, *Çağlayanlar*, s. 16). *Pencereleri açın! kapıları açın! Hava girsin!* (A.H. Müftüoğlu, *göst. e.*, s. 129). *Delik anlı, nâfile yere gözlerin arkada kalmasın!* (Y.K. Karaosmanloğu, *Erenlerin Bağından*, s. 98). *Şimdiye kadar yapılanları unutsunlar* (göst. s.).

Al d a n m a k i s e n b i r s u s a m ı ş r u h , o b i r a ç ;

Sen bir susamış rûh, o bütün ten ve biraz saç;

Ummâna çıkar burda bugün beklediğin yol,

A t k a l b i n i g i r d â b a , a ç ı l e n g i n e , r û h o l (Y.K. Beyatlı, *Deniz, Kendi Gök Kubbe*, s. 128).

«Ve r A l l a h ı m v e r ! V e r k i Ş e n e l s i n d ü n y a . Ç a y ı r ç i m e n , k u r t k u ş d a A l l a h d i y e ç a ğ ı r ı y o r . V e r ! S e l l i c e v e r !» (Y. Kemal, *Ortadirek*, s. 386) vb.

en az çaba kuralı (Alm. *geringste Anstrengung*; Fr. *loi du moindre effort*; İng. *least effort*; Osm. *kunun-ı sa'y-i ekal*)

Konuşma sırasında zamandan ve emekten tasarruf ederek kolaylık sağlamak amacıyla ses düşmesi, ses benzeşmesi, ses ve hece kaynaşması (Contraktion) gibi olaylara yol açan kural: *inilemek* > *inlemek*, *elli altı* > *ellaltı*, *beybaba* > *beyba*, *hanım nine* > *haminne*, *ağabey* > *âbi*, *ne asıl* > *nasıl*, *ne için* > *niçin*, *yigirmi* > *yirmi* vb. Bu kural, yazı dilinin baskısından uzak olan Anadolu ve Rumeli ağızlarında çok işlektir: *alıyor* > *alıyo*, *gördüm* > *gödüm*, *geldi* > *gēdi*, *tarla* > *talla*, *onlar* > *onnar*, *dinlemek* > *dinnemek*, *yanlış* > *yannış*, *übermek* «getirmek» < *alıp beri getmek* gibi.

erkeklik (Alm. *Maskulin*, *Maskulinum*, *männlich*; Fr. *masculin*; İng. *masculine*; Osm. *müzekker*)

Gramer bakımından cinsiyet kavramının söz konusu olduğu dillerde, kelimenin erkek cinsten sayılması durumu. Bu durum, birçok halde, gerçek cinsiyete dayanan bir ayırıma değil, dildeki saymaca bir ayırıma dayanır: Arapçada *ism* «isim, ad», *recül* «erkek», *beyt* «ev», *muallim* «öğretmen», *kamer* «ay», *kâtip*, *kitap*, *kelâm* «söz»; Alm. *der Beutel* «torba», *der Bruder* «erkek kardeş», *der Fisch* «balık», *der pol* «kutup», *der Teufel* «şeytan»; Fr. *le chanson* «şarkı», *le livre* «kitap»; Rus. *dom* «ev», *noj* «bıçak», *gerb* «arma, damga» vb. kelimelerin erkek cinsten sayılması gibi. Karşıtı dişiliktir. Bk. cinsiyet.

esas cümle bk. temel cümle.

eski (Alm. *arkaistisch*; Fr. *archaïque*; İng. *archaic*)

Eskiye ait, eski devirden kalma arkaik, kalıntı.

eskicilik (Alm. *Archaismus*; Fr. *archaïsme*; İng. *archaism*)

Eskiye bağlılık, artık kullanılıştan düşmüş olan eski kelimeleri veya kelimelerin eski şekillerini kullanma; kalıntı kelimeleri kullanma. Bk. ve krş. **eskilik**, **eski kelime**.

Eskilik, (Alm. *Archaismus*; Fr. *archaïsme*; İng. *archaism*),

Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihi devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller: *adaklı* «sözlü», *ağu* «ağ», *zehir*; *demirî* «demir rengi», *patlıcanî* «patlıcan rengi», *portakalî* «portakal rengi», *gendüzi* «kendisi», *gözü* «ayna», *ıldız* «yıldız», *ogrı* «hırsız», *urmak* «vurmak», *sayru* «hasta», *akıl kulağına okumak* «aklına getirmek, hatırına düşürmek» vb. Ayrıca bkz. **eski kelime**.

eski kelime (Alm. *Erbwort*; Fr. *mot archaïque*; İng. *archaic Word*; Osm. *miras kelime*, *ta'bir-i metrûk*, *ta'bir-i mehcûr*)

Bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski şekli ile kullanılan kelime; arkaik kelime; kalıntı kelime; *gökçek* «güzel», *tanıklık* «şehadet», *bencileyin* «benim gibi», *heybetlü*, *haşmetlü*, *hatun*, *kaygulanmak* vb.

eş anlamlı (kelime) (Alm. *synonym*, *bedeutungsgleich*; Fr. *synonyme*; İng. *synonym synonymous*; Osm. *müteradîf*; *elfâz-ı müterâdife*)

Anlamları aynı veya birbirine yakın olan kelimeler. Dilbilimi açısından aslında anlamca birbirine tıpya tıpya denk düşen çok az kelime vardır. Eş anlamlı sözler, genellikle bazı kelimelerdeki kavram inceliklerinin çeşitli sosyal ve dil kesimlerinde zamanla gölgelenmeye uğrayarak anlamca birbirlerine yaklaşımlarından oluşmuştur. ET. *yir / oron* «yer»; *süçig / tatlıg* «tatlı»; *yul / bıñar* «pınar»; *ögirmek / sevinmek* «sevinmek» TT. *baş / kafa*; *ak / beyaz*, *kara / siyah*, *yemeni / yazma*, *bıkmak / bezmek / usanmak*, *bunalmak / sıkılmak*, *göndermek / yollamak*; *son bulmak / sona ermek*; *dilemek / istemek*, *kızmak / öfkelenmek* vb. Bir dilin kendi kelimeleri arasında olduğu gibi alıntı kelimeleri arasında da eş anlamlı olanlar vardır. Türkçe, Arapça ve Fars-

çadan yaptığı alıntılar dolayısıyla bu bakımdan bol örnekler vermektedir: göz / F. *çeşm*, Ar. *ayn*; dudak / F. *leb*; kan / Ar. *dem*; buyruk / Ar. *emr* > *emir*; çok / Ar. *fazla*; buyurmak / Ar. *emretmek*; değer / Ar. *Kıymet*; yetenek / Ar. *kabiliyet*; üzüntü / Ar. *keder*; eğilim / Ar. *temayül* vb. Dilimizde eş anlamlı sözlerin Batı dillerinden alınmış örnekleri de vardır: *doğruca*, *doğrudan doğruya* / *direkt*; *yönerge* / *tali-mat* / *direktif*; *boyunbağı* / *kıravat*; *canbazlık* / *akrobasi*; *iş*, *hareket* / *aksiyon*; *din-gil* / *aks*; *hamamlık* / *banyo* vb.

eş anlamlı ikileme (Alm. *Hendiadyoin*; Fr. *Hendiadyoin*; İng. *hendiadyoin*; Osm. *terkib-i ihtimali*)

Bir kavramı ifade için kullanılan aynı veya yakın anlamda iki yahut daha fazla kelimenin belirli diziliş kuralıyla yan yana getirilmesinden oluşan ikileme; Uyg. *öt sav erik* «nasihat», *yir oron* «yer, mekan», *terk tavrak* «çabuk» *arış arış* «temiz» *arkış tırkiş* «kervan», TT. *ev bark*, *yalan dolan*, *evirmek çevirmek*, *saçmak dökmek*, *ağarmak sararmak*, *hasta sökel*, *yorgun argın*, *koşa çapa* vb. bk. ikileme.

eş anlamlılık (Alm. *Synonymie*; Fr. *synonymie*; İng. *synonymy*; Osm. *terâdüf*)

İki veya daha çok kelimenin aynı veya birbirine yakın anlam taşıması: *kız-mak* / *sinirlenmek*, *öfkelenmek* / *hiddetlenmek* gibi. Bk. eş anlamlı (kelime).

eşitlik derecesi (Alm. *äquative Grade*; Fr. *degré d'équatif*; İng. *equative degree*; Osm. *derece-i müsâvat*)

Sıfat ve zarflar ile belirtilen kavramların kişilerde ve nesnelerde, nitelik ve nicelik bakımından eşit derecede bulunduğunu göstermek üzere başvurulmuş karşılaştırma yolu. Türkçenin tarihî ve yaşayan bir kısım kollarında eşitlik derecesi için + ÇA eki ile *teg*, *tek*, *dek* edatları kullanılmıştır: ET. *kanın s u b ç a yüğürti*, *sünükün t a g ç a yattı* «kanın su gibi aktı, kemiklerin dağlar kadar yığıldı». Çağ. *tofragça* «toprak gibi», Tkm., *mençe* «benim gibi»; Karh. *ırgaç teg* «ağaç gibi, ağaç kadar» Çağ. *anıñdek* «onun gibi» vb. Türkiye Türkçesinde nitelik gösteren eşitlik derecesi için *gibi*, nicelik «miktar» gösteren eşitlik derecesi için de *kadar* edatı kullanılmaktadır: ET-*rafında F i l i z g i b i güzel bir kız görmedi. S e n i n g i b i olamam. N a z a n, A y - ş e k a d a r becerikli değildir. O n u n k a d a r cömert insan az bulunur* vb.

eşitlik eki (Alm. *Äquativus*; Fr. *équatif*; İng. *equative*)

İsimlerde ve isim soylu kelimelerde eşitlik derecesi gösteren ek. Türkçe-de bunun için + ÇA, + sI / + sU, + ÇIAP, + TI / TU ekleri kullanılmış ve kullanılmaktadır. Ayrıntı için bk. eşitlik derecesi, eşitlik hali.

eşitlik hali (Alm. *Kasus Äquativus*; Fr. *équatif*; İng. *equative case*; Osm. *müsâvat hali*)

İsimlerde ve isim soylu kelimelerde nitelik ve nicelik bakımından karşılaştırmaya dayanan eşitlik gösterme hali. Bu hali göstermek üzere Türkçenin tarihî ve yaşayan lehçelerinde *gibi* ve *kadar* edatlarının yerini tutan + ÇA, + sI / sU, + ÇIAP > + ÇA + IAP ekleri yanında *teg* edatının ekleşmesinden oluşmuş + dAy ve dI / + dU ekleri kullanılır. ET. *sub + ça* «su gibi»,

tag + ça «dağ kadar», *yok + ça* «yok gibi». Karh. *yagı k i r m i ş + ç e bolur* «düş-man girmiş gibi olur». Harz. *kõnili t i l e m i ş i n c e urdu* «gönlünün dilediği kadar vurdu». Balk. *tauca* «dağ gibi». TT. *ç o c u k ç a* «çocuk gibi» *hareket, d e l i c e* «deli gibi» *sevmek, a r s l a n c a d o ğ u ş m e k, a r k a d a ş c a s ı n a a n l a ş m a k*; *ç o c u k s u* hareket, *e r k e k s i d a v r a n ı ş, s u s u y e m e k* «su gibi yavan yemek» vb.

eşit ikiz ünlü

Her iki ögesindeki ünlü aynı ve boğumlanma süreleri eşit olan ikiz ünlü türü. Türkçe aslında ikiz ünlüsü bulunan bir dil olmadığı için, görülen örnekler daha çok iki ünlü arasındaki bir ünsüzün eriyip kaybolması ile oluşmuştur: seyrek rastlanan ve ağızlarda görülen bir ikiz ünlü türüdür: *aa, ü, uu*: Nevağz. *yaar* < *yağar*, *baa* (< *bağa*), *babayi idin* (< *babayığidin*), *duun* < *düğün* vb. bk. ikiz ünlü.

eş sesli (ek, kelime) (Alm. *Homonym*; Fr. *homonyme*; İng. *homonym*; Osm. *mütecanis kelimeler, elfaz-ı mütecanise*)

Söyleniş ve yazılışları birbirinin aynı olup da anlamları (veya görevleri) ve gösterdikleri kavramlar açısından birbirleriyle hiç bir ilişkisi bulunmayan ek ve kelimelerdir. Türkçede en eski metinlerimizden başlayarak eş sesli ek ve kelimelere rastlanmaktadır: ET. *ön + din* (önden), *ön + din* «önce», *yañur-tı* < *yañur-tı*: «çınladı, sesi aksettirdi», *yañur-tı* < *yañur-tı*: yeniden»; *ög* «anne» *ög* «akıl»; *balık* «şehir», *balık* «balık»; *ot* «ateş», *ot* «ot»; *elig* «el», *elig* «elli» vb. Türk dilinin yaşayan bütün kollarında olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de eş sesli bazı ekler ve epey kelime vardır: -*DIk* (belirli geçmiş zaman çokluk 1.şh.çekimi): *aldık*, *geldik*, *oturduk*, *gördük* vb. -*DIk* (sıfat-fiil eki): *tanı-dık adam*, *yitir-dik(ğ)-imiz değerler*, *tut-tuk(ğ)-umuz yol*; *don* «vücudun belden aşağısına giyilen iç çamaşırı», *don* «hava sıcaklığının sıfırın altına düşmesiyle suyun buz tutması»; *saç* «başın derisini kaplayan kıl», *saç* «sac, yassı demir çelik ürünü, saçtan yapılmış ekmek, yufka vb. pişirme aracı»; *saz* «ince kamyş, hasır otu», *saz* «her türlü müzik âleti, çalgı, Türk halk müziğinde kullanılan uzun saplı bir çalgı türü»; *yüz* «sura, rat, çehre» *yüz* «sayı adı»; *yaş* «ıslak», *yaş* «yaşanan yıl»; *kurt* «böcek», *kurt* «yırtıcı hayvan»; *çay* «akarsu», *çay* «pişirilerek içilen bitki»; *yazma* «el ile yazılmış kitap, el yazması», *yazma* «başa örtülen örtü». Dilimizdeki eş sesli kelimelerin bazıları da Türkçe kelimeler ile alıntı kelimelerin aynı sesi taşımasından oluşmuştur: T. *dam*, «yapıları dış etkenlerden korumak için üzerlerine kaplanan kiremitli bölüm», Fr. *dam* dansta kavalinin eşi; TT. *bağ* «bağ», F. *bağ* «bahçe»; TT. *bar* «bir oyun türü», İng. *bar* «danslı, içkili eğlence yeri»; Fr. *bank* «banka»: *Etibank*, *Sümerbank*; *bank* «parklarda ve caddeelerde oturulacak sıra» vb. Dilimizde, bazı kelimelerdeki ses kaybı ile oluşmuş bulunan eşsesli kelime örnekleri de vardır: *elig* > *el* «el», *el* «yabancı» gibi. Bunlara aynı seslerden oluşan isim ve fiil köklerinde daha fazlaca rastlanır: *acı* < *acığ*: «acı», *acı*-«acılaşmak»; *kuru* (< *kurug*); *damla* (< *tamlag*), *damla*; *boz* «boz renk», *boz*- (< *buz*-; «bozmak»; *dil* (< ET. *til*) «dil», *dil*- «dilim-

li hale getirmek, dilimlemek»; *geç* (< *keç* «gece, geç vakit, akşam», *geç* «geçmek»; *sal* «tahta direklerden yapılmış deniz veya ırmak taşıtı, sal», *sal* «bırakmak, göndermek»; *toz* («toz»): *toz*-(< *tozu*:- «toz havalandırarak çevreye yayılmak) vb. bunlar gibi *uç* / *uç*-; *bağır* / *bağır*-; *yüz* / *yüz*-; *yay* / *yay*-, *yaz* «yaz mevsimi, yaz» / *yaz* -«yazı yazmak, yaymak, sıralamak» gibi örneklerde de zamanla yine bir ses erimesinden doğmuş ses eşliği söz konusudur.

eş seslilik (Alm. *Homonym*; Fr. *homonyme*; İng. *homonym*; Osm. *tecanüs*)

Ayrı anlam veya görevdeki kelime ve eklerin ses ve yazılış bakımından aynı olmaları durumu: *ev-im* «benim evim», *çalışkan-ım*; *yazma* «elle yazılmış kitap», *yazma* «baş örtüsü»; *yüzmek* «el, kol veya yüzgeç yardımı ile suda hareket etmek», *yüzmek* «derisini soymak» vb. bk. eş sesli.

eş zamanlı (Alm. *Synchronisch*; Fr. *synchronique*; İng. *synchronic*)

Bir dil olayının, bir dil konusunun tarihî devirlerdeki değişme ve gelişmelerini dikkate almayarak, yalnız belirli bir zaman kesiti içindeki durumunu inceleyen. Bk. **eşzamanlılık**.

eş zamanlı anlam bilimi (Alm. *synchronische Semantik*; Fr. *sémantique synchronique*; İng. *synchronic semantics*)

Dilin belirli bir zaman dilimindeki kesitini tarihî değişme ve gelişmelere girmeden inceleyen anlam bilimi dalı. Bk. **anlam bilimi**.

eş zamanlı dil bilimi (Alm. *synchronische Sprachwissenschaft*, *Linguistik synchronik*; Fr. *linguistique synchronique*; İng. *synchronic linguistics*)

Dil olaylarını değişme ve gelişme seyrine bakmadan belirli bir zaman süreci içinde inceleyen dil bilimi bk. **dil bilimi**.

eş zamanlılık (Alm. *Synchronie*; Fr. *synchronie*; İng. *synchrony*)

Bir dil olayının, bir dil konusunun incelenmesinde, tarihî devirlerdeki değişme ve gelişmeleri dikkate almadan, tasvirici bir metotla belirli bir zaman kesiti içinde durumunu ortaya koyma. Türkiye Türkçesindeki sıfat-fiillerin görev ve kullanılışlarını ele alan bir araştırma **eşzamanlılık** yöntemine uygun bir araştırmadır. Bunların tarihî gelişmelerini ele alan bir araştırma ise **artzamanlılık** (b. bkz.) yöntemine girer.

Eş zamanlı yöntem (Alm. *synchronisch*; Fr. *Synchronique*; İng. *Synchronic*)

Dil olaylarını belirli bir süre içinde ve tarihî değişme ve gelişmelere bağlı olmadan durağan (*statique*) olarak inceleme yöntemi. Söz gelişi Türkiye Türkçesindeki ünlü ve ünsüz uyumu olaylarının tespiti gibi. **Art zamanlı** yöntemin karşıtıdır.

etken çatı (Alm. *Aktivum*, *Aktivum*, *Tätigkeitsform*; Fr. *voix active*; İng. *active voice*; Osm. *binâ-yı ma'lûm*)

Yüklem tarafından belirtilen işin özne tarafından doğrudan doğruya yapıldığını gösteren fiil çatısı; Fiil çatısında aktif görünüş: *hava kararı ve akşam oldu*. *Kayıklar, kayığı kıyıya çektiler. Şiddetli rüzgâr ağacın dalları*

nı k ı r d ı . Ömrünüz boyunca emek s a r f e t t i n i z vb. Karşıtı edilgen çatı'dır. Bk. fiil çatısı.

etken fiil (Alm. *Aktivum*, *Aktiv*, *Tatform*; Fr. *verbe actif*; İng. *actif*, *active verb*; Osm. *malûm fiil*, *fi'l-i ma'lûm*)

Öznesi belli olan ve öznesiyle kesin ilişkisi bulunan fiil: *O hızlı y ü r ü d ü , ben k a ç t ı m .* (P. Safa. *Şimşek*, s. 23). *Büyük baban esrarlı şeyleri çok s e v e r d i* (P. Safa, *göst.y.*). *Asırlarca birbirlerinin kanlarını emen, gözlerini oyan insanlar, kol kola o y n a d ı l a r . Doğan hürriyet güneşini a l k ı ş l a d ı l a r* (Ö. Seyfettin. *Harem, Eshab-ı Kehfimiz*, s. 12). *Tanyeri nerdeyse a ğ a r a c a k t ı . Dağlar kül rengi bir aydınlığın içinde kapkara y ü k s e l i y o r d u .* (T. Buğra, *Dönemekte*, s. 5). *Durmak zamanı geçti, çalışmak zamandır.* (T. Fikret) vb. Karşıtı edilgen fiil'dir. Bk. etken Çatı.

ettirgen çatı (Alm. *Faktivit*, *Kausativum*; Fr. *causatif*, *voix factitif*; İng. *causative*, *factitive voice*; Osm. *ta'diye*)

Fiilin, belirtilen oluş ve kılışın başka bir nesneye aktarıldığını gösteren, geçişsiz fiilleri geçişli fiile dönüştüren, geçişli fiillerden asıl hareketin başkalarına yaptırıldığını gösteren çift geçişli fiiller kuran -*°r-*, -*TIr-* / -*TUr-*, -*°t-* eklerinden biriyle veya ikisinin üst üste getirilmesiyle oluşturulan fiil çatısı: *oturt-* (<*otur-t-*>), *aldır-* (<*al-dır-*>), *aldırt-* (<*al-dır-t-*>), *şasır-* (<*şas-ır-*>), *şasırt-* (<*şas-ır-t-*>) *karıştır-* (<*karış-tır-*>), *karıştırt-* (<*karış-tır-t-*>) vb.

ettirgen fiil (Alm. *Faktivit*; Fr. *verbe causatif* *verbe factitif*; İng. *causative verb*, *factitive verb*)

Hareketin her zaman özne dışındaki bir varlığa yöneldiği, geçişli veya geçişsiz fiil kök ve gövdelerine -*°r-*, -*TIr-* / -*TUr-*, -*°t-* ettirgenlik eklerinden birinin veya ikisinin üst üste getirilmesiyle kurulan fiil. *K o l l a r ı n ı g e r d i , geriye doğru y a y l a n d ı r d ı* (T. Buğra. *Yalnızlar*, s. 171). *Hürrem masaya biraz daha y a k l a ş t ı r d ı iskemlesini* (göst. e., s. 231) vb.

ettirgenlik eki

Ettirgen çatı kuran -*°r-*, -*TIr-* / -*TUr-*, -*°t-* ekleri. bk. ettirgen çatı.

faaliyet ismi (Alm. *Nomen agentis*; Fr. *nom d'agent, participe présent*; İng. *agent noun, present participle*; Osm. *fail ismi, ism-i fail*)

Fiiller üzerine -An sıfat-fiil ekinin getirilmesiyle kurulan ve geniş zaman kavramı taşıyan; sıfat olarak kullanıldığı gibi «bir işi yapan» anlamıyla isim olarak da kullanılan türetme: *Yoldan gelenin halinden anlamalısın. Kadının sigarasını birlikte yakmayı bilenler gibi, bir minicik gülümseyişe sevinçler teşekkürler saçmasını bilirdi* (T. Buğra, *Dönemekte*). *Benim fikrimce dünyadaki insanların hepsi romancı... Lâkin bir kısmı roman yazıyor, bir kısmı roman yapıyor, daha doğrusu yazıları oynuyor. Yazanlarla oynayanlar arasında büyük bir fark yok. Yazanlar: tahrîrî rejîsör... oynayanlar: şifahî aktör? Hayat hiç perdesi kapamaayan bir sahne* (Ö. Seyfettin, *Harem*, s. 64) vb.

fail ismi bk. faaliyet ismi ve sıfat-fiil.

faktitif Bk. ettirgen.

faktitif eki Bk. ettirgenlik eki.

fiil (Alm. *Verb, Verbum, Zeitwort*; Fr. *verbe*; İng. *verb*; Osm. *fül*)

Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelime: *yazmak, yazmamak, koşmak, koşmamak* (kılış), *sararmak, büyümek* (oluş), *susmak, susmamak, durmak* (durum) vb. Buna göre fiilleri nitelikleri bakımından *kılış fiilleri, oluş fiilleri ve durum fiilleri* diye sınıflandırmak mümkündür. Fiiller, gösterdikleri kılış ve oluşun söz içinde bir şahsı veya bir nesneyi etkileyip etkilememesi bakımından da *geçişli ve geçişsiz* diye sınıflandırılır: *okumak, göndermek, bildirmek, pişmek, geçmek, büyümek* gibi. Fiiller çeşitli çatı ekleri alarak aynı fiil kökünün farklı görünüşlerini sergileyen fiil tabanlarını oluştururlar. Buna göre de *olumsuz, dönüşlü, edilgen, işteş, ettirgen* gibi isimler alırlar: *tutmak, tut-ma-mak, tut-un-mak, tut-ul-mak, tut-uş-mak, tut-tur-mak* vb. Zaman ve şahıs ekleri ile genişletilen fiiller bir kılış ve oluşu bitmiş, tamamlanmış duruma (verbum finitum) getirirler: *ara-dı-mak, bak-acak-sın, otur-uyor-lar* gibi. Fiilleri yalnız başına fiil olup olmama özellikleri bakımından da *asıl fiiller, yardımcı fiiller ve ek fiil* diye gruplandırabiliriz. Bk. Yukarıda gösterilen fiil türleri ve ayrıca çatı, fiil çekimi, fiil çekim eki.

fiil cümlesi (Alm. *verbaler Satz*; Fr. *Phrase verbale*; İng. *verbal sentence* Osm. *cümle-i fi'liyye*)

Yüklemi çekimli fiil olan cümle: *Benim ağzım da kışkuru kesildi... Bu hükmümdür ömrünü yıllarca neden uzatmak istiyor?* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 107). *Yarın sabah oraya gideyim. Hüseyin beyi de ziyaret*

etmiş olurum. (T. Buğra, *Yalnızlar* s. 114). *Saydın mı? Tam bir sandık olacak.* *İkibin beşyüz lira ver, ben, şimdi geliyorum* (P. Safa, *Mahşer*, s. 28). *Onun hayatı sadece bugünlerde geçmişti* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 119) vb. karşıtı isim cümlesi'dir.

fiil çatısı bk. çatı

fiil çekim eki (Alm. *Flexionssuffix, Flexionsendung*; Fr. *Suffixe flexionnel, suffixe désinentiel, désinence*; İng. *ending, termination*)

Fiil ve isim kök veya gövdelerine zaman ve şahıs kavramını yüklemek için kullanılan ek:

1. tek. şah.-*Dİ-m* (*bil-di-m*), *-İm* (*öğrenci-y-im*)
2. tek. şah.-*Dİ-n* (*bil-di-n*), *-SİN* (*öğrenci-sin*)
3. tek. şah.-*Dİ* (*bil-di*), (*öğrenci, öğrenci-dir*)
1. çokl. şah.-*Dİ-k* (*bil-di-k*), *-iz* (*öğrenci-y-iz*)
2. çokl. şah.-*Dİ-nİz* (*bil-di-niz*), *-SİN-İz* (*öğrenci-sin-iz*)
3. çokl. şah.-*Dİ-lEr* (*bil-di-ler*) *-ler*, *-DİR-ler* (*öğrenciler, öğrenci-dirler*)

fiil çekimi (Alm. *Konjugation, Abwandlung*; Fr. *conjugaison*; İng. *conjugation*; Osm. *tasrif-i efâl*)

Cümlede yüklem görevinde bulunan fiil veya isim soylu kelimelerin zaman, şahıs, teklik ve çokluk kavramı veren eklerle girdiği şekil: *biliyorum* (<*bil-iyor-um*>), *bildin* (<*bil-di-n*>), *bilir* (<*bil-ir*>), *bileceğiz* (<*bil-eceğ-iz*>), *bilmişsiniz* (<*bil-miş-siniz*>), *bilmeliler* (<*bil-meli-ler*>), *bilsek* (<*bil-se-k*>), *bilelim* (<*bil-elim*>), *bilsin* (<*bil-sin*>), *iyiyim* (<*iyi-y-im*>), *iyisin* (<*iyi-sin*>), *iyidir* (<*iyi-dir*>), *iyiyiz* (<*iyi-y-iz*>), *iyisiniz* (<*iyi-siniz*>), *iyidirler* (*iyi-dirler*) vb.

fiilden fiil yapma eki (Alm. *Verbum deverbativum, deverbales Verb*; Fr. *verbe déverbal*; İng. *deverbal verb*; Osm. *fiilden müştak fiil lâhikası*)

Fiil kök veya gövdelerinden fiil yapan ek: *-ön*-(*uzan-*), *-öt*-(*uza-t-*), *-öl*-(*gör-ül-*), *-oş*-(*bula-ş-*), *-ör*-(*taş-ır-*), *-ot*-(*ak-ıt-*), *-dır*-(*kal-dır-*), *-A*-(*tık-a-*), *-ele*-(*gez-ele-*) vb. bk. **yapım eki**.

fiilden isim yapma eki (Alm. *deverbales Substantiv, Nomen deverbativum*; Fr. *nom déverbal*, İng. *deverbal noun*; Osm. *fiilden müştak isim lâhikası*)

Fiil kök veya gövdelerinden isim ve sıfat türeten ek: *-ek* (*bin-ek*), *-gü* (*büz-gü*), *-gın* (*dal-gın*), *-ön* (*yay-ın*), *-oç* (*öğ-ün-ç*), *-oş* (*göster-iş*) vb. Bk. **yapım eki**.

fiilden türeme fiil (Alm. *Verbum deverbativum, deverbales verb*; Fr. *verbe déverbal*; İng. *deverbal verb* Osm. *fiilden müştak fiil*)

Fiil köklerinden fiilden fiil yapma ekleriyle türetilmiş fiil: *sardır*-(*sar-dır*), *anlaş*-(*anla-ş-*), *sağlan*-(*sağla-n-*), *ekil*-(*ek-il*), *okut*-(*oku-t-*) *-ör*-(*uç-ur-*) vb.

fiilden türeme isim (Alm. *Nomen Deverbativum, deverbales Substantiv*; Fr. *nom déverbal*; İng. *deverbal noun*; Osm. *fiilden müştak isim*)

Fiil kök veya gövdelerinden fiilden isim yapma ekleriyle türetilmiş isim: *çözmek* (<*çöz-mek*>), *kavurma* (<*kavur-ma*>), *görüüş* (<*gör-üş*>), *verim* (<*ver-im*>), *bo-*

zuk (<boz-uk), *tapınak* (*tapın-ak*), *akın* (*ak-ın*), *sergi* (*ser-gi*), *vurgun* (*vur-gun*), *yüzgeç* (<yüz-geç), *yakıt* (<yak-ı-t) vb.

fiil gövdesi bk. **fiil tabanı**

fiilimsi bk. **fiilden türeme şekiller**

fiil ismi bk. **isim-fiil**

fiil işletme eki Bk. **fiil çekim eki**

fiil kökü (Alm. *Verbalwurzel*; Fr. *racine verbale*; İng. *verbal root*; Osm. *fiil cezri, cezr-i fi'li*)

Oluş, kılış veya durum bildiren fiil soylu kelimenin yapı bakımından daha küçük öğelere bölünemeyen anlamlı kısmı: *aç-*, *al-*, *dal-*, *yar-*, *es-*, *ye-*, *gel-*, *git-*, *süz-*, *dür-* vb.

fiil öbeği Bk. **fiil grubu**

fiil grubu (Alm. *Verbalgruppe* *Verbalkomposition*; Fr. *groupe verbal*; İng. *Verbal group*)

Esas veya yardımcı bir fiilin, yalın veya çekim eklerinden biri ile genişletilmiş isim yahut sıfatlarla oluşturduğu grup: *geç kalmak*, *öne düşmek*, *ileriye bakmak*, *kar yağmak*, *boyun eğmek*, *yoldan çıkmak*, *güzel konuşmak*, *iyi bilmek*, *erken kalkmak*, *yardım etmek*, *yok olmak*, *kabul bulmak*, *mümkün kılmak* gibi.

fiil tabanı (Alm. *Verbalstamm*; Fr. *thème verbal*; İng. *verbal stem*)

Fiil veya isim kökünden fiil yapma ekleri ile türetilen gövde: *durdur-*(<*dur-dur-*), *görü-*(<*gör-üş-*), *görül-*(<*gör-ül-*), *tanın-*(<*tanı-n-*), *başlattır-*(<*baş + la-t-tır-*), *gözlen-*(<*göz + le-n-*), *gözlet-*(<*göz-le-t-*) vb. karşısı **isim tabanı**'dır.

fonem bk. **ses birimi**

fonetik bk. **ses bilgisi**

fonetik yazı bk. **çevriyazı**

fonoloji bk. **ses bilimi**

Geçici hareket ismi

Sıfat-fiil ekleriyle kurulan isim: *duyulmadık (söz), görmedik (insan); akacak (kan), kör olası (şeytan); görünmez (haza), tükenmez (kalem)* vb.

geçişli (Alm. *Transitiv*; Fr. *transitif*; İng. *transitive*; Osm. *müteaddî*)

Bk. geçişli fiil

geçişli fiil (Alm. *Transitives-Verb*; Fr. *verbe transitif*; İng. *transitive verb*; Osm. *müteaddî, fi'li müteaddî*)

Söz içinde bir varlık veya nesneyi etkileyen, yani nesne isteyen fiil: *açmak* (kitabı açmak), *dikmek* (elbiseyi dikmek), *aşmak* (engeli aşmak), *çözmek* (dügümü çözmek), *sevmek* (gezmeyi sevmek), *içmek* (süt içmek, çorba içmek), *yazmak* (kitap yazmak), *kıymak* (sebzeyi kıymak, insana kıymak, paraya kıymak) vb. Örnekler: *Bütün bunları düşünürken birden yeryüzünü hatırladım* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından, Diğer Nesiller*, s. 80). *Elini, karıştırılan yemeğin üzerinde kuruyan bir kaşık gibi uzattı*. (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 127). *Hayat etrafında döneceği değerleri bulur, düşünce, etrafında yüzünü çevirmiş bir cemaat görür*. (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 225). *Hüseyin bey, oturduğu iskemlede bacıklarını uzattı, keyifli ve tam bir güvenle onları süzüyordu* (T. Buğra, *Yalnızlar* s. 183). *Güzel kadın başını ağır ağır kaldırdı Gözlerinin yeşil nûrunu ağır ağır serpti* (A. H. Müftüoğlu, *Çağlayanlar* s. 148) vb. Karşıtı geçişsiz fiil'dir.

Geçişlilik ekleri

Geçişsiz fiilleri geçişli fiil, geçişli fiilleri de çift geçişli fiil yapan ekler. Ettirgen fiil çatıları yapan ekler geçişlilik ekleridir: *Yürü-*(geçişsiz fiil)'ten *-ot-* fiilden fiil yapma ekiyle *yürüt-* (bir kimseyi, bir şeyi), *düşmek* (geçişsiz fiil)'ten *-or-* ekiyle *düşür-*(geçişli fiil), *sev-*(geçişli fiil)'ten, *-dir-* ekiyle *sevdire-* (çift geçişli fiil) gibi. Bk. **Ettirgenlik ekleri**.

geçiş sesi

Bir kelimenin ses yapısı bakımından zaman içinde uğradığı değişme ve gelişmede ara merhaleyi oluşturan ses: *Sub > suw > su; yabız > yawvuz > yavuz; ab > aw > av; koğa > kowa > kova; oğmak > owmak > ovmak* vb. Bu değişimlerde yer alan *w* sesleri birer geçiş sesi durumundadır.

geçişsiz (Alm. *Intransitiv*; Fr. *intransitif*; İng. *intransitive*; Osm. *lâzım*)

Bk. geçişsiz fiil.

geçişsiz fiil (Alm. *Intransitives Verb*; Fr. *verbe intransitif*; İng. *intransitive verb*; Osm. *lâzım fiil*, *fi'l-i lâzım*)

Gösterdiği oluş ve kılış yapana yönelen, yani özneyi etkileyen ve nesne istemeyen fiil: *gelmek*, *uyumak*, *yatmak*, *kalmak* gibi. Örnekler: *Mümtaz Nuranı her eve bırakışında bunu sonuncu zannederek k o r k a r d ı* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 189). *Yağmur altında nereye gittiğinin farkında olmadan y ü r ü y o r d u* (A. Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s. 20). *Herşey bu baş döndürücü dönüşte k ü ç ü l ü y o r*, *u f a l ı y o r*, *renk ve mahiyetini değiştiriyor*, *garip bir pelte*, *Suad'ın sefil ve bulaşık şahsiyetinin iğrenç hamuru haline g e l i y o r . . .* (A. H. Tanpınar, *göst. e.*, s. 205). *Tutuşan yüreklerinden kopan ateş damlalarıyla a ğ l a d ı l a r* (A. H. Müftüoğlu, *Çağlayanlar*, s. 45). *Gün batıyor*; *sevgili korkun gönlümde d o ğ u y o r* (A. H. Müftüoğlu, *Çağlayanlar: Yakarış*, s. 149). *Bak... sızan göz yaşları ne a ğ l ı y o r ? . . . Sızlayan yürekler ne i n l i y o r ?* (A. H. Müftüoğlu, *göst. e.*, s. 151). *O güldüğü zaman insanın yüzüne bütün saffeti, kadınlığıyla bakar* (S. F. Abasıyanık, *Bütün eserleri*, s. 97) vb. Karşıtı **geçişli fiil**dir.

geçmişe bağlı gelecek zaman Bk. **gelecek zamanın hikâyesi**

geçmiş zaman (Alm. *Vergangenheit*; Fr. *passé*; İng. *past tense*; Osm. *mazî*)

Bir kılış veya oluşun meydana gelişinin şimdiki zamandan önceye ait olması. Görülen geçmiş zaman ve duyulan geçmiş zaman olarak iki kipi vardır: *Aynaya k o ş t u . yüzünün sol tarafı ş i ş m i ş* (P. Safa, *Mahşer*, s. 288). *Kendinizi denize a t t ı n ı z h a ?* (P. Safa, *göst.e.* s. 312). *Gülsüm o gece, kalfanın odasında o kadar d u a e t t i ve a ğ l a d ı k ı*, *ferahlığı belki bir hafta s ü r d ü*, (R. N. Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s. 96). *Kuvvetini ve haklarını d ü ş ü n m e m i ş s i n bile* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 2). *Çanakkaleden omuzlarımızdan her dakika üç kurşun g e ç m i ş . S o r m a m ı ş s ı n ı z* (P. Safa, *Mahşer*, s. 105). *Vay Rıza! Nereden ç ı k t ı n ? Biz seni hâpiste d u y d u k* (P. Safa, *göst.e.* s. 199) vb.

geçmiş zaman kipi bk. **görülen geçmiş zaman kipi** ve **duyulan geçmiş zaman kipi**.

geçmiş zaman isim-fiili bk. **geçmiş zaman sıfat fiili**.

geçmiş zaman sıfat fiili (Alm. *Perfektpartizipium*, *Mittelworte der Vergangenheit*; Fr. *participe passé*; İng. *past participle*; Osm. *ism-i meful*)

Fiilin *-Dik /DUk* veya *-mİş /-mUş* ekleriyle geçmiş zamana bağlı olarak isim veya sıfat gibi kullanılan şekli: *Fazla a c ı k m ı ş insanlar gibi*, *ne verirlerse, bakmadan yutuyor ve memnun oluyordu* (R. N. Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s. 99). *Zengin olmayı gözüne k o y m u ş bir adam değilim* (P. Safa, *Mahşer*, s. 179). *Nihad, romancının koluna girerek ona ne o l d u ğ u n u ne b i t t i ğ i n i*, *o zamandan sonra ne y a p t ı ğ ı n ı ve Şehzadebaşı'na niçin g e l d i ğ i n i son tiyatro macerasına kadar anlattı* (P. Safa, *Mahşer*, s. 211) vb. Bk. **sıfat-fiil**.

gelecek zaman (Alm. *Futur*, *Futurum*; Fr. *futur*; İng. *future*; Osm. *istikbal*)

Fiilin gösterdiği hareketin geleceğe bağlı olduğunu belirten zaman. Bk. **gelecek zaman kipi**.

gelecek zamanın hikâyesi

Geleceğe yönelik olarak meydana gelecek bir hareketi bir oluş ve kılışın gerçekleşmediğini gösteren birleşik zaman: *Bu aptallık bukağlarını söküp at a c a k t ı ; g i d e c e k t i ; g e r ç e k h a y a t a v e h a y a t ı n ı n g e r ç e k l e r i n e d ö n e c e k t i* (T. Buğra, Yalnızlar, s. 145). *Eğer kendini hülya dediğin o vahşi cazibeye kapılmış olsaydın, demin önümüzden geçen genç kıza b a k a c a k t ı n , o d a s a n a b a - k a c a k t ı , g ü l ü m s e y e c e k t i n , o d a s a n a g ü l ü m s e y e c e k t i* (Y. K. Karaosmanoğlu, Erenlerin Bağından: Bir gence Nasihatler, s. 98). *Ömrümde bir kere zafer k a z a n a c a k t ı m* (A. H. Tanpınar, Huzur, s. 11). *Muhakkak ki şimdi içeri g i r e c e k l e r d i* (P. Safa, Matmazel Noralıya'nın Koltuğu, s. 151) vb.

gelecek zamanın rivayeti

Gelecekte gerçekleşmesi beklenen, umulan bir hareketi, bir oluş ve kılışın gösteren fiilin birleşik zamanı. *Aaa... Ben neye g e l e c e k m i ş i m ?* (R. N. Güntekin, Kızalcık Dalları, s. 135). *Meğer, ben için için onlara hak verecek, sadık k a - l a c a k m ı ş ı m v e o n l a r ı i ç i m d e b ü t ü n h ü l y a l a r ı m l a b e s l i y e c e k m i ş i m* (A. Ş. Hisar, Boğaziçi Mehtapları, Bizimle Birlikte Yaşayan Hatıralarımız, s. 226). *Her kader gerçek benliğimin kurtuluşu uğruna verilmiş bir fidiye olduğu için mi ü z ü l e c e k m i ş i m ?* (T. Buğra, Yalnızlar, s. 34) vb.

gelecek zamanın şartı

Hareketin gelecekte gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini şarta bağlı olarak gösteren birleşik zaman: *Sevdiklerimin yanında uzun uzun kalmaya katlanamıyorum... sevgimi s ö y l e y e m e y e c e k s e m* (T. Buğra, Yalnızlar, s. 21). *Eğer bu konuda bir açık oturum d ü z e n l e n e c e k s e i l g i l i l e r e ş i m d i d e n d u y u r u n u z . Y a - r ı n p ı ş m a n o l a c a k s a n b u i ş e h i ç g i r i ş m e . G i t m e y e c e k l e r s e h a b e r v e r s i n - l e r* vb.

gelecek zaman isim-fiili Bk. gelecek zaman sıfat-fiili.**gelecek zaman kipi (Alm. *futur*, *Futurum*; Fr. *futur*; İng. *future*; Osm. *istikbal*)**

Fiilin anlattığı işin şimdiki zamandan sonraki bir zamana ait olduğunu gösteren kip. Türkçede bir oluş ve kılışın gelecekte kesin olarak gerçekleşeceğini gösteren ek, -ACAK ekidir: *dik-ecek, anlat-acak, sar-acak* gibi. Bu ek şahıs ekleri ile genişletilerek çekimli fiil olur. *İnsanlara yalnız onlardan aldığımı v e r e c e ğ i m* (T. Buğra, Yalnızlar, s. 102). *Yarın ben de onu bana gönderen makamın huzuruna çıkarak neşredilme imkânları aramakta olan dört kitabından söz a ç a c a ğ ı m . . . B a k a l ı m , b e n i n e r e y e g ö n d e r e c e k* (A. N. Asya, Ayın Aynası, s. 71). *Meçhul yerlere doğru gideceğim, oradan kendimi en meçhule a t a c a ğ ı m* (Peyamı Safa, Bir tereddüdün Romanı, s. 184). *Biraz sonra o, belki hepiniz bana nasihat vermeğe k a l k a c a k s ı n ı z* (A. H. Tanpınar, Huzur, s. 255). *Fakat, evvelâ Cıbalı'ya kodar yürüyeceğiz, orada bir arkadaş'a haber v e r e c e ğ i m* (P. Safa, Mahşer, s. 292) vb. Karşıtı geçmiş zaman'dır. Bkz. bildirme kipleri.

gelecek zaman sıfat-fiili

Fiilin gelecek zamana bağlı olarak isim veya sıfat gibi kullanılan şekli. Türkçede gelecek zaman sıfat fiili -ACAK, -Asl ekleriyle kurulur: *Eskisi gibi ye-*

mek ya pa ca k ha l mi kaldı bende? (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 183). *Ellerindekini güzelleştirmeye yetecek güçleri yok ya, ha bire çıkarıyorlar* (T. Buğra, *göst. e.*, s. 209). *Bizim dil konusunda ya pa ca ğı mı z iş, kelime fethinden, hattâ kelime idhalinden korkmamaktır* (N. S. Banarlı, *Türkçenin Sırları*, s. 98). *Asrımızın ileride tarihini ya z a c a k a d a m, elbette ki müstahzar salgınını göz önünde tutacaktır* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 144). *O bizi güzelle iynin, şuurla hülyanın e l e l e v e r e c e ğ i çalışan ve mesut bir dünyaya götürecektir.* (A. H. Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul s. 260). *Nihayet senin, onları göreceğin geleceğini tahmin etmiyorum değilim.* (P. Safa, *Maşşer*, s. 238). *Yı k ı l a s ı dünya; k ö r o l a s ı şeytan; c a n ı ç ı k a s ı adam vb.*

genel dil bilimi (Alm. *allgemeine Sprachwissenschaft*; Fr. *linguistique générale*; İng. *general linguistics*; Osm. *umumî lenuistik, umumî lisanıyat*)

Dünyadaki dilleri bir bütün olarak ele alıp, bunların ortak özelliklerini, işleyiş ve gelişme şartlarını inceleyen; dil denen varlığı bütün yönleriyle ve bütün belirtileriyle araştıran bilim dalı.

genel sözlük

Bir yazı dilinin kendisine mal edilmiş ve yaygınlaşarak genellik niteliği kazanmış olan bütün kelime ve deyimlerini, özel bir alana yönelmeden tanımlayan ve açıklamalara bağlayan sözlük. *Türkçe Sözlük, Kamus-ı Türkî* gibi. *Deyimler sözlüğü, Mecazlar Sözlüğü, Terimler Sözlüğü, Tarama Sözlüğü ve Derleme sözlüğü* gibi, sınırlı ve özel bir amaca hizmet eden sözlükler bunun dışında kalır.

genel Türkçe

Türk dilinin belirli bir devrini veya belirli bir lehçesini değil, coğrafi sınırlar içindeki bütün kollarını içine alan tamamı. Türkçenin bütünü. Örnek olarak Yakut ve Çuvaş lehçelerindeki *s / ş*ye karşılık genel Türkçede *y* sesinin hâkim olması (Yak. *şıl, Çuv. şıl*, gen. Türkçe *yıl*); genel Türkçede önsesdeki *s*-lerin Başkırtçada *h*-'ye dönüşmesi (gen. Türkçe *siz*, Başk. *hid*) gibi.

genişleme bk. ünlü genişlemesi

genişlik derecesi (Alm. *öffnungsgad*; Fr. *aperture*; İng. *opening*)

1 - Ünlülerin boğumlanmaları sırasında ağız yolunun ve çene açısının açıklık bakımından gösterdiği özellik: *a* ve *e* ünlülerinin genişlik dereceleri *o* ve *ö* ünlülerinden daha fazladır. 2- Bir dil sesinin özellikle bir ünlünün boğumlanması sırasında ses yolunun kişilere ve ağızlara göre değişebilen açılma durumu: *alfabe / alfäbe, ayar / äyar, bayan / bäyan, yarın / yärin, dünya / dünyä, gafıl / gäfil, marul / märl, sevda / sevdä* vb. Burada ünlülerin kısa veya uzun söylenişlerinde, uzunluktan çok ağız açıklığı söz konusudur.

geniş ünlü (Alm. *breiter Vokal, niedriger Vokal, tiefer Vokal*; Fr. *voyelle large, voyelle basse*; İng. *vide vowel, low vowel*)

Ağız kanalının ve çene açısının herhangi bir daralmaya uğramadan, açık

durumunda iken boğumlanan ünlü türü: *a / e / ö* gibi. *a, e, o, ö ünlüleri geniş ünlülerdir. Karşıtı dar ünlüdür.*

geniş zaman (Alm. *Aorist Zeitlos*; Fr. *aoriste atemporal*; İng. *aorist, timeless*; Osm. *muzâri*)

Geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman gibi bütün ana zamanları içine alan, yani fiilin gösterdiği oluş ve kılışın her zaman yapıldığını veya yapılacağını gösteren zaman. Türkçede geniş zaman *-Ar / -(I)r / -(U)r* ekleri ile kurulur ve şahıs ekleri alarak çekime girer: *Keyifle yerim, keyifle içeriim*. (S. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri* 2, s. 208). *Birçok mütefekkirler yalnız düşünmekle iktifa ederler* (A. Ş. Hisar: *Fahim Bey ve Biz*, s. 159). *Bir kurlanguç, yavrusuna uçmayı öğrettikten sonra görevinin bittiğini bilir ve artık kendi isteklerine göre yaşayabilmesi için serbest bırakır* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 25). *Gerçi, biliririm, okunun değdiği yerde, bir cüceden bir dev çıkarırsın; bir kaditten en güzel endamı yaratırsın ve sönmüş gözlere yeniden fer verirsin* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, VII, s. 39). *Biz düşüncelerimizi çok defa omuzlarımızda taşıyoruz. Onun için onları kımıldatmamız bu düşüncenin ağırlığı nisbetinde güç olur* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 75). *İştent artmaz dştent artar. Böyle gelmiş böyle gideceği gibi. Geniş zaman bazı kullanılışlarında «gereklilik», «alışkanlık» ve «süreklilik» de gösterir: yarın buraya gelir her tarafı iyice temizlersin. Akşamları kitap okursun, pazar sabahları yürüyüşe çıkarsın vb.*

geniş zaman eki

Fiilin gösterdiği hareketin geniş zamanda olduğunu gösteren, fiile geniş zaman kavramı veren ek. Türkçede geniş zaman eki *-Ar / -(I)r*'dir: *ağla-r, bak-ar, gül-er, çalış-ır, getir-ir, otur-ur, güldür-ür*. Bk. geniş zaman.

geniş zamanın hikâyesi (Alm. *Präsens historisches, erzählendes Präsens*; Fr. *perfectif de l'aorist, présent narratif*; İng. *historic present*; Osm. *hikaye-i muzâri*)

Geniş zamanın ifade ettiği anlamların geçmişte olduğunu gösteren, geçmişe aktarılmış sınırsız bir şimdiki zaman anlatan, ayrıca geçmişte süren bir hareketin bir oluş ve kılışın artık devam etmediğini veya gerçekleşmediğini belirten birleşik zaman: *Kalfa büyük hanımla hiç geçinemezdi*. (R. N. Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s. 90). *Bunların yanında, her zaman, küçük, fakir kulübelere de göze çarpardı* (H. N. Zorlutuna, *Aydınlık Kapı*, s. 110). *Cuma ve pazarları Küçüksu, Göksu, Kalender, Çubuklu gibi incesaz yerlerine, mesirelere gidilir* (A. Ş. Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, I. *Boğaziçi Medeniyeti*, s. 9). *Dünyada hiç bir güzelliğin kalmayacağından korkardım* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 161). *O bu yolu ötedenberi severdi* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 37). *Katılsaydınız ne kadar verimli bir toplantı yapıldığını görürdünüz vb.*

geniş zamanın rivayeti

Geniş zamanın hikâyesinin bilgiye, görgüye dayanmayan rivayete dayanır türüdür: *O, bazı sabahları, uykusu kaçarmış da bir türlü uyuyamazmış*. (A. Ş. Hisar, *Ali Nizami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*, s. 220). *O otururken,*

vücudu uzun boylu, ayağa kalkınca bacakları kısa görünülmüş (A. Ş. Hisar, *Geçmiş Zaman Fıkraları*; Sultan Aziz'e Dair, s. 71). Ahmet Vefik Paşa Paris'te elçimiz bulunurken, beyaz bir araba ile geziniirmiş (A. Ş. Hisar, *Geçmiş Zaman Fıkraları*, Ahmet Vefik Paşaya Dair, s. 116). Eski hatıralarını anlata anlata bitiremezmiş. O zaman böyle fenerler yanzamazmıştır. Karanlık, buradan, perde perde helezonlar halinde yayılır, gidermiştir (S.F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri 3*, Medarî Maişet Motoru: Birtakım İnsanlar, s. 194) vb.

geniş zamanın şartı (Alm. *Konditional reales*; Fr. *conditionnel de laorist*; İng. *conditional tenses*; Osm. *sigâ-i şartiyye*)

Şimdiki zamanı ve geleceğe doğru geniş bir zamanı kaplayarak bir oluş ve kılışın şarta bağlı olarak meydana geldiğini veya geleceğini, oluş ve kılışın sonucunun fiilin gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlı olduğunu gösteren birleşik zaman: *Teklifimi getirirsen üzerinde görüşebiliriz. Bu düşünceden vazgeçmezse zararlı çıkar. Bana kalırsa, biraz da haşlamalısınız... birazcık ama.* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 243). *Maazallah suyun sesini duymaz olursam...* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: İki Amânın Sözleri*, s. 108). *Ev halkı üstüne üşüşerek onu yakalar, içeriye çeker ya kandırmazsa, ya tehdit etmeğe kalkarlarsa?* (P. Safa, *Mahşer*, s. 130) vb. Bk. **şart kipi**.

geniş zaman isim-fiili Bk. geniş zaman sıfat-fiili.

geniş zaman kipi (Alm. *Aorist*, *Zeitlos*; Fr. *aoriste atemporal*; İng. *aorist*, *timeless*; Osm. *muzâri sigası*, *sigâ-i muzâri*)

Fiilin sürekli olarak yapıldığını, halen yapılmakta olduğunu veya yapılabileceğini belirten zaman ve kip. Türkçede bu kip *-Ar*, *(I)r / -(U)r* ekleri ile kurulur:

1. tek. şah. *yaz-ar-ım, ver-ir-im*,
 2. tek. şah. *yazar-sın, ver-ir-sin*,
 3. tek. şah. *yaz-ar, ver-ir*,
 1. çokl. şah. *yaz-ar-ız, ver-ir-iz*,
 2. çokl. şah. *yaz-ar-sınız, ver-ir-siniz*,
 3. çokl. şah. *yaz-ar-lar, ver-ir-ler*;
- okur-um, ok-ur-sun, ok-ur, ok-ur-uz, ok-ur-sun-uz, ok-ur-lar* gibi.

geniş zaman sıfat fiili

Fiilin karşıladığı hareketi geniş zamana bağlı olarak belirten sıfat-fiil. Geniş zaman sıfat-fiilleri *-Ar*, *(I)r / -(U)r* ve *-mAz*, *An*, *-Icl / -UcU* ekleriyle kurulurlar; isim ve sıfat olarak kullanılırlar: *Koşar adım, geçer akça, bakar kör, gider «masraf», biçer-döğer, bilir-kışı, yatur «evliya», bitmez der, onulmaz yara, görünmez kaza, çikmaz sokak, Yılmaz, Solmaz, çalısan kadın, okuyan adam, geçen yıl, bitmeyen iş, yırtıcı hayvan, gezici öğretmen, a yırtıcı özellik, bunalıtıcı sıcak* vb.

geniz

Ağzın arka kısmı; burun boşluğunun arka kısmı.

geniz sesi (Alm. *Nasenlaut*; *Nasal*; Fr. *nasale*; İng. *nasal*)

Yumuşak damağın aşağı inmesiyle çıkarılan ses. Bk. geniz ünlüsü, geniz ünsüzü.

genizsilleşme (Alm. *Nasalierung*; Fr. *nasalisation*; İng. *nasalisation*)

Geniz ünsüzlerinin benzeştirme yolu ile yakınındaki ünsüzleri kendi boğumlanma noktasına çekmesi olayı. Türk Dilinin eski metinlerinde, bugünkü lehçelerde ve Anadolu ağızlarında yer alan bir olaydır: *ben* > *men*, *biñ* > *miñ* «bin», *beñgü* > *meñgü* «ebedi», *diñlemek* > *diñnemek* «dinlemek»; *anlatmak* > *annatmak*, *pañar* > *mañar* «pınar», *beñgi* > *meñgi* «sevinç», *binmek* > *minmek*, *nişanlı* > *nişannı*, *yanlış* > *yannış*, *parmak* > *māmak* (Aydın, Bozdoğan) vb.

geniz ünlüsü (Alm. *Nasalenlaut*, *nasalierter Vokal*; Fr. *voyelle nasale*; İng. *nasalised Vowel*)

Geniz yolu açıkken boğumlanan ünlü. Türkçenin bütün ünlüleri ağız ünlüleridir. Ancak Anadolu ağızlarında geniz ünlülerine rastlanabilmektedir. Nev. *ahā* «işt», *hī* «haal, öyle mi?» gibi. Ayrıca kelime içinde artık kaybolmuş olan *ñ* ünsüzün kendi etkisini hecesi içindeki ünlüye yüklemesinden oluşmuş bulunan geniz ünlüleri de vardır: *soñra* > *sōra* *soñra* > *soñna* > *sōna*, *koñşı* > *gōşı* «komşu» *bunūñla* > *bunūla* «bununla», (Aydın Bozdoğan) vb.

geniz ünsüzü (Alm. *Nasal*; Fr. *consonne nasale*; İng. *nasal*; Osm. *hayşûmî sâmit*, *sâmit-i hayşûmî*)

Art damağın alçalması, yutaktan gelen havanın hem ağızdan hem de burundan geçirilmesi yoluyla oluşan ünsüz türü. Boğumlanma noktaları açısından bir çift dudak sesi olan *m* ile diş sesi olan *n* ve art damak sesi olan *ñ* ünsüzleri, boğumlanmaya aynı zamanda burun yolunun da katılması dolayısıyla birer geniz ünsüzüdürler: *maşa*, *tanık*, *yoñga*, *baña* kelimelerindeki *m*, *n*, *ñ* ünsüzleri gibi.

gerçek özne (Alm. *logisches Subjekt*; Fr. *sujet logique*, *sujet reel*; İng. *logical subject*)

Edilgen fiillerle kurulmuş olan cümlelerde açıkça söylenmediği için örtülü kalan, ancak, mantık yoluyla bilinen ve işi yapan gerçek özne: *ağaçtaki kayışlar* (yabancılar tarafından) *toplanmış*; *Kitabın kapağı* (senin tarafından) *yırtılmış*; *Gelecek yıl* (yetkililerce) *başka bir yere gönderileceksin* vb. Bu cümlelerdeki *yabancılar*, *sen*, *yetkililer* kelimeleri mantıkça bilinen görünmez öznelerdir. Karşıtı gramerce özne durumundaki görünür özne'dir. Buna bkz.

gereklilik bk. gereklilik kipi.

gereklilik kipi (Alm. *Notwendigkeitsform*; Fr. *nécessitatif*; İng. *necessitative*; Osm. *vü-cubî sigası*, *sigâ-i vü-cubî*)

Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın yapılması gerekli olduğunu bildiren ve Türkçede *-mAll* eki ile kurulan kip: *anla-malı-yım*, *tut-malı-sın*, *gör-meli*, *bil-meli-yiz* gibi. Bu kipin şahıs ekleri alarak çekime girişi şöyledir: *oku-malı-yım*,

oku-malı-sın, oku-malı(dır), oku-malı-y-ız, oku-malı-sınız, oku-malı-(dır)lar.

Örnekler: *Daima kendi ruhundan gelen bir aydınlık içinde y a n ı l m a l ı s ı n* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 99). *Bütün zevkler, bütün hazlar ve etrafında aradığın bütün güzellikler senin ancak senin eserin o l m a l ı d ır.* Onları mümkün merteye arkadaş telâkki e t m e l i (P. Safa, *Mahşer*, s. 151). *Hattâ ona minnet bile d u y m a l ı y ı m ;* bana bir kavga konusu verdiği için (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 112). *Bu kuyularda vahşi keçilere, yaban kedilerine tesadüf etmezsek, h a y r e t e t m e l i d i r* (S. Faik. *Bütün Eserleri I. Semaver, Sarnıç, Üçüncü Mevki*, s. 71). *Varıp Muhtarımı, Seferimi u y a n d ı r m a l ı.* *Varıp kusuruma kalma Hıdır Kâhya'nın oğlu d e m e l i* (Y. Kemal, *Ortadirek*, s. 293) vb.

gerilek vurgu

Vurgunun, son heceden daha önceki hecelerde olması hâli: *hémén, hâ'yr, kârdeşim, ôyle, şôyle, Ânkara, Êrzincan, nâsıl? ôrada* vb. yer adları ile yer gösteren bazı kelimelerde, soru zamir ve sıfatlarında, belirsiz zamirlerde, bağlaçlarda, ünlemlerde ve bazı emir kiplerinde vurgu çoklukla ilk hecededir.

gerileyici benzeşme (Alm. *Regressive Assimilation, rückschreitende Assimilation*; Fr. *assimilation régressive*; İng. *regressive assimilation*)

Kelime içinde önce gelen sesin sonraki sese boğumlanma niteliği bakımından kısmen veya tamamen benzeşmesi olayı: *o bir > öbir* (gerileyici benzeşme) *> öbür* (ilerleyici benzeşme); *türlü > tüllü, girmişsin > girmissin; anbar > ambar, perşembe > perşembe, penbe > pembe, olsun > ossun, tarla > talla, eczacı > ezzacı, onbaşı > ombaşı, sübaşı > subaşı, içkur > uçkur* vb. karşıtı ilerleyici benzeşme'dir. Bk. **benzeşme**.

gerilme (Alm. *Spannung*; Fr. *tension*; İng. *tension*)

Bir sesin tek başına boğumlanması sırasında, konuşma organlarının o sesin çıkmasına yarayacak duruma gelmesi; bir sesin boğumlanması için konuşma cihazının girdiği «*hazırlık*» «*oluşum*» ve «*çözülme*» basamaklarından ilki.

gezici kelime (Alm. *Wanderwort*)

Bir dilden çıktığı halde diğer dillere de girip yerleşen kelime: *biber, çay, kahve, şeker, pilav, tabaka, radyo, televizyon, video, sputnik* gibi.

gezin kelime bk. **gezici kelime**

gırtlak (Alm. *Kehlkopf*, Fr. *larynx*; İng. *larynx*; Osm. *hançere*)

Nefes borusunun bittiği ve ses borusunun başladığı yerde, nefes borusunun en üst halkası üzerine oturtulmuş beş parça kıkırdaktan oluşan ve içindeki ses telleri (ses dudakları) yardımıyla insan sesinin oluşmasını sağlayan küçük kutu şeklindeki organ. Gırtlaklı oluşturan kıkırdaklar, şekillerindeki benzerlik dolayısıyla *halka kıkırdak, kalkan kıkırdak, ibriksi kıkırdaklar, armutsu kıkırdak* adlarını alır. Kalkan kıkırdakların ön üst kısmı erkeklerde *âdem elması* denilen bir çıkıntı oluşturur. Gırtlakların yutma sırasında nefes borusunu kapatan kısmına da *gırtlak kapağı* denir. Gırtlakların,

nefes alma durumunda bir ikiz kenar üçgen şeklinde açık kalan, konuşma sırasında ibriksi kıkırdağı harekete getiren adalelerin veya ses tellerinin küçülmesi ile kapanan kısmı *ses yarığı* adını alır. Gırtlığın önde halka ve kalkan kıkırdakların iç yüzüne bağlı bulunan ve gırtlığın ortasında iki giriş oluşturan adale demetine *ses telleri* denir. Bunlara bk.

gırtlak kapağı (Alm. *Kehldeckel*; Fr. *epiglote*; İng. *epiglottis*; Osm. *şiraulhanek*)

Dil tabanının biraz altında, gırtlığın üst kısmında bulunan, kıkırdaktan yapılmış hareketli kapakçık. Seslerin boğumlanması sırasında, ses yolunun açılıp kapanmasında, daralıp genişlemesinde ve türlü biçimlere girmesinde görev alan organ.

gırtlaksıllaşma

Bir sesin çeşitli etkenler altında gırtlak sesine dönüşmesi olayı. Yazı dilimizde görülmeyen bir olaydır. Bazı Anadolu ağızlarında özellikle Orta ve Doğu Anadolu ağızlarında *k > h*, *k > ğ > q* şeklinde örnekler verir: *yakışsı > yakış > yahışsı*, *dağuz > doğuz*, *bağacak > bahacah*; *kardeş > ğardaş > ğardaş*, *koyun > ğoyun > ğoyun* vb.

gırtlak ünsüzü

Ses tellerinin soluk alma durumuna oranla birbirlerine daha çok yaklaşıarak veya dokunarak meydana getirdiği ses. Türkçede sekunder *h* sesi ile dilimize Arapça, ve Farsçadan girmiş kelimelerde veya ağızlarda *k > h* değişmesi ile oluşmuş *h* ünsüzü birer gırtlak ünsüzüdür. *Hangi? hanım, daha, ahçı* (< aşçı); *yahışsı, haber, yahacak, yoh* vb. Dilimize Arapça ve Farsca yoluyla geçmiş *cür'et, neşe, mel'un, mü'min* gibi kelimelerde görülen ve birer kesme işareti ile karşılanan *hemze* (Ar. hamza) ve *ayn* (ayn) sesleri de aslında birer gırtlak ünsüzü durumundadır. Ancak, bu ses yazılıştta ve söyleyişte çok defa kullanıştan düşmüş durumdadır. *mevki, mebde, menba* gibi.

gizli dil

Toplumdaki sınırlı bazı kesimlerin veya bazı esnaf zümresinin başkalarınca anlaşılmasına engel olmak için kelimelere özel bir takım anlamlar verecek konuştukları dil. Burdur ve Muğla yöresindeki «*kalaycı argosu*» ile, Geygeli Yörüklerinin ve Erkiyet çerçilerinin kullandıkları gizli dil bunun tipik örnekleridir. Muğla'daki kalaycı argosunda *avanmak* «gezmek, dolaşmak», *cimitci* «sarıklı hoca», *çiye* «et», *dinlice* «buğday», *dünemek* «misafir kalmak», *düve* «kız çocuğu», *pir* «müşteri, memur, eşraf» anlamlarındadır. Geygelli Yörüklerinde de *astarmak* «almak, getirmek», *davamak* «vermek», *çay* «kız», *hanik* «çadır», *merdirmek* «yıkarak, kaldırmak», *tırt* «ayakkabı» *yakı* «ateş» anlamlarındadır. Cümle örnekleri: *saña bir mezlecî piri kırdım* «sana bir paralı müşteri getirdim». *Nazileyi kulağır* «parayı az al». *Yankol nereye ovanıyor?* «Efendi nereye gidiyor?». *Şu yıkımı oवादacağım* «şu güzeli alacağım». *Çilengeri kön et* «Kantarı kaydır» vb. Bk. ve krş. argo.

gramerce özne bk. sözde özne

göçüşme (Alm. *Metathesis*, *Umstellung*, *Metathese*; Fr. *métathèse*; İng. *metathesis*)

Kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayı. Ünsüzlerin biribiri ile karşılaşmasından doğan telâffuz zorluklarını giderme amacıyla dayanan bu olay, daha çok *r* ve *l* akıcı ünsüzlerinin bulunduğu kelimelerde ve ağızlarda görülür: *köprü* > *körpü*, *kibrit* > *kırbıt*, *karyola* > *kayrola*, *bulgur* > *burgul*, *ileri* > *ireli*, *lânet* > *nalet*, *ekşi* > *eşki*, *ödünç* > *öndüç*, *güvercin* > *güvencir*, *zerdali* > *zelderi* vb. Yanyana bulunan sesler arasındaki göçüşme *yakın göçüşme*, uzak sesler arasındaki göçüşme de *uzak göçüşme* adını alır. Bk. *yakın göçüşme*, *uzak göçüşme*.

görülen geçmiş zaman (Alm. *bestimmte Vergangenheit*, *Perfektum*, *Perfekt*; Fr. *passé défini*, *passé simple*, *parfait*, *passé déterminé*, *perfectum*; İng. *past definite*, *perfect*) Fiilin karşıladığı hareketin geçmişte kişinin görgüsü ve bilgisi altında olup bittiğini anlatan zaman. Türkçede görülen geçmiş zaman -DI / -DU ekiyle kurulur.

1. tek. şah. *geldim* (<gel-di-m),

2. tek. şah. *geldin* (<gel-di-n),

3. tek. şah. *geldi* (<gel-di),

1. çokl. şah. *geldik* (<gel-dik),

2. çokl. şah. *geldiniz* (<gel-di-niz),

3. çokl. şah. *geldiler* (<gel-di-ler) vb. örnekler: *Ayna ona, cesaret ve güven veren çizgilerle gülümse di* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 113). *Ben aldım. Okuyup da ne olacaktı sanki.. okuyanları da gördü k. İkiz mi doğurdular, yoksa ilkleri hep oğlan mı oldu?* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 182). *Umduk, bekledik, düştüğündük. Hangi şey umduğumuza uygunduştü* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, I, s. 13). *Hayretimi görerek güldü. Çok da lğindin. Geldim, yanına oturdum. Haber almadım, dedi ve gözleri örtülü öne bakarak devam etti* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e.*, III, s. 21) vb.

görülen geçmiş zaman eki

Bir oluş ve kılışın görülen geçmiş zamanda ortaya çıktığını haber veren şekil ve zaman eki: -DI / -DU / : *bildi*, *yazdı*, *güldü*, *okudu*, *gelişti*, *çalıştı*, *görüştü*, *konus-tu* vb.

görülen geçmiş zaman isim-fiili Bk. *geçmiş zaman sıfat fiili*.

görülen geçmiş zaman kipi

Fiilin karşıladığı oluş ve kılışın geçmişte olup bittiğini anlatan kip. Bk. *görülen geçmiş zaman*.

görülmeyen geçmiş zaman bk. *duyulan geçmiş zaman*

görülmeyen geçmiş zaman eki bk. *duyulan geçmiş zaman eki*

görünüş (Alm. *Aspekt*; Fr. *aspect*, İng. *aspect*)

Fiilin, çekimli şekliyle anlattığı işin ve gösterdiği zamanın dışında özel değerlendirilmeye dayanan kişisel ve özel bir anlam taşıması ve farklı bir oluş,

farklı bir meydana geliş tarzı göstermesi durumu: *Seninle bu konu üzerinde uzun uzun tartışacağım da bir sonuç mu alacağım?* cümlesindeki *tartışacağım* ve *alacağım* fiilleri şekil olarak gelecek zaman gösterdikleri halde, kişisel özel bir değerlendirmenin ifadesi olan görünüş bakımından «seninle bu konuda uzun tartışmayacağım ve sonuç da alamıyacağım» şeklinde olumsuz bir anlamı aksettirmektedir. *gitti gidecek, kabullenmiş bulunmak, oldu olacak, dönecek olmak* vb. kullanılışlarda da bir görünüş özelliği vardır.

gövde (Alm. *Stamm*; Fr. *thème*; İng. *stem*)

İsim ve fiil köklerine yapıım eklerinin eklenmesiyle oluşturulan türemiş kelime: *canlı* (<*can* + *lı*), *gözlük* (<*göz* + *lük*), *görüş* (<*gör-üş*); *görüştür* (<*gör-üş-tür*); *görünüş* (<*görün-üş*) vb.

gövde hali (nominatif) bk. *yalın hal*.

gramer (Alm. *Grammatik, Sprachlehre*; Fr. *grammaire*; İng. *grammar*; Osm. *ilm-i sarf ü nahv, ilm-i kavâid*)

Bir dili ses, şekil ve cümle yapıları ile dilin çeşitli öğeleri arasındaki anlam ilişkileri açısından inceleyerek bunlarla ilgili kuralları ve işleyiş özelliklerini ortaya koyan bilim. *Ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi ve anlam bilgisi* gramerin başlıca bölümleridir. Tür olarak *tasviri gramer* (durgun gramer, statik gramer), *tarihi gramer* ve *karşılaştırmalı gramer* gibi türleri vardır. Bk. *ve krş. dil bilgisi*.

gramer dışı

Bir dilin gramer kurallarına uygun olmayan.

gramer kelimesi (Fr. *mot grammatical*)

Kök ve gövdelerin oluşturduğu sözlük kelimesi grubuna girmeyen ve yalın halde olmayıp cümle içinde çekim ekleri alarak başka kelimelerle ilişkili hale gelen kelime: *okul* + *dan ayrıldı*; *kitab* + *ı oku-du*; *okuma* + *y + a başladı*; *konusma* + *sı + n + ın son + u + n + da*; *gel-eceğiz görüş-elim, de-di* vb. Karşıtı *sözlük kelimesi*'dir.

gramerce özne bk. *sözde özne*

grup (Alm. *Gruppe*; Fr. *groupe*; İng. *group*)

Birden çok kelimeden oluşan fakat yapı ve anlamındaki bütünlük dolayısıyla cümle içinde tek bir öge gibi işlem gören ve yargı bildirmeyen söz dizisi. İsim tamlaması, sıfat tamlaması, birleşik isim, birleşik fiil vb. birer grup oluşturmaktadır: *saman rengi, ana kucagi, tatlı elma, Halide Nusret Zorlutuna, pazartesi* (<*pazar ertesi*), *ayakkabı, Haydarpaşa, alt eylemek, pişman olmak, yapmış bulunmak, Osman baba, Ayşe nine, ey arkadaş!* vb.

grup vurgusu (Alm. *Akzent der Wortgruppe*; Fr. *accent de groupe*; İng. *accent of group*)

Kelime vurgusunun yerine iki veya daha çok kelimeden oluşan bir kelime grubunda, yoğunluğu kelime vurgusundan daha güçlü bir vurgunun

yer alması: *péncere perdesi*; *çocúk arabası*; *mór menekşe*, *yárain geleceğim*, *nâsıl bir iş* vb.

gürültü (Alm. *Geräusch*; Fr. *bruit*; İng. *noise*)

Titreşimi düzenli olmayan sesler. Boğumlanmaları sırasında tonlu ve tonsuz hışırtı niteliği taşıyan *z, s* ünsüzleri ile tonlu ve tonsuz patlama niteliği taşıyan *b, p* ünsüzleri titreşim açısından birer gürültü sesidir.

haberleşme (Alm. *Kommunikation*; Fr. *communication*; İng. *communication*)

Kişiler veya kişiler ile teknik cihazlar arasındaki bilgi ve haber aktarımı.
Haber alma, haber aktarma olgusunun karşılıklı görünümü.

hablologie bk. hece yutulması

hal (Alm. *Kasus*; Fr. *cas*; İng. *case*; Osm. *ahvâl-i ism*)

İsmi cümle içinde bulunduğu dilbilgisi şekli; yalın veya eklerle genişletilmiş olarak aldığı geçici durum. Türkçede isimler yalın, yükleme, ilgi, bulunma, yönelme, çıkma hallerinde bulunurlar.

Yalın hal *kapı* (*kapı kırıldı*).

Yükleme hali *kapıyı* (*kapı + y + ı çaldı*).

İlgi hali *kapının* (*kapı + nın kolu*).

Yönelme hali *kapıya* (*kapı + ya gitti*); *ev + e doğru*, *bu + na göre*.

Bulunma hali *kapıda* (*kapı + da kaldı*).

Çıkma hali *kapıdan* (*kapı + dan çıktı*) vb.

Türkçenin tarihî devirlerinde eşitlik (*equativus*: + ÇA); yön gösterme (*direktivus*: + gAru) ve vasıta (*instrumentalis*: + °n) halleri de belirtilen özel hal ekleri ile karşılanırdı. Bugün bu haller Türkiye Türkçesinde yerlerini edatlara bırakmıştır.

hal ekleri (Alm. *Kasus Endungen*, *suffix des Kasus* Fr. *suffix de cas*; ing. *case ending*)

Cümle içinde isimleri başka kelimelerle olan ilişkilerine göre çeşitli hallerle sokan ekler. Yükleme hali eki + I, ilgi hali eki + In / + Un; + nIn / + nUn; yönelme hali eki + A; bulunma hali eki + TA; çıkma hali eki + TAN ile karşılanır. Özel maddelerine bk.

halk dili (Alm. *Volksprache*; Fr. *langue vulgaire*, *langage populaire*.)

Bir dilin ses, şekil ve anlam bakımından, ağızlardan da etkilenecek yazı diline oranla bazı değişiklikler gösteren ve halk tarafından konuşulan şekli. Söz gelişi *mağara* kelimesinin *māra*, *zâhir* kelimesinin *zâr*, *kılıç*'ın > *kılınç*, *geleceğiz*'in *gelcez* şeklinde söylenmesi, *mangır* (< *bakır*)'ın «para» anlamıyla kullanılması gibi. Ayrıca bkz. konuşma dili ve sözlü dil.

halka kırıldak (Alm. *Ringknorpel*, Fr. *cartilage cricoide*; Osm. *gudrûf-ı halkavî*)

Gırtlığın, kırıkardan oluşan ve yüzük kaşına benzeyen tarafı arkaya çevrilmiş olarak nefes borusunun üstüne oturtulmuş bulunan ve öteki kırıkardaklara taban vazifesi gören halka biçimindeki parçası bk. gırtlak.

halk köken bilimi (halk etimolojisi) (Alm. *Volksetymologie*; Fr. *étymologie populaire*; İng. *folk etymology*)

Bir dil için anlamı bilinmeyen veya unutulmuş olan bir kelimenin yakıştırma yoluyla ses ve anlam bakımından dilin kendi kelimelerinden birine benzetilerek yerleştirilmesi: *temr-i hindî* («Hint hurması», *tamarindus*)'nin *demir hindi*'ye, it. *palla e meza* «bir top adı»'nın *balıyemez'e*, *hortansia*'nın *ortanca* «bir çiçek adı»'ya, *Tekfurdağı*'nın *Takirdağ'a* Erm. *Sub-Mari* «azize, Meryem»'nin *Sürmeli*'ye, *Galandos*'un «Eğirdir Gölü yakınında bir yer» *Ge-lendost'a*, *taht-ı kal'a*'nın *Tahtakale*'ye, *Kartelia* «Silifke ile İçel arasında bir yer»'nin *Kandeli*, *Kanlıdivane*'ye; Fr. *soutache* «işlemeli şerit»in *sutaşı*'na *İkonnia*'nın Konya «kon ya! konsan ya»'ya, Fr. *démocrate*'tan gelen *demokrat*'ın *demirkırat'a* Moğ. *Karavul*'un *karakol* (< *kara* + *kol*)'a, *Gordiom* «Polatlı yakınında Frikya devletinin başkenti»'un *Kördüğüm'e*, (*Anatolia*'nın *Anadolu* (< *Ana* + *dolu*)'ya dönüştürülmesi gibi. Bkz. Köken bilimi

hal zarfı bk. tarz zarfı.

hançere bk. gırtlak

hareket ismi bk. kılış ismi.

harf bk. kılış ismi.

harf (Alm. *Buchstabe*; Fr. *lettre* İng. *letter*)

Bir dilin alfabesini oluşturan ve tek başına veya başka öğelerle birlikte o dildeki sesleri göstermek üzere kullanılan işaretlerden herbiri. Türkçede *a, b, c, d, f, g*; Alm. *ch, st (st), sch (s), tsch (ç)*; İng. *ch (ç), x* gibi.

Her dilin alfabe sistemindeki harfler büyük ve küçük harfler olarak ayrılr ve birbirinden farklı işaretlerle karşılanır.

harf çevrimi (Alm. *Transliteration*; Fr. *translittération*, İng. *transliteration*)

Herhangi bir alfabeyle yazılmış olan bir metindeki harfleri, belirttikleri seslerin niteliklerini dikkate almadan yalnızca karşılıklarını gösterme; bir metni harf çevirimine dayanarak başka bir yazı ile yazma. Köktürk alf. **𐰽𐰺𐰍𐰏**. *Türk (Türük)*; Uygur alf. **تۈرۈك** (*t(e)ngri*; Ar. : **كُتَاب** (*k(i)tāb*) vb.

has isim bkz. özel ad.

hayvan dili (Fr. *communication animale*; İng. *animal communication*)

Aynı türden hayvanların iç güdülerine dayanarak gerçekleştirdikleri ve belirli anlamlı hareketler veya seslerden yararlanarak aralarında haberleşmeyi sağladıkları iletişim sistemi.

hazırlık safhası.

Bir sesin boğumlanması sırasında, konuşma organlarının gerilerek o sesin çıkmasına elverişli duruma geçişi; bir sesin boğumlanmasını gerçekleştiren «*hazırlık*», «*oluşum*» ve «*çözülme*» basamaklarından ilki. Bk. *gerilme*.

hece (Alm. *Silbe*, Fr. *syllabe*, İng. *syllable*)

Bir nefes hamlesi içinde çıkan, tek bir ses veya ses grubundan oluşan ses birimi, Türkçenin kök kelimeleri genellikle tek hecelidir: *O* teklik 3. şahıs zamiri, *üz-* «üzmek», *al-* «almak»; *bu, şu, yüz-* «yüzmek» *süz-*«süzmek»; *alp* «alp, yiğit», *art, ant; kurt, yurt, sarp, tart-*; *ya-pı tar-tı* vb.

hece düşmesi bk. **hece yutulması**

hece eksilmesi bk. **hece yutulması**

hece denkleşmesi (Alm. *Syllabisches Gleichgewicht*, *Silbengleichgewicht*; Fr. *équilibre syllabique*; İng. *syllabic equilibrium*; Osm. *hece tevaunu*)

Uzun ünlü taşıyan bir hecenin kısa ünlüsü olan iki heceye ayrılarak denkleşmesi olayı: Ana T. *kōk*, T. *kōk* «gök», Moğ. *kōke*; T. *ēr*, Moğ. *ere* vb.

hece doruğu (Alm. *Silbengipfel*, Fr. *sommet de syllabe*, İng. *peak of the syllable*)

Hecenin duyulma gücünün en yüksek olduğu nokta. Hece doruğunu, duyulma güçlerinin yüksek olduğu görülen ünlüler, kayan ünlüler ve bazan da ünsüzler oluşturur.

Türkçede hece doruğunu her zaman bir ünlü oluşturur ve hecenin diğer sesleri doruğun bir veya iki yanında açıklık derecelerine göre sıralanır. *ak, su, kal, alt, sarp, brak, bronz* gibi.

Bazı ünlülerde akıcı ve hisiltılı sesler de hece doruğu olabilir: *kış, pış, prt* gibi.

Türkçenin heceleri hep tek dorukludur. Diğer dillerde Ar. *sabr, ömr, nakl, devr, zehr*; Alm. *Stamm, Zahl*; İng. *sleep, stop* örneklerinde görüldüğü üzere çift doruklu hece türleri de vardır.

hece işareti

Ses bakımından değeri hece olan işaret: *v = ev, q = aq, l = al* vb.

hece kaynaşması (Alm. *Kontraktion, Zusammenziehung*; Fr. *contraction*; İng. *contraction*)

Bir kelimeye yanyana bulunan iki veya daha çok hecedeki seslerin yahut da yanyana bulunan iki kelimedenden birincinin son sesi ile ikincinin ön sesinin birleşip kaynaşması ve dolayısıyla hece sayısının azalması olayı: ET. *yığirmi* > TT. *yirmi*, *bad-i hevâ* > *bedava, kahve altı* > *kahvaltı, çehâr şenbe* > *çarşamba, yaz-a u-madım* > *yazamadım, ne için* > *niçin?, ne asıl* > *nasıl?, sütlü aş* > *sütlâç, ne edeyim?* > *nideyim?* Ağızlarda: *geliyorum* > *geliyom, alıp beri gelmek* > *âbermek* «getirmek», *ne şekil* > *neşâl* «nasıl?» vb.

heceleme (Alm. *Syllabierung*; Fr. *syllabation*; İng. *syllabication, syllabification*)

Kelimayı hecelere ayırma: *baş-la-ya-bi-lir-mi-yim?, ge-le-cek-ler-di, o-tu-ru-yo-ruz* vb.

hece sınırı (Alm. *Silbengrenze*, Fr. *frontiere de syllabe*, İng. *syllable limit*).

Birden fazla heceden oluşan bir kelimenin telâffuzunda, ciğerlerden gelen hava akımının başlangıç noktası ile bitiş noktasını birleştiren aralığı;

kelimenin telâffuzundaki hava akımında nefes baskısının en düşük olduğu nokta. Örnek olarak *eksik* kelimesinde hece sınırı / k / ve / s /, *köprü* kelimesinde / p / ve / r / sesleri arasında, *çalışmak* ve *buluşmak* kelimelerinde ise ş'den sonradır.

hece yutulması (Alm. *Haplogie*, *Silbenschichtung*; Fr. *haplogie*; İng. *haplogy*)

Bir kelimedede ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolması olayı: *pazar ertesi* > *pazartesi*; *bar-ur* (*var olmak*'tan) > *var-ır* > *var*; *dur->* *dur-ur* > *dur*; *yori-r* > *-yor* vb. Örnek olarak *atlıdır* < *atlıg turur*, *gel-iyor* < *kel-e yori-r* gibi. Krş. *hece kaynaşması*

hemze (Alm. *Knacklaut*, *Schliessabsatz*, *Glottisschlag*; Fr. *coup de glotte*, İng. *glottal catch*, *stop*)

Ciğerlerden gelen havanın gırtlığa çarparak kesilmesinden oluşan ses. Türkçede bulunmayan bu ses, araya dilimize Arapçadan geçmiş *be's*, *mebde*, *me'sele*, *me's'ül*, *neşe*, *hey'et* gibi kelimelerde göze çarpar. Ancak, söyleyişteki zorluk dolayısıyla bu kelimeler ya yerlerini Türkçe karşılıklara bırakmış yahut da araya bir ünlü eklenerek veya hemze atılarak genellikle *le beis*, *mebde*, *mesele* gibi şekillere dönüştürülmüştür.

hikâye bk. hikâye birleşik zamanı (Alm. *Imperfektum*, *Imperfekt*, *Plusquamperfektum*; Fr. *imparfait*, *imparfait du conditionnel*, *Plus-que-parfait*; İng. *imperfect*, *pluperfect*; Osm. *hikâye-i hal*, *hikâye-i istikbâl*, *hikâye-i mazî*)

Fiil kipinin gösterdiği oluş ve kılışın geçmiş zamanda gerçekleştiğini bildiren birleşik çekim şekli. Asıl fiilin kipleri ile i-fiilin görülen geçmiş zamanının veya eklenmiş şeklinin birleşmesi ile ortaya çıkar. Emir dışındaki bütün kiplerin bir hikâye şekli vardır:

geniş zamanın hikâyesi: *oku-r-du-m*, *oku-r-du-n* vb.

şimdiki zamanın hikâyesi: *oku-yor-du-m*, *oku-yor-du-n* vb.

Görülen geçmiş zamanın hikâyesi: *oku-du-y-du-m*, *oku-du-y-du-n* vb.

Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi: *oku-muş-tu-m*, *oku-muş-tu-n* vb.

gelecek zamanın hikâyesi: *oku-y-acak-tım*, *oku-y-acak-tı-n* vb.

şartın hikâyesi: *oku-sa-y-dı-m*, *oku-sa-y-dı-n* vb.

istek şeklinin hikâyesi: *oku-y-a-y-dı-m*, *oku-y-ay-dı-n* vb.

gereklilik şeklinin hikâyesi: *oku-malı-y-dı-m*, *oku-malı-y-dı-n* vb.

hışırtılı ünsüz (Alm. *Zischlaut*, *Pfeifend*; Fr. *consonne sifflante*; İng. *affricates*, *sibilant*, *palatalfricative*)

Çıkış yerleri diş eti ve diş eti-damak arası olan s, z, ş, j gibi sızıcı ünsüzlerden her biri.

hüküm (Alm. *Rechtshandel*; Fr. *Jugement*; İng. *Judgement*)

Yüklemin bir duygu, düşünce, arzu, karar bildirmesi: *gelecek*, *okuyacağız*, *alsın*, *çalış*. vb.

ibriksi kıkırdaklar (Fr. *cartilage aryénoide*; osm. *tercihal kıkırdağı*, *qudruf-ı tercihalî*)

Gırtlığın, küçük iki kıkırdaktan oluşan, yukarıdan halka kıkırdağın başı üzerine oturtulmuş bulunan ve kalkan kıkırdağın kanatları arasına düşen, üçgen piramit şeklindeki ibriğe benzer kıkırdaklar parçası. Bkz. **gırtlak**

iç büküm (Alm. *Ännere Flexion*; Fr. *flexion interne* İng. *internal flexion*)

Türkçe dışındaki bazı dillerde kelimenin içerisinde meydana gelen büküm: Ar. *hüküm* «hüküm», *hâkim* «hüküm veren», *mahkûm* «hükümlü», *tahakküm* «hükmetmek, baskı yapmak», *fakir*, *fukara* «fakirler» vb. Alın. *lesen* «okumak» *las* «okuyordu», *gelesen* «okumuş», *Haus*, *Häuser* «ev, evler»; İng. *foot*, *feet* «ayak, ayaklar», *goose geese* «kaz, kazlar», *tooth*, *teeth* «diş, dişler», *go* «gitmek» *went* «gitti» *gone* «gitmiş» vb.

iç cümle

İç içe girmiş birleşik bir cümlede, tümleş görevi yüklenen ve anlamca temel cümlelerin nesnesi durumunda olan yardımcı cümle: *Atatürk, Türk gençliğine hitabesinde Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur*, dedi. *Bu gün geleceğinizi bilmiyordum* diyerek hazırlık yapmadığını söyledi. *Genel müdür, bayrama kadarkimseye izin verilmeyeceğini bildirdi. Yazıklar olsun kâtip*, dedi; *hani beraber gelecektik* (S. Faik, Abasıyanık, *Bütün Eserleri*, 1 s. 158) vb.

iç ek (Alm. *İnfix*, Fr. *infixe*, İng. *infiks*)

Kelime kök veya gövdesi içine eklenen ek. Türkçede iç ek yoktur. Daha çok Asya, Afrika ve Amerikan yerli dillerinde rastlanan ek türüdür.

Lâtince de şimdiki zamanla geçmiş zaman arasında ayırım yapan *-n-* eki bir iç ektir: *vic-i* «yendim», *vine-o* «yeniyorum» gibi. Yurok yerli Amerikan dilindeki *-ge-* çokluk eki de bir iç ek durumundadır: *sepolah* «tarla», *segepolah* (tarlalar) vb.

İç kafiye

Mısra ortasındaki kelime ile mısra sonundaki kelime arasındaki kafiye; mısra ortasında bulunan kafiye:

Dönsün yine peymâneler olsun tehihum-hâneler

Raks eylesin mestâneler mutripler ettikçe nagam

Ya neylesin biçareler âlûfteler âvâreler

Sâgar suna meh-pâreler nüş etmemek olur sitem (Nefî)

Beni c a n d a n usandırdı, c e f â d a n yâr usanmaz mı?
Felekler yandı â h ı m d a n murâdım şem'i yanmaz mı?
Kamu bîmârına c â n â n devâ-yı derd eder ihsân
Niçin kulmaz bana d e r m â n beni bîmâr sanmaz mı? (Fuzulî)

iç ses (Alm. *Inlaut*; Fr. *phonéme médiale*; İng. *internal*)

Bir kelimenin ön ve son sesleri dışında kalan ve o kelimenin içinde bulunan ses veya sesler: *kol* (*k-o-l*), *yorul mak* (*y-orulma-k*) *çalışma* (*ç-alışm-a*), *kalem* (*k-ale-m*), *güzelleşmek* (*g-üzelleşme-k*) örneklerinde görüldüğü gibi.

iç ses düşmesi (Alm. *Synkope*; Fr. *syncope*; İng. *syncope*)

Kelime içinde aynı hecede bulunan iki ünsüzden birinin söyleyişi kolaylaştırmak gayesiyle düşmesi: *arslan* > *aslan*, *altmış* > *atmış*, *tüfenk* > *tüfek*, *çift* > *çüt*, *çiftçi* > *çifçi*, *rastla* > *rasla*, *serpelemek* > *sepelemek* vb.

İç ses türemesi (Alm. *Eptense*; Fr. *epenthése*; İng. *epenthesis*)

Çeşitli sebeplere bağlı olarak kelime içinde ses türemesi olayı: Ar. *mecdis* > *mencilis*, Ar. *mahakk* > *mihenik*, *kılıç* > *kılınç*, *bilezik* > *bilerzik*, *darcık* > *dar-a-cık* vb. Ayrıca bz. **İçseste ünlü türemesi**.

İçseste ünlü türemesi

Türkçenin hece yapısına aykırı olan yabancı kelimelerde talâffuzu kolaylaştırmak, Türkçe kelimelerde de anlama güç katmak üzere kelimenin iç sesinde ünlü türemesi olayı. Başlıca türleri şunlardır: İki ünsüzle başlayan tek heceli yabancı kelimelerde iki ünsüz arasında: *tren* > *tiren*, *grup* > *gurup*, *kral* > *kıral*, *klüp*, > *kulüp* vb.

Sonu iki ünsüzle biten tek heceli yabancı kelimelerde ünsüzler arasında: *akıl* > *akıl*, *fıkr* > *fikir*, *ömür* > *ömür*, *lûtf* > *lütuf*, *zıkr* > *zikir* vb.

Kuvvetlendirme ve küçültme sıfatları yapan ekler almış bazı Türkçe kelimelerde kelime ile ek arasında: *az-cık* > *az-ı-cık*; *daracık* > *dar-a-cık*, *güpgündüz* > *güpe-gündüz*, *yap-yalnız* > *yapa-yalnız*, *sap sağlam* > *sap-a-sağlam* vb. bkz. **ünlü türemesi**

ikileme (Alm. *Hendiadyoin* Fr. *hendiodyoïn*; İng. *hendiadyoin*; Osm. *terkib-i ihmâli*, *mühmelât*)

Aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yanyana gelmesi: *birer birer*, *delik deşik*, *köşe bucak*, *yalvarıp yakarmak*, *yorgun argın*, *düğün dernek*, *hısım akraba*, *boy pos endam* vb.

Cümlede anlamı güçlendirmek üzere kullanılan ve çeşitli kelime gruplarına giren ikilemelerin başlıca türleri şunlardır:

a- Aynı kelimenin tekrarı ile kurulanlar: *birer birer*, *teker teker*, *dinleye dinleye*, *dura dura*, *bekleye bekleye*, *göre göre* vb.

b- Eş veya yakın anlamlı kelimelerle kurulanlar: *ev bark*, *belli başlı*, *bitip tükenmek*, *delik deşik*, *köşe bucak*, *yalvarıp yakarmak*, *düğün dernek*, *yalan yanlış*, *soy sop* vb.

c- Zıt anlamlı kelimelerle kurulanlar: *bata çıka, düşe kalka, yaza çize, doğru yanlış, iyi kötü, az çok, üst baş, analı babalı, karı koca, yaz kış* vb.

d- Aynı kelimenin önsesinin değiştirilerek tekrarlanması ile kurulanlar: *ayak mayak, güzel müzel, yaka maka, kutlu mutlu, çehiz mehiz, sandık mandık* vb.

İkilemeli tamlama

İkilemeli Kelimelerden kurulu tamlama türü: *güzeller güzeli, tatlılar tatlısı, arslanların arslanı, anaların anası* vb.

ikili çatı (Alm. *Synkretismus*, Fr. *syncretism*; İng. *syncretism*)

Bir fiil çatısının hem dönüşlü hem de edilgen olarak kullanılması: *at-ıl-mak, al-ın-mak, bul-un-mak, sil-in-mek, sık-ul-mak, kap-ul-mak, tut-ul-mak, yık-ul-mak* gibi. Örnekler: *ortaya at ı l m a n ı n ne anlamı vardır? Tembelliği yüzünden işten at ı l d ı . Arkadaşımın sözlerinden iyiden iyiye a l ı n d ı . İstedikleriimizin hepsi de a l ı n d ı ; Toplantıda b u l u n m a s ı iyi olacaktı. Kayıp eşya b u l u n m a m a d ı . S i l i n m e k için havlu gerekli. Camlar s i l i n d i m i ? Bu tür-lü işlerden s ı k ı l d ı ğ ı n ı bilmiyorduk. Portakalların s ı k ı l m a s ı n a yardım edecek* vb.

ikili kök (Osm. *muhtelit kök*)

Hem isim hem de fiil kökü olarak kullanılan kök: *acı / acı-mak, ağır / ağır-mak, boya / boya-mak, eski / eski-mek, sancı / sancı-mak, toz / toz-mak, art / art-mak, bağır / bağır-mak, yüz / yüz-mek, ara / ara-mak, yaz / yaz-mak* gibi.

Bu ikili köklerin bir kısmında yalnızca ses bakımından bir birlik vardır. Aralarında hiç bir anlam ilişkisi yoktur. *ara / ara-mak, yaz / yaz-mak, yüz / yüz-mek* gibi kökler bu niteliktedir. İkili köklerin bir kısmında ise tam bir anlam ilişkisi söz konusudur. Bu nitelikteki isimlerin çoğu Türkçedeki fiilden isim türetme eki olan -g ünsüzünün eriyip kaybolmasından oluşmuştur. Dolayısıyla aynı kökten kaynaklanan bu ikilik, Bir ses değişmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır: *acı- / açı-g > acı, kuru- / kuru-g > kuru, boya- / boya-g > boya, karı- «ihtiryalamak» / karı-g > karı «ihtiyar»; tat / tat-ıg > tat* vb.

ikilik (Alm. *Dual*, *Dualismus*; Fr. *duel*; İng. *dual*; Osm. *tesniye*)

Bazı dillerde isimlerin, zamirlerin teklik-çokluk açısından iki varlığı, iki nesneyi belirtmesi, çekimli fiillerde iki kişiyi göstermesi. İkilik şekli Arap, Yunan ve Sanskrit gibi dillerde var olan bir şekildir. Dilimizde ikilik yoktur. Yalnız Türkçeye Arapçadan girmiş olan bazı eski kelimelerde veya Osmanlıca metinlerde göze çarpar. -An ve -Ayn ekleri ile kurulur: Ar. *taraf-eyn* «iki taraf», *ebe-v-eyn* «ana-baba», *hare-m-eyn* «Mekke ve Medine», *kamer-eyn* «ay ve güneş», *devlet-eyn-i fahim-eteyn* «iki büyük devlet» vb.

Arapçada ikilik, çekimli fiillerde de kurallı olarak kullanılmaktadır: *kete-bâ* «iki erkek yazdı», *ketebetâ* «iki kadın yazdı»; *ketebtümâ* «iki erkek veya iki kadın yazdınız», *tektübâni* «iki erkek veya iki kadın yazarsınız» gibi.

ikili şekil (Alm. *Abstufung*, *Stufenwechsel*; Fr. *alternance*, İng. *gradation*)

Bir kelime kökündeki anlamı etkileyen veya etkilemeyen ses değişimi: *el*

«el», *el* «yabancı», *il* «şehir»; *agaç / ıgaç, agar / ıgar, demek / dimek; yel / yıl* «rüzgâr»; *utmak / ütmek* «bir kimseyi oyunda yenmek»; *bıçmak / biçmek, ala / elâ* «bir göz rengi» vb.

İkinci çokluk şahıs

Zamirlerde ve çekimli fiillerde belirtilen «dinleyenler»; *siz* zamirinin ve çekimli fiillerin iyelik eki ve zamir kökenli *-nİz / -nUZ, -sInİz / sUnUz, -In / , Un, -Imz / -UnUz* 2. şahıs çokluk ekleri: *Fakat siz, bu asrın Türk gençliği, iki nevi ıstırap ortasında çırpınan âvare ruhları siz* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 103). *İşte tam o sırada siz o harabeler içinden göçmüş bir neslin cehennemden dönen hayaletleri halinde bizim önümüze çıkıyor veyahut önümüzden kaçıp gidiyor sunuz* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e., s. 111*). *Siz de bir milleti ve bir dünyayı, boynuna böyle bir ip takarak maceradan maceraya sürekli diniz* (Arif N. Asya, *Kubbeler: İpler*, s. 263) vb. bk. ikinci şahıs, krş. ikinci teklik şahıs.

ikinci şahıs (Alm. *Zweite Person*; Fr. *deuxième personne*; İng. *second person*; Osm. *muhatap*)

Zamirlerde ve çekimli fiillerde belirtilen «dinleyen» veya «dinleyenler». *Sen* (2. teklik şahıs), *siz* (2. çokluk şahıs) zamirleri ve *-In / Un, -sIn / -sUn, -sInİz / -sUnUz* ekleri. *Sen: Ama sen ölçülerinde eczacı kalfaları gibi titizlenmeye başladın* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 80). *Sen benim gördüklerimi görmedin, geçirdiklerimi geçirmedin* (H. N. Zorlutuna, *Aydınlık Kapı*, s. 210). *Siz: Siz zamanımızı idrâk etmiş birisiniz*. (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 77) vb. Bk. ikinci teklik şahıs, ikinci çokluk şahıs.

İkinci teklik şahıs

Zamirlerde ve çekimli fiillerde belirtilen «dinleyen» *sen* zamiri ve çekimli fiillerin *-n, -sIn / -sUn* teklik şahıs ekleri: *Sen bilirsin artık Allah'ım* (T. Buğra *Firavunun imamı* s. 185). *Sen ise beni yazıftan ırdı-n; onunla bu uzun ülfetime şaşırmam lâzım gelir*. (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 24). *Sen bana sönmeyen ateşlerden ve solmayan güllerden bahset* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e., s. 55*). *Bir gün olup sen yine buralara gelmiş olacak-sın*. *Neden bu kadar yoruluyor-sun?* vb.

İkincil uzunluk

Bir kelimenin ilk veya daha sonraki hecelerinde ses değişimleri veya kaynaşmaları ile oluşmuş bulunan uzunluk, ikaame uzunluğu: *yağmur > yâmur, çekerken > çekēken, parça > pāça, vara-cak > vācak, geldi > gēdi* vb. Bu olay daha çok Anadolu Ağızlarında görülür.

İkincil vurgu (Alm. *Nebenton*; Fr. *accent secondaire*; İng. *secondary stress*)

Bir kelimenin asıl vurgusu dışında kalan ve cümle içindeki kullanılış biçimine bağlı olan vurgusu. *yârın gelecek*, (normal vurgulu şekil *yârın*). *kâ-puya koştı* (kapuyâ); *oturmadı*. (oturmadı); *canın istêrsê*. (canın istersê) vb.

ikizleşme (Alm. *Gemination*; Fr., İng. *gemination*)

İç seste iki ünlü arasında bulunan bazı ünsüzlerin boğumlanmalarındaki tekrarlanma: *İki / ikki, yedi / yeddi, yetti, otuz / ottuz, tokuz / tokkuz* gibi. Eski Türk-

çede ve diğer Türk lehçelerinde görülebilen ikizleşme olayı Türkiye Türkçesinin yazı dilinde yoktur. Genellikle bazı Anadolu ağızlarında devam edegelen bir olaydır: *yeddi* «yedi», *dokkuz* «dokuz», *sakkal* «sakal», *ıssırmak* «ısırmak», *qaşşılıh* «kaşık», *ıışılıh* «ışık», *yazzık*, *yazzılıh* «yazık» gibi.

Türetme, birleşme veya ses değişmesi yoluyla yanyana gelmiş bulunan *yas-sı* < *yat-ası*, *gömme* < *göm-me*, *yolluk* > *yol* + *luk*, *tuttum* > *tut-tu-m*, *ıssız* > *ıdı-sız* gibi kelimelerdeki ikizleşmenin bu olayla ilgisi yoktur.

Kubbe, *mücellâ*, *muattal*, *müddet*, *cellat*, *hisse*, *cadde* gibi Arapça kelimelerdeki ikiz ünsüzler de bu kelimelerin asıllarında var olan çift ünsüzlerdir. Dili-mizde son sesleri tekleşmiş olan *his*, *zan*, *red*, *hak* gibi Arapça kelimelede ekleme veya birleşme sırasında kendini gösteren ikizleşme, bunların asıl-larında zaten var olan seslerin yeniden ortaya çıkmasından ibarettir: *his-setmek*, *reddetmek*, *zannetmek*, *hissi*, *redde*, *zanma*, *hakka* vb.

ikiz ünlü (Alm. *Diphthong*, *Doppellaut*, *Zweilaut*; Fr. *diphthongue*; İng. *diphthong*)

Aynı nefes baskısı altında boğumlanan ve tek bir ünlü değerinde olan çift ünlü: *ai*, *ei*, *au*, *äu* gibi. İng. *you* (yü:sen, siz), *fine* (fayn: ince nazik), *time* (taym:zaman), *beer* (bîr:bira), *loud* (laud: yüksek sesli, gürültülü); Alm. *Ha-ar* (hâr:saç), *baum* (baum:ağaç), *bäume* (boyne:ağaçlar), *zwei* (tsvay: iki) vb.

Türkçede aslı olarak ikiz ünlü yoktur. Yakut Özbek, Türkmen, Karagas, Aze-rî vb. Türk lehçelerinde görülen ikiz ünlüler, Ana Türkçedeki aslı uzun ünlülerin zamanla ses değişmelerine uğrayarak ikiz ünlü durumuna dö-nüşmesinden oluşmuştur. Yenisey yazıtlarında: *üöz* < *öz*, «kendi» Yak. *suoh* < **yōk* «yok», *şol* < *yöl*, «yol» *küöh* < *kōk* «kök», Tkm. *duyz* < *tüz* «tuz», Tkm. *düyş* < *düş* «rüya», Karag. *eş* < *ēş* «eş, yoldaş», Özb. *diy-* < *ti* demek» vb.

Türkiye Türkçesinin yazı dilinde de ikiz ünlü bulunmaz. Ancak, hece son-ları *y*, *v* ünsüzleri ile sonuçlanan bazı kelimelerde bunların söylenişleri bakımından bir ikiz ünlü oluşmuştur. *öyle* > *öyle*, *böyle* > *böyle*, *söylemek* > *söylemek*. *yavru* > *yavru* vb.

Anadolu ve Rumeli ağızlarında da ünlü düşmesi ya da hece sonlarındaki *y*, *v* ünsüzleri ile yalın veya eklerle genişletilmiş kelimelerin iç seslerinde-ki *y*, *v*, *ğ*, *h* ünsüzlerinin eriyip kaybolmaları dolayısıyla yanyana gelen ün-lüler, tek bir nefes baskısı altında birleşerek ikiz ünlüleri oluştururlar: *nereî* < *nereye*, *sareî* < *saray*, *gonuşî* < *konuşuyor*, *yiî* < *yiğit*, *düün* < *düğün*, *dîin* < *diyin* «diyerek», *mıakkeme* > *mahkeme* vb. Kelimelerin söyleyiş değerleri ba-kımından Türkçede üç türlü ikiz ünlü vardır:

a- *Alçalan ikiz ünlü*: Birinci ögesi vurgulu veya daha sürekli, ikinci ögesi birinciye bakarak daha dar ve süresiz olan ikiz ünlü: *avlu* < *avlu*, *yavru* < *yavru*, *öyle* < *öyle*, *öylen* < *öylen* «öylen», *köylü* < *köylü*, *geinip* < *giyiniş*, *nireî* < *nereye* vb.

b- *Yükselen ikiz ünlü*: İkinci ögesi vurgulu veya birinci ögeye oranla daha dar veya süresiz olan ikiz ünlü türü: *burîa* < *buraya*, *çal* < *çuval*, *uahıt* < *o vakit*, *çîerim* < *çîgerim* vb.

c- *Eşit ikiz ünlü*: Her iki ögesindeki ünlü aynı ve boğumlanma süresi eşit olan ve seyrek rastlanan ünlü türü: *yağmur yağar* < *yağar, babayiğit* < *babayiğit, düğün* < *düğün* vb.

ikiz ünsüz

Aynı hece içinde bulunan ve ses değeri bakımından tek bir ünsüz durumunda olan ünsüz: Ar. *hiss, zann, hakk, redd*; Alm. *ich* «ben», *buch* «kitap», *schöhheit* «güzellik», *nass* «ıslak», *gross* «büyük», İng. *church* «kilise», *teacher* «öğretmen» vb.

iktidar fiili bkz. yeterlik fiili.

İlerleyici benzeşme (Alm. *Progressive Assimilation*, *fortschreitende Assimilaion*; Fr. *assimilation progressive*; İng. *progressive assimilation*)

Kelime içinde yanyana bulunan ünsüzlerden öncekinin kendinden sonrakini etkileyerek boğumlanma niteliği bakımından kısmen veya tamamen kendisine benzetmesi olayı: *işçi, balcı, askı, eski, bitki, yetki*, yanında *yaygı, haygı, vergi, attan, ağaçtan, elden, evden, çarşanba* > *çarşamba, perşembe* > *perşembe* vb. Benzeşme olayı ağızlarda yaygındır. Türü bakımından ilerleyici yarı benzeşme ve *İlerleyici tam benzeşme* olmak üzere ikiye ayrılır.

İlerleyici tam benzeşme: *anlamak* > *annamak, dinlemek* > *dinlemek, şemsiye* > *şemsiye, yanlış* > *yanlış* vb.

İlerleyici yarı benzeşme: *düğümlemek* > *düğümnenmek, kimler* > *kımnē, mumlu* > *mumnu, añlatmış* > *añnatmış* vb.

İlerleyici benzeşme, ünlü uyumu kurallarına bağlı olarak bazan kaynaşmış birleşik kelimelerde, ünlülerde de görülür. *hay demek* > *haydamak, bir az* > *birez, yalnız öz* > *yalnız* > *yalnız, kıl ibrik* > *kılıbık, sekiz on* > *sekizen* > *seksen* vb. Karşıtı *gerileyici benzeşme*'dir. Bk. *benzeşme*

İletişim (Alm. *Kommunikation*; Fr. *Communications*; İng. *Communication*)

Bir bilginin, bir haberin, bir niyetin, bir konuşmanın ilkel veya gelişmiş bir işaret sisteminden yararlanılarak bir zihinden başka bir zihne yahut da bir merkezden başka bir merkeze ulaştırılması. Dil en önemli iletişim aracıdır.

ilgi eki (ilgi hali eki) (Alm. *Genitiv Endung*, Fr. *Suffixe génitif*; İng. *genitive suffix*)

Eklendiği isim ile başka bir isim arasında, asıl görevi itibariyle ilgi bağı kuran ek, + *In*, / + *Un*, + *nIn*, / + *nUn* ekleri: *ev* + *in*, *ylan* + *ın okul* + *un*, *söz* + *ün*; *kişi* + *nin*, *kapı* + *nın*, *çocuğ* + *un*, *sürü* + *nün* vb. *Hareket bir-i n s a n ın giyindiği şekil olur* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s. 327). *Ahmet Haşim'in büyük ve esrarlı kıymeti, hâlis bir şair olarak doğmuş olmasıydı* (A. Ş. Hisar, *Ahmet Halim-Yahya Kemal'e Veda*, s. 152). *L a l a n ın odasında yaz kış bir saç mangal bulunur, bu m a n g a l ın üzerinde kulpsuz bir ibrik kaynardı*. (R. N. Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s. 47). *Başındaki d a ğ ı n ı k l ı ğ ın eklemelerindeki k e s i k l i ğ i n , hiç değilse hafızlamasını uzun süre bekledi* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 51). *Do ğ r u l u ğ u n v e g ü z e l l i ğ i n kaynağı, bu duru ve sessiz mıntıka değil de neresidir* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 32) vb.

İlgi hali (Alm. *Genitiv*; Fr. *génitif*; İng. *genitive*; Osm *izafet*)

Tamlamalarda bir ismin başka bir isimle ilgili olma hali. Bu hal + *In*, / *nIn*, + *Un* / + *nUn* ekleriyle karşılanır: *ağac + in yaprağı*, *kitab + ın kapağı*, *okul + un bahçesi*, *güzelliğ + in sırrı* vb. Tamlamalarda tamlayan görevindeki isim ilgi ilişkisini ilgi hal eki almadan da kurabilir: *ağaç kabuğu*, *yağmur havası*, *toprak kokusu*, *çocuk sesi*, *mum ışığı*, *ana yüreği* gibi. Ancak, bu türlü tamlamalarda, tamlanan isim belirsiz bir isim durumundadır. *Ev + in kapısı* belirli bir evin kapısı olduğu halde, *ev kapısı* herhangi bir evin kapısıdır.

ilgi hali eki bkz. İlgi eki.**İlgileme cümlesi** (Alm. *Relativsatz*; Fr. *proposition relative*; İng. *relative clauses*)

İlgi zamirleriyle (*ki*) kurulan birleşik cümle türü: *Vatan muhabbeti k i*, *muhabbetlerin muhakkak en temizidir*,... (R. N. Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s. 48). *Ne ise... demin Zehra'ya demek istedim k i*, *Murad'ın ortaya koyduğu sermayeyi kabul edişim bu sefer işi adamakıllı ciddiye alışımdandır*. (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 59). *O anda istedim k i*, *benim de devamlı bir işim*, *bel bağlayabileceğim bir gelirim olsun*... (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 59) vb. Bk. ilgi zamiri.

ilgi zamiri (Alm. *Relativpronomen*, Fr. *pronom relatif*; İng. *relative pronoun*)

Hem zamir hem de bağlaç görevini yerine getiren, bir kelimeyi bir kelime grubuna veya cümleleri ve cümlecikleri birbirine bağlayarak aralarında anlam bakımından ilgi kuran zamir. T. *kim*, F. *ki*: *Hissediyor k i*, *bir tarafı can çekişir ve ölürken*, *her tarafına bedel başka bir tarafı canlanmakta*, *dirilmektedir* (N. Fazıl Kısakürek *Aynadaki Yalan*, s. 59). *Ben k i Bursa'ya o kadar severim*, *sanatımın ve iç hayatımın bütün bir tarafını bu şehre borçluyum* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s. 209). *Dediler k i*, *bin derde deva bu mübarek sudur* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, *İki âmanın Sözleri*, s. 106). *Dünyanın başka yerlerinde öyle memleketler vardır k i*, *düzenini periler kurdu zannedersiniz* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. y.*). *Bu işler o kadar zordur k i*, *gecenizi gündüzünüze katmadan başarıya ulaşamazsınız*. vb.

ilgileme zamiri bkz. İlgi zamiri.**ilim dili bk. bilim dili****imlâ**

Bir dilin söz varlığını o dilde yürürlükte olan ses, şekil, köken vb. kurallara uygun olarak yazıya geçirme; dildeki kelimeleri kurallarına uygun olarak yazma.

ince fark

Kelimeler arasındaki küçük anlam farkı, nüans.

incelme (Alm. *Palatalisierung*; Fr. *palatalisation*; İng. *palatalisation*)

Çeşitli sebeplerle bir kelimedeki kalın sıradan ünlü veya ünsüzlerin ince sıraya geçmesi olayı: *inanmak* > *inanmak*, *yaşıl* > *yeşil*, *şış* > *şiş*, *tış* > *dişi*, *bın* > *bin*, (1000), *yuñ* > *yün*, *kardaş* > *kardeş*, *şışman* > *şışman*, *alma* > *elma*, *hangı* > *hangi*, *tl* > *til* > *dil* vb.

İnceltme işareti

Arapça ve Farsça kelimelerde *g, h, l*; Batı kaynaklı kelimelerde *l* ünsüzünün ince okunduğunu göstermek için bu ünsüzlerden sonra gelen *a* ve *u* ünlülerinin üzerine konulan işaret (^) *dergâh, hikâye, kâr, mezkûr, sükûn, yadigâr, felâket, lâkin, lâzım, plân, lâmba, lâle, kelâm, selâm, üslûp, lâtin* vb.

ince sıra

Yalın veya eklerle genişletilmiş Türkçe kelimelerin, ünlüleri bakımından *e, i, ö, ü*, gibi dilin ileriye sürülmüş durumunda ve ağız boşluğunun ön tarafında boğumlanan ince ünlüleri taşımaları: *gelin, görün ve gözleyin ki, bu işlerin inceliğini öğrenebilesiniz* cümlesindeki kelimelerde görüldüğü gibi. Karşıtı kalın sıra'dır.

ince ünlü (Alm. *vorderer Vokal*; Fr. *voyelle antérieure*; İng. *front vowel*)

Dilin ileriye sürülmüş durumunda ve ağız boşluğunun ön tarafında boğumlanan *e, i, ö, ü*, ünlülerinden her biri: *el, ekin, bilim, bilinç, öğünç, üzüm* vb. Karşıtı kalın ünlü'dür.

isim (Alm. *Substantiv, Gegenstandswort*; Fr. *substantif, nom*; İng. *noun, substantive*)

Canlı ve cansız varlıklara, çeşitli somut ve soyut kavramlara ad olan kelime türü: *Ayşe, Hasan, ağaç, yaprak, doğruluk, incelik, ordu, toplum, buluş, akış* vb. İsimler; özel isim, cins isim, somut isim, soyut isim, topluluk ismi gibi türlere ayrılır.

isim cümlesi (Alm. *Nominalsatz*; Fr. *phrase nominale*; İng. *nominal sentence*; Osm. *cümle-i ismiyye*)

Yüklemi çekimli bir fiil değil isim veya isim soylu bir kelime olan ve cevher fiili ekleri ile hükme bağlanan cümle: *Ankara'da havalar yazın çok sıcak tır. Güz yağmurları y a r a r l ı d ır. Ben bildiğiniz kimselerden de ğ i l i m. Sen daha pek k ü ç ü k s ü n. Biz A d a n a l ı y ız, siz n e r e l i s i n i z ?* vb.

Hiç şaşmayan saat gibi işler durur kader, /

Birgün saat çalar... Çok uzaktan gelir haber...

Artık güneş görünmez olur, gök b u l u t t a d ır,

Rahatça dal, ölüm sonu gelmez bir u y k u d u r (Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbe-miz*, s. 99).

Bu adamın yaşayıp yaşamaması arasında bir fark y o k (Bekir Büyükarkın, *Yoldaki Adam*, s. 359). *G ü z e l i m, g e n c i m. . . ama neye yarar, bir dilenci kadar f a k i r i m* (S. Ayverdi, *Yusuçuk*, s. 67). *Toprağın asıl sahibi onunla d ö v ü ş e n d i r* (S. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri* 3, 119). *Nar bahçesi çok e s k i d i r. . . Kü-tükleri kocaman k o c a m a n d ır. Çok gövdenin yarısı kurumuş, yarısı y e ş i l d i r.* (Y. Kemal, *Ortadirek*, s. 35) vb.

isim çekimi (Alm. *Deklination*, Fr. *déclinaison*, İng. *declension*; Osm. *isim tasviri, ahvâl-i ism*)

Cümlelerin çeşitli öğeleri arasında geçici anlam ilişkileri kurmak üzere isim veya isim soylu kelimelerin hal ekleri alarak girdikleri çekim. Türkiye Türk-

çesindeki başlıca isim çekimi ekleri şunlardır: yalın hal (eksiz), yükleme hali eki + *I*, + *U*, *nI*, *nU*; yönelme hali eki + *A*, + *nA*, Bulunma hali eki + *DA*, çıkma hali eki + *DAn*, İlgi hali eki: + *In*, + *Un* + *nIn*, + *nUn*. Örnekler: *iş*, *iş + i*, *iş + e*, *iş + te*, *iş + ten*, *iş + in*; *sen*, *sen + i*, *san + a*, *sen + de*. *sen + den*, *sen + in*; *okuduğum*, *okuduğum + u*, *okuduğum + a*, *okuduğum + da*, *okuduğum + dan*, *okuduğum + un* vb.

Eski Türkçede ve bugünkü bazı yazı dilleriyle lehçelerde bunlara + *ÇA* eşitlik hali, + *In* / + *Un* vasıta hali, -*GArU* yön gösterme halleri eklerini de eklemek gerekir.

Dilimizde bazı hallerde bir kalıntı halinde + *ÇA* eki hâlâ devam etmektedir: *ben + ce*, *gönlüm + ce* gibi. *ile* edatından eklenen + *lA* eki de yavaş yavaş beraberlik gösteren bir isim çekim ekine dönüşme durumundadır: *çocuk + la*, *annen + le*, *baban + la* vb.

isimden türeme fiil (Alm. *Denominales Verbum*; Fr. *verbe dénominal*; İng. *denominative verb*; Osm. *isimden müştak fiil*)

isim kök veya gövdelerinden isimden fiil yapma ekleriyle türetilen fiil: *bekleşmek* < *bek + le-ş*, *dertleşmek* < *dert + le-ş*, *susamak* < *su + sa-*, *oyunmak* < *oy(u)n + a-*, *aldatmak* < *al + da-t-*, *ağarmak* < *ağ + ar-*, *onarmak* < *on + ar-*, *tozutmak* < *toz + ı-t-* vb.

isimden türeme isim (Alm. *Denominales Substantive* Fr. *nom dénominal*; İng. *demoninative noun*)

İsim kök veya gövdelerinden isimden isim yapma ekleriyle türetilen isim: *başlık* < *baş + lık*, *yazlık* < *yaz + lık*, *ağaçlık* < *ağaç + lık*, *denizcilik* < *deniz + ci + lik*, *gemici* < *gemi + ci*, *yurttaş* < *yurt + daş*, *Farsça* < *fars + ça*, *Japonca* < *Japon + ca*, *erkekece* < *erkek + ce*, *gizlice* < *gizli + ce*, *gelincik* < *gelin + cik*, *akıllı* < *akıl + lı*, *sürekli* > *sürek + li*, *uykusuzluk* < *uyku + suz + luk*, *sabahleyin* < *sabah + leyin* vb.

isim-fiil (Alm. *Deverbales Nomen*; Fr. *nom déverbal*; İng. *deverbal noun*; Osm. *fiilden müştak isim*)

Fiilin isim gibi kullanılması; isim gibi kullanılan fiil. Türkçede -*mAk*, -*mA*, *Iş* / *UŞ* ekleriyle yapılan üç türlü isim-fiil vardır: *anlaş-mak*, *konuş-mak*, *tartış-mak*; *çalış-ma*, *tanış + ma*, *görüş-me*; *gel-iş*, *gid-iş*, *sat-ış*, *tut-uş*, *görün-üş* vb. bk. **mastar ve kılış ismi**.

isim fiili bk. **ek-fiil**.

isim gövdesi (Alm. *Nominalstamm*; Fr. *thème nominale*; İng. *nominal stem*)

İsim veya fiil kökünden yapım ekleri ile türetilen isim: *korkunç* < *kork-unç*, *yerli* < *yer + li*, *basın* < *bas + ın*, *tarım* < *tarı-m*, *gözcü* < *göz + cü*, *tutucu* < *tut-ucu* vb.

isim halleri bk. **hal**

isim işletme eki bkz. **isim çekimi ekleri**

isim kökü (Alın. *Nominalwurzel*; Fr. *racine nominale*; İng. *nominal root*; Osm. *cezr-i ismî*)

Somut veya soyut varlıkları veya onların vasıf, durum ve ilişkilerini gösteren ve yapı bakımından bölünemeyen isim: *el, ayak, baş, kol, iş, taş, ot, kuş, gönül, sarı, yeşil, iç, alt, üst, pek* vb.

isim soylu kelime

Bir oluş veya kılışı bildiren fiiller dışında kalan isim, sıfat, zamir, edat, zarf, bağlaç ve ünlüm türündeki bütün kelimelere verilen genel ad; ismin geniş anlamlı sınırları içinde yer alan fiil dışındaki gramer bölükleri: *İnce, güzel, ben, biri, kendi, yukarıda, şimdi, ile, fakat, ancak, güzel, yazık! oh!* vb.

isim tamlaması (Alm. *Genitiv Konstruktion*; Fr. *rappurt d'annexion, rappurt possessif*; İng. *possessive construction*; Osm. *terkib-i izafî*)

İyelik bağlantısı ile birbirine bağlanmış iki veya daha çok isimden oluşan tamlama. Türkçede isim tamlaması, ilgi hali eki almış tamlayan görevindeki bir ismin, iyelik eki almış tamlanan görevindeki bir isimle tek bir kavrama karşılık olacak şekilde birleşmesi ile kurulur ve belirli isim tamlaması adını alır: *çocuğun oyuncuğu, kapının kolu, annemin işi, devletin gücü* vb. Tamlayanı ilgi hali eki almadan kurulmuş olan tamlamalar belirsiz bir isim veya belirsiz bir kavramı gösterdikleri için *belirsiz isim tamlaması* diye adlandırılır: *çocuk oyuncuğu, ana sütü, kapı kolu, kaldırım taşı, dil tutumu* vb. Her iki türde de ikiden fazla ismin birleştirilmesi ile oluşturulan tamlamalar zincirleme isim tamlamalarıdır: *Şairin anlatımının canlılığı; hikâyecinin özelliklerinin belirtilmesi; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası; Süt Endüstrisi Mamulleri Kurumu* vb. bk. **Zincirleme isim tamlaması**.

istek cümlesi (Alın. *Wünschsatz, optativer Satz*; Fr. *proposition optative; proposition Désiderative*; İng. *optative sentence*; Osm. *cümle-i iltizamiyye*)

Yüklemi istek kipi olan cümle türü: *Kendi yalanıyla bile bile neden uğraşayım?* (A.H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s. 57). *Tâ ki bir sürü sun'î vasıtalarla muhtaç olmaksızın birbirinizi anlatsınız* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 99). *Unutmayaalım ki, sanat sevgi ve alâka ile gelişir* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım gibi*, s. 377). *En kıymetli malını ada; günlerce dizüstü kal; aylarca oruç tut; geceleri sabahlara kadar dua et; dışından tırnağından tütsü yap; etinden kurban ver; tek onun zahminden halâs olarsın...* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 37). *Kardeşim, bu satırları sana yazıyorum ki, mustarip ruhlar için selâmet yolunun en umulmayan yerde olduğunu bile sin diye* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e.*, s. 118) vb.

istek kipi (Alm. *Optativ*; Fr. *optativ*; İng. *optative*)

Fiile istek, niyet, arzu kavramlarını veren tasarlama kipi. Türkçede bu kip fiil kök veya gövdelerine -(y)A ekinin getirilmesiyle kurulur:

1. teklik şahıs *bakayım* (< *bak-a-y-ım*), *vereyim*, (< *ver-e-y-ım*),
2. teklik şahıs *bakasın* (< *bak-a-sın*), *veresin*, (< *ver-e-sin*),

3. teklik şahıs *baka* (< *bak-a*), *vere*, (< *ver-e*),
1. çokluk şahıs *bakalım* (< *bak-alım*), *verelim*, (< *ver-elim*),
2. çokluk şahıs *bakasınız* (< *bak-a-sınız*), *veresiniz* (< *ver-e-siniz*),
3. çokluk şahıs *bakalar* (< *bak-a-lar*), *vereler* (< *ver-e-ler*),
- başlayayım* (< *başla-y-a-y-ım*), *başlayasın* (< *başla-y-a-sın*), *başlaya* (< *başla-y-a*) vb.

isteme kipleri bk. tasarlama kipleri

işaret (Alm. *signal*; Fr. *signe*; İng *sign*)

İnsanlar arasında anlaşmayı görüşmeyi sağlayan bütün semboller

işaret bilimi (Alm. *Semiologie*, *Semiotik*; Fr. *sémiologie*, *sémiotique*; İng. *semiology*, *semiotics*)

Anlaşmayı sağlayan, karşılıklı iletişimi kuran, işaretlerin niteliklerini ve bağlı oldukları kuralları inceleyen dil bilimi dalı.

Geniş anlamı ile dil bilimini de içine alan, ancak, dille ilgili olsun, olmasın bütün işaret sistemlerini inceleyen bilim dalı.

işaret dili (Alm. *Gebärdensprache*; Fr. *langage des gestes*, *langue de signes*; İng. *gesture language*, *sign language*)

El işaretlerinden, mendil, bayrak, renk, koku, çiçek vb. araçlardan yararlanılarak anlaşma ve haberleşmenin sağlanmasında kullanılan saymaca dil.

işaret sıfatı bk. işaret sıfatları

işaret sıfatları (Alın. *Demonstrativum*; *Zeigebeiwort*; Fr. *adjectif démonstratif*; İng. *demonstrative adjective*)

Somut ve soyut varlıklarla türlü nesne ve kavramları yer, zaman ve tasavvurda uzaklığına göre belirten, işaretleyen sıfatlar: *bu, şu, o*: *B u zevâhir âlemindeki her fîilimiz o ulvî sarhoşluğu bozmadan başka bir şeye yaramadı* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 15). *Şimdi b u geceler üstünden Boğaz'ın çabuk akan suları kadar çok zamanlar geçti* (A. Ş. Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, s. 226). *Bari, ş u hastalık olmasaydı* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 18). *B u ümidin ne kadar zayıf olduğunu size bir kelime ile söyliyeyim* (A. H. Tanpınar, *göst.e.s.* 337). *B u şiirler, bizim gençliğimizin lezzeti ve zerafeti olmuştu. O zaman Haşim'in musikisine denilebilir ki, kimse erişememişti* (A. Ş. Hisar, *Ahmet Haşim-Yahya Kemal'e Vedâ*, s. 118). *Ş u memlekette bilhassa «Benimdir»in mânasını yeniden öğretmeye lüzum vardı* (A. N. Asya *Aydın Aynasında*, s. 10). *B u kan kokusu, bu vuruş kırtış, b u öç, b u zulüm nedir, deme* (S. Ayverdi, *Yusuftuk*, s. 120). vb. bk. *sıfat*

işaret zamiri (Alm. *Zeigefürwort*; Fr. *pronom démonstratif*; İng. *demonstrative pronoun*)

Nesneleri işaret etme, gösterme yoluyla karşılayan kelime. Bugün Türkçede kullanılan işaret zamirleri *bu, şu, o* (teklik) *bunlar, şunlar, onlar* (çokluk)'dır: *Ş u var ki, yanmış bir parmağın soğuk suda bir an için bulunduğu rahatlık, parmak sudan çekilince acıyı misillerle büyüttmüş olarak geri getirecektir*. (N. Fazıl Kısakürek, *Aynadaki Yalan*, s. 145). *B u n l a r bizim akıl erdirebileceğimiz meseleler değil*. (N. Fazıl Kısakürek, *göst. e.*, s. 186). *B u adetâ hastayn kudurttu*

(P. Safa, *Şimşek* s. 287). *Onlar bir sürü ıstılahlar sıralamaktaki hünerlerini Ali'ye gösteriyorlar...* (P. Safa, *göst. e.*, s. 303). *Bu n u bilmeyi çok isterdim. Onu tanıdığım dan beri böyle bir şeyden şüp he ettim* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 73) vb.

İşlek (*productif*) bk. **canlı**.

işletme ekleri (Alm. *Endung, Flexionsendung*; Fr. *désinence*; İng. *ending, termination*)

İsim ve fiil kök veya gövdeleri üzerine gelerek hal, sayı, durum, zaman, kişi gibi gramer ilişkileri kuran ekler. İsim çekimi, iyelik, teklik çokluk, fiil çekimi, fiil çekimindeki zaman ve şahıs ekleri işletme ekleridir: *Bu insan-l a r - ı bir uykusuzluk gece-s i - n - d e sadece bir gölge gibi gör-müş-tüm. Şimdi bu gölge-l e r beni yavaş yavaş, daha ötel e r e ve derin-l e r - e çağır-ı y o r . Baş-lar-ı - n - ı n etraf-ı - n - d a - k i aydınlık değış-i-y o r , muammalar-ı - n - ı çözme-y-e çalıştıkça bir yığın çetrefil meseleyle karşılaş-ı-y o - r u m .* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s. 89) vb.

işleyici (*sujet*) bk. **özne**.

işteş çatı (Alm. *resiprokes Medium*; Fr. *voix réciproque*; İng. *reciprocal middle*; Osm. *müşareket, bina-i müşareket*)

Fiilin gösterdiği hareketin birden fazla kişi tarafından karşılıklı veya toplu olarak yapıldığını gösteren çatı. Bu çatı *Iş / Uş* ekiyle kurulur: *çek-i ş - , k a ç - ı ş - , boz-uş - , kon-u ş - , g ö r - ü ş - , ü ş - ü ş - vb.*

işteş fiil (Alm. *resiprokes Verbum*; Fr. *verbe réciproque*; İng. *reciprocal verb*; Osm. *müşareket fiili, fiil-i müşareket*)

Bir hareketin, bir oluş ve kılışın birden fazla kişi tarafından karşılıklı veya toplu olarak yapıldığını gösteren ve *Iş / Uş* çatı eki ile kurulan fiil: *atış- < at-ış-mak, çekişmek < çek-ış-mek, görüşmek < gör-üş-mek, gülüşmek < gül-üş-mek, uçuşmak < uç-uş-mak vb.*

isteşlik eki

Fiil kök veya gövdelerine gelerek hareketin birden fazla kişi tarafından karşılıklı ya da toplu olarak yapıldığını gösteren ve işteş çatı kuran ek; *-ş*, *Iş / Uş* ekleri: *at-ış-mak, bak-ış-mak, tanı-ş-mak, vur-uş-mak, yaz-ış-mak vb.*

iyelik eki bk. **iyelik ekleri**

iyelik ekleri (Alm. *Possessivsuffix*; Fr. *suffixe possessif*; İng. *possessive suffix*; Osm. *lâhika-i mülkiyyet*)

İsmin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya nesneye ait olduğunu belirten çekim ekleri. Türkçenin iyelik ekleri şunlardır:

teklik 1. şahıs: + ^om: *ış + i + m, saz + ı + m, yol + u + m, yüz + ü + m,*

teklik 2. şahıs: + ^on: *ış + in, saz + ın, yol + u + n, yüz + ü + n,*

teklik 3. şahıs: + *I / + U*: *ış + i, saz + ı, yol + u, yüz + ü,*

Çokluk 1. şahıs: + ^omız: *ış + i + miz, saz + ı + mız, yol + u + mız, yüz + ü + miz,*

Çokluk 2. şahıs: + ^onız / + *n*Uz: *ış + i + niz, saz + ı + nız, yol + u + nız, yüz + ü + nüz.*

Çokluk 3. şahıs: + *lar*: *iş* + + *ler* + *i*, *saz* + *lar* + *ı*, *yol* + *lar* + *ı*, *yüz* + *ler* + *i* vb.

iyelikli tamlama

Her iki ögesi de aynı iyelik eklerini alan ve tamlamanın birinci ögesi ikincinin sıfatı gibi kullanılan tamlama: *canım evlâdım*, *güvencemiz çocuklarımız*, *yuvamız yurdumuz*, *güvendiğimiz evlâtlarınız*, *sakladıkları paraları* vb.

kakofoni bk. Ses uyumsuzluğu.

kalinlaşma (Fr. *vêlarisation*; İng. *velarisation*)

Belirli ünsüzlerin kalınlaştırma etkilerine bağlı olarak veya kelime içinde gelen başka sebeplerle ince ünlülerin kalın sıraya geçmesi olayı: ET. *Tēnari* > TT. *Tanrı*, Yak. *tangara*; Osm. *öküz* / Yak. *ogus* < *öküz*, ET. *iñek* > Yak. *ıñak* «inek»; *dögüşmek* An. ağz. *döşmek*, *gülüşmek* > *gulüşmek*, *göz* > *goz*, *kör* > *kor*. *güççük* > *guççük* «küçük», *yüksek* > *yüşek* vb.

kalinlık-incelik uyumu bkz. Büyük ünlü uyumu.

kalin sıra (Alm. *hintere Reihe*; Fr. *classe postérieure*; İng. *back series*)

Yalın veya eklerle genişletilmiş kelimedeki ünlü veya ünlülerin, dilin geriye çekilmiş ve ağız boşluğunun arka tarafında boğumlanan *a, ı, o, u* gibi kalın ünlüler olması durumu: *kol*, *kol-lar-ımız-da*, *kol-luk*; *oku-*, *oku-t-tur-duk*, *kara*, *kara-la-ma*, *yaz*, *yaz-ı*, *yaz-ıcı*, *yaz-ıcı-lık*, *dağlardan akan soğuk suların toprak altlarında oluşturduğu kuyular* vb. kalın sıradaki ünlülerin oluşturduğu sıra kalın sıradır. Karşıtı ince sıra'dır.

kalıntı bk. eski.

kalıntı kelime bk. eski kelime.

kalın ünlü (Alm. *hinterer vokal*; Fr. *voyelle postérieure*; İng. *back vowel*)

Dilin, ağız boşluğunun arka bölümünde tümseklenmesi ile boğumlanan *a / ı / o / u* ünlülerinden her biri.

kalıplaşma

Herhangi bir kelimeye eklenen çekim veya yapım ekinin bilinen belirli görevi ile değil de eklendiği kelime ile beklendiğinden ayrı yeni bir anlam meydana getirecek şekilde birleşip kaynaşması olayı: *gözde* «sevgili», *yüzde* (%), *öte*, *dolay*, *ötürü*, *ileri*, *dışarı*, *yeniden*, Kum. *Köpten* «çok önce»; *ya-yan*, *için için*, *nereye*, *giysi*, *öğün* «bir defalık yiyecek», *birisi*, *böylesine*, *gibi*, *nicesi?* «nasıl?» vb. Aynı durum iki ya da daha çok kelimenin anlam kaymasına uğrayarak ilk anlamlarından farklı bir şekilde kaynaşıp kalıplaşması için de söz konusudur. Deyimler böyle bir kalıplaşmanın ürünüdür: *Akbaba*, *kaptıkaçtı*, *şıpsevdi*, *dolmuş*, *dolma*, *dondurma*, *göze girmek*, *gözden düşmek*, *başgöz etmek*, *dibine darı ekmek*, *dil dökmek* vb.

kalkan kıkırdak (Fr. *cartilage thyroïde*)

Gırtlığın arka kıkırdak üzerine oturmuş bulunan ve iki kanadı ön tarafta birbiriyle birleşerek katlanmış kalkanı andırır bir çıkıntı meydana geti-

ren kısmı. Kalkan kıkırdağın erkeklerde, özellikle zayıf erkeklerde dıştan da belli olan bu çıkıntılı kısmına *âdem elması* denir.

kapalı e (Alm. *geschlossenes e*; İng. *closed e*)

Boğumlanma noktası *i* ve *e* ünlüleri arasında bulunan *e* sesi (*è*). Ön ya da iç seslerde olmak üzere hep kök hecede bulunur: *erken, erkenden, yedi, geçe, etmek, vèrmek, yèmek, dèmek, yetiştirmek, yèl, yèle* vb.

kapalı hece (Alm. *gedeckte silbe, geschlossene silbe*; Fr. *syllabe fermée*; İng. *closed syllable*)

Ünlü + Ünsüz, ünsüz + ünlü + ünsüz ve sonu ünsüz veya uzun ünlü ile biten hece: *iz, iş, in, ip, ak, ot, sap, kol, göz, yüz, yaşlanmak, güçlendirmek* vb.

Aruz vezni ile yazılmış şiirlerde uzun ünlü veya ünsüz + uzun ünlü kuruluşundaki heceler de kapalı hece değerindedir: *âhir (âhir), mâhir (mâhir), çare (çâre), lâkin (lâkin)* vb. Karşıtı açık hece'dir.

kapanma (Alm. *schliessung, verschluss*; Fr. *fermeture*; İng. *closure*)

Patlayıcı ünsüzlerin boğumlanması sırasında ses yolunun önce bir kapanma durumuna geçmesi: *c, ç, d, t, p, k, g* ünsüzlerinin boğumlanmasında görüldüğü gibi.

kapsam (Alm. *Inhalt des Wortes, Wortinhalt: wortbedeutung*; İng. *contextual meaning*)

Bir kelimenin söz içindeki diğer unsurlarla birlikte ve bu unsurların yardımıyla bir kavramı karşılamak üzere meydana getirdiği anlam. Örnek olarak *sırt* kelimesini ele alalım: Bu kelimenin biribirinden farklı beş, altı anlamı vardır. Fakat kelimenin anlam kapsamı ancak, söz içinde kendisine yardımcı olan diğer öğelerin yardımıyla belirlenebilmektedir. Eğer kelime *sırtım ağrıyor* cümlesinde geçiyorsa *sırt* kelimesi kapsam bakımından «insanlarda vücudun boyundan bele kadar uzanan kısmı» anlamıyla; yok, *Boğaz sırtlarında güzel bir evi vardı* cümlesinde yer alıyor ise «Boğazdaki tepelerin üst bölümü» anlamıyla; *yazın kitabın sırtına yazınlar* cümlesinde ise «ciltlenmiş kitapta dikişin bulunduğu bölüm» anlamıyla kullanılmıştır. Kelimenin kapsamı da her söz içinde ifade ettiği anlam veya anlamlarla sınırlanır.

karma dil (Alm. *Mischsprache*; Fr. *langue mixte*; İng. *mixed language*; Osm. *lisan-ı muhtelit*)

Çeşitli dillerin karışmasından oluşan dil; daha kolay anlaşabilmek amacıyla, aşağı bir uygarlık düzeyinde bulunan toplulukların ilişkide bulundukları veya birarada yaşadıkları üstün uygarlıktaki toplulukların dillerinden aldıkları türlü öğelerle meydana getirdikleri karma dil. Akdenizdeki *Sabir*, Çin sularındaki *Pidgin-English*, Pasifik'teki *Beach-la-Mar* dilleri ve yerli Amerika dillerinden *Chinook* dili ile karışmış İngilizceden oluşan *Chinook* İngilizcesigibi. Bunlarda *jargon* (yapma dil) ve *lingua franca* (karma dil) nitelikleri vardır.

karmaşık fiiller (Alm. *komplexes verbum*; Fr. *verbe complexe*; İng. *complex verb*; Osm. *mudil fiil*)

Öncelik, başlama, niyet gibi fiilin zamanı ve tarzıyla ilgili özelliklerini gösteren ve *olmak* fiilinin bazı sıfat fiillere getirilmesiyle kurulan birleşik fiil. Öncelik: *-mış olmak*, başlama: *Ir-ol-*, niyet: *-AcAK ol-*, *-IcI ol-*, *-Ir ol-* (nadir): *Eğer çaylar ı s m a r l a n m a m ı ş veya g e l m e m i ş o l s a y d ı kalkacak, kaçacaktı* (R.H. Karay. *Memleket Hikâyeleri: Kuvvete Karşı*. s. 120). *Tahsin Efendiyi dinlerken bu ruh muammasını h a l l e t m i ş o l d u m* (R.N. Güntekin. *Acımak*, s. 65). *Asıl sözlerimiz söylenmemiş kalanlar, başkalarının duymadıkları ve eğer s ö y - l e y e b i l m i ş o l s a k , hem onları hem de kendimizi şaşırtacak olanlardır* (A.Ş. Hisar. *Çamlıcadaki Eniştemiz*. s. 18). *Bu suretle Sermed, kendi sevgisini de ayaklar altına alarak, nefsini feda ederse işlediği ruh cinayetini kısmen ö d e m i ş o l a - c a k t ı* (S. Erol, *Ülker Fırtınası*. s. 82). *Bir gün, doktora: «gaari insanlar bir başka güler, başka çeşit ö f k e l e n i r o l d u l a r » demişti* (T. Buğra, *Dönemeçte*. s. 45). *Sözler ve kelimeler bile boyuna değişiyordu. Birtakım insanlarla artık konuşmayı sürdüremez, çoğunlukla canı sıkkın, arada bir de öfkeli s u s k u n l a ş ı r o l m u ş - l a r d ı* (T. Buğra, *göst. e.*, s. 45). *Çerçi, merçi... bana s o r a c a k o l u r s a n ız , onlar hiç değilse duruma da, konuyla da ilgileniyorlar.. koyun gibi güdülmekten kurtulmak için* (T. Buğra, *göst. e.*, s. 133). *Bu hâl aylarca sürdükten, yıl döndükten sonra beklenmedik bir şey, Hurrem'in artık u m a m a z o l d u ğ u bir değişim olmuş, Murad da Hurrem'e benzemişti* (T. Buğra, *Yalnızlar*. s. 21). *Haşim'e Arap demek, onu bütün varlığını temin eden bir âlemden ayırarak, bir hiçe döneceği bir âleme atmak, fânî ömründe değil ömrünün tesellisi olan âtisinde, bu âtide y a ş a - y a c a k o l d u ğ u n a inandığı eserinde öldürmek istemektir* (A. Ş. Hisar, *Ahmet Haşim -Yahya Kemal'e Veda*. s. 129) vb.

karşılaştırma (Alın. *komperation*; Fr. *comparaison*; İng. *comparison*; Osm. *mukayese*)

İki veya daha çok sayıdaki dilin birbirine benzeyen ve benzemeyen yanlarını ortaya koymak üzere yapılan karşılaştırma. Dil akrabalıklarının ortaya konmasında bu türlü çalışmaların önemli rolü olmuştur.

karşılaştırma bağlaçları

Cümlelere kattıkları başka anlamlar yanında, «eşitlik», «üstün tutma», «oranlama», «birlikte olma», «birlikte olmama» gibi anlamlarla iki veya daha çok unsur arasında bağlantı kuran bağlaçlar: *dA...dA*, *ya...ya*, *ne... ne*, *hem... hem*:

Hoplara hoplara başını alıp gütmekten, analarının memelerini daha bir acıklı, daha bir yalvarışlı olarak daha biraz uzaklardan iştikten hoşlanan k u z u l a - r a d a , ikide bir efeleşip kapışan k o ç l a r a d a artık iyice yumuşak davranıyor, hattâ oyunlara kapılıveriyordu (T. Buğra. *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 161). *Biz bir şey anlamıyorduk ya, n e bir şey soran oldu n e d e bir kelime söyleyen* (T. Buğra. *göst. e.*, s. 171). *Ötekine gelince, o artık n e kartaldı n e jet, n e d e a t... bir efendi idi o* (T. Buğra. *göst. e.*, s. 214). *Kör talihin göstereceği yol ise y a mihnet y a sefalet yoludur* (Y. K. Karaosmanoğlu. *Erenlerin Bağından*). *Bağışla yenge; hem çağırılmadan h e m d e çok erken geldim, dedi* (T. Buğra. *Yalnızlar*. s. 7) vb.

karşılaştırma derecesi (Alm. *komparativ, mehrstupe*; Fr. *comparatif*; İng. *comparative*; Osm. *mukayese, derece-i tafdil*)

Sıfatlarda ve zarflarda birbiri ile yapılan karşılaştırmaların nitelik ve nicelik bakımından eşitlik, üstünlük ve en üstünlük derecelerinde olması. Karşılaştırma derecesi, sıfat ve zarfların önüne getirilen *gibi, kadar, denli, daha, çok, ziyade, fazla, en, pek* gibi kelimelerle karşılanır: *Arı k a d a r çalışkan bir oğlunuz var. Ayşe, Nazlı'dan d a h a d ü z e n l i bir kızdır. Sen bu işi onlardan d a h a i y i başarabilirsin. Kardeşin burada b e n d e n ç o k yoruluyor. Verdiğim emek b u n d a n f a z l a gelir getirmez. Arkadaşların e n y a ş l ı s ı toplantıya başkanlık edebilir. Funda p e k u s l u bir çocuktur vb. Karşılaştırma derecesi; eşitlik, üstünlük ve en üstünlük olmak üzere üçe ayrılır. Bk. karşılaştırma sıfatı, karşılaştırma zarfı.*

karşılaştırma eki

Sıfatlarda kuvvetlendirme ve karşılaştırma derecesi kurmak için kullanılan ek: +*rAK*. Tarihi türk yazı dillerinde kuvvetlendirme ve karşılaştırma görevlerini karşılamak için işlek olarak kullanılan bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde daha çok karşılaştırma görevinde kullanılmıştır. Bu gün bu ek, karşılaştırma anlamını kaybederek benzerlik ve azlık kavramını veren kelimeler yapmaktadır. Canlı değildir: *acıarak, alçarak, (<alçak + rak), Azrak, bozrak, küçürek (<küçük + rek), ufarak (<ufak + rak)* vb.

Bu gün artık Türkiye Türkçesinde karşılaştırma sıfatları eşitlik derecesinde *gibi, kadar* edatları, üstünlük derecesinde *daha* ve en üstünlük derecesinde *en* zarflarıyla yapılmaktadır: *güzel, daha güzel, en güzel* gibi. Bk. ve krş. karşılaştırma derecesi ve karşılaştırma sıfatı.

karşılaştırmalı dil bilimi (Alm. *vergleichende sprachwissenschaft*; Fr. *linguistique comparée*; İng. *comparative philology*)

Dilleri birbirleriyle karşılaştırarak, aralarındaki benzerlik ve yakınlıklar ile benzemeyen yönlerin tespiti yoluyla, ortak ana şekillerin farazi olarak ortaya çıkarılmasını ve dil tiplerinin belirlenmesini inceleyen bilim dalı.

karşılaştırmalı gramer (Alm. *vergleichende Grammatik*; Fr. *grammaire comparée*; İng. *comparative grammar*.)

Aynı dil ailesine giren dilleri veya bir dilin lehçelerini ses, şekil, cümle ve anlam bilgileri bakımından karşılaştırmalı olarak inceleyen gramer.

karşılaştırma sıfatı (Alm. *Komparativ, Vergleichsstufe*; Fr. *adjectif comparé*; İng. *comparative degree*)

Bağlı olduğu ismin, karşılaştırılan diğer isme göre nitelik ve miktar bakımından derecesini gösteren sıfat(lar). Bu derecelendirme sıfatların önüne getirilen *daha, en, pek çok* gibi kelimelerle sağlanır: *Onlardan d a h a k ü ç ü k bir kız çocuğu, kendisinden d a h a u f a k bir erkek çocukla sağ tarafta, duvarın dibinde çamurla oynuyorlardı* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru, Teslim*, s. 95). *Ve duygusallığı, her zamanki gibi, e n s a ğ l a m dayanak saydı* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 206). *Her taraf sustuktan, siyahlaştıktan sonra sularda d a h a k u v e t l i bir ses, ta derinlerinden gelen hoş, belirsiz bir aydınlık hasıl olmuştu* (R.

H. Karay. *Memleket Hikâyeleri: Şaka*, s. 67). *Burası e n y a k ı n kasabaya iki gün uzakta, Anadolu'nun çıplak, yolsuz, viran bir köyü idi* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Boz Eşek*, s. 81) vb. Bk. karşılaştırma derecesi.

karşılaştırma zarfı (Alm. *Komparativ, Vergleichsstufe*; Fr. *adverbe comparatif*; İng. *comparative degree*)

Bir fiilin, sıfatın veya zarfın derecesini belirten zarf. Bu derecelendirme, sıfatlarda olduğu gibi «eşitlik», «üstünlük» ve «en üstünlük» şeklinde üç derece üzerinde gösterilir. Eşitlik derecesi gibi, *kadar*, *denli* edatlarıyla, *üstünlük daha*, *en üstünlük en* kelimeleriyle yapılır:

Bazan içlerinden birisi bu mahşerde yaşamak imkânsızlığını duyuyor, o zaman se-le katılmış bir a ğ a ç k ü t ü ğ ü g i b i y e r i n d e n f ı r l ı y o r, İstanbul'a, Anka-ra'ya, başka bir yere gidiyor, hayatını başka şartlarla deniyordu (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Teslim*, s. 91). *Düz gergin vücuduyla adeta bir sedef g i b i kapalı* (A.H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Rüya*, s. 126). *Kadınlar ise t a ş g i b i s e s - s i z , k ü t ü k k a d a r h a r e k e t s i z v e donuktular...* (R.H. Karay, *Memleket Hi-kâyeleri: Yalık Emine*, s. 8). *Ben d a h a g e n ç olduğum için, sahihsiz kalan a ğ ı l a koşuyorum...* (Y.K. Karaosmanoğlu. *Erenlerin Bağından: Diğer Nesiller*, s. 75). *Mutasarrıfın evinde gece d a h a k i b a r c a , d a h a z a r i f ç e geçmişti* (R.H. Ka-ray, *Memleket Hikâyeleri: Yalık Emine*, s. 36). *Ben ona inanırım ki, öyle bir insanı doğuracak kadın kutsallaştırılmaya Meryem Ana'dan d a h a ç o k hak kazanırdı* (T. Buğra, *göst. e.*, s. 14). *Kırk paralık hafızaya, iki yüzlü hafızaya yüze gülücüle-rin e n y ü z s ü z ü o l a n hafızaya sarılıp zamana meydan okumak?* (T. Buğra, *göst. e.*, s. 207). *Hem de Donkişotluğun, yeldeğirmenleri silahşorluğunun e n g ü - l ü n c ü e n k ü ç ü l t ü c ü s ü d ü r*, bu (T. Buğra, *göst. y.*) vb.

karşıt anlamlı (Alm. *Antonym, gegensatzliches wort*; Fr. *antonyme*; İng. *antonym*)

Anlamları bakımından birbirine karşıt olan; birbirine zıt anlam taşıyan (kelimeler): *acı / tatlı, az / çok, ağır / hafif, aşağı / yukarı, büyük / küçük, iyi / kö-tü, eğri / doğru, irili / ufaklı, güzelli / çirkinli* vb. Karşıtı eş anlamlı'dır.

karşıt anlamlılık (Alın. *Antonymie, gegensatzlichkeit*; Fr. *antonymie*; İng. *antonymy*; Osm. *tezad*.)

İki kelimenin birbirine aykırı, birbirine karşıt anlam vermesi durumu: *açlık / tokluk, iyilik / kötülük, hastalık / sağlık, gençlik / ihtiyarlık, soğuk / sıcak, ge-nişlik / darlık*, vb...

kavram (Alm. *Begriff*; Fr. *concept notion*; İng. *concept, notion*)

Dünyadaki nesnelerin, durumların, hareketlerin ve tasavvurların dildeki ifadesidir. Kavramın değeri, niteliği aynı dili konuşan kimselerce aşağı yukarı aynıdır: *ekmek, su, susuzluk, tembellik, delikanlı, dörtnala, tutumlu* vb.

kelime öbekleri bk. kelime grupları

kavram alanı bk. anlam alanı, dil alanı

kavram çekirdeği

Kelimenin ifade ettiği ilk ve asıl anlam. Meselâ *baş, ayak, kaş, kol, boğaz, göz* gibi organ adları değişik kavramlarla genişlediklerinden, bu kelimelerin

temel anlamları yani *kavram çekirdekleri* organ adı olmalıdır. Bk. temel anlam.

kaynaşma (Alm. *Kontraktion, Zusammenziehung*; Fr. *contraction*; İng. *contraction*)

Ayrı hecelerdeki iki ünlünün bir tek ünlüde veya birden çok hecedeki seslerin tek hecede toplanması olayı. Bu olay daha çok kelime birleşmelerinde görülür: *gidemedim* (< *gide umadum*), *cumartesi* (< *cuma ertesi*), *niçin* (< *ne için*), *neyse* (< *ne ise*), *nasıl* (< *ne asıl*), *neylersin* (< *ne eylersin*), *güllac* (< *güllü aş*), *sütlac* (< *sütlü aş*), *yirmi* (< *yigirmi*), *doğurmak* > *dörmak*, *yapurgak* > *yaprak*, *geleceğim* > *gelcem* vb.

kelime (Alm. *Wort*; Fr. *mot*; İng. *word*)

Bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan, aynı dili konuşan kişiler arasında zihinde tek başına kullanıldığında belli bir kavrama karşılık olan somut veya belli bir duygu ve düşünceyi yansıtan soyut yahut da somut ve soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimi. Somut kelime: *ağaç*, *taş*, *kedi* vb. Soyut kelime: *sevinç*, *üzüntü*, *kaygı*, *çalışkanlık*, *dolay*, vb.

kelime bilimi (Alm. *Lexicologie*, Fr. *lexicologie*, İng. *lexicology*, Osm. *ilmü'l-lüga*)

Bir dilin kelime varlığını şekil bilgisi, cümle bilgisi, anlam bilgisi açısından ele alarak türetmede, görev alan birimlerini, birleşik kelimelerini, kalıplaşmış şekillerini, deyimlerini, atasözlerini, alıntı kelime vb. öğelerini inceleyen, bunların köken yapılarını araştıran, şekil ve anlam bilimi açısından geçirdikleri değişme ve gelişmeleri belirleyen dil bilimi dalı.

kelime grubu (Alm. *Wortgruppe*; Fr. *groupe de mot*; İng. *wordgroup*)

Cümle içinde kavramlar arasında ilişki kurmak üzere birden çok kelimenin belirli kurallar ile yanyana getirilmesinden oluşan, yapı ve anlamındaki bütünlük dolayısıyla cümle içinde tek bir nesne veya hareketi karşılayan ve herhangi bir yargı bildirmeyen kelimeler topluluğu. Türkçede isim tamlaması, sıfat tamlaması, birleşik isim, birleşik fiil, edat grubu, zarf grubu, ünlem grubu, ünvan grubu gibi çeşitli kelime grupları vardır: *Odanın tavanı*, *çocuk elbisesi*, *beş kardeşli aile*, *türlü türlü işler*, *kurumuş pınar*, *kızılırmak*, *erken kalkmak*, *gece gündüz çalışmak*, *iş güc düşünmek*, *hiç sebez*, *bildiği halde*, *çocuk gibi*, *pişman olmak*, *bakakalmak*, *bre kız* vb.

kelime grupları (Fr. *group de mots*) bk. kelime grubu.

kelime hazinesi (Alm. *Wortschatz*; Fr. *vocabulaire*; İng. *vocabulary*)

Bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamı: *İngilizcenin kelime hazinesi*, *üniversite öğrencilerinin kelime hazinesi*, *aydınlar kesiminin kelime hazinesi* vb.

kelime sınıfı bk. sınıf.

kelime türü (Alm. *Redeteile*; Fr. *partie de discours*; İng. *parts of speech*; Osm. *aksâm-ı kelâm*)

Yapıları, görevleri ve nitelikleri bakımından, kelimelerin, cümle içindeki işleyişlerine göre ayrıldıkları her bir bölümü. Türkçede sekiz kelime türü

vardır: 1. isim, 2. sıfat, 3. zamir, 4. zarf, 5. edat 6. bağlaç, 7. ünlem. 8. fiil. Bunlar genel bir sınıflandırmada ilk yedisi varlık ve nesnelerle ilgili *isim*, sekizincisi de oluş ve kılış gösteren *fiil* olmak üzere iki ana türde toplanabilir.

kelime vurgusu (Alm. *Wortakzent*; Fr. *accent de mot*; İng. *word-stress*)

Tek heceli kelimelerde çoğunun, çok heceli, kelimelerde hecelerden birinin diğerlerine göre daha yüksek ses tonuyla, söyleyiş süresi uzatılarak diğer hecelerden daha belirgin biçimde söylenmesi: *bir*, *kayık*, *hemen*, *okumadı*, *ordü*, *Ördu*, *çarşamba*, *Çarşamba*, *Pâris* vb.

kelime yazısı (*İdyografi*)

Belli bir kavramı yansıtan kelimelerin işaretlerle gösterildiği yazı türü. Çin yazısında olduğu gibi: 目 «göz», 人 «kişi» — «bir», 二 «iki», 大 «ulu, büyük» 天 «gök; tanrı», 𠂔 «sormak» vb.

kemiyet bk. nicelik

kesik cümle (Alm. *elliptischer Satz*; Fr. *proposition elliptique*; İng. *elliptic clause*)

Konuşma sırasında, bir parçasının dinleyenin anlayışına bırakıldığını göstermek üzere bir kısmı kesilerek söylenen, yüklemi kullanılmadığı halde bir yargı bildiren cümle:

— *Bunların hepsini söyledin mi?*

— *H e p s i n i* (söyledim), (P. Safa, *Matmazel Noraliyanın Koltuğu*, s. 52).

Ben sırasıyla altı defterden, rastgele sayfalar okudum, dedi. Geride on iki defter daha var. Vapurum olmasaydı okurduk. İstanbul'a inmeye mecburum. Ferit dalgındı. Birdenbire doğrularak:

B e n d e! (İstanbul'a inmeye mecburum) *dedi* (P. Safa, *göst. e. s. 189*).

— *Çok acıdım zavallı kıza...*

Öbürü cevap verdi:

E v e t b e n d e... (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Hakk-ı Sükût*, s. 113).

Madem ki yaşamaktan vazgeçemiyorum... (A.H. Tanpınar. *Sahnenin Dışındaki*, s. 310). *Yitiriyorsunuz, demek artık onu dünyanın pisliklerine, rezilliklerine, tuzaklarına karşı koruyamayacaksınız; demek...* (Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 77) vb.

kesme işareti (Alm. *Apastroph*, *Auslassungszeichen*; Fr. *apostrophe*; İng. *apostrophe*)

Özel adlara, gerçek kısaltmalara, sayılara getirilen çekim eklerini ayırmak, iki kelimenin birleşmesiyle ortaya çıkan ses düşmesini belirtmek, bir harf veya ekten sonra gelen ekleri veya alıntı kelimelerde hecelerin kesilerek okunacağını göstermek üzere kullanılan işaret, (')işareti:

Akçakoca'dan Antalya'ya, Ali'den kardeşine, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, AT'dan, ABD'den, 5 Temmuz 1922'de, TBMM'nin açılışı 23 Nisan 1920'dir, k'den g'ye b'den v'ye dönüşme olayı, n'ettin? n'oldu? n'apalım! te'lif, mel'un, meş'um, mes'ul vb. Bk. ve krş. ayırıcı işaret.

kesirli sayı sıfatları (Fr. *Adjectif numeral fractionnaire*)

Nesnelerin sayıca bir parçasını belirten sıfatlar; tam sayıların bir parçasını, kesirli sayıları gösteren sayı sıfatları. *beşte bir* = $1/5$, *onda üç* = $3/10$; *yüzde yetmiş* = $70/100$, *0.70*, *% 70* vb.

kılış fiili (Alm. *Handlungsverb*; Fr. *verbe d'action*; İng. *action verb, verb of action*)

Cümlede yüklemnin gösterdiği işin yapma niteliği taşıdığını, yapanın dışında bir nesneye yöneldiğini gösteren fiil: *al-*, *bil-*, *getir-*, *derle-*, *düşün-*, *kaz-*, *yaz-*, *taş-* vb.

kılış ismi (Alm. *Nomen-actionis, Geschehenbezeichnung*; Fr. *nom d'action*; İng. *action noun*)

Bir durumu, bir oluş ve kılışı isim olarak anlatan ve fiillerden *-mA*, *-Iş/-Uş*, *-IcI/-UcU* vb. eklerle kurulan isim: *oku-mak*, *oku-ma*, *oku-yuş*, *yaz-mak*, *yaz-ma*, *yaz-ış*, *bak-ıcı*, *gel-ici*, *gid-ici* vb. örnekler: *Sükût, onları düşünür; a c ı m a k onlara ağlar..* (A.N. Asya, *Kubbeler: Bulutlar*, s. 14). *Bu beklenmeyen b i t i ş i yle çocuk için tabii bir şey olan m a s a l u y d u r m a bu küçük yazıda bütün bir kompozisyon oluyor* (A.H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s. 417). *K i t a p t a n k o r k m a k*, *insan düşüncesinden k o r k m a k*, *insanı kabul etmemektir* (A.H. Tanpınar, *göst. e.*, s. 58). *Pervin kitabını iki avucu arasında asabi bir k a v r a - y ı ş l a s ıkarak salondan çıktı* (P. Safa, *Şimşek*, s. 45). *Bu kuvvet kuruntusunun, kendini kuvvelli s a n ı ş ı n sadece o delikanlılık yaşlarına has bir a l d a n ı ş oldu- ğunu k a b u l e t m e k istemiyordu* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 46). *Bütün bu g i r i ş - l e r i n , d o l a n d ı r m a l a r ı n ne için olduğunu şimdi hepsi de anlamıştı* (T. Buğra, *göst. e. s.* 211).

kısa hece (Alm. *kurze Silbe*; Fr. *syllabe breve*; İng. *short syllable*; Osm. *hece-i meksure*)

Ünlü veya ünsüz + ünlü kuruluşunda olan hece; ünlüsü kısa olan hece: *o-lu-şum*, *ki-şi*, *bi-ze*, *i-yi* vb. Bir de bk. açık hece.

kısalınmış kelime (Alm. *elliptisch*; Fr. *elliptique*; İng. *elliptical*)

Bir parçası söyleyişten düşmüş olan kelime: *dişli çark* > *dişli*, *yazma eser* > *yazma*, *kaz kuşu* > *kaz*, *otomobil* > *oto*, *limonata suyu* > *limonata*, *kilogram* > *kilo* vb.

kısaltma (Alm. *Abbreiviation, Abkürzung*; Fr. *abreviation*; İng. *abbreviation*)

Sık kullanılan kelimelerin, şahıs, yer ve kuruluş adlarının, yer kazanmak, kolaylık sağlamak gibi pratik gayelerle yazıda kısaltılmış şekli: *Dr.* (doktor), *bk.* (bakınız), *krş.* (karşılaştırınız), *cm.* (santimetre), *m.* (metre), *TL* (Türk Lirası), *km.* (kilometre), *TBMM* (Türkiye Büyük Millet Meclisi), *T.C.* (Türkiye Cumhuriyeti), *A.Ü.* (Ankara Üniversitesi), *TDAY-Belleten* (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten) vb.

kısaltma kelime

Birkaç kelimeden oluşan kurum ve kuruluş adlarının her kelimesinin ilk harfi alınarak kurulmuş kelime: *ODTÜ* (Orta Doğu Teknik Üniversitesi), *BM* (Birleşmiş Milletler), *THY* (Türk Hava Yolları), *NATO* (North Atlantic Treaty Organization), *DSİ* (Devlet Su İşleri) vb. Ayrıca bk. kısaltma.

kısa ünlü (Alm. *Kurzwokal*; Fr. *voyelle courte*; İng. *short vowel*)

Normal ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa bir sürede boğumlanan ünlü: *Ben de ona dedim ki, işte o iş böyle oldu vb.*

ki bağlacı (Alm. *Relativpronomen*; Fr. *pronom relatif*; İng. *relative pronoun*)

ki'li birleşik cümlelerde ana cümleyi yardımcı cümleye bağlayan ve dilimize Farsçadan geçmiş olan *ki* nispet zamiri: *Biliyorum ki, yapılan işler hakkında size bilgi verecektir. Öyle bir ev almış ki, görülmeye değer. Öyle yorulmuş ki, yemek bile yiyemedi. Bize öyle bir oyun oynadı ki, sorma vb.*

ki'li birleşik cümle

ki veya *kim* bağlacı ile kurulan birleşik cümle türü. Esas cümle ile bunu izleyen yardımcı cümle Farsçadan alınan *ki* bağlacı veya bağlama görevindeki *kim* zamiri ile birbirine bağlanmaktadır. *Kim* bağlama zamiri genellikle tarihî devir metinlerinde yer alır: *Biliyorum ki sen bu işlerden iyi anlıyorsun. Unutma ki başarının sırrı düzenli ve sürekli çalışmadadır. Ol kuvvetiñ yokdur ki i ulanula (yılanla) pençe urasın (Marz., s. 22a-1). İştidüm ki m bir arslan var ıdı kim... (göst. e., s. 26a-8). Balıkçıl sıçrayıp dutdı, diledi ki m yuda (göst. e., s. 30b-11).*

kip (Alm. *Modus*; Fr. *mode*; İng. *mood, mode*)

Fiil kök veya gövdesinin gösterdiği oluş ve kılışın zaman ve şahıs kavramlarına bağlı olarak ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren gramer kategorisi. Türkçede kipler *bildirme kipleri* ve *istek kipleri* olarak ikiye ayrılır. Bunlara bk.

kişi ağızı (Alm. *Idiolekt*; Fr. *idiolecte*; İng. *idiolect*)

Bireyler üstü dil sisteminin belli bir kimse tarafından kendine özgü kullanılışı.

konusu ses

Bir dil sesinin çevresinde bulunan ses. Söz gelişi *kuş* ve *kuşak* kelimelerindeki *u* ünlülerinin çevrelerinde bulunan sesler *k* ve *s* sesleridir.

konuşma (Alm. *Sprechen*; Fr. *parole*; İng. *speech*)

Düşünceyi sözle ifade etme işi. Aynı dil konuşan bireyler arasında sözle anlaşma biçimi.

konuşma cihazı (Alm. *Sprechorgane*; Fr. *organes de la parole*; İng. *organs of speech*)

Çeşitli hareketlerle konuşma faaliyetini gerçekleştiren diyafram, gırtlak, kıkırdaklar, ses telleri, ses yarığı, yutak, damak, dil, ağız gibi organların bütünü.

konuşma dili (Alm. *Gesprochene Sprache*; Fr. *langue parlée*; İng. *spoken language*)

Çeşitli söyleyiş özellikleri olan ve yazı dilinden farklı olan dil. Karşıtı *yazı dili*'dir.

konuşma tonu bk. **tonlama**

koruyucu ünsüz (Alm. *eingeschalteter euphonischer Konsonant*; Fr. *consonne intercalaire euphonique*; İng. *intervocalic euphonic consonant*)

Ekleme ve kaynaşma sırasında kendini gösteren ünlü çatışmasını (hiatus) önlemek için ünlüler arasına getirilen ünsüz, y ünsüzü: *başla- / başla-y -an*; *de- / de-y -im*; *ne / ne-y -im*; *ne ise / ne -y -ise > neyse*; *vasıtası ile > vasıtası -y -ıla > vasıtasıyla* gibi.

Üçüncü şahıs teklik iyelik ekleri olan *-i* ve *si* ile isim çekimi ekleri arasına da bir *-n-* sesi girer: *ev-i-n i*, *ev-i-n-den*, *baba-sı-n-dan* gibi.

kök (Alm. *Wurzel*; Fr. *racine*; İng. *root*)

Kelimelerin bütün yapım ve çekim eklerini çıkardıktan sonra ayrılama-yan ve esas (temel) anlamı taşıyan bölümü: *ye-*, *sor-*, *kış*, *el(elig)*, *al-*, *dur-*, *yol*, *ver-* vb.

köken bilgisi

Bir kelimenin hangi köke dayandığını, ilk hangi kavramı taşıdığını, zaman içinde gösterdiği gelişmeleri vb. konuları inceleyen dal. Bk. köken bilimi.

köken bilimi (etimoloji) Alm. *Etymologie*, *Wortgeschichte*; Fr. *etymologie*; İng. *etymology*; Osm. *ilm-i iştikak*)

Bir dildeki kelimelerin şekil yapıları ile anlamları arasında bağlantı kur-an, o kelimelerin yapı ve anlamlarını kökenlerine doğru izleyerek ilk defa hangi köklere dayandıklarını hangi kavramları yansıttıklarını ve zaman içinde hangi evrelerden geçerek ne gibi gelişmeler gösterdiklerini inceleyen ve köken bilgisi ile ilgili diğer konuları araştıran dil bilimi dalı.

kökteş

Aynı kökten gelen, ancak yapı ve görevleri farklı olan kelimeler: *gülüş*, *gülünç*, *gülme*, *güleç*; *gözlük*, *göze*, *gözde* (sevgili), *gözenek*; *sargı*, *sarma*, *sarılış*, *sarıklık* vb.

kuvvetlendirme bk. pekiştirme.

kuvvetlendirme eki (Alm. *Verstärkungsendung*; Fr. *particule d'intensite*) bk. **pekiştirme eki**.

küçük dil (Alm. *Zäpfchen*; Fr. *luette*, *uvule*; İng. *uvula*)

Yumuşak damağın arka ucunu oluşturan ve boğaza doğru sarkan küçük organ.

küçük ünlü uyumu (Alm. *Labialharmonie*, *Labialassimilation*; Fr. *harmonie labiale*, *assimilation labiale*; İng. *labial harmony*, *labial assimilation*)

Türkçe kelimelerin ilk hecelerindeki ünlülerin düz veya yuvarlak oluşlarına göre onu takip eden hecelerdeki ünlülerin, kelimenin ilk hecesi düz ünlülü ise düz, yuvarlak ünlülü ise dar yuvarlak veya geniş düz olarak gelmesi kuralı: *yazı*, *yazmalar*, *tanıdık*, *susamak*, *uyanık*, *yükseliş*, *oda*, *öksüz*, *oğul*, *korku*, *dolu* gibi.

küçültme eki (Alın. *Verkleinerungssuffix*; Fr. *suffixe diminutif*; İng. *diminutif*; İng. *diminutive*; Osm. *lâhika-i tasgiriyye*)

Üzerlerine geldiği kelimelerin anlamına küçüklük, azlık, sevgi, şefkat kavramları katan ekler. Türkçenin bu kavramları sağlayan ekleri şunlardır: + CA (*usul-ca, yavaş + ça, deli + ce, güzel + ce*); cIk (*kimse + cik, ada + cik, kuş + cuk, yavru + cuk, ince + cik, kücü + cük <küçük + cük, mini + cik <minik + cik*); + cAk (*yav + ru-cak, büyü + cek < büyük + cek*), *çabu + cak çabuk-çak*); + cAğİz (*adamcağız, kız + cağız*); + rAk (*az + rak, ufa-rak < ufak-rak, kücü-rek < küçük-rek, acı-rak vb.*).

küçültmeli isim

Daha çok sevgi ve acıma ifade eden isim: *adamcağız, küçücük, yavrucak, yavrucuk, biricik, Mehmetçik, yürecik vb.*

küçültmeli sıfat

Üzerine küçültme eklerinden birini alarak gösterdiği kavram ve nitelik küçülmüş ve azalmış olan sıfat: *Sadarettin azlolunmuş bulunduğu bir sırada konağın bahçesinde, avlusunda, alt kat odalarının açık pencereleri önünde, hattâ yerlerde arada bir, o zamandan pek çok yenilen k ü ç ü c ü k bir francala atılmış bulunurmuş* (A.Ş. Hisar. *Geçmiş Zaman Fıkraları: İnanılmaz Rivayetler*, s. 100). *K ü ç ü c ü k yüzü insana bir çekmece hissini verecek kadar kilitli idi* (A.H. Tanpınar. *Abdullah Efendinin Rüyalari*, s. 122). *Abdullah Efendi'de bu korku tam üç sene evvel hayatının b i r i c i k macerasını kapatan ve onu bambaşka bir adam yapan bir kış gecesinden beri vardır* (A.H. Tanpınar, *göst. e.*, s. 19). *İki tarafı sarı susamların altında simsiyah halde köpüksüz, kırışksız ve yağ gibi parlak olan ortasında akşamın nerden aksettiği farkedilemeyen a l a c a aydınlığı bir çatlak kubbe gibi gökünü gösteriyordu* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yıldı Bir*, s. 102). *Bu esnada şehrin saatleri birbirini tutmadığı için büyük bir zata ait cenazede m ü h i m c e bir zat bulunamamıştı* (A.H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 227).

küçültme sıfatı bk. küçültmeli sıfat

lehçe (Alm. *Dialekt*; Fr. *dialecte*; İng. *dialect*)

Bir dilin tarihi, siyasî, sosyal ve kültürel sebeplerle değişik bölgelerde, zamanla ses yapısı, şekil yapısı ve kelime hazinesi bakımından önemli farklarla birbirinden ayrılan kolları: Türkçenin Anadolu, Azeri, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen lehçeleri gibi. Lehçeleri yapıları bakımından birbirine yakın ve uzak lehçeler olarak ayırabildiğimiz gibi, taşıdıkları özelliklerdeki ortaklık bakımından da gruplara ayırabiliriz. Nitekim *Yakut* ve *Çuvaş* lehçeleri Türk dilinden çok eskiden ayrılmış kollar olarak Türkiye Türkçesine ve öteki Türk lehçelerine uzak lehçelerdir; ayrılıklar çok derindir. Azeri ve Türkmen lehçeleri ise TT'nin yakın lehçeleridir. Türkçenin Kuzey-Batı (Kıpçak), Güney-Batı (Oğuz-Türkmen) ve Doğu lehçeleri olmak üzere üç lehçe grubu vardır.

mantıkça özne bkz. görünmez özne.

mastar (Alm. *Infinitiv*; Fr. *Infinitif*; İng. *Infinitive*)

Fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları şahıs ve zamana bağlı olmadan göstermek üzere *-mAk*, *-mA* ve *-Iş/-*ekleri ile kurulan fiil ismi: *Otur-mak, incele-mek, bilme-mek, biri-kme, yorul-ma, dinle-me, anlama-ma, bekle-y-iş, gid-iş, dur-uş, görme-y-iş* vb. Örnekler: *Ona gidip her şeyi a n l a t m a k ve s o r m a k*: «Bu paralar benim hakkım mı alayım mı?» demek istiyordum (P. Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, s. 131). *Onunla göz gö z e g e l m e k* istemedi (P. Safa, *göst. e.*, s. 80). *Bülend'i asker y a p m a ğ a kalkar, sonra askerlerin şehit olduklarını hatırlayarak fıkkrinden cayardı* (R.N. Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s. 151). *İkisi de, üç aydır, sevdikleri birkaç oyun vardı ki, her tekrarımda k a ç ı r m a k* istemezler, gündüz en önde biletlelerini alarak akşam tam dokuzda yerlerine gelirlerdi (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Hakkı Sükût*, s. 118). *Baktım, sizin soydan g e l m e ve k a l m a* günahlarımız da yok (Tarık Buğra, *Gençliğim Eyvah*, s. 365). *Bu gün, seni görmeye gelmişti. K a ç m a k t a n k o v a l a m a y a vakit olmadi. Onun böyle ansızın g e l i ş i n e bir anlam verilemedi. Geniş dünyada, kendi hayatını y a ş a m a k , günlerin çıkırgını kendi ruhunun ikramlarıyla ç e v i r m e k* (A.H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyalari: Geçmiş Zaman Elbiseleri*, s. 98) vb.

mastar eki

Fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları gösteren fiil isimleri kurmak için kullanılan *-mAk*, *-mA*, *Iş/-Uş* ekleri: *oku-mak, yaz-mak, gül-mek, gel-mek, işle-mek, anla-ma, bak-ma, yerleş-me, bil-iş, tut-uş, işle-y-iş* vb. Ayrıca bk. **isim-fiiller**

meçhul fiil bk. edilgen fiil.

meçhul fiil tabanı bk. edilgen fiil tabanı.

meçhuk taban bk. edilgen fiil tabanı.

melodik vurgu bk. ahenk vurgusu.

meslek ismi (Alm. *Berufsnahme*; *Professionsnahme*; Fr. *nom de profession*; İng. *name of profession*)

+ *lIk / + lUk*, eki ile kurulan, meslek ve uğraşı alanlarını bildiren isim: *aşçılık, boyacılık, işçilik, gözcülük, balıkçılık, ebelik, doktorluk, kitapçılık* vb.

miktar zarfı bk. azlık-çokluk zarfları

Millî alfabe

Her milletin belirli bir alfabe sistemine dayanarak, ses-harf bağlantısı ve harf şekilleri bakımından kendi dilinin özelliklerine uygun değişiklikler yaparak oluşturduğu alfabe: *Türk alfabesi Lâtin asıllı, Osmanlı alfabesi Arap asıllı, Rus alfabesi Kiril asıllı* birer *millî alfabedir* gibi.

millî dil (Alm. *Nationalsprache*; Fr. *langue nationale*; İng. *national language*; Osm. *lisan-ı millî*)

Bir millete mensup kişilerin kullandığı ortak dil: *Türk dili, Rus dili, Macar dili, İngiliz dili, Arap dili, Japon dili, Kore dili* vb.

m'li ikileme

Tekrarlama esasına dayanan ve asıl kelimenin anlamına yaygınlaştırma, çokluk hale getirme gibi anlam ifadeleri katan, ünlüyle başlayan kelimenin başına veya ünsüzle başlayan kelime başındaki ünsüzün kaldırılıp yerine *m-* sesinin getirilmesiyle kurulan ikileme: *Ayşe mayşe, çocuk mocuk, etek metek, gelin melin, kap map, şaka maka, ev mev, kalem malem, üst müst* vb. bk. ikileme

morfem (Alm. *Morphem*; Fr. *morphème*, İng. *morpheme*)

Dilde daha küçük parçalara ayrılamayan anlamlı en küçük birim. *oyuncu-luğ-umuz-un baş-ar-ı-sı; gül-üş-me-ler-den; süt, balık, al, kan* vb.

morgagni cepheri

Gırtlığın iç yüzeyinde ve ses tellerinin hemen üzerinde sağlı sollu yukarıya doğru uzanan ve ses tellerinin serbestçe hareketini sağlayan oyuklar.

mücerret isim bkz. **soyut isim**.

müspet fiil bk. **olumlu fiil**.

nefesli ünsüz bk. **soluklu ünsüz**

nesne (Alm. *Objekt*, *bestimtes nâhere objekt*; Fr. *complement d'objet direct*, *objet*; İng. *direct object*, *object*)

Cümlede öznenin, dolayısıyla fiili geçişli olan yüklemnin etkilediği şahsı veya şeyi gösteren, yalın veya yükleme hali eki almış kelime: *Abdullah Efendi gecenin sükûneti içinde bu manzara yı doya doya seyretti* (A.H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları*, s. 52). *Çiy, garip bir aydınlık onları içinden aydınlatıyor, çok müşahhas ve zalim bir macera sahibi yapıyordu* (A.H. Tanpınar, *göst. e. s. 53*). *Kadının yüzündeki solgunluğu merak etmese idi bunları ona so-racaktı* (A.H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru*, s. 65). *Beni başkalarının merhameti, inayeti, yahut keyif ve hevesi idare ediyordu* (R.N. Güntekin, *Acımak*, s. 49). *Sermed kendeni yeniden dünyaya gelmiş sandı* (S. Erol. *Ülker Fırtınası*, s. 70). *Eve geldikleri vakit, teyzesi Müfid'e bir mektup uzattı* (P. Safa, *Şimşek*, s. 178). *Bir cürüm yaptığuma kani değilim. Hakarete uğradım ve cevabını verdim. Siz de benim yerimde olsaydınız aynı şeyi yapardınız* (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 153). *Minareyi çalan kılıfını hazırlar. Dünyayı unutmadık ne demek işte ben o gün orada anladım* (K. Tahir, *Esir Şehrin İnsanları* s. 201). *Oğlum bana hediye göndermiş; sen bu konuda ne düşünüyorsun? Dün akşamki toplantıda gençler ilgi çekici sorular sordular vb.*

Bir cümlemin nesnesini daha belirgin duruma getirmek, nitelendirmek veya pekiştirmek için nesneye, yine nesne durumunda olan açıklayıcı kelimeler eklenebilir: *o kız, o zengin kız istiyorsun demek; Ben dedim, gö-lü görmeye gidiyorum, Karakurt gölünü* (S. Faik, *Bütün Eserleri I: Semaver, Sarıncı: Hanımın Karısı*, s. 180). *İki ayaklıların dünyasını arıyor, kendi yaratacağı dünyayı* (K. Tahir, *Yol Ayrımı*, s. 461) vb. Nesne türleri için bk. Açıklayıcı nesne, belirli nesne, belirsiz nesne.

nesne açıklayıcısı bk. açıklayıcı nesne.

nicelik (Alm. *Quantität*; Fr. *quantité*; İng. *quantity*; Osm. *kemiyyet*, *kemmiyyet*)

1- Kelimedeki seslerin veya hecelerin boğumlanma süresindeki uzunluk veya kısalık; bir fonem veya fonem grubunun telâffuz süresi, *adem* «yokluk» / *âdem* «insan»; *alem* «bayrak» / *âlem* «dünya, cihan evren»; *TT. yok* / *Tkm. yök* vb.

2- Kelimelerin belirttiği canlıları, nesneleşi ve kavramları miktar yönünden değerlendirmeye dayanan gramer kategorisi.

nicelik zarfı bk. azlık-çokluk zarfları.

nispet eki (Alm. *Relationsuffix*; Fr. *suffixe de relation*; İng. *suffix of relation*)

Arapça ve Farsça isimlerden, bağlandığı isimle ilgili sıfatlar yapmaya yarayan ek (î): *ilmî, tarihî, siyâsî, ruhî, içtimâî, idarî, millî, mülkî* vb.

nitelik sıfatı (Alm. *qualifikatives Beiwort, Eigenschaftswort*; Fr. *adjectif qualificatif*; İng. *qualificative adjective*; Osm. *sıfat-ı tavsifiyye*)

Varlıkları durum, biçim, renk vb. bakımlardan niteleyen sıfat: *Sonra Türk kumandanının daha toz konmamış olan y u m u ş a k ve g e n i ş koltuğuna yerleşti. (Ö. Seyfettin, Bomba: Beyaz Lâle, s. 150-1). U z u n ve uzak gurbetlerde zannedildiğinden çok fazla kaybeder; ilk kazançlarının değeri düşer (A.H. Tanpınar, Yaşadığım Gibi: Türk Şiirinde Büyük Ürperme s. 293). Çöl gecesinde s o ğ u k karanlığı içinde dizi dizi ampul ışıklarına doğru yaklaşıyoruz (F.R. Atay, Gezerek Gördüklerim: Dicle Üstünde Bağdat, s. 69). Bu seste insanı k ü ç ü k hesaplardan, hırslardan... ve dertlerden utandıran bir şeyler vardı (T. Buğra, Dönemeçte, s. 5). Hasta evvelâ, m u ğ l â k ve meçhul, gizli ve k a r ı ş ı k düşüncelerin baskısı altında kısılmış zekâsının hayreti: bir şey anlatmak istiyor, fakat kendi de anlatamıyordu (P. Safa, Şimşek, s. 229). Burada b ü y ü k millet a s î l ve m a ğ d u r çehresiyle bakıyor, ıslak gözleriyle yardım istiyor zannediyorum ve bu beni evvelkinden daha d e r i n ürpermelerle sarsıyor, sarsıyor (R.N. Güntekin, Acımak, s. 48) vb.*

nitelenen: bk. tamlanan.

niteleyen bk. tamlayan.

nitelik zarfı (Alm. *Adverb der Art und Weise, Modaladverb*; Fr. *adverbe de maniere*; İng. *adverb of manner*, Osm. *hal zarfı, zarf-ı hal*)

Fiilin meydana geliş biçimini, sıfat ve zarfların niteliklerini belirten zarf: *g ü z e l konuşmak, y a n l ı ş anlamak, b i l e r e k yapmak, i n c e uzun, t a t l ı sert, p e k güzel gibi. Örnekler: Yüzüme hepimiz o kadar y u m u ş a k, ı l ı k ve uysal bakıyorsunuz, Türk olduğumu bilerseniz, ne kadar şaşıracaksınız (F.R. Atay, Gezerek Gördüklerim: Hazırladığım Nutuk, s. 55). Dursalar düşeceklermiş gibi, omuzlarındaki çamurlu tüfeklerin altında i k i b ü k l ü m olmuş; y o r g u n ve p e r i ş a n, a ğ ı r a ğ ı r yürüyorlardı (Ö. Seyfettin, Bomba: Beyaz Lâle, s. 148). Deliçay bütün kış boyunca bahçe duvarlarına kadar yükselir, b o z b u l a n ı k, u ğ u l t u l u d e v r i l e d e v r i l e, akar; dallar, kütükler sürükler getirir; vâdinin vahşiliği b ü t ü n b ü t ü n artardı (T. Buğra, Yarın Diye Bir Şey Yoktur, s. 193). Artık kelimeleri e z e e z e konuşuyor, konuşurken boynunu i l e r i uzatıyor, hafifçe kamburunu çıkarıyor (T. Buğra, göst. e. s. 44) vb.*

noktalama (Alm. *Interpunktion, Satzzeichensetzung*; Fr. *punctuation*, İng. *punctuation*; Osm. *tenkit*)

Yazıda okumayı kolaylaştırmak için birtakım işaretlerin kullanılması: Nokta (.), virgül (,), noktalı virgül (;), iki nokta (:), ünlem işareti (!), soru işareti (?), üç nokta (...), düzeltme işareti (ˆ), tırnak (« »), parantez () gibi.

olumluluk (Alm. *Bejahung*, *Affirmation*; Fr. *affirmation*; İng. *affirmation* Osm. *ispât*)

Doğrudan doğruya fiilin karşıladığı hareketi gösteren, fiil kök veya gövdesinin -mA-olumsuzluk tabanı eki almamış haldeki dilbilgisi kategorisi: *oku-, yaz-, gül-, gel-, çalış-* vb. karşıtı *olumsuzluk*'tur.

olumlu cümle (Alm. *Affirmativer Satz*; Fr. *phrase affirmative*; İng. *affirmativ sentence*; Osm. *müsbet cümle*, *cümle-i müsbete*)

Yüklemi olumlu yargı bildiren cümle: *İkisi de mânalı mânalı gülümse di. Kumral şısmancası, azarlanmış bir çocuk küskünlüğü ile köpüklü denize bak tı* (Ö. Seyfettin, *Harem: Bir Temiz Havlu Uğruna*, s. 221). *Zaman geçer ve insan harc adığı zamanda yalnız kal ır* (T. Buğra İbişin *Rüyası*, s. 3). *Tereddüdünün sıkıntısı ve merakı birdenbire o kadar arttı ki, içinden geçen bir cesaret hamlesiyle gayri ihtiyari bir basamak daha ç ı k t ı ve elini u z a t t ı* (P. Sefa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, s. 26). *Bu tahsin efendi, ne garip bir a d a m d ı. Gülüyor, kızıp k ö p ü r ü y o r, alay ediyor, rakıdan şişmiş kocaman yüzü şekilden şekile g i r i y o r. d u* (R.N. Güntekin, *Acımak*, s. 58). *Bir akşamüstü asmalardan birinin gölgesinde o t u r u y o r d u m* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 12). *Büyük anne bir sevinç sarhoşluğu içinde e ğ i l d i, paşasının elini ö p t ü* (H.N. Zorlutuna, *Büyükanne*, s. 119).

olumlu fiil (Alm. *Verb u m p o s i t i v u m*; Fr. *verbe positif*; İng. *positive verb*)

Olumlu hareketi karşılayan, olma ve yapma ifade eden; -mA-olumsuzluk eki almamış fiil kök veya gövdesi: *al-, otur-, yaz-, bitir-, çalış-dile-* vb. Karşıtı *olumsuz fiil*'dir.

olumsuz cümle (Alm. *Negativer Satz*; Fr. *phrase négative*; İng. *negative sentence* Osm. *menfi cümle*, *cümle-i menfiyye*)

Yüklemi olumsuz yargı bildiren cümle. Fiil cümlesinin olumsuzu, -mA-olumsuzluk ekiyle, isim cümlesinin olumsuzu *değil* kelimesiyle kurulur: *Kamaranın alt salonunda yemekten sonra, bizden başka kimse k a l m a m ı ş t ı* (Ö. Seyfettin, *Bomba*, s. 212). *Şaka e t m i y o r u m, yavrum, bu adlar Türkçe d e ğ i l* (Ö. Seyfettin, *Bomba: Primo Türk çocuğu I*, s. 42). *Bir daha Vezirhanındaki bu zavallı bekâr odasının önünden bile g e ç m e y e c e ğ i m* (R.N. Güntekin, *Acımak*, s. 45). *Babası o koca izinden sonra hiç g e l m e d i* (T. Buğra, *Yağmur Beklerken*, s. 31). *Bizim gibi yaşamadıkça, rakipliğinizin haklılığını k a b u l e d e m e m* (F.R. Atay, *Gezerek Gördüklerim: İngiliz İmparatorluğu*, s. 48). *Pervin ondan gözlerini a y ı r m ı y o r d u* (P. Safa, *Şimşek*, s. 197). *Burada ferdiyetle şahşiyeti birbirine karıştıranların ezeli hatasına d ü ş m e y e l i m* (P. Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, s. 193). *Hiç bir ses bu kadar sıcak, bu kadar derin o l a m a z d ı* (T. Buğ-

ra, *İbişin Rüyası*, s. 200). *Yedi senedir bu sokaktan gayri İstanbul şehrinde bir yere gitmem* (S.F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri* s. 142). *Ağlarım, ağlatamam, hissederim, söyleyemem; Dili yok kalbimin, ondan ne kadar bızârim*. (M. Âkif Ersoy, *Safahat*. I. kitap, s. 3).

olumsuz fiil (Alm. *Verbum Negativum*; Fr. *verbe négatif*, İng. *negative verb*)

Fiil kök veya gövdelerine olumsuzluk kavramı veren -mA- ekinin getirilmesiyle kurulan fiil: *alma-*, *oturma-*, *yazma-*, *bitirme-*, *çalışma-*, *dileme-* vb. krş. olumlu fiil.

olumsuzluk (Alm. *Negation*, *Verneinung*; Fr. *négation*; İng. *negation*; Osm. *nefy*)

Cümlede yüklem bildirdiği oluş ve kılışın olumsuz olarak gerçekleştiğini gösteren dilbilgisi kategorisi. Türkçede fiile olumsuzluk kavramı -mA- ekiyle, isim cümlelerinde *değil* kelimesinin eklenmesiyle verilir: *Gözlerini pencereden ve kulaklarını kapıdan ayırmıyordu* (P. Safa, *Mahşer*, s. 267). *Hiç bir zaman etrafındaki terkinin bir parçası olduğumu o günler kadar duymamıştım* (A.H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s. 80). *Benim gördüğüm ev bu sokakta değil. Sen iyi bir okuyucu değildin* vb.

olumsuzluk edatı (Alm. *Verneinungspartikel*; Fr. *particule de négation*; İng. *negation particle*)

İsim cümlesinin olumsuz çekimini sağlayan veya cümlede art arda kullanılan iki veya daha çok özneyi, tümleci ve yüklemi aralarından bazılarını olumsuzluk kavramı vererek birbirine bağlayan kelime, *değil* kelimesi: *Bu eve düşen şaşkınlık arasında kim duaya muhtaç, kim irade aczi içinde değil di ? İtikat zayıflığı da yalnız Ferid'in değil, dünyanın hali* (P. Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu* s. 71). *Hayatta uğradığımız bütün güçlükler az çok kafamıza gelen ilk fikirden bir türlü silkinip çıkamayışımız yüzünden değil midir ?* (A.H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* s. 350) vb.

olumsuzluk eki (Alm. *Verneinungspartikel*; Fr. *particule de négation*; İng. *negation particle*; Osm. *menfi edatı*, *edat-ı menfi*)

Fiil kök veya gövdelerine olumsuzluk kavramı veren ek, -mA-eki: *yazmak* (<yaz-ma-mak), *yazmama* (<yaz-ma-ma), *yazmayış* (<Yaz-ma-yış) *yazmayan* (<yaz-ma-yan), *yazmayınca* (<yaz-ma-yınca), *yazmadı* (<Yaz-ma-dı), *yazmıyor* (yaz-mı-yor), *yazmamış* (<yaz-ma-mış), *yazmayacak* (<yaz-ma-ya-cak), *yazmamalı* (<yaz-ma-ma-lı), *yazmasa* (<yaz-ma-sa), *yazma* (<yaz-ma) vb.

oluş fiili (Alm. *Vorgangsverb*. Fr. *verbe devenir*; İng. *verb of process*)

Cümlede yüklem gösterdiği işin olma niteliği taşıdığını, yapana yöneldiğini belirten fiil: *bulun-*, *gel-*, *doy-*, *piş-*, *büyü-*, *toplan-* vb. karşıtı **kılış fiili**'dir.

ortada ünlü düşmesi bk. **orta hece düşmesi**.

ortada ünlü türemesi (Alm. *Epenthese*; Fr. *épenthèse*; İng. *epenthesis*)

Kelime başında ve içinde birden fazla ünsüzü olan Avrupa dillerinden geçmiş kelimelerle sonu iki ünsüzle biten tek heceli Arapça kelimelerde ve + *Clk* / + *CUk* ekiyle genişletilmiş bazı Türkçe kelimelerde çift ünsüzler ara-

sında veyaekten önce bir ünlünün türemesi olayı: *şlep* > *şilep*, *pli* > *pili*, *Hristiyan* > *Hristiyan*, *vantrlog* > *vantrilog*; *akl* > *akul*, *fıkr* > *fıkr*, *emr* > *emir*, *kayp* > *kayıp*, *daracık* (<*dar-a-cık*), *biricik* (<*bir-i-cik*), *gencecik* (<*genç-e-cik*) vb. bk. ünlü türemesi.

ortada ünsüz türemesi

Yabancı kelimelerin içseslerindeki ünlü çarpışmasını önlemek için iki ünlü arasında, Türkçe ve Türkçeye girmiş yabancı kelimelerde, sebebi ünsüzler arasındaki senkronizmin bozulmasına bağlanan ünsüz türemesi olayı: *mai* > *mavi*, *faide* > *faide* > *zayıf*, *fiat* > *fiyat*, *meclis* > *mencilis*, *fırsat* > *fırsant*, *peştemal* > *peştembal*, *bilezek* > *bilenzik*, *kılıç* > *kılınç*, *dolamaç* > *dolambaç*, *tüfek* > *tüfenk* vb.

orta hece

Hece sayısı ikiden fazla olan kelimede ortada bulunan hece: *u-ğ u l - tu*, *ça-l ı ş - mak*, *a-t ı - lım*, *ka-r a n - lık*, *a-l a - ca*, *ça-ğ ı - rı* vb.

orta hece düşmesi (Alm. *Haplogie*, *Synkope*; Fr. *haplogie*, *syncope*; İng. *haplology*, *syncope*)

Son hecelerinde dar ünlü bulunan Türkçe kelimelerin bir grubu isim çekimi ve iyelik ekleri aldıklarında, iç heceye geçen son hecedeki dar ünlülerin, eklerle genişletilmiş bazı kelimelerde de, Türkçenin ses tarihi içinde geçirdiği çeşitli gelişmeler sonunda vurgunun kendinden sonraki heceye kayması yüzünden, içseste kalan veya bağlantı görevi yapan ünlülerin düşmesi olayı: *ağz* > *ağz*, *ağza*, *ağzın*; *alın* > *alın*, *alna*, *alnın*; *bağır* > *bağrı* *bağra*, *bağrın*; *boyn* > *boynu*, *boyna* *boynun*; *oğul* > *oğlu*, *oğla*, *oğlun*; *kayın* > *kayını*, *kayın*; *dirilik* > *dirlik*, *ilerilemek* > *ilerlemek*, *karış* > *karşı*, *kokulamak* > *koklamak*, *kavuşmak* > *kavşak*, *süpürüntü* > *süprüntü*, *yalınız* > *yalnız*, *yanılış* > *yanlış* vb.

ortak dil (Alm. *Gemeinsprache*; Fr. *lanque commune*; İng. *common language*)

Bir ülkede konuşulan lehçe ve ağızlar içinde yaygınlaşarak hâkim duruma geçen, ortak yazı ve edebiyat dili olarak kullanılan dil. Türkiye Türkçesinin ortak dili İstanbul ağzı üzerine kurulmuştur.

ortaklaşma bk. işteşlik.

ortaklaşma eki bk. isteşlik eki.

ortaklaşma fiili bk. isteş fiil.

ortak nesne

Birleşik cümlelerde birbirinden farklı kılışları gösteren fiillerin anlamlarını tamamlayan ve onlara ortaklaşa nesnelilik eden nesne: *postacı a d r e - s i buldu ama bize bildirmedi. A r a d ı ğ ı m k i m s e l e r i görürsen, bana gönderiver. B u h i k â y e y i biraz aşağıdaki levha ile kıyas etmeniz için böyle uzattım* (F.R. Atay, *Gezerek Gördüklerim: Şâh-ı Cihanâbad*, s. 141). *Çamlıca'daki eniştemiz köşkünün içinde e s k i r u h u n u arıyor, fakat artık bulamıyordu* (A.Ş. Hisar, *Çamlıca'daki Eniştemiz*, s. 232). *Gözleri yanıyor ve çakıyordu. D i ş l e r i n i s k ı m ı y o r*

ama boyuna birbirlerinin üzerinden bir ileri bir geri kaydırıp duruyordu (T. Buğra, *İbişin Rüyası* s. 65) vb.

ortak özne

Birleşik cümleyi oluşturan esas ve yardımcı cümleler ile bağımlı sıralı cümlelerde aynı olan özne, özne ortaklığı: *İhtiyar feylesof anlattıkça müteheyyiç oluyor; müteheyyiç oldukça en küçük tefferruatı canlı bir ifade ile tafsil ediyor, ellerini kaldırıyor, bazan ayağa kalkıyor, tekrar kanepeye bitâp düşüyor, hikâyesine hararet ve hareketle devam ediyordu* (Ö. Seyfettin, *Harem: İki Mebus*, s. 63). *Dileklerine ermeyenler gelir, aynı yerde hiddetle haykırır, yumrukları ile kapıları, perdeleri döverlermiş* (F.R. Atay, *Gezerek Gördüklerim*, s. 75). *Öyle ki, bizi yerimizden başımızı çevirsek, tam oturduğumuz minderin hizasında, bizi dinler gibi bakışlarını görür ve rüzgarla arada sırada sallandıkça başlarında daima taşıdıkları bir çamlıca uğultusu duyardık* (A.Ş. Hisar *Çamlıcadaki Eniştemiz*, s. 39). *Cesur adam, o korkak adamcağızdır ki, cesaret isteyen yerde, hele diğer insanların önünde korkuya yenilmez* (Kemal Tahir, *Esir şehrin İnsanları* s. 292). *Ağaç güneşte serpilir, fakat toprağın derinliklerindeki koku ile beslenir* (A. Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s. 39) vb.

ortak yüklem

Birden çok öznesi olan yüklem, birden fazla öznenin bağlı olduğu yüklem: *Kız okula başladı, oğlan evde, gazetelerin A'larını B'lerini seçmeye* (T. Buğra, *İbişin Rüyası*, s. 60). *Şarkılar, gazeller, sazlar, haykırışlar, birbirine karışan insan ve hayvan sesleri, iptidaî bir musiki aletinden çıkan boğuk, uğultulu, karışık nağmeler gibi yükselerek büyük mesafeleri dolduruyor* (P. Safa, *Şimşek*, s. 154). *Sesine metanet ve başının hareketlerine hakimiyet gelmişti* (P. Safa, *göst. e.*, s. 200) vb.

ortak zarf

Birleşik cümlelerin, bağımlı sıralı cümlelerin yüklemelerinin aynı olan zarf, ortaklaşa zarf: *Sonra denizi gördüler, fırtınalı havalarında büyük dalgaların göğe doğru kalkışını, küçük çırpıntıların her türlü hayal oyununa elverişli köpüklerini, dalgaların sedef rengi kumsallarda ilerleyip gerileyişini, denizi ve onun değişik yüzlerini gördüler* (A.H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Adem'le Havva*, s. 145). *Üvey annesi her gün tahta sildirirmiş, o da şarkı söyleyerek silermiş* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Bir Tren Yolculuğu*, s. 156). *Eğer kadın haftalarca hasta yatmamış olsaydı, hiç kimse şüphe etmezdi* (A.H. Tanpınar, *göst. e.*, s. 169) vb.

öbek bk. grup, kelime grubu.

öbek vurgusu bk. grup vurgusu.

ödünç kelime bk. alıntı kelime.

öğrenilen geçmiş zaman bk. duyulan geçmiş zaman.

öğrenilen geçmiş zaman kipi bk. duyulan geçmiş zaman kipi.

ölçüt (Fr. *critere*, *criterium*; İng. *criterion*)

Özde bir olan konuların karşılaştırılması sırasında alınan esas veya esaslar.

ölü dil (Alm. *tote Sprache*; Fr. *langue morte*; İng. *dead language*)

Günümüzde artık konuşma ve yazı dili olarak hiç bir toplum tarafından kullanılmayan, tarihî devirlerdeki varlığı, bıraktığı çeşitli yazılı belgelerden anlaşılan dil: *Paleo Sibir dilleri*, *Köktürkçe*, *Sumerce*, *Hititçe*, *Eski Yunanca*, *Latince*, *Gotça* vb.

Ölü ek

Tamamen kullanımdan çıkmış veya canlılığını kaybedip, kalıplaşmış yahut da yeni anlamlar kazanmış ek:

-*n* vasıta hali ekinin Türkiye Türkçesinde yalnızca mevsim ve zaman gösteren isimlerle birleşerek meydana getirdiği zaman zarflarında kalması: *yazın*, *kışın*, *güzün*, *ilkin*, *öyün*; ET. -*garu* / -*gerü*, -*ra* / -*re*, -*ru* / -*rü*, yön gösterme eklerinin *yukarı*, *ileri*, *içeri*, *dışarı*, *beri*, *geri*, *bura*, *şura*, *ora* gibi sayılı kelimelerde; -*rak* / -*rek* karşılaştırma ekinin -*ufa-rak*, *küçürek*, *aşağırak* gibi birkaç örnekte kalması vb.

ölü kelime

Bir dilin tamamen kullanımdan çıkmış olan kelimesi. EAT. *dükeli* «bütün», *assı* «*şayda*» (< *asığ*), *karañu* «karanlık», *igen* «pek», *yarag* «hazırlık», *geñez* «kolay», *hakı-* «kızmak», *eyit-* «söylemek» vb. Bu kelimeleri bugünkü TT'de artık bulamıyoruz.

ölü kök

Tamamen kullanımdan çıkmış veya canlılığını kaybederek kalıplaşmış ya da dildeki türetmeleri yeni anlamlarla kullanılan kök: *al* «hile», canlılığını yitirmiştir. *alda-* (aldatmak) kullanımdan çıkmıştır. *tün* «gece» anlamıyla kullanımdan düşmüş, *t-* > *d* değişimi ile *dün* «bu günden önceki gün» şeklinde yeni bir anlam kazanmıştır. *tüne-* (tavukların gecelemesi) ve *tünek* < *tüne-k* «kuş, tavuk vb'lerinin tünedikleri yer» türetmelerinde canlılığını yitirip kalıplaşmış ve yeni birer anlam kazanmıştır.

ön avurt ünsüzü (Alm. *Alveolar laterale*; Fr. *lateral er seitenlaut*; İng. *alveolar lateral*)

Dil ucunun dişlere dokunması, dil sırtının önde biraz çukurlaşarak yanlarını açık bırakması ve ciğerlerden gelen havanın gevşek kalan bu yanlardan avurtlara çarpması ile oluşan ön boğumlanmalı *l* ünsüzü: *el, tel, bilmek, bilemek, silmek, gülmek* vb.

ön damak (Alm. *Palatum, Vorderpalat*; Fr. *prepalate*; İng. *prepalate, hard palate*)

Ağız boşluğunun üst kısmını çevreleyen kubbeimsi yapıdaki damağın *k, g, n* gibi ince sıradan ünsüzlerin boğumlanmasında görev alan ön tarafı. Karşıtı art damak'tır.

ön damak n'si (genzel *n: ñ, ñg*) (Alm. *Nasal*; Fr. *nasale*, İng. *nasal*)

e, i, ö, ü gibi ince ünsüzlerle hece kuran ve damağın ön damak kesiminde boğumlanan *ñ (ñg)* ünsüzü: *deñk, eñgel, yeñge* vb.

ön damaksıllaşma bk. *incelme*.

ön damak ünsüzü (Alm. *Palatal, Vorderpalatal, Vordergaumenlaut*, Fr. *palatale, consonne prepalatale*; İng. *palatal*)

Dil sırtının ön tarafı ile ön damak arasında boğumlanan ünsüz türü. *e, i, ö, ü*, ince ünlüleri ile hece kuran damak ünsüzlerinden her biri: *k, g, ñ: kedi, keskin, etki, gelin, Ege, eñgel, deñk* vb. Bk. **damak ünsüzü**

ön ek (Alm. *Präfixe*; Fr. *prefixe*; İng. *prefix*; Osm. *lâhika-i mütekaddime*)

Bazı yabancı dillerde, genellikle kelime türetmede veya çekim esnasında rastlanan kök kelimenin başına ön sestten önce gelen ve kelimeye belirli bir anlam katan ek: İng. *ordinary* «olağan» / *extra-ordinary* «olağanüstü»; *countable* «sayılabilen» / *un-countable* «sayılamayan»; Fr. *attendu* «beklenilen» / *in-attendu* «beklenilmeyen», *heureux* «mutlu» / *mal-heureux* «mutsuz»; Alm. *Scheinen* «parlamak» / *be-scheinen* «ışıklandırmak»; *kennen* «bilmek, tanımak» / *erkennen* «farkına varmak, hüküm vermek»; *national* «millî» / *international* «milletlerarası»; *in-land* «memleket içi», *aus-land* «memleket dışı»; Ar. *zî-kıymet* «kıymetli»; F. *bî-perva* «pervasız, korkusuz»; *bî-kes* «kimsesiz»; *nâ-resîde* «yetişmemiş, olgunlaşmamış»; *nâ-tamam* «bitmemiş» vb.

ön ses (Alm. *Anlaut*; Fr. *phoneme initial*, İng. *Initial phoneme*)

Kelime başında bulunan ses: *açılış, bitiş, durmak, güz, taş, uzak, yalın* kelimelerindeki / *a / b / d / g / t / u / y* / sesleri gibi.

ön ses düşmesi (Alm. *Apharese, Aphareses*; Fr. *aphérèse*; İng. *apheresis*)

Boğumlanma şartları, tekrarlı kullanımlar (reduplikeler) gibi çeşitli sebeplerle kelimenin başındaki sesin düşmesi olayı: *ısıtma > sıtma; ısıcak > sıcak; karþuz > arbut; keþki > eþki; oþol > şol* «o»; *bol- > ol-* vb.

ön ses türemesi (Alm. *Prothese*; Fr. *prothèse*; İng. *prothesis*)

Seslerin özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı sebeplerle kelime başında bir ünsüz veya ünlünün belirmesi olayı: Fr. *station* > *istasyon*; İng. *steam* > *istim*; Rus > *Urus*; *lâzım* > *ilâzım*; F. *âveng* > *hevenk*;

urmak > vurmak; Lât. *skala* > iskele; ayva > hayva; ılmak > yılmak; iletmek > yiletmek vb. Bu olay genellikle ağızlarda ağırlıklıdır.

ön seste ünlü türemesi (Alm. *Prothese*; Fr. *prothèse*; İng. *prothesis*)

Türkçede *r*, *l*, *n* gibi ünsüzler ile kelime başlamadığı ve ön seste çift ünsüz de bulunmadığı için, yabancı dillerden geçmiş bu nitelikteki kelimelerin söz konusu ünsüzlerini ön ses durumundan kurtarmak üzere, kelime başına aslında olmayan bir ünlünün eklenmesi olayı. *r*-ve *l*-ünsüzleri ile başlayan kelimelerdeki türemeler genellikle ağızlarda görülür: *ratna* > Uyg. *erdini* «cevher»; *raf* > *ıraf*; *rişte* > *erişte*; *Recep* > *İrecep*; *Rus* > *Urus*; *Rum* > *Urum*; *rüzgar* > *örüzgar* / *ölüzgar*; *lâzım* > *ilâzım*; *limon* > *ilimon*; *leş* > *ileş*; *nar* > *ınar*; *station* > *istasyon*; *scarf* > *iskarpine* vb.

ön seste ünsüz türemesi

Ünlü ile başlayan bazı kelimelerin ön hecelerindeki vurgusuz veya zayıf kelime başı ünlülerinin ses değerlerini koruma vb. sebeplerle *y*, *h*, *v* gibi boğumlanma noktaları zayıf olan ünsüzlerin türemesi olayı; *ıpar* > *yıpar* «koku»; *ipek* > *yipek*; *ırak* > *yırak* «uzak»; *ıgaç* > *yıgaç* «ağaç»; *ur* > *vur*; *ayva* > *hayva*; *elbet* > *helbet* (ağızlarda), *âveng* > *heveng*, vb.

ön ses ünsüzleri

Bir dilin ses sisteminde kelime başında bulunan ünsüzler. Türkçenin ön ses ünsüzleri: */b / ç / d / g / f / k / s / t / v / y / m /* ile başlayan birkaç kelime, *n* ile *ne* soru zamiri ve türevleri, *p* ile *pire*, *parmak*, *pastırma*, *pınar*, *pürçem*, vb. *ş* ile *şışman*, *şışmek*, *şimdi*, *şu* vb. */m /, /n /, /p /, /ş /* sesleri ile başlayan kelimelerden bir kısmı, Türkçenin tarih içinde geçirdiği ses gelişmeleri sonucu ortaya çıkmışlardır: *biñ* > *miñ* «bin», *barmak* > *parmak*, *biñar* > *pınar*, *oş* > *şu* vb.

özel ad (Alm. *Eigenname*; Fr. *nom propre*; İng. *propernoun*)

Tek bir kişiyi, belli bir varlığı veya topluluğu gösteren ad. Kişi, yer, kuruluş, din vb. adları özel adlardır: *Mustafa Kemal Atatürk*, *Fatih Sultan Mehmet*, *Ankara*, *Uludağ*, *Kızılırmak*, *Türkiye Cumhuriyeti*, *Türkiye Atom Enerjisi Kurumu*, *Balkaş Gölü*, *Erciyes Üniversitesi*, *Millî Kütüphane*, *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, *Müslümanlık*, *Budizm* vb.

özel dil (Alm. *Sondersprache*; Fr. *langue spéciale*, *langue spécialisée*, *langue de spécialité*; İng. *vocational slang*)

Bir toplumda, bireyin içinde bulunduğu sınıfa, yaşa, özellikle mesleğe göre belirlenen dil (D. Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s. 86): *Hekim dili*, *siyaset dili*, *külhanbey dili* gibi. Bk. ve krş. **Argo**.

özne (Alm. *Subjekt*, *Satzgegenstand*; Fr. *su jet*; İng. *subject*; Osm. *fail*, *müpteda*, *müsne-dünileyh*)

Fiilin gösterdiği kılış ile doğrudan ilgili olan kişi ya da şeye verilen ad; bir oluş ve kılışın gerçekleşmesini sağlayan kimse veya şey: *Es k i l e r*, *baharı ya tabiatı yahud tecrid halinde*, *tek manzarasında severlerdi* (A. H. Tanpı-

nar, Yaşadığım Gibi: İstanbul Mevsimleri ve San'atlarımız, s. 114). *O d a karşıma düşen duvardaki hücreye konmuş büyükçe bir gaz lâmbasıyla aydınlanıyordu* (A. H. Tanpınar, Abdullah Efendinin Rüyalari: Geçmiş Zaman Elbiseleri, s. 90). *B u tahammül edilmez bir ömürdü...* (R. H. Karay, Memleket Hikâyeleri: Şeftali Bahçeleri, s. 34). *A g â h B e y*, içti; biraz buruk, lâkin baygın kokulu, tuhaf lezzetli, hoş bir içkiydi (R. H. Karay, göst. e.: Şeftali Bahçeleri, s. 35). *B e n Anadolu'ya gütmezden önce manevî kuvvet denilen şeyin millet mücadelelerinde büyük bir rol oynadığına ve bunun ruhtan gelen bir yüreklilikle oluştuğuna inandım* (Y. K. Karaosmanoğlu, Ergenekon: Nasıl, s. 114). *Odada, galiba, t e y z e s i yatıyor*. (P. Safa, Şimşek, s. 210). *Hakikatte b ü t ü n İ s t a n b u l* garip bir sinirlilik içinde idi (A. H. Tanpınar, Sahnenin Dışındakiler, s. 276). *O, zamanın sahibi idi* (A. H. Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, s. 37). *S i z doğru dürüst konuşmasını bilmez misiniz hiç?* (T. Buğra, Yalnızlar, s. 216). *M e l e k*, hastanın başucuna götü-rüldüğü zaman, bu burnu uzamış, gözleri çukura kaçmış adamla alâkasını anlayamamıştı (S. F. Abasıyanık, Bütün Eserleri 3: Medarî Maişet Motoru, s. 170). *Yol ayırımına, y o l u o l a n g e l i r !* (K. Tahir, Yol Ayrımı, s. 310). *İ n s a n âlem-de hayal ettiği müddetçe yaşar* (Y. Kemal Bayatlı, Kendi Gök Kubbemiz: Deniz Türküsü, s. 91) vb.

özne açıklayıcı bk. açıklayıcı özne.

özne yüklem uygunluğu (Alın. Kongruenz, Übereinstimmung; Fr. accord; İng. concord agreement)

Cümlede özne ile yüklemın sayıca uyuşması: *S i z vak'aları bir saati söker gi-bi mütalaa e d i y o r s u n u z ... dedi* (A. H. Tanpınar, Sahnenin Dışındakiler, s. 143). *N e i s e , b e n burada oturacağ ı m , isters e n s e n bahçeye ç ı k* (Ö. Seyfettin, Harem: Balkon, s. 241). *B e n kendimi ve Nilüfer'i bu adamın merhametinden kurtarmalıy ı m* (P. Safa, Matmazel Noraliyanın Koltuğu, s. 83). *Dinle Rüstem; b i z se-ninle hac yoldaş ı y ı z ... beraber gittik, geldik* (T. Buğra, Yağmur Beklerken, s. 219). *S a r a y s u l t a n l a r ı şehrin biraz dışındaki Ferah-Bağ'da gezinirle r m i ş* (F. R. Atay, Gezerek Gördüklerim, s. 158) vb.

passif bk. edilgen.

passif fiil bk. edilgen fiil.

passiflik eki bk. edilgenlik eki.

patlayıcı gırtlak ünsüzü

Boğumlanma noktası gırtlak olan tonlu patlayıcı *g* ünsüzü. Ağızlarda görülür. *ğaygı* < *kaygı*, *ğamçı* < *kamçı*, *ğaynata* < *kaynata* *ğoyun* < *koyun*, *ğol* < *kol* vb.

patlayıcı ünsüz (Alm. *Verschlusslaut*, *Vollverschlusslaut*; Fr. *occlusive*; İng. *occlusive*, *stop*)

Ağız kanalının kapanması ve ciğerlerden gelen havanın patlama biçiminde dışarı itilmesiyle oluşan ünsüz; *p, b, m, t, d, k, g* ünsüzlerinden herbiri.

pekiştirilmiş kelime (Alm. *Intensivum*; Fr. *intensif*; İng. *intensive*)

Türkçede isim, sıfat ve zarf soylu kelimelerin açık veya kapalı ilk hecelerinin *p, m, r, s* ünsüzlerinden biriyle kapatılması ve meydana gelen hecenin kelimenin başına eklenmesiyle, benzer hecelerın tekrarı (paronomasie) esasına dayanılarak kurulan ve bu yolla ilgili olduğı isim veya fiilin taşıdığı anlamı yoğunluk bakımından kuvvetlendiren kelime:

Durum yüzünden zaten sarsılan şerif, Handan'ın artık kendisine b a m b a ş k a bir gözle baktığını fark eder etmez b ü s b ü t ü n çileden çıktı; bir şeyler yapabilmek hırsıyla yanmaya başladı (T. Buğra, *Dönemeçte*, s. 140). *En tatlısı kapıyı, pencereyi s ı m s ı k ı kapatıp eski yaşantıyı sürdürmekte* (T. Buğra, *göst. e. s. 88*). *Donuk yüzü pembeleşmiş, o her zamanki k ı p k ı r m ı z ı dudakları ise aksine uçuk bir renk almıştı....* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yatık Emine*, s. 125). *Bir haftadır k u p k u r u kesildi kurabiyeler* (P. Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğı*, s. 22) vb.

Pekiştirilmiş kelimelerde anlamı daha da güçlü kılmak için ek yığılması olayında görüldüğü gibi, pekiştirme ögesi ile asıl kelime arasına bir (A) ünlüsü daha eklenir: *sap-a-sağlam*, *cep-e-çevre* gibi. *Geçirdiğı korkunç kazaya rağmen arabadan s a p - a - s a ğ l a m çıkabildi. Gittikleri yerde etrafları ç e p - e - ç e v r e sarılmıştı* vb. bk. pekiştirme ve pekiştirme ünlüsü.

pekiştirilmiş özne

Dönüşlülük zamirleriyle kuvvetlendirilmiş özne: *B a b u r ' u n k e n d i hem yazar, hem tenkit eder* (F. R. Atay, *Gezerek Gördüklerim: Ağra ve Türklük*, s. 109). *Epeyce... B e n k e n d i m*, talih yardım etmeseydi çoktan giderdim (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s. 210). *Eşyalarını s e n k e n d i n götürmelisin. Gelip gelmeyeceğinizi kendiniz bildiriniz B e n k e n d i m mahdud, fani bir insanım* (S. Erol, *Ülker Fırtınası*, s. 110)vb.

pekiştirme

Kök kelimenin belirttiği özelliği çeşitli yollarla yoğunlaştırma, Bk. **pekiştirilmiş kelime**.

pekiştirme edatı

dahi, da ki, bile gibi kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonlarına gelerek onları önceki veya sonraki kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere bağlayan; bu bağlama görevleri yanında sonuna geldiği dil birliklerine dikkati çekme, kuvvetlendirme, belirtme işlevi de katan edatlar: *Üçüncü bir nokta da İstanbul fethinin Malazgirt'ten başlayan bir hamleyi tamamladığı hakikattir* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: Yaklaşan Büyük Yıldönümü*, s. 49). *Rüyalarının esrarı, dünyasını o kadar aşmıştı ki, kendisini şimdi bütün hayata yabancı buluyordu* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Rüyalar*, s. 131). *Bununla beraber muayyen hudutlar içine sıkışmış olsa bile, şu on sene içinde Türk hikâyeciliği çok ilerledi* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: Edebiyatımızda Duraklama mı var?* s. 321). *Kâinat dışında ebedi bir düşünce, gerçek ve sonsuz zamanın kendisi olan bir düşünce tasavvur edin ki bizi seyretsin* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: İnsan ve Cemiyet*, s. 14). *Ah, bin gözüm, bin kulağım olsaydı da bin şaheserin lezzetini birden tatsaydım* (Erenlerin Bağından s. 17). *Kabil mi ki ki onsuz milletleri kalpten tutuşturan kıvılcımlar çıksın; kabil mi ki ki onsuz saadet ve zafer müyesser olsun* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 17) vb.

pekiştirme eki (Alm. *Verstärkungsendung*; Fr. *renforcement, intensif*; İng. *reinforcement, intensive*; Osm. *lâhika-i te'kid*)

İsim veya isim soyundan bir kelimeye gelerek anlamını kuvvetlendiren ek veya ekleşmiş edat. Eski Türkçede birkaç türü bulunan bu ek, günümüzün yazı dillerinde ve lehçelerde daha çok kalıntılar halinde devam etmektedir. Bu eklerin başlıcaları + *Ok* ve + *k*, + *ÇA*, + *ÇAk*, + *kİnyA* > + *kİyA*, *yme* > + *mA*, + *m'dir*: ET. *timinök* (< *timin* + *ök*: hemencecik), *neçük* (< *neçe* + *ök*: nasıl?), *barça* (< *bar-ır* + *ça*: bütün, hepsi), *amltıçak* (< *amltı* + *ça* + *ok*: hemen, şimdi), *birkie* (< *bir* + *kınyA*: biricik), *azkına* (< *az* + *kınyA*: azıcık), TT. *biricik* (< *bir* + *i* + *cik*), *de-mincecik* (< *demin* + *ce* + *cik*: hemen biraz), *hemencecik* (< *hemen* + *ce* + *cik*) vb.

pekiştirme hecesi

Pekiştirilmiş kelime yapısında kurulmuş kelimelerde pekiştirmeyi sağlayan ve kök kelimenin ilk hecesinin tamamı veya bir bölümünün açık hece durumundan alınarak *p*, *m*, *r*, *s* seslerinden biriyle kapalı duruma getirilmiş hece veya böyle hecelerle kök kelime arasında türeyen ünlülerle iki açık hece durumuna gelen heceler: *kap-kara*, *ya-p-yası*, *yem-yeşil*, *çar-çabuk*, *yus-yuvarlak*, *sapa-sağlam*, *güpe-gündüz*, *çep-e-çevre*, *çır-çıplak*, *çır-ul-çıplak* vb.

pekiştirme sıfatı

Niteleme sıfatlarının ilk hecelerini *m*, *p*, *s*, *r* ünsüzlerinden biriyle kapayarak benzer hecelerın tekrarı esasına göre kurulan ve vasfın niteliğini yoğunluk bakımından en yüksek derecesiyle gösteren sıfat:

*Kaplı, sapsarı, kpkızıl, yemyeşil, yusuvarlak, kaskatı, tertemiz vb. Ömer'in ka-
zı, hasmının bu hareketine, bir müddet gagasını çamurdan çıkarmıyarak hayretle,
sükûnetle baktı, sonra u p u z u n boynunu bir yılan gibi yerde sürüyerek koştı ,
ıslık gibi bir sesle tısladı (F. Rıfkı Atay, Gezerek Gördüklerim, s. 69). Ekberin kır-
mızı taştan s a p a s a ğ l a m kalesi içinde Baburlar sarayının bir kısmı durmakta-
dır (F. R. Atay, göst. e., s. 156-7). Evet pekâlâ biliyorum ki, bir gün ben her şeyi
bırakıp bu küçük yola dalarsam, onun bittiği yerde bütün saadet ve hasretlerimi,
eski yaşanmış rüyalarımı bulacağım, temiz, y e p y e n i mesut bir adam olacağım
(A. H. Tanpınar, Abdullah Efendinin Rüyaları: Bir Yol, s. 123) vb.*

pekiştirme ünlüsü

İsim, sıfat ve zarf türünden pekiştirilmiş kelimelerde anlamı daha da güç-
lendirmek için pekiştirme ögesi ile asıl kelime arasına eklenen (A) ünlü-
sü: *cep-çevre > çep-e-çevre, güp-gündüz > güp-e-gündüz, yap-yalnız > yap-a-yalnız*
vb. bk. pekiştirilmiş kelime.

pekiştirme vurgusu (Alm. Akzent Intensivum; Fr. accent intensif, İng. accent intensive)

Söz içinde çoğu zaman vurguyu üzerinde taşıyan hecenin daha şiddetli
vurgulanmasıyla, bir maksadın, bir duygunun daha iyi belirtilmesini sağ-
layan vurgu: *yazlığa bu hafta mı taşıyor sunuz? Hayır, g e l e c ğ k hafta; Bu se-
vimsiz olaylar karşısında adamcağz m ā h v o l d u; Bu gayretler yapıldı ama sonuç
olarak hı ç bir şey getirmedi; Ā m m a da yaptınız, dedi, siz hiç hasta görmediniz
mi? vb.*

pekiştirme zarfı

Önüne geldiği sıfat veya fiilin nitelik veya kılışını yoğunluğu bakımından
kuvvetlendiren zarf. Pekiştirme sıfatları gibi kurulan pekiştirme zarfları
yanında, ikileme şeklinde kurulan zarflar da pekiştirme görevini yerine
getirirler: *Dışarıda i s t e r kış bir sonbahar gibi ılık geçsin, kânunlar içinde kızıl-
cıklar s a p s a r ı donanıp asmalar filiz versin... (R. H. Karay, Memleket Hikâye-
leri: Tater, s. 86). Siz eniştenizi asıl böyle güzel bir akşam, tekmi maneviyatının
tecelli ettiği bu muhütte, Beyazıt camii ramazan sergisinde, y a v a ş y a v a ş ,
a d ı m a d ı m , g ı c ı r g ı c ı r dolaşır, y u d u m y u d u m , n e f e s n e f e s , b a -
k ı ş b a k ı ş haz alırken görmeliydiniz (A. Ş. Hisar, Çamlıcadaki Eniştemiz, s. 57).
Evet o şimdi kendisini, her kapalı şeyin, mütebessim bir insan yüzü için olduğu
gibi, s ı m s ı k ı örtülmüş demir kapıların hiç bir gediği olmayan yekpare duvarla-
rın arkasında olup biten hâdiseleri gözlerinin önünde geçiriyorlarmış gibi görebile-
cek bir kudrette buldu (A. H. Tanpınar, Abdullah Efendinin Rüyaları, s. 18).
Sürülerin arasında üç arşın kalmıştı, b i r d e n aktarın kazı irkildi, silkindi, tüyle-
ri d i m d i k kalkarak kayar gibi bir sür'atle öbür sürünün önüne geldi, durdu (R.
H. Karay, Memleket Hikâyeleri: Kös Ömer, s. 76). Ömer kenarda, yüzü k ı p k ı r -
m ı z ı , ağza kilitli bakıyor, ortada birbirine girişti olan şu iki kazdan kendisinininki-
ni ayırt edemeyerek ne dedim de karıştım diye üzülüyor, pişman oluyordu (R. H.
Karay, göst. s. 77) vb.*

peltek diş ünsüzü (Alm. *Interdentalis*; Fr. *consonne interdental*; İng. *interdental*)

Dil ucunun ön dişlerin arasına girmesi ve üst dişlere dokunmasıyla oluşan ünsüz. ET. *ḏ* (peltek d), Ar. *ṣ* (ص , *peltek s*), *z* (> ذ : *zel*), *z*, *d* (z, d: ض *dat*), İng. *th*, İsp. *c* ünsüzleri gibi. Örnekler: ET *aḏak* «ayak», *edḡü* «iyi», Ar. *Oṣ-man*, *bahṣ* «konu», *meb'uṣ* «milletvekili», *teṣbit*, *zekâ*, *leziz* «lezzetli», *nüfuz*, *tez-kire*, *tazyik ba'zı*, *arz*; İng. *this* «bu», *thing* «şey», *thought* «düşünce», *three* «üç» İsp. *cinko* «çinko» vb.

peltekleşme

Diş-dişeti bölgesinde boğumlanan tonlu *z* ünsüzüyle tonsuz *s* ünsüzünün dişeti bölgesine kayarak *c* ve *ç* ünsüzlerinin boğumlanma niteliklerine yakın bir ses değeri kazanması: *penzehir* «*panzehir*», *benzêyi* «*benziyor*», *emzûk* «*emzik*», *şano* (bir horon çeşidi); *şorişka* «bir horon çeşidi» (T. Günay, *Rize İli Ağızları*, s. 77) vb.

peltek ünsüz

Ağızlarda: katı, yarı-sızıcı, tonsuz, diş-dişeti ünsüzü (peltek *s*) katı, yarı-sızıcı, tonlu, diş-dişeti ünsüzü (peltek *z*): *şano* «bir horon çeşidi», *benzer*, *benzeyi* «benziyer» (T. Günay, *Rize İli Ağızları* s. 77) vb.

perde bk. ton

perdelenme bk. tonlama

renk adı

Renk gösteren kelime. *al, yeşil, sarı, kara, kırmızı, mavi* vb.

renk dili

Renklere belli değer ve anlamlar yükleyerek anlaşmanın sağlandığı say-maca dil türü: *Beyaz*'ın «teslim, anlaşma», *pembe*'nin «iyimserlik ve hoşgörü», *mavi*'nin «hürriyet», *kırmızı*'nın «kıskançlık» ve «ihtiras» göster-mesi; yollardaki geçit lambalarında *kırmızı*'nın «durl» *sarı*'nın «bekle!», *ye-şil*'in yayalar için «yürü!» anlamına gelmesi, üstü kırmızı şeritle çizilmiş yol levhasının o yola girmeyi yasaklaması gibi.

resmî dil (Alm. *Offizielle Sprache*; Fr. *langue officielle*; İng. *official language*; Osm. *lisan-ı resmî*)

Bir ülkede kanunla kabul edilen ve resmî yazışmalarda kullanılan dil: *Türk-İye Cumhuriyetinin resmî dili Türkçedir* vb.

retorik (Alm. *Rhetorik*; Fr. *rhétorique*; İng. *rhetoric*; Osm. *belâgat*)

Söz sanatı; sözün veya yazının anlatım temizliğini, güzelliğini etkinliğini sağlamak için başvurulmuş yolları inceleyip kurallara bağlayan sanat.

rivayet bk. rivayet birleşik zamanı, rivayet tarzı.

rivayet birleşik zamanı (Alm. *Dubitativ, Zweifelhaft, Erzählungsform*; Fr. *dubitatif, narratif*; İng. *dubitative, narrative*; Osm. *rivayet-i hal, rivayet-i istikbal, rivayet-i mazi*.)

Bildirme kiplerine cevher fiilinin belirsiz geçmiş zamanının getirilmesiyle meydana gelen birleşik zaman. Belirli geçmiş zaman ile emir şeklinin ri-vayet birleşik zamanları yoktur. Örnekler: *al-ır-mış, al-ıyor-muş, al-mış-muş, al-acak-muş, al-say-muş, al-a-y-muş, al-malı-y-muş* vb.

rivayet tarzı

Cevher fiilinin duyulan geçmiş zamanını oluşturan ekin (-mış), bildirme kiplerine getirilerek ve zamanı, görülmeyen, belirsiz bir zamana aktara-rak yapılan tarz. Belirli geçmiş zamanla emir şeklinin rivayeti yoktur. Ör-nekler: *bil-ir-miş, bil-iyor-muş, bil-miş-miş, bil-ecek-miş, bil-se-y-miş, bil-e-y-miş bil-meli-y-miş* vb. bir de bk. **rivayet birleşik zamanı.**

saygı çokluğu (Alm. *Höflichkeitsplural*, *vergrößernder Plural*; Fr. *pluriel de majesté*, *pluriel augmentatif*; İng. *plural of majesty*, *augmentative plural*)

Aslında tek bir varlığı gösterdiği halde, anlatıma saygı, nezaket ve alçak gönüllülük inceliği katmak üzere kullanılan çokluk biçimi: *Bana bu konuda bir yardım lûtfeder misiniz?* (*lûtfeder misin yerine*). *Hanımefendi birlikte gelecekle misiniz?* (*gelecek mi? yerine*). *Siz buradan ayrılıyorsunuz mu?* (*ayrılıyor musunuz? yerine*). *Bize* (*bana yerine*) karşı gösterilen yakından ilgiden dolayı *teşekkürü borç biliriz* (*bilirim yerine*); *Biz* (*ben yerine*) böyle ince hesaplar peşinde *değiliz* (*değilim yerine*) vb.

sayı (Alm. *Numerus*; Fr. *nombre*; İng. *number*; Osm. *kemmiyyet*)

Bir kelimenin karşıladığı kavramın teklik-çokluk yani sayı bakımından görünümünü yansıtan dil bilgisi kategorisi. Bu kategorinin çeşitli dillerde teklik, ikilik ve çokluk olmak üzere üç türü vardır. İkili sayı özellikle Arapça için geçerlidir. Bk. sayılar.

sayı adı (Alm. *Zahlwort Numerales*; Fr. *nom de nombre*, İng. *numeral*)

Sayı kavramını gösteren ad. *üç, beş, yedi, dokuz, on, yüz, bin, bin dokuz yüz, seksen altı, bir milyon üç yüz elli altı bin, tümen* vb.

sayılar

Varlıkların miktarını, tane olarak hesabını bildiren kelimeler. Sayılar soyut sayıları bildirdiklerinde ve isimleştiklerinde müstakil kullanılırlar: *Kırk beş dokuza bölünür. İki kere iki dördür. Üç dördü eklersen yedi olur. Kalemlerin birini sana, ikisini kardeşine aldım. Birinci grup gitsin, ikinciler gelsin. Üçler, yediler, kırklar* vb. Sayı türleri nesnelerin sayılış sırasını, parçalarını bildirme, bölük bölük gösterme gibi anlam inceliklerine sahiptirler: *beşinci sınıf, ikişer kalem, iki-üç saat* vb.

sayı sıfatı (Alm. *Zahladjektiv*; Fr. *adjectif numéral*; İng. *numeral adjective*; osm. *sıfat-ı adediyye*)

Varlıkları, miktar, sıra, üleştirme, birliktelik vb. bakımlardan belirten sıfatlar: *Üç gün, ikinci çocuk, üçer elma, ikili gruplar, üçlü anlaşma* vb. Aslında ikilik (dualite) gösteren ve genellikle göz (*gö + z*), diz, göğüs (<*köküz*), omuz gibi organ adlarında rastlanan eski + *öz* eki, zamanla ve yakıştırma yoluyla *ikiiz (ikiiz çocuk)* vb. dışındaki sayılara da gelerek *üçüz, dördüz, beşiz, üçüzlü, yedizli* gibi çokluk ve topluluk sıfatlarını oluşturmuştur: *Beşiz hardeşler, yedizli şamdan, üçüzlü badem* vb.

sebep gösterme eki: +çun / +çün

Eski Türkçedeki uçın / için edatının ön sesini kaybedip +çun / +çün şeklinde eklenmesi ile meydana gelmiş bir isim hali ekidir: *Sözün hak i ç ü n olsun, garaz ve ri ş v e t i ç ü n olmasın* (Marz., 34 / b-5). *Bunun dostluğu garaz i ç ü n d ü r* (göst. e 11 / b-8). *a n ü n i ç ü n eyitdüm* (göst.e., s. 33b-9). *Bu hikâyeti a n u n ç u n didüm kim* (göst. s. 35a-9).

seçenekli cümle (alternatifli cümle)

Bağlaç vazifesi gören bazı gramer şekillerinin yardımı ile iki yargı arasında nöbetleşe bir gerçekleşme sırası kuran cümle: *Çeşmenin suyu b i r geliyor b i r gidiyor. K i m i susarım k i m i söylenirim. B a z a n hareketleriyle pek makûl b a z a n âdetleriyle garip ve gülünç gözükürmüş* (A. Ş. Hisar, *Geçmiş Zaman Fıkraları*, s. 115). *Öyle de söylenir böyle de söylenir*. vb.

sert damak bk. ön damak.

sertleşme bk. tonsuzlaşma.

sert ünsüz bk. tonsuz ünsüz.

ses (Alm. *Laut*; Fr. *Son, Voix*; İng. *Sound*; Osm. *Savt*)

Çiğerlerden gelen havanın ses yolunun herhangi bir noktasındaki boğumlanması ile oluşan ve yayılarak kulakla algılanan titreşim: *a, m, n, y* s.

ses ayrışması (Alm. *Archiphonem*; Fr. *archiphonème*, İng. *archiphoneme*)*

Birleşik karakterli seslerin çeşitli yönlerdeki değişimler ile çözüntüye uğraması. Eski Türkçedeki *ñ* (ñg) sesinin sonradan *ñ > n, g, ñ (ny) > n, y* olarak ayrılması gibi: *süñü > süngü, yeñil > TT. yegni > yeğni*, Az. *yönkül* «hafif, kolay»; *añut* EAT. *angut, ankut, ankut* «bir çeşit su kuşu», Anad Ağz. «sersem, ahmak»; *beñi* > TT. *beyin*, Tkm. *beyni*; *köñük* TT. *göynük* «yanık, yanma» vb. ET. *koñy* EAT *kon* ve *koy*, TT. *koyun*; ET. *çıgañy* > *çıgan, çıgay* «yoksul» vb.

ses bilgisi (Alm. *Phonetik, Lautlehre*; Fr. *phonétique*; İng. *phonetics*; Osm. *savtiyyat*)

Bir dilin seslerini; oluşmaları, boğumlanma özellikleri, kelimelerdeki sıralanışları, yükledikleri görevler ve uğradıkları çeşitli değişimler açısından inceleyen gramer dalı.

ses bilimi

Ses bilimi alanında çalışan, araştırma yapan kimse.

ses bilimi (Alm. *Phonologie, Phonemik*; Fr. *phonologie*, İng. *phonology, phonemics*; Osm. *mebhas-i asvât-ı melfûze*)

* *Archiphonem* terimi genel dilbiliminde *morphophonem* (biçimsel sesbirim)'le eş anlamlı olarak kabul edilmiştir. Olay aynı ses birimin aynı biçim birim içinde belli şartlara ve çevrelere göre değişmesi şeklinde açıklanmıştır: İng. *magic* kelimesindeki *c = k'nın magician'da ş* olarak okunması; Tü ağaç, topaş, geçit, yurt, çorap, dolaş vb. kelimeler ünlü ile başlayan biçim birimi aldıklarında, bunların son seslerinde *ç > c, t > d, p > b* değişmelerine uğraması ve bir ses ayrışmasının meydana gelmesi gibi (bkz. ve D. Aksan, *her yönüyle dil 2*, s. 81) Bizim *Archiphonem* karşılığında ele aldığımız *ses ayrışması*, yukarıda belirtildiği üzere bu nitelikte bir olay değildir.

Çeşitli dillerdeki sesleri bir bütün olarak inceleyen, bu seslerin nasıl meydana getirildiğini, ne gibi nitelikler taşıdığını, dinleyenin bu sesleri alışını, özet olarak dilin ve bildirişmenin ses yönünü ele alan ve insan dilinin seslerini dil sistemi içindeki görevleri açısından değerlendiren bilim dalı.

ses birimi (Alm. *Phonem, Laut*; Fr. *phonème*; İng. *phoneme*)

Konuşma organının belirli hareketleri ile meydana gelen ve belli bir biçimde sıralanarak aynı dili konuşanlar arasında bir kavramın ifadesi için kullanılan kelimeleri oluşturan anlam ayırt edici ses. *yol, kol, bal, sal, baş, kaş, yaş, taş* kelimelerindeki *y, k, s, b, t* sesleri bu kelimeler arasındaki anlam farklarını sağlayan öğeler olduklarından birer *ses birimidirler*.

ses birleşmesi

Boğumlanma noktaları birbirine yakın seslerin birleşerek birleşik karakterli sese dönüşmesi olayı: ET. *yaña* < *yan* + *ga* < *yan* + *ka* «yan, yan taraf»; *süçig* < *süt* + *sig* «tatlı», *korkıncıg* < *korkınc* + *sig* «korkunç», *bana* < *baña* < *ben* + *ge* «ben zamirinin yönelme hali»; *sana* < *saña* < *sen* + *ge* «sen zamirinin yönelme hali» vb.

ses cihazı

Bir dilin seslerinin çıkarılmasını sağlayan ses organlarının bütünü. Bk. *ses organları*

sesçil yazı bk. *çevriyazı*.

ses değişmesi

Bir dilde kendiliğinden veya o dilin ses eğilimlerine bağlı olarak, kelime veya eklerde, bir sesin yerini genellikle kendisine yakın başka bir sese veya gelişme yolu ile kendisinden türemiş başka bir sese bırakması olayı: *keç-* > *key-* > *gèy-* > *giy-* (1. *k-* > *g-*;) 2. *e-* > *-è-* > *-i* 3. (*-d-* > *-y-*); *adək* > *ayak*, *kuğuğ* > *kuyug* > *kuyu* (*-d-* > *-y-*); *azək*, *atağ*, *ura* (*d* > *z, t, r*); *kañyu* > *kayü*, *kañyu* > *hanı* > *hanı* > *hani* (*ñ* > *y, k* > *ğ* > *h*); *sub* > *suv* > *su* «su»; *tavışgan* > *tavışan* > *tavşan* «tavşan» (*b* > *v*);

İñlîz - / *UñUz* çokluk II. şahıs iyelik eki > *TT* - *İnlîz* / -*UnUz*: *ev-iniz*, *yol-unuz*; *ata-gız* «atanız», *eb-igiz* «eviniz» (*ñ* > *g*); *kökerçin* > *kögerçin* > *kügerçin* > *güğercin* *güvercin*; (*g* > *v*); *edgü* > *eygü* > *eyü* > *eyi* > *iyyi* (*d* > *y*); *jandarma* > *candarma*; F. *divâr* > *duvar*, Ar. *attar* > *aktar* vb.

ses dudakları bk. *ses telleri*

ses düşmesi (Alm. *Schwund, Ausstossung*; Fr. *chute*; İng. *disappearance*)

Kelimelerin ön iç ve sonlarında bulunan seslerden birinin, çeşitli etkenlerle yitirilmesi olayı. Bunlar *ön ses düşmesi*, *iç ses düşmesi* ve *son ses düşmesi* diye gruplandırılabilir:

ısıcak > *sıcak*, *ısıtma* > *sılma* *uyukla-* > *yukla-* «uyumak, uyuklamak», *dirilik* > *dirlik*, *ilerile-* > *ilerle-*, *aşla-* > *aşla-*, *oyuna-* > *oyna-*; *küçükçük* > *küçücük*, *yanakcık* > *yanacık*, *ufakcık* > *ufacık*, *ufakrak* > *ufarak*, *çabukcak* > *çabucak*; *oğ-*

lan > oğlan, çiftçi > çifçi, üstçavuş > üşçavuş, asteğmen > asteğmen, rastgele > rasgele vb.

ses gelişmesi

Bir dilde kelime veya eklerde bir sesin gelişme yolu ile yerini kendisinden türemiş başka bir sese bırakması şeklindeki değişme olayı: *tur-* > *dur-*, *tüz-* > *düz-*, *tal-* > *dal-*, *köç-* > *göç-*, *köl* > *göl*, *edgü* > *eygü* > *eyü* > *eyi* > *iyi*, *kögerçin* > *güvercin*; *adak* > *adak* «ayak», *adak* > TT. *ayak* > Bşk. *azak* > Yak. *atah* > çuv. *ura* «ayak» vb. Ayrıca bk. ses değişmesi.

ses kayması bk. ünsüz değişmesi.

ses karşılanması (Alm. *phonetische Substitution*, *Lautstellverstellung*; Fr. *substitution phonétique*; ing. *phonetic Substitution*)

Bir sesin başka bir sesin yerine geçmesi veya bir dilde bulunmayan bir sesin ona yakın başka bir sesle karşılanması olayı:

Anad. Ağz. *dönüm* > *dölüm*, *birader* > *bilâder*, *rençber* > *leşber*, Fr. *jeep* > TT. *çip*, *jokey* > *cokey*, *gendarme* > *candarma*, Ar. *Hıdr* > *Hızır*, *hıdmet* > *hizmet*, *tağ-yik* > *tazyik* vb.

ses kaynaşması bk. kaynaşma.

ses kışkırları bk. ses telleri.

seslenme ünlemi

Çağırma, haber vermeye ve cümledeki seslenmeyi kuvvetlendirmeye yarayan ünlemler: *A!*, *a beyim!*; *Doktor!* *Sesi* *hırçındı*. *Doktor ise, inadına sakın ve pesten: Efe ndim*, diye sordu (T. Buğra, *Yalnızlar* s. 232).

Ey Rab, *ey Rab*, *neden hafızayı mahvetmedin?* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 28), *Ey Ayrılıklar şairi*, sana yemin ederim ki, vatan da sevgililer gibidir. Uzakken daha çok sevilir, daha çok ruha yakındır (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e.: Diğer Nesirler*, s. 95). *Haydi*, *yavrum git yat*. *Vakit çok geç, sonra fena olursun* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyalari: Geçmiş Zaman Elbiseleri*, s. 100). *Ay ol dedi*. *Daha şimdi yaptık yatağı*. *Yazık değil mi?* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Yaz Gecesi*, s. 163). - *Kız*, *insanlık hali... Sakın o yüzük müdür, küpe midir nedir, bilmeden bir yere koymuş olmanız...* (R. N. Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s. 138). *Hey yollcu*, *yollcu.. Bir dakika durmaz mısın?* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Diğer Nesirler*, s. 108). *Ahmet! buraya gel! Arkadaşlar! çok çalışalım ve başarı sağlayalım*. vb.

ses olayı

Dil seslerinin oluşturdukları anlamlı ve görevli ses birliklerinde (kelime ve hece) uğradıkları değişmeler. *Ses türemesi*, *ses düşmesi*, *benzeşme*, *ses birleşmesi* vb. Türkçenin ses olaylarından bazılarıdır.

ses oluşumu (Alm. *Phonation*; Fr. *phonation*; İng. *phonation*)

Çiğerlerden gelen basınçlı havanın ses tellerinde titreşmesi ve ses yolunun belirli noktalarındaki değişik işlemlerle ses haline gelmesi.

ses organları (Alm. *Sprechorgane*; Fr. *organes de la parole*; İng. *organs of Speech*)

Konuşma işleminin gerçekleşmesini sağlayan organlar: ciğerler, diyafram, gırtlak, ses telleri, boğaz, ağız kanalı, geniz, dil, dişler, dudaklar, damak, gırtlak kapağı.

ses taklidi: bk. yansılama.

ses telleri (Alm. *Stimmbänder*, *Stimmlippen*; Fr. *cordes vokales*; İng. *vocalcords*; Osm. *hubul-ı savtiyye*)

Önde halka ve kalkan kıkırdakların iç kenarlarına yerleşmiş olan, arkada üçgen piramit şeklindeki ibriksi kıkırdakların iç yüzüne bağlı bulunan, gırtlakın ortasında üçer kenarlı iki giriş oluşturan ve sesin oluşmasında en önemli rolü oynayan kaslar

ses türemesi (Alm. *Einschubvokal*, *sprossilbe*, *Vokalentfaltung*, *Anaptyxis*, *Adventivlaut*; Fr. *anaptyxe*, *adventice*; İng. *anaptyxis*, *adventitious sound*).

Seslerin özelliklerine veya birbirleriyle birleşme şartlarına bağlı bazı sebeplerle, Türkçe ve dilimize girmiş yabancı kelimelerin ön, iç ve son seslerinde ünlü veya ünsüz türemesi biçiminde kendini gösteren ses olayı: Yabancı kelimelerde: *rûze* > *oruç*, *limon* > *ilimon*, *rişte* > *erişte*, *scala* > *iskele*, *station* > *istasyon*; *grup* > *gurup*, *Christian* > *Hıristiyan*, *akl* > *akıl*, *aks* > *akis*, *keyf* > *keyif*; *ayva* > *hayva*, *aveng* > *heven*, *kehrubā* > *kehribar*; *bionic* > *biyonik*, *dialogue* > *diyalog* v.b. Türkçe kelimelerde: *ur-* > *vur-*, *orada* > *horda*, *ağıl* > *hağıl*, *ırak* > *yırah*, *in-* > *yin-*, *irin* > *yirin*, *idiz* > *yitiz* «keskin», *ip* > *yip*, *söğüt* > *söğürt*, *başla-* > *başla-y-an*, *kaplı бага* > *kaplı-m-baga*, *genç-e-cik* > *gencecik*, *az-ı-cık* > *azıcık*, *gül-ü-cük* > *gülücük* vb.

ses uyumu bk. uyum.

ses uyumsuzluğu (Alm. *Kakophonie*, *Cacophonie*; Fr. *cacophonie*; İng. *cacophony*; Osm. *tenafür*, *tenafür-i hurûf*)

Bazı kelime ve söz öbeklerinde, boğumlanma noktaları aynı veya biribiri-ne yakın seslerin tekrarından doğan uyumsuzluk. Dil bu uyumsuzluğun kulakta bıraktığı rahatsızlığı ve dilde yarattığı zevksizliği giderici bazı ses düzenlemeleri yapar: *ufak + cık* > *ufacık*, *küçük + cük* > *küçücük*, *yan-ıl-ış* > *yanlış*, *başla-l-mak* > *başlanmak*, *karşı + lık + lı + lık* > *karşılıklık*, *hanım nine* > *haminne* vb.

ses yarığı (Alm. *Glottis*; Fr. *glotte*; İng. *glottis*; Osm. *mizmar*).

Gırtlaktaki kalkan kıkırdakın iki kanadı arasında bulunan ve normal nefes alma durumunda iken ikizkenar üçgen biçiminde açık olan kısım. Ses yarığının arka tarafı *nefes yarığı*'dır. Ses yarığı konuşma sırasında ses tellerinin bir araya gelip büzülmesi ile ve ibriksi kıkırdaklı harekete getiren adeleler vasıtasıyla kısmen veya tamamen kapanabilir.

ses yazısı bk. çevriyazı.

ses yolu

Ciğerlerden gelen havanın, her sesin özelliğine göre değişik işlemlerle dil seslerine dönüştürülmesi sırasında nefes borusu vasıtasıyla geçtiği yollar: Gırtlak, boğaz, ağız kanalı, geniz, burun boşluğu.

sıfat (Alm. *Adjektiv, Eigenschaftswort*; Fr. *adjectif*; İng. *adjective*)

İsimleri niteleme, belirtme, gösterme gibi çeşitli yönlerden bildiren, sınırlayan kelime türü: *doğru imlâ, ağır yük, uzun yol, ince iş, güzel fikir, hünerli kişi, doru at, kızıl elma, bin birdert, tek yol, o zaman, bu durum; sıcacık, ısıltılı günü bekliyordu* (Y. Kemal, *Ortadirek*, s. 190). *Temil oiların taze, yeşil, gıcır gıcır kokusuyla kokuyordu* (Y. Kemal, *göst.*, s. 191). *Taşbaşoğlunun keskin, umutlu gözleri teker teker üstündeydi* (Y. Kemal, *göst.*, s. 301). *Ten ha, sessiz yollarda yürür, yürürüm* (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 181). *Ma vi duman, bir bilek damarı gibi kabartılı ve sıcak dudaklarından çıktı* (S. Faik. *Bütün Eserleri I*, s. 69). *Biz de mülkemel bir yalancı olduk arkadaş!* (K. Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 298). *Bazan birkaç hafta fazla, birkaç gün fazla yaşamak işleri nasıl da alt üst ediyor* (K. Tahir, *göst.*, s. 322). *Hacer! - Ha bak, gelirken benim uzun yeşil ipek başörtümü de getir* (M. N. Sepetçioğlu, *Çardaklı Bacı*, s. 96) vb.

sıfat ekleri

İsimlerden ve fiillerden sıfat yapan ekler: *U-*, *+IU*, *+SIz* / *+sUz*, *ki*, *+°k*, *-GIn* / *+GU* vb. *Dertli baş, kutlu gün, vakitsiz iş, tuzsuz ekmek, suda ki balık, batık gemi, kısık ses, kesik kol, uzak yol, uzun menzül, kısasüre, yorgun adam* vb.

sıfat - fiil (Alm. *Partizip, Participium*; Fr. *participe*; İng. *participle*)

Sayı ve şahsa bağlı fiil çekimine girmeyen, fakat aldığı eklerle fiilin zamana bağlı olarak taşıdığı kavramı sıfatlaştırdığından kendisinde sıfat ve fiil niteliklerini birleştiren fiil şekli: *tanınmış kişi, olmadık sözler, işleyen demir, yolgösterici yıldız, başkaldırcı düşünceler, güler yüz, uçan kuşlar, gelecekle yıl, yaşınanacak ömür, batası yer, söylenesi söz, yıkılalı ev* vb. *Bakımsızlıktan ormana dönüş bahçeye kederle bakıyordu* (K. Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 70). *İyi kötüden ayırarak gücümü yoktu* (Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, s. 275). *Biraz sonra kahvedeki sessizliği hiç ürpertmeye ne ve esrarkeş dalgasından uyan dırmaya bir hadise oldu* (S. Faik, *Bütün Eserleri*, s. 176). *Dolduracağın çukurun dışında işin ne?* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyalari: Erzurumlu Tahsin*, s. 145). *Herkesin bakmaktan korktuğu ve gözlerini çıkarırdığı gözlerimiz...* (P. Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*, s. 91) vb.

Fiili zamana bağlı olarak sıfatlaştıran ek, Türkiye Türkçesinin sıfat-fiil ekleri şunlardır: *-dik* / *-duk*, *-miş* / *-mü*, geçmiş zaman, *-r* geniş zaman, *-An* geçmiş ve şimdiki zaman, *-IcI-UcU* süreklilik, *-AcAk* gelecek zaman, *mAz* olumsuz geniş zaman: *Eşyanın sükûneti, değişmez manzarası onun için ha-*

yatta bir teselli ve zevk kaynağı idi (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rü-yaları*, s. 26). *Sofa bir masal çölü gibi sessiz ve uçsuz bucaksızdı. İçimi korkuya b e n z e r, küçülüşe, mini mini, âciz, zavallı bir hayvancık oluverişe b e n z e r bir duygu kapladı ve ben hemen tam karşımda d u r a n aynayı farkettim* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 103). *Yolunun üzerinde salkım ağaçlarile g ö l g e - l e n m i ş, şadırvanı dolu bir cami avlusu vardı ki, böyle sıcak günlerde onu biraz nefes almak için adeta çeker, çevirirdi* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Vehbi Efendinin Şüphesi*, s. 51). *Gerçi v u r u l d u ğ u n gün bir çocuk gibi gülüyordun, bir kuş gibi ötüyordun ve okun d e ğ d i ğ i yere bakıp: "İşte göğsümde bir kızal güç açtı" diyordun* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Okun Ucundan*, s. 59). *Memnunluğun en s ā r ı c ı terkibi: gurur ve güven* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 151) vb.

sıfat-fiil grubu

Sıfat gibi kullanılan fiil şekilleri ile oluşturulan ve cümle içinde *sıfat, özne, nesne, zarf* gibi görevler yüklenebilen kelime grubu. Örnekler için bk. *sıfat-fiil eki, sıfat tamlaması*.

sıfatlarda karşılaştırma bkz. *karşılaştırma sıfatı*.

sıfatlarda küçültme bk. *küçültme sıfatları*

sıfat tamlaması (Alm. *Adjektivkonstruktion*; Fr. *construction adjective*; İng. *adjectival construction*; Osm. *terbîb-i vasfî*)

İsimleri nitelemek veya belirtmek maksadıyla isim ve ona bağlı sıfatın tamlama dizilişinde oluşturdukları kelime grubu. Bu dizilişte *sıfat tamlayan*, sıfat tarafından nitelenen veya belirtilen isim *tamlanan* görevindedir. Böyle tamlamalarda tamlayan da tamlanan da eksiz durumdadır: *Evet, pekâlâ biliyorum ki, bir gün ben her şeyi bırakıp bu küçük yola dalarsam onun bittiği yerde bütün saadet ve hasretlerimi, eski yaşamış rüyalarımı bulacağım, temiz, yepyeni, mesut bir adam olacağım* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rü-yaları: Bir Yol*, s. 123). *Bu kötü günlerinde Gülsüm'e bir ana gibi bakıyordu* (R. N. Güntekin, *Kızıcık Dalları*, s. 29). *Tahir Ağa, bugüne kadar üç nesil yetiştirmişti* (R. N. Güntekin, *göste.*, s. 29). *Sonra kızgın, dumanlı bir grup oldu; ezan sesleri arasında kısık, uyuşuk lambalar birer birer yanıp kasabayı kasvetli bir gece sardı* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Şeftali Bahçeleri*, s. 33). *Ben bu rüyayı on yedi yaşında iken görmüş ve onu senelerce şehir şehir, sokak sokak aramış, daha ilk k a r - ş ı l a ş m a mızda, göğsüm daralarak: "İşte bu odur!" demiştim* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 35) vb.

sıfır ek (Alm. *Nullmorphem*; Fr. *morpheme-zero*; İng. *zero-morpheme*)

Zaman, tarz, şahıs, sayı, ilgi vb. kavramların Türkçede özel eklerle ve çekim yoluyla sağlandığı bilinmektedir. Böyle çekimi gerektiren durumlarda Bazan belirtmek istenen kavramın özel bir ekle gösterilmeyip varlığı takdirle anlaşılan ek. Örnek olarak sayı kavramının şahıs ekiyle sağlandığı çekimli fiillerde teklik için, fiillerin tarz çekiminde «haber tarzı» için ayrı bir ek yoktur. Emrin teklik 2. şahıstaki çekimi sıfır eklidir.

sıklık (Alm. *Frequenz*; Fr. *fr e q u e n c e*; İng. *frequency*; Osm. *tekerrür*)

Titreşen bir nesnenin bir saniyedeki titreşim sayısı; bir konuşmada, bir yazıda veya bir yazarın eserinde bazı kelimelerin öteki kelimelere oranla daha çok ya da daha az kullanılması durumu.

sınıf (Alm. *Klasse*; Fr. *classe*; İng. *class*)

Cümledeki işleyişleri, aldıkları çekim ve yapını ekleri ve taşıdıkları kavramlar bakımından aralarındaki ortak noktalara göre ayrılmış olan kelime türü. Türkçenin 8 kelime sınıfı vardır: 1. isim, 2. sıfat, 3. zamir, 4. zarf, 5. edat, 6. bağlaç, 7. ünlem, 8. fiil.

sınırlama eki (Alm. *Limitativus*; Fr. *limitative*; İng. *limitative*)

İsmlere yönelme ekinden sonra gelerek mekânda ve zamanda sınırlama gösteren ek: *GAÇA* < *GA* + *ÇA* eki. Eski ve Orta Türkçede nispeten canlıdır. Türkiye dışı yazı dillerinde ve lehçelerde devam etmektedir. Türkiye Türkçesinde yerini *-A kadar*, *-A dek* edatlarına bırakmıştır. Ancak, bazı Anadolu ağzlarında yine de canlı bir kullanılışa sahiptir. ET. *Bilge Tonyukuk altun yı ş g a ç a* «Altun yısa kadar» *keltimiz*; Oğuz Kağan Destanında: *ta kün b a t u s ı g a ç a* *legen erdi*; *oklarını k ö k k e ç e* *atun*; Çağ, *e m d i g e ç e* «şimdiye kadar»; EAT. *beş y ı l g a ç a* «beş yıla kadar»; Kaz. *t ü n g e ç e* «geceye kadar», *y a z g a ç a* «yaza kadar» Bar. Tara. Tob. *on y e ş k e ç e* «on yaşına kadar»; An. ağz. *ş i n d i y e ç e* (Siv., Tok.), *o z a m a n a c a* (Kay.), *bu v a h t a c a* (Kır.); *a h - ş a m a c a* (Mal.); *â ş a m a c a* (Yoz.); *y a s s ı y a c a h*, *ş a f a ç a c a h* (Mal.); *g ı - ş a c a n* (Afy.); *s a v a h c a n* «sabaha kadar, Kars» vb.

sınırlama hali (Alm. *Kasus Limitativus*; Fr. *cas limitative*; İng. *limitative case*)

+ *GA* > + *A* yönelme hali eki ile + *ÇA* eşitlik hali ekinin birlikte kullanılması ile oluşan, mekânda ve zamanda sınırlama gösteren hal. Örnekler için bk. **sınırlama eki**.

sıralı birleşik cümle (Alm. *Koordinierter Satz*, *beigeordneter Satz*; Fr. *proposition coordonnee*; İng. *coordinate sentence*)

Yalnız başlarına kullanıldıklarında da birer anlam taşıyan hükümlü cümlelerin yan yana gelmesiyle, noktalı virgül veya bağlaçlarla birbirine bağlanarak kurulan birleşik cümle. Sıralı birleşik cümleler *bağımlı* ve *bağımsız* olmak üzere ikiye ayrılır: *Sabahleyin k a l k a r*, *kahvaltımı y a p a r ı m*. *A h - m e t g e l d i* ve *yerine oturdu*. *Ay dün akşamki yerinde*; *kavak ağaçlarına sırmalarını g i y d i r m i ş*, *sakin ve aynı gülümseyen yüzle b a k ı y o r d u* (bağımlı sıralı cümle, A.H. Tanpınar, Abdullah Efendinin Rüyaları: Erzurumlu Tahsin, s. 139). *Kimdir bu yabancı delikanlı diye düşünürken birden bire geriye d ö n m ü ş*, *o z a m a n b a k ı ş l a r ı n ı* *görevi* *onu t a n ı m ı ş* ve *u y a n m ı ş* (A. H. Tanpınar, göst.: *Evin Sahibi*, s. 169). *D a d ı m* *Musul'da kalmayı t e r c i h e t m i ş*, *A h m e t A ğ a İ z m i t c i v a r ı n d a k i k ö y ü n e*, *hardeşinin yanına ç e k i l m i ş t i*. (bağımsız sıralı cümle, A. H. Tanpınar, göst. e. s. 186). *İ ç i n d e k i b i r i k i n c i k i ş i l i k o n a k a r ş ı d a i m a a v u t u c u*, *uysal sınırsız şekilde hoşgörülü d a v r a n ı y o r*. *Murad'ın gerçekleri görmezlikten gelmesine*, *hattâ inkâr etmesine y a r d ı m c ı o l u y o r d u*.

(bağımlı sıralı cümle, T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 138). Bk. bağımlı sıralı birleşik cümle, bağımsız sıralı birleşik cümle.

sıra sayı sıfatı

Sayı adlarından + (I)ncI / + (U)ncU ekiyle kurulan ve sıra kavramı bildiren sıfat: *Birinci gün, üçüncü yıl, sekizinci kat, ikinci dönem, beşinci başvuru* vb.

sıra sayıları (Alm. *Ordinalzahl*; Fr. *adjectif numeral ordinal*; İng. *ordinal numeral adjective*)

Sayı adlarından + IncI / + UncU ekiyle genişletilerek sıra kavramı bildirilen sayılar: *ikinci, altıncı, yedinci, onuncu, üçüncü* vb.

sızıcı (Alm. *Spirant*; Fr. *spirante*; İng. *spirant*)

Ses yolunun daralmasıyla sızır gibi çıkan seslerin taşıdığı nitelik. Bk. Sızıcı Ünsüz.

sızıcılışma (Alm. *Spiranstwerden, Spirantisierung*; Fr. *spirantisation*; İng. *spirantisation*)

Patlayıcı ünsüzlerin çeşitli sebeplerle sızıcı ünsüze dönüşmesi: *yoksul > yoşsul, takı > daşı > dahi, çıkar- > çıhar-, bu kadar > bu ğadar* (Z. Korkmaz. *Nevşehir ve yöresi Ağzları*, s. 87), *arka > arha, sağdıç > sağdış* (A. Ercilasun, *Kars ili Ağzları*, s. 113), *gece > geje* (A. Ercilasun. *göst. y.*) vb.

sızıcı ünsüz (Alm. *Affrikate, Spirant, Konstriktiv, Frikative, Reibelaut*; Fr. *consonne, affriquée spirante; consonne constrictive, consonne fricative*; İng. *spirant, fricative*)

Ağız kanalının çeşitli yerlerinde oluşan bir daralma sonunda sürtünerek veya sızarak çıkarılan ünsüz: *f, v, ɣ, h, s, z, ʃ, j, ğ* ünsüzleri Türkçenin sızıcı ünsüzleridir.

soluklu ünsüz (Alm. *Aspirata, aspirierter Laut*; Fr. *aspirée* İng. *aspirate*)

Boğumlanması sırasında kendisi ile birlikte bir *h* soluk sesi duyuran ünsüz. Korece *ph* gibi. Alm. *pass [p(h) ass]* «geçit», İng. *pin (p(h)in)* «toplu iğne» kelimelerindeki *p* tonsuz ünsüzleri de nefesli ünsüz durumundadır. Genellikle bazı tonsuz patlayıcı ünsüzlerin boğumlanmasında göze çarpan bu solukluluk Türkçede *paşa, piliç, toz, tuz* vb kelimelerdeki *p, t* ünsüzlerinde de görülür.

somut anlatım

Dilde, kavramların tabiate bağlı olarak ifade edilmesi. Türkçede çeşitli renk tonlarını gösteren *camgöbeği, limonküfü, tenrengi, ördekbaşı, hankırmızı, sütbeyazı, vişneçürüğü* gibi renk adları somut anlatım örnekleridir.

somut isim (Alm. *Stoffname, Materiale Konkretum, konkretes Substantivum*; Fr. *substantif de matière, nom concret*; İng. *concrete noun*)

Gösterdikleri, belirttikleri nesneler duyular yoluyla algılanan ve maddi varlıklara ad olan isim türü: *taş, insan, ağaç, duman, ses, bulut, elma* vb. karşıtı soyut isim'dir.

somut kavram

Aynı dil birliğinden kimselerde somut kelimelerin zihinde uyandırdıkları genel tasavvurlar. *Kuzu'nun* «ufak» ve «koyun yavrusu», *ırmak'ın* «uzun bir akarsu», *boğa'nın* «iki boynuzlu, dört ayaklı bir hayvan» oluşu gibi.

somutlaştırma

Dildeki soyut kavramları somut kavramlardan yararlanarak anlatıma yönelme: ET. *tıl* «dil organı» kelimesinin kitabelerde “konuşturulmak üzere alınan tutsak” anlamında kullanılması; *avuç açmak* «dilenmek», *gözlerini yummak* «ölmek», *dile getirmek* «söylemek», *dil uzatmak* «bir kimse veya şey için kötü söylemek»; renk tonlarını gösteren *kavuniçi*, *vişneçürüğü*, *yavru-ağzı*, *camgöbeği*, *limonküfü* vb.

son çekim edatı bk. edat**sonda türeme (Alm. *Epithesis*; Fr. *epithese*; İng. *epithesis*)**

Kelime sonunda ünlü veya ünsüz türemesi olayı: *kehruba / kehribar*, *radio / radyon*, *belki / bekit*, *hem / hemi / hemin*, *gayrı / gayrın*, *gibi / gibin*, *peyda / peydah*, *tali' > talih* vb.

sonda ünlü türemesi

Kelime sonunda bir ünlünün türemesi. Türkçede yazı dilinde örnekleri yoktur. Ağızlarda da çok az rastlanan bir olaydır: *hem / hemi* (A. Ercilasun, *Kars İli Ağızları*, s. 98); *giderken / giderkene*, *bu sefer / bu seferi*, *ertesi gün / ertesi güne*, *gegefiyle / gegefenneni* / (Z. Korkmaz, *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, s. 51, 54 / 23, vb.

sonda ünsüz türemesi

Kelime sonunda bir ünsüzün türemesi. F. *kehruba* Tü. *kehribar*. Daha ziyade ağızlarda rastlanan bir ses olayıdır: *radio / radyon*, *gibi / gibin*, *belki / bekit*, *keşge / keşgem*, *cuma / cüme*, *halbuki / halbukim* (Z. Korkmaz, *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, s. 101) vb.

son ek (Alm. *Suffix*; Fr. *suffixe*; İng. *suffix*)

Kelime kök veya gövdesinin sonuna eklenen ek. Türkçenin ekleri son eklerdir: *baş + lı*, *baş + lık*, *başlık + sız*, *yaş + a-*, *yaşlı + lık*, *demir + ci*, *demirci + lik*, *gec + ik-*, *gecik-tir-*, *bak-ış*, *anla-y-ış* vb.

sondan eklemeli dil (Alm. *agglutinierende*, *anleimende*, *anfigende Sprachen*; Fr. *langues agglutinantes*; İng. *agglutinating languages*, *agglutinative languages*)

Kelime çekimi ve türetiminin son eklerle yapıldığı dil. Türkçe son eklemeli bir dildir. *gül-dür-e-me-dik + ler + i-miz + den*, *al-da-n-dı-nuz*, *bak-acak-mı-sınız* vb. Karşıtı **önden eklemeli dil**'dir.

sonorisation bk. tonlulaşma**son ses (Alm. *Auslaut*; Fr. *phonème final*; İng. *final phoneme*)**

Kelime sonunda bulunan ses. Tü. *ağaç'ta* / ç /, *barış'ta* / ş /, *sarı'da* / r / ünsüzleri son ses durumundadırlar.

son ses düşmesi (Alm. *Apokope*; Fr. *apocope*; İng. *apocope*)

Kelimede son ses durumunda olan sesin düşmesi olayı: *serbest* > *serbes*, *çift* > *çif*, *katarakt* > *katarak*, *güveyi* > *güvey*, *kapıg* > *kapı*, *tarıglag* > *tarla*, *yaylag* > *yayla*, *üveyi* > *üvey* gibi.

son ses türemesi bkz. **sonda türeme**.

soru cümlesi (Alm. *Fragesatz*; Fr. *phrase interrogative*; İng. *interrogative sentence*; Osm. *cümle-i istifhamiyye*)

Soru kavramı kazandıran *hangi?* *ne?* *kim?* *kaç?* *nasıl?* gibi soru kelimelerinden biriyle ya da "evet" veya "hayır" karşılığını isteyen soru eki *mi?* ile kurulan cümle türü: *K i m l e r e ğ l e n d i , k i m l e r a v u n d u ? V e c d v e c u ş i ş k i m d e i d i ? H a n i m u t r i p n e r e d e ? C a n a n n e o l d u ? H e y h a t , b i r h ü s s ü z g i b i y a v a ş y a v a ş y a k l a ş a n b u ö l ü b e n i z l i s a b a h n e d i r ?* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 47). *N i ç i n g e l d i n i z ? n i ç i n b u a k ş a m b u r a y a g e l d i n i z ? V e b e n i m r a h a t ı m ı n e d i y e k a ç ı r d ı n ı z ? d e d i* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüya-ları: Geçmiş Zaman Elbiseleri*, s. 99). *N e o l d u ? S e n d e m e k t e p t e n m i g e l i y o r s u n ? B a ş ı m ı y a r ı l d ı ç o ç u ğ u n ? D ü ş t ü m ü ? G ö z ü m ü ç ı k t ı ?* (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 25).

- *R a h m e t l i m i d e d i n i z ?*

Dik dik baktım:

- *Bu, ş a ş ı l a c a k b i r ş e y m i ?*

Adam kekeledi:

- *H a y ı r , e s t a ğ f u r u l l a h ! G e n ç s i n i z d e ...* (T. Buğra. *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 20). *Bu mucizenin sebebi n e i d i ? H e m e n y a r ı ö l m ü ş b i r h a l d e k e n d i s i n e b ı r a k ı l a n ç o ç u ğ u n , k u c a ğ ı n d a y e n i d e n d i r i l d i ğ i n i g ö r d ü ğ ü i ç i n m i ? O n u y a l n ı z b u l a r a k a c ı d ı ğ ı i ç i n m i ?* (R. N. Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, s. 126). *A c a b a , s e v d i ğ i e r k e ğ e b u k ı z n a s ı l g ü l e r ?* (S. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri III: Yolculukta*, s. 123) vb.

soru eki (Alm. *Fragepartikel*; Fr. *particule interrogative*; İng. *interrogative particle*; Osm. *edat-ı istifham*)

Soru kavramı veren *mI/ mU* eki. İlgili olduğu kelimeden ayrı yazılır fakat o kelimenin son ünlüsüne göre ünlü uyumlarına girer, soru biçimindeki yüklemlerde şahıs ekleri alabilir: *Bizde m i g e l e c e ğ i z ? , G ü l e r m i s i n , a ğ l a r m ı s ı n ? , İ y i m i s i n i z ? Y a r ı n b u r a d a n a y ı r ı l ı y o r l a r m ı ? , B e n d e g e l e b i l i r m i y i m ? O k u d u m u ?* vb.

- *O o . b e n i n a s ı l b i r y o l c u l u ğ a s ü r ü k l e d i ğ i n i z i b i l i y o r m u s u n u z ?* (T. Buğra. *Yalnızlar*, s. 78). *B e n i s a d e c e s e m p a t i k b u l d u ğ u n i ç i n m i s e v i y o r s u n ?* (T. Buğra. *göst.e.*, s. 17). *Y a h u ! h â l â t a n ı y a m a d ı n m ı ? B u n e u n u t k a n l ı k ... B e n S ü l e y m a n d e ğ i l m i y i m ?* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Teslim*, s. 94).

- *R a h m e t l i m i d e d i n i z ?*

Dik dik baktım:

- *Bu, ş a ş ı l a c a k b i r ş e y m i ?* (T. Buğra. *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 20).

- *Bu m u ?*

- *E v e t* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Komşu Namusu*, s. 99). *Nice adamların gözleri önünde geçen vak'alar, şahitleri kalmayınca, bir zaman mevzu olur, "Deli mi y d i, değil mi y d i?" derler ve "Öldürüldü mü, İntihar mı etti" diye sorarlar* (A. Ş. Hisar, *Fahim Bey ve Biz*, s. 182). *Sahi mi A l i 'm? sahiden köylüye karışacak mı s ı n ? d i y e d u r m a d a n s o r u y o r d u . A l i başıyla e v e t d e y i n - c e d e k u d u r u y o r d u* (Y. Kemal, *Ortadirek*, s. 394) vb.

soru sıfatı (Alm. *Fragewort*; Fr. *adjectif interrogatif*; İng. *interrogative adjective*)

İsimleri soru yoluyla belirten sıfat: *Kaç defa, hangi çocuk, kaçınıcı kat gibi.* - *Hey be Murad; ben ne dağımalar gördüm!* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 70). *Aile ya-digârları ne g ü n e d u r u y o r ? R e h i n e v e r i r i z , b i r ş e y y a p a r ı z* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru*, s. 50). *K a ç d e f a , t a i ç i m d e n b a n a : " K a r d e ş , k a r d e ş ! " d i y e s e s l e n d i* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 17). *H a n g i ş a r k ı c ı l a r , h a n - g i , ş a r k ı l a r ? . . .* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst.e.*: *Diğer nesirler*, s. 109). *Ada'da ka-yınbabasının köşkünde kaldıkları zamanlar k a ç s a b a h ş a f a ğ ı n t a z e s a a t l e r i n d e b a r b u n y a a v l a m ı ş t ı* (A. Ş. Hisar, *Çamlıcadaki Eniştemiz*, s. 85) vb.

soru şekli

İsimlerde ve fiillerde soru kavramı veren şekil. İsimleri ve fiil kiplerini soru şekline sokmak için Türkçede *mI/mU* soru eki kullanılır: *Zaman, aldığımı geri v e r e c e k m i s i n ?* *Yahut o geldiği zaman ben onu t a n ı y a c a k m ı - y ı m ? . . .* *Ölüm, demin kokladığım ç i ç e k m i s i n ?* *Yoksa bu hengamede bir an sarıldığım şeffaf aydınlık s a l k ı m m ı ?* *Beni şu anda beşyüz anne b i r d e n m i d o ğ u r u y o r ?* *Yoksa bütün kâinat bir billûr zerresi gibi sert bir çekirdek halinde b e - n d e m i t o p l a n d ı* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: Musiki Hulyaları*, s. 336) vb. bk. soru eki.

soru zamiri (Alm. *Fragefürwort*, *Fragepronomen*; Fr. *pronom interrogatif*; İng. *interrogative pronoun*; Osm. *istifham zamiri*, *zamir-i istifham*)

Yerini tuttuğu varlığı soru yoluyla temsil eden zamir, *Kim? Ne?* zamirleri: *Karaoğlan, yarım ağızla, başını çevirmeden karşılık verdi. Yani de ona uyarak, yarım ağızla: - N e i ç e c e k s i n ? d i y e s o r d u* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 45). *O zamandan beri n e l e r o l d u , s e n b e n d e n i y i b i l i y o r s u n !* *Yalnız sana sormak isterim ki, bundan sonra n e o l a c a k ?* (Y.K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Okun Ucundan*, s. 64). *Aziz dost, bülbül şeyda ise gül perişandır. K i m k i m e r a h - m e d e c e k ?* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst.e.*, s. 49). *İyelik ekleri ile genişletilmiş soru sıfatları da soru zamiri olarak kullanılır: H a n g i s i n i b e ğ e n d i n i z ? k a - ç ı n c ı s ı n ı d e n i y o r s u n u z ? N e k a d a r ı n d a n v a z g e ç i y o r s u n u z ?* vb. Bk. ve krş. soru sıfatı.

soru zarfı (Alm. *interrogativadverb*; Fr. *adverbe interrogatif*; İng. *interrogative adverb*; Osm. *istifham zarfı*, *zarf-ı istifham*)

Fiillerin yer, yön, zaman, sebep, nitelik ve derecelerini soru yoluyla açıklayan ve soru zamirlerinden yararlanılarak kurulan zarf: *nereye? nerede? ha-ni? nereden? nasıl? (< ne asıl?) niçin? (< ne için) ne kadar? ne zaman? ne türlü? ne derece?* vb. *Şimdi size acımaya yeltenen küstahları, hayatınızın onlarınkinden*

bin misli renkli olduğuna n a s ı l inandırmah! (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 37).

Sokağa çıktığım zaman ona:

- *Annem için böyle şeyleri n a s ı l söyledin?*

Hem n e d e n annenden utanıyorsun? diye ona çıktım (A. H. Tanpınar, *Sahne-nin Dışındakiler*, s. 39). *Orası, n i ç i n buradan daha kasvetli, daha elim ve daha korkunç olsun* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlkerin Bağından: Erenlerin Bağından* s. 212).

- *N e r e d e n geliyorlarmış?*

- *Koçana'dan, İstipten, Köprülül'den... Her taraftan...* (Ö. Seyfettin, *Bomba: Primo Türk Çocuğu II*, s. 53).

Dilimize Arapçadan geçmiş olan *acep* ve *acaba* kelimeleri de soru zarfı ve soru ekini pekiştirme edatı olarak kullanılır: *A c e p Karacaoğlan bu yerlerden geçti mi ola? A c a b a söylemek istediklerimi tam olarak anlatabildim mi?* vb.

soyut isim (Alm. *abstraktes Nomen*, *abstraktes Substantiv*; Fr. *nom abstrait*; İng. *abstract noun*; Osm. *mücerret isim*, *ism-i mücerret*)

Varlığı düşünce yoluyla kabul edilen ve söylendiğinde, zihinde belli bir görüntü veya tasavvur uyandırmayan kavramın adı: *Soy, ün, düz, korku, söz, bilgi, gönül, kötülük, güzellik, doğruluk* vb. Karşıtı somut isim'dir.

soyut kavram

Zihinde belli bir görüntü veya tasavvura sahip olmayan, varlığı kelimeyle sıkı sıkıya bağlı olan kavram: *Gönül, bilgi, kutsal, doğruluk, ülkü* vb.

soyutlama

İnsan zihninin dış dünyadaki canlı ve cansız varlıkları, duygu, düşünce ve hareketleri kendine has bir biçimde anlayıp yorumlayarak kelimelere dönüştürme olayı. Bk. ve krş. somutlaştırma

söz (Alm. *Rede*, *Sprechen*; Fr. *parole*; İng. *speech*; Osm. *kelâm*)

Bir maksadı anlatmak üzere söylenen kelime veya kelimelerden oluşan dizi; toplumsal bir kurum olan dilin kişi tarafından özel olarak kullanılması.

sözde özne (Alm. *grammatisches Subjekt*; Fr. *sujet grammatical*; İng. *grammatical Subject*; Osm. *naib-i fail*)

Edilgen fiillerle kurulmuş olan cümlelerde, cümlelerin öznesi gibi görünen fakat gerçekte nesnesi olan kelime ve kelime grupları: *Getirilen kitaplar* (postacı tarafından) *bulunamadı. Çocuklar* (bakıcılar tarafından) *doyuruldu. Bahçe dün akşam* (bahçıvan tarafından) *sulanmadı. İsmailin ölüm haberi zaman ile konağa yayılmıştı* (R. N. Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, s. 101). *Bütün çocukların peşinde koşmaktan tırsusu çıkmış olan ihtiyar lalanın kararlılık bir köşede horladığı* *ışitiliyordu* (R. N. Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, s. 20). *Artık şüphe yoktu, karısı kötülemiş. Şakir Efendinin asıl fikrince komşu namusu heder edilmişti* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Komşu Namusu*, s. 99). *Parke Yollar yapılmış, iç me suyu getirilmiş...* *Kadın berberi açılmış. Adını Şehir Palas koydukları güzel bir otel açılmış.* Karşıtı gerçek özne'dir buna bk.

söz dizimi Bk. cümle bilgisi.

sözlük (Alm. *Wörterbuch*; Fr. *dictionnaire*; İng. *dictionary*; Osm. *lugât*)

Bir dildeki kelimeleri esas alarak, onların temel anlamlarını, kazandıkları yan anlamları ile başka kelimelerle kurdukları ifadelerdeki anlam ince-liklerini, değişik kullanımlarını, deyimlerini gösteren ve o dilin bütün kelime varlığını içine alan kitap. Sözlükler genellikle alfabe sırasına göre düzenlenir. Ancak, kavram alanlarına ve çeşitli konulara göre düzenlenen sözlük türleri de vardır: *Türkçe Sözlük*, *Osmanlıcadan Türkçeye Sözlük*, *Deyimler Sözlüğü*, *Mecazlar Sözlüğü*, *Köken Bilgisi Sözlüğü* vb.

sözlük anlamı

Bir kelimenin yansıttığı ilk ve asıl anlam.

sözlük bilimi

Bir dilin veya karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koyma yöntemlerini ve uygulama yollarını gösteren dil bilimi dalı.

söz varlığı bk. kelime hazinesi.

standart dil

Bir dili toplum olarak konuşan ve yazarların hep birlikte uydukları belirli ölçü ve kurallara bağlı ortak dil. Standart Türkçe genellikle İstanbul ağzına göre şekillenmiş olan konuşma ve yazı dilidir. Ağız özellikleri taşıyan konuşmalar ve yazılı metinler standart Türkçe'nin dışında kalır (Konya ağzı, Kastamonu ağzı gibi).

standart Türkçe

Konuşma ve yazıda gramer yapısı ve kelime hazinesi bakımından genellikle İstanbul ağzına göre şekillenmiş olan ortak Türkçe. Bk. standart dil

süreklilik fiili (Alm. *durative Aktionsart*; Fr. *aspect duratif*; İng. *durative aspect*)

dur-, *gör-*, *kal-* gibi tasvirici yardımcı fiillerle kurulan, oluş ve kılışa süreklilik özelliği katan birleşik fiil: *gidedurmak*, *okuyadurmak*, *bakakalmak*, *bekleyegörmek* vb.

süreklileşme bkz. tonlulaşma

süreksizleşme Bk. tonsuzlaşma

sürekli ünsüz bk. tonlu ünsüz

süreksiz ünsüz Bk. tonsuz ünsüz

söz sanatları

Anlatıma güç kazandırmak, etkili olmak amacıyla kelimelerin sanatlı kullanımları; deyim aktarması (istiare), benzetme: *Yıllar yaşamış, yorgun edalı, bezgin sesli çamlar bu ıssız kabrin başına dolmuşlar, en sakın havada bile işitilen ahret fısıltıları ile der v iş l e r g i b i*, *biteviye zikrederlerdi* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri*: Yatır, s. 88). *t i l k i g i b i* kurnazlık acaba ona bir yarar sağlar mı dersiniz? *Bu kadın daha hayatının i l k b a h a r ı n d a* çeşitli dertlerle cebelleşiyordu vb.

şahıs (Alm. *Person*; Fr. *personne*; İng. *person*)

Fiilin gösterdiği işin hangi şahıs tarafından yapıldığını belirten dil bilgisi kategorisi. Kılışın konuşanın ağzından ifade bulan şekli 1. şahıs (*geldim, yazıyorum...*); dinleyen 2. şahıs (*getirdin, okuyacaksın..*), konuşan ve dinleyen dışındaki kişi veya nesne 3. şahıs (*ağlamış, gülüyor...*)'tur.

şahıs ağzı (Alın. *Idiolekt*; Fr. *idiolecte*; İng. *Idiolect*)

Sosyal bir kurum olan dilin belli bir birey tarafından kendine özgü kullanılışı.

şahıs eki (Alm. *Personalendung*; Fr. *desinence personnelle*; İng. *personal ending*; Osm. *zamir-i fi'li*)

Fiil çekiminde şahıs belirten ek. Türkçede dört grup şahıs eki vardır:

I. Grup şahıs ekleri:

1. şahıs teklik -*m* (*bildi-m, bilse-m*); 1 şahıs çokluk -*°k* (*bildi-k, bilse-k*)
2. şahıs teklik -*n* (*bildi-n, bilse-n*); 2 şahıs çokluk -*InIz / UnUz* (*bildi-niz, bilse-niz*)
3. şahıs teklik -(*bildi, bilse*); 3. şahıs çokluk -*lAr* (*bildiler, bilseler*)

II. Grup şahıs ekleri:

1. şahıs teklik -*Im / -Um* (*bilmiş-im, biliyor-um, bilir-im, bileceğ-im, bilmeliyim*)
2. şahıs teklik -*sIn / -sUn* (*bilmiş-sin, biliyor-sun, bilir-sin, bilecek-sin, bilmeli-sin*)
3. şahıs teklik -(*bilmiş, biliyor, bilir, bilecek, bilmeli*)
1. şahıs çokluk -*Iz / Uz* (*bilmiş-iz, biliyor-uz, bilir-iz, bileceğ-iz, bilmeliyiz*)
2. şahıs çokluk -*sInIz / -sUnUz* (*bilmiş-siniz, biliyor-sunuz, bilir-siniz, bilecek-siniz, bilmeli-siniz*)
3. şahıs çokluk -*lAr* (*bilmiş-ler, biliyor-lar, bilir-ler, bilecek-ler, bilmeli-ler*)

III. Grup şahıs ekleri:

1. şahıs teklik, (*yok*), 1. şahıs çokluk- (*yok*)
2. şahıs teklik, *eksiz* (*bil*) 2. şahıs çokluk -*In/ -Un* (*bil-in*)
3. şahıs teklik -*sIn / -sUn* (*bil-sin*) 3. şahıs çokluk - *sInlAr / -sUnlAr* (*bil-sinler*)

IV. Grup şahıs ekleri:

1. şahıs teklik -*Aylm* (*bil-eyim*), 1. şahıs çokluk - *Allm* (*bil-elim*)
2. şahıs teklik -*sIn / -sUn* (*bile-sin*), 2. şahıs çokluk - *sInIz* (*bile-siniz*)
3. şahıs teklik -*A* (*bil-e*), 3. şahıs çokluk - *AlAr* (*bil-eler*)

şahıs ekleri bk. şahıs eki

şahıs zamiri (Alm. *Personalpronomen*; Fr. *pronom personnel*; İng. *personal pronoun*; Osm. *zamir-i şahsi*)

Dilbilgisinde şahıs isimlerinin yerini tutan kelime. Türkçede şahıs zamir-

leri teklik şahıslar için *ben, sen, o*; çokluk şahıslar için *biz, siz, onlar* kelime-leridir.

şart cümlesi (Alm. *Bedingungssatz*; Fr. *proposition conditionnelle*; İng. *conditional clause*)

Yüklemi şart eki (-sA) ile kurulan ve esas cümledeki yargının gerçekleşmesini şarta bağlayan birleşik cümle. Asıl şart ve varsayıma dayanan *farazi şart* olmak üzere iki türlü şart cümlesi vardır: *Eğer hariçteki seslerin bize kadar gelmesi mümkün olsada bize sorsalar ki "güzellik nedir?" hiç düşünmeden; "bu yeşilliktir" diyeceğiz* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Diğer Nesirler*, s. 99). *Şüphesiz başka şartlar altında bir gecede böyle bir şeyle karşılaşılasydı, hayretten çıldırabilirdim* (A. H. Tanpınar, *Geçmiş Zaman Elbiseleri*, s. 91). *İnsan yaptığı işe sade menfaati için girelse, yalnız onu düşünürse kendisini sonunda sizin gibi itham eder!* (A. H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, s. 305). *Sen bu belâdan beni kurtarırsan ben de bir daha köylüyü hiç mi hiç geç koymam pamuğa* (Y. Kemal, *Ortadirek*, s. 296). *Monşer, asalet olmazsa, bu memleket batar* (Ö. Seyfettin, *Efruz Bey: Asiller Kulübü*, s. 66) vb.

şart eki

Tasarlama kiplerinden şart şeklini ifade eden -sA eki. Örnekler için bk. **şart cümlesi** ve **şart kipi**.

şart kipi (Alm. *Konditional, Bedingungsform*; Fr. *conditionnel*, İng. *conditional*; Osm. *şart sigası, siga-i şartiyye*)

Bir oluş ve kılışın şart şeklinde düşünüldüğünü anlatan dolayısıyla, hiç bir hüküm ifade etmeyen, aynı zamanda dilek görevi de yapan tasarlama kipi: *Sırtım evin köşesindeki çınar ağacına yasladı: Şuraya oturursem ... bu sabah rüzgarı hep böyle esse ... güneş yerini hiç değiştirmese ... şu tavuk boyuna gıdıklasas ...* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 174). *Beride, gökyüzü her ne kadarmavilesse, kayalar sarı sarı şılda sadasa, yayla zamanı geçmişti artık* (T. Buğra, *Yarın Diye Birşey Yoktur*, s. 166) vb. Dilimizde şarta bağlı oluş ve kılışlar genellikle geniş zaman eki üzerine getirilen -sA eki ile karşılanmaktadır: *Yağmur yağarsa* hava biraz serinler. *Tavsiyelerinize uyar sam plânladığım hedefe ulaşabilir miyim?* vb.

şekil bilgisi (Alm. *Morphologie, Formenlehre*; Fr. *morphologie*; İng. *morphology*; Osm. *ilm-i sarf*)

Bir dildeki kök ve ekleri, bunların birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, dilin türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili diğer konuları inceleyen gramer dalı.

şimdiki zaman (Alm. *Präsens, Gegenwart*; Fr. *présent*; İng. *present*; Osm. *hal*)

Fiilin gösterdiği iş, oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda yapıldığını ve süregelmekte olduğunu gösteren zaman. Bk. **şimdiki zaman kipi**.

şimdiki zaman kipi (Alm. *Präsens, Gegenwart*; Fr. *présent*; İng. *present tense*; Osm. *hâl sigası, sigâ-i hâl*).

Filil gösterdiği oluş ve kılışın içinde bulunulan zamanda başladığını ve sürmekte olduğunu bildiren kip. Bu kip *-(I)yor* ekiyle kurulur:

1. şahıs teklik *tak-ı-yor-um, oku-yor-um,*
2. şahıs teklik *tak-ı-yor-sun, oku-yor-sun,*
3. şahıs teklik *tak-ı-yor, oku-yor,*
1. şahıs çokluk *tak-ı-yor-uz, oku-yor-uz,*
2. şahıs çokluk *tak-ı-yor-sunuz, oku-yor-sunuz,*
3. şahıs çokluk *tak-ı-yor-lar, oku-yor-lar.*

Hiç lâıyk olmadığım bir teveccühte b u l u n u y o r s u n u z, beyefendi (T. Buğra, *Yağmuru Beklerken*, s. 205). *Şimdi iki kurban oturmuş ortak dertlerine yanmak-
tan başka bir şey y a p a m ı y o r l a r* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Ergenekon: Hakka Doğru*, s. 95). *Hava o kadar sıcak, o kadar sıcak ki, cekelle o t u r a m ı y o r u m* (Ö. Seyfettin, *Bomba: İrtica Haberi*, s. 122). *Yavrum, b i l i y o r s u n y a- dedi, şimdi muharebe var. Annenle biz artık bütün bütüne a y r ı l ı y o r u z* (Ö. Seyfettin, *Bomba: Primo Türk Çocuğu*, s. 39). *Bütün hareketlerinde abesle makul, ni-
zamlı kargaşalık aynı kıymetleri a l ı y o r* (P. Safa, *Bir Tereddüdün Romanı*, s. 92). *Sabahleyin, gün doğmadan gözlerini a ç ı y o r; odanın hazin, belirsiz aydın-
lığı içinde gözlerini etrafa ç e v i r i y o r* (P. Safa, *Şimşek*, s. 212) vb.

şive bkz. ağız, krş. lehçe.

taban (Alın. *Basis, Grundlage*; Fr. *base*; İng. *basis, base*)

Kelime kök ve gövdelerinin çekim eki almamış yalın hali: *taş, işçi, bilgili, terbiye, ciltle-ayakkabı, aktualite, plânlama* vb.

tali uzunluk bkz. ikincil uzunluk.

tam benzeşme (Alm. *Angleichung, Assimilation*; Fr. *assimilation*; İng. *assimilation*).

Bir kelimeye yanyana veya aralıklı olarak bulunan seslerden birinin diğerini boğumlanma noktası veya niteliği bakımından kendisine tam olarak benzeştirmesi olayı: *obir > öbür, pantalon > pantolon, gelmezse > gelmesse, gitsin > gissin* gibi bk. **benzeşme**.

taamlama (Alm. *Zusammensetzung, Kompositium*; Fr. *groupe déterminatif, syntagme déterminatif*; İng. *determinative group*; Osm. *Terkib*)

Bir ismin anlamının tam olarak belirlenebilmesi için, o ismin, tamlayan görevindeki bir isim veya isim soyundan sıfat, zamir gibi başka bir kelime ile tamamlanması; bir tamlayanla bir tamlananın oluşturduğu kelime grubu: *İçeriye berrak kış günü ışıdığı, yol bulmuş bir su gibi aktı* (S. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri: Şeytan Minaresi*, s. 106). *Anal arın anası, anal arın anası senin gibi var mı ki?* (Yaşar Kemal, *Ortadirek* s. 273). *Aptallığın üniforma giymesi denetuhaf?* (Kemal Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 221). *Birkaç bin kişilik, büyücek bir çete çarpışmasını siz zafer mi sayıyorsunuz?* (Kemal Tahir, *göst. e.*, s. 334).

Yolcu için gecenin karanlığı şimşegin bir lâhzalık aydınlığından sonra daha tahammül edilmez olur (S. Ayverdi, *Yusufçuk*, s. 104). *Gidenin yerine benzerini getirmek gayreti, işte insanların tesellisi dir.* (S. Ayverdi, *göst. e.*, s. 51)

tamlanan (Alm. *Grundwort, Determinat*; Fr. *détermini*; İng. *determined*; Osm. *muzâf, mevsûf*)

İsim ve sıfat tamlamalarında tamlamanın ikinci ögesini oluşturan ve anlamı belirtilen isim: *yaz yağmuru, Türkiye gerçeği, can borcu, tahta kaşık, günlük yeşayış, Türkçe öğretmeni, koşum takımları, tepenin eteği, günün nüktesi, kemerli kapağı, acı söz, uzak yol, bizim çocuğu, kaçıncı sıra* vb.

tamlayan (Alm. *Determinante, Bestimmungswort*; Fr. *déterminant*; İng. *determinant*; Osm. *muzafun ileyh, sıfat*)

İsim ve sıfat tamlamalarında tamlamanın birinci ögesini oluşturan isim veya sıfat: *Yağ yağmuru, Türkiye gerçeği, can borcu, tahta kaşık, günlük*

*yaşayıs, Tür k çe Öğretmeni, ko ş u m takımları, te pe ni n ete ğ i, g ü n ü n n ü k-
tes i, ke me r li ka pı, a c ı söz, u z a k yol, b i z i m ç o c u k, k a ç ı n c ı s ıra, s a r ı ş ı n
dilber, g ö r ü n me z k a z a, g i z l i k a p a k l ı iş l e r v b.*

tamlayıcı bk. tamlayan.

tarihî dil bilimi bk. art zamanlı dil bilimi

tarihî gramer (Alm. *historische Grammar*, Fr. *grammaire historique*; İng. *historical grammar*)

Bir lehçenin, bir dilin veya bir dil ailesinin gramer yapısını tarihî devir-
lerdeki değişme ve gelişmeleri temelinde inceleyen gramer dalı.

tarz (Alm. *Modus*; Fr. *Mode*, İng. *mood, mode*)

Yüklemin bildirdiği zamanı görülen geçmişe, duyulan geçmişe ve dilek
şart kipine aktararak elde edilen birleşik fiil zamanı. *Bil-iyor-du, bil-iyor-
muş, bil-ir-se* gibi. Bu örneklerde, fiildeki oluş ve kılışı şimdiki zamandan

geçmiş zamana ve şarta aktararak fiilin tarzını oluşturan unsur eski er-
fiilidir: *bil-iyor er-di > bil-iyor-du, gel-miş er-di > gel-miş-ti, tut-ar er-se > tut-
ar-sa vb.*

tarz zarfı bk. nitelik zarfı.

tasarlama kipleri (Alm. *Modus, Aussageweise*; Fr. *mode subjonctif*; İng. *mood*)

Fiilin olumlu veya olumsuz nitelikteki gerçekleşmesini, tasarlanan dilek,
istek, gereklilik veya emir kavramları içinde veren kipler: *gitse (<git-se),
gide(<git-e); gitmeli (<güt-meli), gitsin (<güt-sin)* vb. Karşıtı bildirme kipleri'dir.

tasvir fiili (Alm. *Deskriptiv Verb*; Fr. *verbe descriptif*; İng. *descriptive verb*; Osm. *tas-
virî fiil, fi'l-i tasviriyye*)

Zarf-fiil biçimindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir ni-
teliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam meydana getirecek şekilde
birleşip kaynaşmasından oluşmuş birleşik fiil. Bunlar *-abil-,-ama* (yeterlik)-*a
dur-* (süreklilik) *-I ver-* (tezlilik), *-A yaz-* (yaklaşma) gösteren tasvir fiilleridir:
*Hayal kurmak, hülyalara dalmak için bunlardan daha uygun beşikler b u l u n a -
m a z d ı* (A. Ş. Hisar *Boğaziçi Mektapları*, s. 69). *İkide bir tattığımız bu âbı hayat
olmasa nasıl ya ş a y a b i l i r d i k ?* (A. Ş. Hisar. göst. e., s. 216). *Daha o gün de-
nizden, vapurdan, otomobilden başlayarak Nebile sonu gelmeyen bir heyecan âle-
mine g i r i v e r m i ş t i* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyetleri: Aşşenin Talii*, s. 149).
Asıl garibi bu mucizenin bir çırpıda olup b i t i v e r m e s i y d i (A. H. Tanpınar,
Huzur, s. 136). *Yaşamaktan u s a n ı v e r d i m b u g ü n a p a n s ız...* (Kemal Tahir,
Esir Şehrin İnsanları, s. 73). *İşte böyle, elsiz ayaksız, kimsiz kimsesiz, yüce dağlar
başında, kurdun kuşun arasında, cinin perinin içinde k a l a k a l d ı m* (Y. Kemal,
Ortadirek s. 139). *Selim bu kelle götürmek sözüyle ölümü hatırlayıp, ölüm korkusu-
na düştü. Suratını buz gibi ecel teri bürümüş, yüreği ürküntüden y a r ı l a y a z -
m ı ş t ı* (K. Tahir, *Yol Ayrımı*, s. 340) vb.

tasvirici gramer (Alm. *beschreibende Grammatik*, *deskriptive Grammatik* Fr. *grammaire descriptive*; İng. *descriptive grammar*)

Bir dilin veya bir lehçenin belli bir zaman kesimindeki yapı ve işleyişini, sebeplerini ve geçirdiği tarihî gelişmeleri göz önüne almadan tespit etmeye çalışan gramer türü.

tasvirici yardımcı fiil (Alm. *Deskriptiv-Hilfsverb*; Fr. *verbe auxiliaire descriptif*; İng. *descriptive auxillary verb*.)

Zarf-fiil biçimindeki esas fiilin bildirdiği oluş ve kılışı tasvir eden yardımcı fiil. *bil-, dur-, ver-, yaz-* gibi fiiller tasvirî yardımcı fiillerdir. Bk. tasvir fiili.

tasvirî fiil bk. tasvir fiili.

taşra ağzı (Alm. *Provinzialismus*; Fr. *provincialisme*; İng. *provincialism*)

Standart Türkçenin ve yazı dilinin dayandığı konuşma ölçüleri dışında kalan, ağızlara bağlı konuşma türü; *geleceğiz* kelimesinin *gelcez*, *gelecâh*, *geleceğik* şekillerinde söylenmesi gibi. Bk. ağız.

tek anlamlı (Alm. *monosemisch*; Fr. *monosémique*, İng. *monosemic*)

Tek bir kavramı, tek bir anlamı yansıtan kelime. Araç-gereç isimleri âlet adları, terimler, bazı somut ve soyut kelimeler tek anlamlıdır: *ağızlık*; *duvar*, *elek*, *dizlik*, *silecek*, *heser*, *masa*, *sandalye* vb.

Terim olarak *dörtgen*, *atardamar*, *çekim* (gramerde), *yer çekimi*; soyut isim: *barış*, *acıma*, *sevinç*, *güzellik* gibi. Karşıtı çok anlamlı'dır.

tek anlamlılık (Alm. *Monosemie*, Fr. *monosémie*; İng. *monosemy*)

Bir kelimenin tek bir kavram, tek bir anlamı yansıtmayı: *ağaç*, *taş*, *dere*, *orman*, *çiçek*, *omuz*, *göğüs*, *tatlı*, *ekşi*, *sağlık*, *tuzluk*, *başarı*, *barış*, *düzen* vb. Karşıtı çok anlamlılık'tır.

tek doruklu hece (Alm. *eingipfelige Silbe*, *regelmässige, silbe* Fr. *syllabe sommet unique*, *syllabe régulière*; İng. *one peaked syllable*, *regular syllable*)

Duyulma gücü en yüksek olan sesin bir veya iki yanında açıklık derecelerine göre sıralanan seslerden oluşan hece. Türkçenin bütün heceleri tek dorukludur ve hecenin doruğu da her zaman bir ünlüdür. *al*, *alt*, *yol*, *denk*, *yurt*, *bu*, *su* vb.

tek heceli diller (Alm. *Wurzel Sprachen*, *einsilbige Sprachen*; Fr. *langues monosyllabiques*, *langue isolante*; İng. *monosyllabic languages*)

Kelimeleri, ek almadan ve çekime girmeden cümle içindeki yerlerine ve başka kelimelerle birlikte kullanılışlarına göre çeşitli anlam ve görevler yüklenen diller: Çince, Tibetçe, Siyamca, Bask dili ve bazı Afrika dilleri gibi. Bu dillerdeki kelimelerin bir kısmı tek hecelidir. Karşıtı eklemeli diller'dir.

tekleşme (Alm. *Entdoppelung*; Fr. *dégémination*)

Dilimize Arapça, Farsça gibi yabancı dillerden geçmiş bazı kelimelerin iç seslerindeki çift ünsüzlerin tekleşmesi olayı: Ar. *ammā* > *ama*, *hammām* > *hamam*, *insāniyyet* > *insaniyet* «insanlık»; *kassāb* > *kasap*, *serrāc* > *saraç*; F. *bedter* «daha kötü» > *beter* vb. Ayrıca bk. ve krş. ünsüz tekleşmesi.

teklik (Alm. *Singular*; Fr. *singulier*, İng. *singular* Osm. *müfret*)

İsimlerde ve çekimli fiillerde nesne veya şahsın sayıca tek olması durumu.

teklik birinci şahıs eki

Çekimli fiilde fiili karşılayan oluş veya kılışın teklik birinci şahıs (konuşan) tarafından gerçekleştirildiğini gösteren ek; çekimli fiilde, fiildeki kılışı gerçekleştiren şahsın konuşan olduğunu gösteren ek. Zamir kökenli teklik birinci şahıs eki -*Im / -Um*, iyelik kökenli teklik birinci şahıs eki -*o*m; zaman ve şahıs kavramını aynı ekte bulunduran dilek-istek kipinde -*ayım*’dır:

Ben de annelerine teyze derdim ve çok severdim (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s. 180). *Şimdilik şu kadarını söylesem yeter: Var iken yok olanlara karşılık, yok iken veya yok olmuş iken var olmak da mümkündür* (T. Buğra Dönemeçte, s. 24). *Söyleyeceğim ama pis romantikğin biriyim ben* (T. Buğra, *göste*, s. 25). *Onu başkaları için istemekle ben de nefsimle karşı hür oluyorum* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 262) vb.

teklik ikinci şahıs eki

Çekimli fiilde, fiili karşılayan hareketin teklik ikinci şahıs (dinleyen) tarafından gerçekleştirildiğini gösteren ek. Zamir kökenli teklik 2. ş. eki: -*İn/-sUn*, İyelik kökenli teklik 2. ş. eki: -*İn/-Undur*. Emir kipinin teklik 2. şahısta çekimi sıfır eklidir: *Susuyorsun, küskün küskün bakıyorsun, ayağa kalktın, meşalemi aldın. Nereye? Nereye? Nereye?* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 46). *İster sen yürüyelim daha iyi olur* (T. Buğra, *Dönemeçte*, s. 209). *Hiç çiftliktekileri ne halde bulacağımı düşünmüyorsun?* dedi (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s. 152). *Her şeyi o kadar kendi hadlerine indirmiş o kadar kendine benzetmişsin ki...* (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 355). *Sen bana sönmeyen ateşlerden ve güllerden bahset!* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 55) vb.

teklik üçüncü şahıs eki

Çekimli fiilde, fiili karşılayan hareketin teklik üçüncü şahıs (konuşan ve dinleyen dışındaki kişi veya nesne) tarafından gerçekleştirildiğini gösteren ek.

Zamir kökenli teklik 3. şah.eki: sıfır ek

İyelik kökenli teklik 3. şah. eki: Görülen geçmiş zaman kipinde: -*I/-U*; şart kipinde: sıfır ek; emir kipinde zamanla birlikte şahıs kavramını da bildiren müstakil ek: -*sın/-sUn’dur*: *O günden beri Sabiha’nın belli başlı mevzuu tiyatrolmuştu* (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s. 143). *Gelip de ne yapmışın, zavallı kadın. Otursun oturduğu yerde... Paris gibi yerden kalkıp buraya gelir mi?* (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 163). *Bu müşıldayan sular, bu sessizlik içinde duyulan ışıklar ve duyulan kokular bir gizli musiki teşkil eder* (A. Ş. Hisar, *Boğaziçi Mehtapları: XIII Boğaziçi Cenneti*, s. 115) vb.

tekrarlama bkz. ikileme

tekrarlı bağlaç

Sıra sözleri ve cümleleri birleştiren bağlaç.

ne...ne, de...de, olsun...olsun, gerek...gerek, ister...ister hem...hem, hem de: O h e m ı ş ık ile ve su ile dağılıp akmasını, h e m de suda toplanmasını, külçelenmesini bildi (A. H. Tanpınar, Yaşadığım Gibi: İstanbul, İstanbul'un Mevsimleri ve San'atlarımız, s. 1). N e gücünü aşan meseleler için çene yormaya, kafa eskitmeye niyeti vardı, n e d e kendi başarısızlıkları, acıları için suçlu aramaya (T. Buğra, İbişin Rüyası, s. 57). N e Server içeri girmek arzusu gösteriyor, n e d e öbürü gelmesini teklif ediyordu (R.N. Güntekin, Kızılçık Dalları, s. 22). Şerif ona sevgiyle baktı: H e m bu kadar içlenmelisin, h e m d e bu en içli halinde bile o minicik yalanlarını ve yaltaklanmalarını bırakmalısın (T. Buğra, Dönemekte, s. 107). Gelenlerin ve geleceklerin çoğu çiftçi, öküzle o l s u n , makina ile o l s u n , toprakla, sert, sarı, esmer, buğday habbeleriyle ne zaman tekrar başbaşa gelecekler (A. H. Tanpınar, Yaşadığım Gibi: Göçmen Davası, s. 51) vb.

telâffuz (Alm. *Aussprache*; Fr. *Prononciation*; İng. *pronunciation*)

Dil seslerinin çıkarılışları sırasında ses organlarının yaptığı hareketlerin bütünü; kelimelerin, seslerin boğumlanma hareketlerine bağlı söylenişi.

temel anlam

Kelimenin ilk kullanılışındaki anlamı. Bk. sözlük anlamı.

temel cümle (Alm. *Hauptsatz*; Fr. *propositione principale*; İng. *main clause*; Osm. *cümle-i asliye*)

Birleşik bir cümlede ana fikri taşıyan ve esas yargıyı üzerinde bulunduran cümle: *Birkaç dakika daha kalsa, adam orada dövmeğe mecbur olacağını biliyordu (A. H. Tanpınar, Huzur, s. 281). Hastalar iyileşsin, iyileşmesin doktor çağrılmıydu (A. H. Tanpınar, Huzur, s. 326). Hepimizin talih ve talihsizlik dediği şeyler birbirleriyle o kadar karışık ki, bunları kendiniz bile birbirinden ayırd edemeyiz (A. Ş. Hisar. Fahim Bey ve Biz. s. 200). Bu sıralarda doktor, henüz servete değilse de, para sıkıntılarından uzak ve şöhrete açık bir hayata ayak basmış bulunuyordu (T. Buğra, Yalnızlar s. 190). Hele yüzünün hayali o kadar silikleşmişti ki, bugün bir yerde rastlasa birdenbire tanıyacağı şüpheliydi (R. N. Güntekin, Kızılçık Dalları, s. 115) vb.*

temel kelime (Alm. *Erbwort, Grundwort*; Fr. *vocabulaire essentiel*; İng. *basic vocabulary*; Osm. *aslı kelime, kelime-i aslı*)

Bir dilde çok eski devirlerden beri kullanılagelen, o dilin çeşitli alanlardaki söz varlığını oluşturan temel kavramlardan birine karşılık ve yeni türemelere temel teşkil eden tek heceli veya daha basit kökünü bilemediğimiz birden fazla heceli kök hükmündeki taban kelime: *baş, taş, saç, kol, göz, diz, al-, gel-, bul-, ye-, sil-, koru-, boya, ağaç, ayak, dere, tepe* vb.

terim (Alm. *Fachausdruck*; Fr. *terme*; İng. *Term*; Osm. *ıstılah*)

Bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad: *radio, televizyon, bilgisayar, dil bilimi, yüklem, benzeşme, özgül ağırlık, dörtgen, atardamar, yer çekimi* vb.

tezlik fiili (Alm. *Hast Verbum, Zeitwort von Eile*; Fr. *verbe hatif, İng. verb of haste*; Osm. *tâcil fiili, fi'l-i ta'cili*)

-(y)I/- (y)U'lu zarf-fiilin üzerine «tezlik», «çabukluk» gösteren *ver-* tasvirici yardımcı fiilin getirilmesiyle kurulan birleşik fiil: *Bu bina esash bir tamir ister, bay Murad, dedi.; pancurlar nerdeyse i n i v e r e c e k* (T. Buğra, *Yalnızlar* s. 227). *Nedir insan a l d a t ı v e r e n ... kötüyü ve kötülüğü u n u t t u r u v e r e n ? Kötülüğü bir sabahlık, bir sokak kıyafeti haline d ü ş ü r ü v e r e n nedir* (T. Buğra, *göste.*, s. 226). *İşte o zaman Hüseyin beyin o yürek paralayıcı gülümseyişi e r i - y i v e r d i* (T. Buğra, *göste.*, s. 236). *Dürdane, hiddet ve hayretle: Bilmiyorum vallahi anne, dedi, boş bulundum işte... ağzımdan ç ı k ı v e r d i* (R. N. Güntekin, *Kızılçık Dalları* s. 75). *Elif, dedi, dayının çuvallarını eşeğe sırtla da değirmene g ö t ü r ü v e r* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yıldı Bir*, s. 105). *Yere ç ö k ü - v e r d i* (Y. Kemal, *Ortadirek*, s. 297). *Biraz daha yatağımı, uykuyu düşünsem belki de u y u y u v e r e c e ğ i m* (S. Faik, *Bütün Eserleri: Semaver, Sarınc: Birtakım İnsanlar*, s. 83) vb.

titrek ünsüz (Alm. *Vibrant, Zitterlaut*; Fr. *vibrante*; İng. *flapped, trilled*)

Dil ucunun diş etine hafifçe çarpması ve aradan geçen havanın titremesi ile oluşan akıcı r ünsüzü.

ton (Alm. *Ton, Betonung*; Fr. *ton*; İng. *tone*; Osm. *perde*)

Konuşma sırasında seslerin titreşimlerindeki yükselip alçalma farklarından kaynaklanan perdelenme olayı, ses perdelenmesi; hecenin tiz veya pes söylenişi:

- *Bu?* «bu mu?» (yükselen ton)
- *Bu.* «evet bu» (alçalan ton)
- *Sorularımıza cevap verecek misin?* (yükselen ton)
- *Sorularımızı dinledi ve gitti* (alçalan ton) gibi.

tonlama (Alm. *Intonation*; Fr. *intonation*; İng. *intonation*)

Konuşma sırasında, konuşmaya hâkim olan esas tonda çeşitli anlam ince-likleri sağlayan değişiklikler; konuşanın önem verdiği veya ayırıcı anlamlar vermek istediği kelimelerde başvurduğu değişik ton, kelime ve heceler arasında yükseklik ve yoğunluk bakımından meydana getirdiği farklar:

— *Eh, ne diyorsun bakalım?*

Orhan şaşaladı:

— *Nasıl yani?*

— *Ne düşünüyorsun dedim?*

— *H i i i ç .*

— *İyi ya.*

Gene gazeteye eğildi. Ama Orhan'ın güldüğünü de gördü:

— *Neye güldün? Gene mi h i ç ?*

Orhan bu sefer daha bir içten güldü:

— *Evet. Ama bu sefer sahiden hiç.*

— *Demek demin yalancıkta hiç idi?*

— *Öyle (T. Buğra, Dönemeçte, s. 22) vb.*

Yukarıdaki örnekte yer alan *hiç* kelimelerinde birbirinden farklı tonlamalar vardır.

tonlama uzunluğu

Konuşma sırasında tonlamaya bağlı olarak meydana gelen geçici uzunluk: *G ı z A y ş e e , anana deyiver de ince eleği veriversin. Hatce a b a a , g ı z ı z ; anam der ki iki saplının işi yoksa veriversin ha der. K a r d e ş l i i k . G ı z k a r d e ş l i i k . Mezere mi girdin hay g ı z ? Deminden beri ünlerim de sesin çıkmaz. Eysıranı isterin (T. Buğra, Dönemeçte, s. 61) vb.*

tonlulaşma (Alm. Sonarisierung; Fr. sonorisation; İng. Sonarisation, voicing)

Ünsüzlerin boğumlanması sırasında, ciğerlerden gelen havaya ses tellerinin titreşerek ton vermesi, ünsüzlerin tonluluk niteliği kazanması, *b, c, d, g, vb.* ünsüzlerin boğumlanmasında olduğu gibi. Bk. tonlu ünsüz. Karşıtı tonsuzlaşma'dır.

tonlu ünsüz (Alm. Stimmhaft, Sonorlaut; Fr. consonne sonore, consonne douce, voise; İng. voiced, soft consonnant; Osm. Sedalı konson)

Ciğerlerden gelen havaya ses tellerinin titreşip ton vermesi ile boğumlanan ünsüz türü. Türkçede *b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, v, y, z* ünsüzleri tonlu ünsüzlerdir. Karşıtı tonsuz ünsüz'dür.

tonsuzlaşma (Alm. Stimmlosigkeit, Verlust der Stimmhaftigkeit; Fr. assourdissement, dévoisement; İng. loss of voicedness, devoicing)

Ses tellerinin ciğerlerden gelen havayı titreştirmemesi ve ton vermemesi; ünsüzlerin boğumlanma sırasında titreşimlerini kaybederek tonsuzluk niteliği kazanması. *p / ç / t* vb. Ünsüzlerin boğumlanmalarında olduğu gibi. Bk. tonsuz ünsüz. Karşıtı tonlulaşma'dır.

tonsuz ünsüz (Alm. stimmloser Konsonant, tonloser Konsonant; Fr. consonne sourde; İng. unvoiced consonant, voiceless consonant; Osm. sedasız konson)

Ciğerlerden gelen havanın ses tellerinde titreşime uğramadan ve ton almadan boğumlanması ile oluşan ünsüz. Türkçede *ç / f / h / k / p / s / ş / t* ünsüzleri tonsuz ünsüzlerdir. Karşıtı tonlu ünsüz'dür.

topluluk adı (Alm. Sammelname, Kollektivum; Fr. nom collectif; İng. collectiv noun; Osm. ism-i cem')

Şekil bakımından teklik durumunda olduğu halde, topluluk kavramı taşıyan ad: *alay, bölük, grup, ordu, cemaat, sürü, tabur, katar* vb.

topluluk eki

İsimlerde sayı bakımından topluluk ve bir aradalık gösteren ek. Tarihî devir metinlerinde rastlanan -*AgU*: *ihegü* «ikisi bir arada», *ücegü* «üçü bir arada» üçü birlikte: *altagu* «altısı bir arada, altısı birlikte» vb. TT'de aslın-

da bir ikilik eki olan + ʔ de yaygınlaşma yoluyla kısmen bir topluluk gösterme ekine dönüşmüştür: *üçüz, dördüz, beşiz, altız* gibi.

topluluk sayı sıfatları

Asıl sayı sıfatlarına gelerek belirttikleri nesneler arasında yakınlık, birlik olduğunu gösteren ve bir nesne topluluğu bildiren sayı sıfatları: *ikiz (kardeşler), ikiz (çocuk), üçüz (oğlan), beşiz (doğum)* vb. Bu sıfatları oluşturan + ʔ eki bazan bir + *II* / + *IU* ekiyle uzatılmıştır: *İkizli badem, üçüzlü fındık beşizli doğum* gibi. Ancak, bu + ʔ eki sayılı sayı sıfatlarında kalmış durumdadır. Sayı adlarına doğrudan doğruya + *II* / + *IU* eki getirmekle de topluluk sayı sıfatları yapılabilir: *beşli tabanca, yedili şamdan, üçlü anlaşma*; iskambil'de *ikili, dörtlü, yedili, dokuzlu* gibi.

Çift ve çifte kelimeleri de ikili anlamında birer topluluk sayı sıfatı olarak kullanılabilir: *çift atış, çift ayaklılar, çift kürekli, çifte ben, çifte düğün, çifte minare* vb.

tümleç (Alm. *Ergänzung Objekt*; Fr. *complément*, İng. *complement, object*; Osm. *meʔ-ul, mütemmim*)

Cümle içindeki yüklemın anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan öğelere verilen ad: *Bastıkları yeri* (nesne) *görmüyorlar, bataklıklara, su birikintilerine dala çıka*, (zarf tümleci) *konuşmadan* (zarf tümleci) *acele acele* (zarf tümleci) *yürüyorlardı* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yatak Emine*, s. 29). *Şükriye başını* (nesne) *onun omuzuna* (dolaylı tümleç) *yaslamıştı* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 115). *Görünürde* (zarf tümleci), *yanı üretimde erkekten çok kadın var* (K. Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 43). *Kendi kendimden nefretim çerçevelediği ve çirkinleştirdiği bir dünyada yalnızım* (Peyami Safa, *Yalnız*, s. 446). *Basıktavanlı, tütmüş sobası, pis cigara dumanlarıyla dolu bir kahvede* (zarf tümleci) *İnsanlar toplanmışlardı* (S. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri*, s. 16) vb. Ayrıca bk. nesne, dolaylı tümleç, edat tümleci, zarf tümleci.

tür adı (Alm. *Gattungsname*; Fr. *nom commun*; İng. *commun noun*, Osm. *cins ismi, ism-i cins*)

Aynı türden olan varlıklara, soyut kavramlara verilen genel ad: *çiçek, kum, savaş, yağmur, bilim, arkadaşlık, gönül, bilgi* vb.

türeme bk. **ünlü türemesi**.

türeme ünlü (Alm. *Einsatzvokal*; Fr. *voyelle d'attaque*; İng. *anaptyctic vowel*)

Asıl kelimedede olmadığı halde çeşitli sebeplerle kelime başında veya içinde türeyen ünlü: *Rus > urus*, İng. *steam > istim, lâzım > ilâzum, grup > gurup, gencecik (< genç-e-cik), sabır > sabır, keşf > keşif* vb. Bk. **ünlü türemesi**.

türeme ünsüz

Asıl kelimedede olmadığı halde, çeşitli sebeplerle kelime başında veya içinde türeyen ünsüz: *ur- > vur-, avenq > hevenk, ip > yip, kılıç > kılınç* vb. bk. **ünsüz türemesi**.

- türemiş fiil** (Alm. *abgeleitetes Verbum*; Fr. *verbe dérive*; İng. *derived*; Osm. *müştak fiil*)
İsim veya fiil köklerinden yapım ekleriyle kurulmuş fiil: *göz / göz + le-*, *göz + le-n*, *yaş / yeş-er*, *gök / göğ-er*, *iyi / iyi + iyi + le-ş*, *yürü- / yürüt-t*, *al- / al-ın*, *gül- / gül-üş-*, *sar- / sar-ıl-* vb.
- türemiş isim** (Alm. *abgeleitetes Nomen*; Fr. *nom dérive*; İng. *derived noun*; Osm. *müş-tak isim*)
İsim veya fiil köklerinden yapım ekleriyle kurulmuş isim: *göz + lük*, *iş + çi*, *pazar + cı*, *ben + cil*, *yok + sul*, *tüt-ün*, *göç-ük*, *tartı-m*, *yık-ık*, *acı* (< *aç-ıg*), *yay-gın*, *süpür-ge*, *çal-gı* vb.
- türemiş kelime** (Alm. *abgeleitetes Wort*; Fr. *mot dérive*; İng. *derived word*, Osm. *müş-tak kelime*)
İsim ve fiil soylu kelime köklerinden yapım ekleriyle genişletilerek bağ-landığı kelimeyle ilgili yeni anlamlar kazanmış kelime: *yazlık* < *yaz + lık*, *kutlu* < *kut + lu*, *konuk* < *kon-uk*, *yaygı* < *yay-gı*, *iyice* < *iyi + ce*, *güzün* < *güz + ün* vb.
- türemiş sıfat** (Alm. *Abgeleitetes Eigenschaftswort*; Fr. *adjectif dérive*; İng. *derived adjective*; Osm. *müştak sıfat*)
İsim ve fiil köklerinden sıfat yapım ekleriyle kurulmuş sıfat: *Ün + lü sanat-çı*, *t u z + l u yemek*, *k u t + l u gün*, *d i p + s i z kuyu*, *ö k + s ü z çocuk*, *y e ş i l b a ş ördek*, *k e s + k i n bıçak*, *k ı s + ı k ses*, *b i r + i n c i sınıf*, *i k i + ş e r kişi* vb.
- türemiş zarf** (Alm. *abgeleitetes Adverb*; *abgeleitetes Umstandswort*; Fr. *adverbe dérive*; İng. *derived adverb*; Osm. *müştak zarf*).
Zarf türetmeye yarayan eklerle kurulmuş zarf: *bizcileyin* < *biz + ce + leyin* «bi-zim gibi», *sabah + leyin*, *akşam + leyin*, *tez + cek*, *çabuçak* < *çabuk + çak*, *yaz + ın*, *kış + ın*, *ardı + n + ca* (seğirtmek), *ileri* < *il + geri*, *yukarı*, *beri* vb.
- türetme** (Alm. *Ableitung*, *Derivation*; Fr. *dérivation*; İng. *derivation*; Osm. *ıştikak*)
İsim veya fiil kök ve gövdelerine yapım ekleri getirmek suretiyle eklendi-ği kökle ilgili yeni anlamlar kazanmış kelime yapma işi: *oyun + a-mak*, *ver-im + li + lik*, *yara-r + lı*, *kum + luk*, *bin-ici + lik*, *ben + im + se-mek*, *bir-le-ş-tir + mek*, *oku-t-tur- yan-kı* vb.
- türev** (Alm. *abgeleitetes Wort*; Fr. *dérive*; İng. *derivative*; Osm. *müştak*)
Türetme yoluyla yapılmış kelime: *az + lık*, *yol + luk*, *bula-n-ık*, *sev-gi + li*, *iara-n-mış*, *yeşil + lik*, *tut-uş*, *ayır-ıntı* vb.

ulama bk. bağlama ve bağlama işareti

uygunluk (Alm. *Kongruenz, Übereinstimmung, Konkordanz*; Fr. *accord, concordance*; İng. *concord, concordance, agreement*; Osm. *mutabakat*)

Türkçede cümle içinde özneyle yüklemın şahıs ve sayı bakımından birbirine uyması: *Ş ü k r i y e, gerçekteşeeğini kimsenin söyleyemeyeceğı bir ümide mah-kûm edilmiş bulunu yor du* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 119). *S i z doğru dürüst konuşmasını bilmez misiniz hiç?* (T. Buğra, *göst. e. s. 216*). *K o l c u l a r b i l d i k l e r i h a l d e, yolunu beklemek şöyle dursun, rasgeldikleri yerde hatırını a l ı r l a r, gönlünü h o ş e d e r l e r d i* (R. H. Karay, *Memleket Hikayeleri: Kûs Ömer. s. 73*) vb.

uyum (Alm. *Harmonie, Woheklang*; Fr. *harmonie*; İng. *harmony*; Osm. *ahenk*)

Yalın veya eklerle genişletilmiş Türkçe kelimelerde kelimeyi oluşturan ünlü veya ünsüz türünden seslerin birbirlerini çeşitli bakımlardan kurallı biçimde etkileyerek benzeşmeleri. Uyumun *ünlü uyumu, ünsüz uyumu* ve *ünlü-ünsüz uyumu* olmak üzere üç türü vardır. Bunlara bk.

uzak başkalaşma bk. uzak benzeşmezlik.

uzak benzeşme (Alm. *Assimilation auf Abstand, mittelbare Assimilation, Fernassimilation*; Fr. *ferne assimilation, assimilation à distance*; İng. *incontiguous assimilation*)

Kelime içinde bir sesin uzakta bulunan başka bir sesi boğumlanma niteliğı bakımından kendisine benzetmesi: *binmek > minmek, benderek > menderek, etmek > ekmek, tepme > tekme, şemsiye > şemşiye* gibi. Bk. benzeşme.

uzak benzeşmezlik (Alm. *mittelbare Dissimilation, Ferne dissimilation*; Fr. *dissimilation à distance*; İng. *incontiguous dissimilation*)

Bir kelimedede yanyana bulunmayan ancak boğumlanma nitelikleri birbirinin aynı ya da birbirine yakın iki ünsüzden birinin başka bir ünsüze dönüşmesi olayı: *berber > belber, kehribar > kehlibar, birader > bilader, fıncan > filcan, zelzele > zerzele* vb. Bk. benzeşmezlik.

uzak göçüşme (Alm. *entfernte Metathese*; Fr. *métathèse à distance*; İng. *incontiguous metathesis*)

Yanyana bulunmayan ünsüzlerin yer değıştirmesi ile oluşan göçüşme olayı: *ödünç > öndüç, ileri > ireli, lânet > nalet, güvercin > güvencir, zerdali > zelde-ri* vb. Ayrıca bk. göçüşme.

uzak lehçe

Bir dilin ana gövdesinden metinlerle izlenemeyen çok eski devirlerde ayrılan ve öteki lehçelerle aralarında büyük oranda ses ve şekil bilgisi ayrı-

lıkları bulunan lehçe. *Yakut* ve *Çuvaş* lehçeleri, Türkçenin uzak lehçeleri durumundadır. Karşıtı yakın lehçe'dir. Bk. lehçe.

uzatma

Bir veya iki hecesinde uzun ünlü bulunan kelimelerde bu hecelerin uzun okunması: *sade* (*sāde*), *salim* (*sālim*), *lâzım* (*lāzım*), *yarın* (*yārın*), *mevcudumuz* (*mevcūdumuz*), *hakikî* (*hakîkî*), *âlimane* (*ālimāne*) «bilgince» vb.

uzun hece (Alm. *lange Silbe*; Fr. *syllabe longue*; İng. *long syllable*; Osm. *hecâ-i memdûde*)

Ünlüsü uzun olan hece: *âlim* (*ā-lim*), *inayet* (*inā-yet*), *mevcudiyet* (*mevcūdīyet*), *rica* (*ricā*), *ilmî* (*ilmî*), *ailevî* (*āilevî*) vb. Karşıtı kısa hece'dir.

uzun ünlü (Alm. *Longvokal*; Fr. *voyelle longue*; İng. *long vowel*; Osm. *sâit-i memdûd*)

Boğumlanma süresi normal bir ünlünün süresinden daha uzun olan yahut normal uzunluktaki iki ünlünün boğumlanma süresini içine alan ünlü: / *ā* // *ī* // *ē* // *ō* // *ū* // *ö* // *ü* // vb. Türkiye Türkçesinde yabancı kelimelerde yer alan ünlüler dışında uzun ünlü yoktur. Ancak, Türkçenin çok eski devirlerinde ister aslı ister ses değişimleri sonucu olsun, uzun ünlülerin varlığı bilinmektedir: *āb* «av», *āç* «acıkmaq», *bār* «var», *ōt* «ateş», *bēş* «beş», *ūç* «üç», *sūt* «süt», *yōk* «yok» vb. Bugün bu uzunlukları Türkmen, Özbek, Çuvaş, Yakut lehçelerinde de buluyoruz. Anadolu ağızlarında da yer yer süregelmektedir. Uzunlukların bir kısmı da özellikle ağızlarda ve konuşmalarda ünlü, ünsüz düşmelerinden ve ses kaynaşmalarından oluşmuştur: *ağabey* > *ābî*, *var mı?* > *vā-mı?* *daha* > *dā*, *ağlama* > *ālama*, *bu gün* > *bōn* vb.

üçleme

Aynı kök veya tabandan yapılan bir ikilemenin aynı kök veya tabandan kurulmuş bir fiille birlikte kullanılması: *sızım sızım sızlamak, kurum kurum kurulmak, didik didik didiklemek, inim inim inlemek, tir tir titremek, süzüm süzüm süzülme* vb.

üçüncü şahıs (Alm. *dritte Person*; Fr. *troisi me person*; İng. *third person*; Osm. *gaip*)

Çekimli fiillerde ve zamirlerde konuşan ve dinleyen dışındaki kişi veya nesne (kişiler veya nesneler): *bildi, bilmiş, biliyor, bilir, bilecek, bile, bilse, bilmeli, bilsin*, ve «o» zamiri (teklik 3. şahıs); *bildiler, bilmişler, biliyorlar, bilirler, bilecekler, bileler, bilseler, bilmeliler, Bilsinler*, ve «onlar» zamiri (çokluk 3. şahıs) vb.

üçüz ünlü (Alm. *Triphthong*; Fr. *triphongue*; İng. *triphthong*)

Tek bir hecede yanyana bulunan üç ünlü: Fr. *beaucoup* (çok), *fauteuil* (koltuk); *quitude* (huzur, sessizlik) gibi.

üleştirme sayı sıfatları (Alm. *distributive Zahl*; Fr. *adjectif numeral distributif*; İng. *distributive numeral adjective*); Osm. *tevziî sayı sıfatı, sıfat-ı adediyye-i tevziyye*)

Asıl sayılar üzerine -Ar, -şAr eklerinin getirilmesiyle kurulan ve ilgili olduğu nesneyi sayı bakımından paylaşırma, dağıtma, bölük bölük gösterme yönlerinden açıklayan sıfatlar: *beşer soru, üçer kez, ikişer el, birer defter, yedişer kişi* vb.

üleştirme sayıları

Nesneleri sayıca paylaşırma ve dağıtma bakımlarından ifade etmek için, asıl sayıları bu kavramı veren veya -Ar, -şAr eklerinin ilavesiyle kurulan sayılar: *birer, ikişer, üçer, dörder, beşer, altışar, yedişer, sekizer, dokuzar, onar, ellişer, seksener, doksana* vb.

üleştirmeme sıfatı bk. **üleştirme sayı sıfatları**.

ünlem (Alm. *Interjektion, Auswurf, Empfindungswort*; Fr. *interjection*; İng. *interjection*; Osm. *nidâ*)

Konuşanın korku, sevinç, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, seslenmeye, çağırmaya yarayan kelime veya kelimeler: *ah!, el!, ah!, ay!, ey!, ya!, hah!, ol, vah!, eh!, hay hay!, vay!, of!, uf!, pöh!, tu!, aman!, haydi!, bravo!, hiş!, yazık!, hop!, hoppala!, yo!, ayol!, yuh!, yuha!, hu!, be!, sakın!, Allah!, Tanrım!, Yarabbi! vb. -Bana blöf yok dedik, a d o k - t o r!* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 148). - *A h bu sarhoşluk... bu ro-*

mantizmin büyülteci (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 69). *A h bin kulağım olsaydı da bin şaheserin lezzetini birden tatsaydım* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 17). *E y şair; çünkü senden sonra çok şeyler oldu* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e.*, s. 33). *Biraz düşündükten sonra bağırды: - H a h ! dedi. Bak meselâ, o tabanca vakası...* (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 53).

— *Filân köşkü sekiz bin liraya satmışlar...*

— *V a h v a h ... Haber alaydım, parasını verir, alırdım...* (R. N. Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s. 179). *H a y h a y ! yarın sana uğrarım. O h canıma değsin! Kardeşim hemen kucağından kapıyorlarmış gibi ona sımsıkı sarılarak:*

— *A a a ! . Ben İsmail'den ayrılmam... İstemem... Seninle gideceğim, diye isyan etti* (R. N. Güntekin, *göst. e.*, s. 20). *B e h e y Mübarek adam, gece yarılardı denizin dibinde ne arıyordun?* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Şaka*, s. 70). *Saniye şarkı söylerken yakalandığı vakit gözleri dolarak:*

— *Of ! İçimin acısından ne hallededeğimi kendim de bilmiyorum, diyordu* (R. N. Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s. 125). *Ben sekiz senedir buradayım! dedi. H a y d i eve gidelim, bir kahve içelim* (A. H. Tanpınar, *Yaz Yağmuru: Teslim*, s. 95) vb.

ünlem cümlesi (Alm. *interjektiver Satz, exklamativer Satz, Ausrufsatz, affektiver Satz*; Fr. *phrase interjective, phrase exclamative*; İng. *interjective sentence, exclamative sentence*; Osm. *cümle-i nidâiyye*)

İçinde ünlem bulunan veya ünlem kavramı veren cümle:

— *Ne görü y o r u m ! Ne görü y o r u m ! Ne süfli, ne iğrenç, ne dar, ne basık ve ne kasvetli bir âlem!* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 53). *Ey dost, meğ er ne ka da r ga fil ve sa f der un i mi ş iz !* (Y. K. Karaosmanoğlu, *göst. e.*, s. 52). *Onunkidoğrudur, be Orhan, in an bu na ! ...* (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 53). *H a y ır, ne m ü m k ü n ! Senin için burası bir kasvetli mahpes ise, orası elim bir menfadır. Burada sıkılıyorum, fakat orada utanacak-sın!* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Diğer Nesirler*, s. 102). *Gözlerim yaşırdı. Garson pilâkiyi getirmişti. Fasulyelere kinle, nefretle bakarak:*

— *Ben artık yemek y i y e m e k i ! dedim* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 20). *Ya ! iş te o, iş başına geldiği, meram ettiği zaman etrafındakilere böyle tahakkümederdi!* (R. N. Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s. 59). *A h , bu büyük h a n ı m ! Nevnihal Kalfa onu tevekkeli mi affetmiyordu* (R. N. Güntekin, *göst. e.*, s. 95) vb.

ünlem vurgusu (Alm. *Zirkumflex*; Fr. *accent circonflexe*; İng. *circumflex accent*)

Cümlelerde aynı hece üzerinde, kuvveti önce yükselen sonra azalan vurgu: *Aysee! Heey bana baksanaa! eyvaah! ooh canıma deysin! vb.*

ünlü (Alm. *Vokal*; Fr. *voyelle*; İng. *vowel*)

Ciğerlerden gelen havanın ağız kanalında herhangi bir engele uğramadan dil ve dudakların oluşturduğu ses: *a, e, ı, i, o, ö, u, ü.*

ünlü atlaması (Alm. *Ablaut, Vokalwechsel*; Fr. *alternance vocalique*; İng. *ablaut, vowelgradation*)

Eklerle genişletilen bir kelimedeki ünlülerin, ünlü uyumu kurallarına bağlı

olarak kendilerini ilk hecedeki ünlüye göre ayarlayıp ince sıradan kalın, kalın sıradan ince sıraya yahut da düz ünlüden yuvarlak, yuvarlak ünlüden düz ünlüye geçmeleri olayı: *karşılaştırılmalıydı, okutturacağımızdan, gelebilecek miydiniz?, önümüzdekilerden, korkusuzluğundan* vb. Ayrıca bk. *ünlü uyumu*

ünlü çarpışması (Alm. *Hiat*; Fr. *hiatus*; İng. *hiatus*)

Ünlü ile biten bir kelimenin son sesi ile ünlü ile başlayan bir kelimenin ön sesinin yanyana gelmesi veya türetme ve ekleme durumlarında ve dilimize girmiş yabancı kelimelerde iki ünlünün karşılaşması olayı. Türkçe yanyana çift ünlülere elverişli bir dil olmadığından ünlü çarpışmasını önlemek için ya araya bağlama görevi yüklenen bir koruyucu *y* ünsüzü getirilir, yahut da ünlülerden biri düşer: *ne asıl > nasıl? ne edeyim? > nideyim? ne ise > ne-y-i-se > neyse, faide > fayda, fizioloji > fizyoloji, gece idi > gece-y-idi > geceydi, yürü-y-üş > yürüyüş, oyna-y-an > oynayan, oku-y-acak > okuyacak* vb.

ünlü çatışması bkz. ünlü çarpışması.

ünlü daralması (Alm. *Brechung*; Fr. *retrecissement, fracture, brisure*; İng. *breaking*)

Yanlarındaki geniş ünlüleri daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin etkisi altında geniş ünlülerin *a > ı, o > u, e > i, ö > ü* biçimindeki daralması olayı: *çağır- > çığır-, az > ız, yeni > yini, varınca > varıncı, oraya > orıya, beyit > biyit, büyük > büyü, ova > uva, sovan > suvan, telefon > telefun, başla-yor > başlıyor, oyna-yor > oynuyor, sürükle-yor > sürüklüyor* vb.

ünlü değişimi (Alm. *Vokalwechsel, Umlaut*; Fr. *inflexion vocalique, alternance vocalique*; İng. *vocalic alternation, vowel gradation, mutation*; Osm. *vokal tenavüpleri*)

Ünlülerin ünlülere veya ünsüzlerin ünlülere yaptığı etki sonucunda bir ünlünün nitelik değiştirmesi olayı. Ünlülerin birbirine etkisine veya daha başka nedenlere bağlanan ünlü değişimi *ünlü uyumu*'^{dvq} Buna bk. Ünsüzlerin ünlülere etkisinden doğan ünlü değişimi, *ünlü incelmesi, ünlü kalınlaşması, ünlü daralması, ünlü genişlemesi, ünlü yuvarlaklaşması veya ünlü düzleşmesi* şeklinde (bunlara bk.) kendini gösterir. Genellikle ağızlarda görülür: *kayış > geyiş, çocuk > cöcük, buz > büz, bildir > bildir* «geçen yıl», *beğen- > bân-, köle > kole; az > ız, ağaç > ığaç, çağır- > cığır-, alınca > alıncı, koy- > guy-, ova > uva, cep > cöp, bebek > böbek çekirge > cökürge, fırsat > fursat, müddet > midde* vb. Türkçedeki ünlü değişimlerinin Alm. *Bruder* «erkek kardeş», *Brüder* «erkek kardeşler», İng. *man* «adam», *men* «adamlar» örneklerinde görüldüğü gibi anlama etkisi yoktur.

ünlü düşmesi (Alm. *Vokal-Ausstossung, Elision*; Fr. *elision*; İng. *elision*)

Türlü fonetik etkiler altında kelimelerin iç ve son seslerinde bulunan bazı ünlülerin düşmesi: *diri > dir-i + lik > dirlik, ileri > iler-i + le- > ilerle-, ini + le- > inle-, oyun > oy-un + a- > oyna-, oğul > oğ-lan* vb. Ayrıca ünlü çarpışması durumunda da ünlülerden biri düşebilir: *ne asıl? > nasıl?, ne için? > niçin?, cuma ertesi > cumartesi* vb. Bk. *ünlü çarpışması*.

ünlü düzleşmesi

Çeşitli fonetik sebeplerle ve genellikle dilimize geçmiş yabancı kelimelerde ilk hecedeki yuvarlak sıradan bir ünlünün düz sıraya geçmesi olayı: *pondi-ko* > *funduk* > *fındık*, *fustuk* > *fıstık*, *furnus* > *furun* > *fırın*, *fursat* > *fırsat*, *vutsi* > *fuçu* > *fiçi*, *fortuna* > *furtuna* > *firtına*, *süvari* > *sivari*, *münasip* > *minasip*, *yumurıga* > *yumurta* > *yımırta muhtar* > *mıhđar*, *müddet* > *mıddet*, *zülf* > *zülüf* > *zilîf*, *bülbül* > *bilbil*, *şüphe* > *şiphe*, *süpürge* > *sibirge* vb. Bu olayda ikinci hecede görülen düzleşmeler, birinci hecedeki düzleşmelerin devamı niteliğindeki değişimlerdir.

ünlü genişlemesi

Kelime içindeki dar sıradan, *ı, i, u, ü* ünlülerinin çeşitli sebeplerle boğumlanma özellikleri bakımından geniş sıradan *a, e, o, ö* ünlülerine dönüşmesi olayı: *ağır* > *ağar*, *boğuz* > *boğaz*, *yağız* > *yağaz*, *bağışlanmak* > *bağışlamak*, *buñalmak* > *boñalmak*, *kumar* > *komar*, *kümes* > *kömes*, *kundura* > *konadura*, *uğramak* > *oğramak*, *ihtiyar* > *ehtiyar*, *kelime* > *keleme*, *gelince* > *gelence*, *hediye* > *hedāye*. vb.

ünlü ikizleşmesi

Yalın ya da ekler ile genişletilmiş kelimelerin iç seslerinde ve ünlüler arasında bulunan *y, v, ğ, h* ünsüzleri eriyip kaybolduklarında, bunların iki tarafında bulunan ve ayrı hecelere ait iken aradaki ünsüzün kaybolması ile yanyana gelmiş ünlülerin, tek bir nefes baskısı altında birleşmesi: *îe, îa, îo, îuo, îo, aa, îi, uu, aî, au, ei: cîerimiz* (Nev.), *ûahıt* (o vakit, Nev.), *burîa* (Nev.), *yağar* < *yağar* (Nev.), *değl* < *değil* (Kars), *sounda* < *sonunda* (Kars), *söüne söüne* < *sevîne sevîne* (Kars) *nereî* < *nereye* (Man.-Alş.), *açeîm* < *açayım* (Ayd.) vb. Ayrıca bk. *ikiz ünlü*.

ünlü incelmesi

Bazı ünsüzlerin etkisiyle kelimede türlü hecelerde kalın sırada bulunan ünlülerin ince sıraya geçmesi olayı: *yaşıl* > *yeşil*, *alma* > *elma*, *uca* > *yüce*, *tış* > *dişi*, *şış* > *şiş*, *ağaç* > *aveç*, *dolaş* > *doleş* (Man.), *tayyare* > *teyyare*, *kolay* > *goley* (Nev.), *muhkem* > *mühkem*, *azamet* > *ezimet* (Kars), *mezar* > *mezer*, *dane* > *dene* vb.

ünlü kalınlaşması

İnce ünlülerin, belirli ünsüzlerin kalınlaştırma veya kalın ünlülerin benzeştirme etkilerine bağlı olarak veya daha başka bir sebeple kelimede ön, iç ve son seslerde kalın sıraya geçmeleri: *emanet* > *amanet*, *ateş* > *ataş*, *bahçe* > *bağça*, *zâlim* > *zalım*, *hizmet* > *hızmat*, *yirmilik* > *yığırnilik*, *görmek* > *gormek*, *göz* > *goz*, *heves* > *haves* vb.

ünlü kaynaşması

Birleşik kelime kuruluşlarında yanyana gelen iki ünlünün kaynaşarak tek ünlü haline gelmesi: *ne için?* > *niçin?*, *ne asıl?* > *nasıl*, *ne eylemek* > *neylemek*, *kendi özüne* > *kendüzine*, *kendizine* > *kendisine*, *ne olmak* > *nolmak*, *sütlü aş* > *sütlac*, *güllü aş* > *güllac* vb.

ünlü kısalması

Normal uzunluktaki ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa bir sürede boğumlanmaları olayı. Kısalma olayı büyük bir çoklukla *ı, i (u, ü)* gibi az sesli dayanıksız dar ünlülerde kendini gösterir: *esgiden işde* (Nev.), *ayran işdik* (Nev.), *iki ossun* (Nev.), *Sarı lire* (Nev.), *nē oldu* (Nev.), *yirmā lire* «yirmi lira», (Uşak), *varırım* (Nev.), *yanına* (Nev.), *yerne* (uşak), *elîne* (Acıp.) vb.

ünlüler bk. ünlü**ünlüleşme** (Alm. *Vokalisation*, *Vokalischerwerden*; Fr. *vocalisation*; İng. *vocalisation*)

Yalın veya ekler ile genişletilmiş kelimelerde iki ünlü arasında bulunan damak ünsüzleri ile, yarı ünlü niteliğindeki ünsüzlerin yavaş yavaş eriyip kaybolarak ünlü niteliği alması: *yazıhane* > *yazāne*, *evimiz* > *ēmiz*, *ne kadar?* > *nādar?*, *ne vakit?* > *nāhūt?*, *ne bileyim* > *nebim*, *bakalım* > *bālım*, *varıncaya kadar* > *varıncādar*, *di-yin* > *dīn* («diye», Nev.) vb.

ünlü olayları

Ünlülerin ses değişimlerine bağlı çeşitli sebeplerle kelime içinde, türetme ve ekleme sırasında uğradıkları sabit veya geçici değişimler.

ünlü türemesi

Ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı sebeplerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayı: *scarpina* > *iskarpin*, *ruze* > *oruç*, *limon* > *ilimon*, *grup* > *guruş*, *azıcık* < *az-ı-cık*, *emr* > *emir*, *akl* > *akıl*, *demiş ki* > *demiş-i ki* vb. Buna göre olayı, *ön ses ünlü türemesi*, *iç ses ünlü türemesi* ve *son ses ünlü türemesi* olarak üç gruba ayrılabilir.

ünlü uyumu (Alm. *Vokalharmonie*; Fr. *harmonie vocalique*; İng. *vowel harmony*; Osm. *âheng-i asvât*)

Türkçe kelimelerde kök hece ünlülerinin taşıdıkları kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık niteliklerine göre öteki heceler ünlülerine yaptığı etki sonucunda ortaya çıkan benzeşme sistemi: *delicesine* (<*deli-ce-si-n-e*>, *kesmece* (<*kes-me-ce*>), *birikinti* (<*bi-ri-kin-ti*>), *bıraktılar* (<*bırak-tı-lar*>), *yolcu* (<*yol-cu*>), *yolcusuzluk* (<*yol-cu-suz-luk*>), *görmüyordu* (<*gör-m-ü-yor-du*>) vb. Bk. büyük ünlü uyumu, küçük ünlü uyumu.

ünlü uzaması

Çeşitli ses değişimleri sonunda bir ünlünün boğumlanma süresinin normal ünlülerin boğumlanma süresinden daha uzun sürmesi, o ünlünün daha uzun söylenmesi: *değirmene* > *dērmene* (hece kaynaşması olayı ile); *ne yapacağım* > *nāpacām* (hece kaynaşması ile); *bir daha* > *bi dā* (hece kaynaşması ile); *ağlaş-* > *ālaş-* (ünsüz düşmesi ile); *yağmur* > *yāmür* (ünsüz düşmesi ile); «*vay torunüm*» *dimiş* (vurgulama ile); *bana bak komşu hū!* (seslenme ile) vb.

ünlü-ünsüz uyumu

k, g (> *k, ğ*), *n, ğ* gibi ünsüzlerin yanlarındaki ince ünlüleri kalınlaştırma etkileri yüzünden yalnız bir hecesi kalınlaşmaya uğramış ünlüsü ince sı-

radan kelimelerde, kaybolmuş bulunan ünlü uyumundaki bozukluğu gidermek için ünlülerin değişen incelik niteliğinin ünsüzlere aktarılması yoluyla kelimenin genel söylenişini başka bir şekilde yeniden devam ettirmeye dayanan uyum; *evdā* < *evdeki*, *duñulluğē* < *dünürlüğe*, *dirānen* < *direkle*, *gördüm* < *gördüm*), *ilārş* < *ele güne karşı*, *dāssīñ* < *değilsin*, *bükul*-<*bükülmek*) vb.

ünlü yuvarlaklaşması

Kelimede ön ve iç ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli fonetik sebeplerle yuvarlak sıraya geçmeleri: *bebek* > *böbek*, *cep* > *cöp*, *çez-* > *çöz-*, *çeşme* > *çöşme*, *ek-* > *ök-*, *çekirge* > *çökürge*, *delük* > *dölük* «delik», *devlet* > *dövlet*, *sakal* > *sokal* vb.

ünsüz (Alm. *Konsonant*, *Mitlaut*; Fr. *consonne*; İng. *consonant*; Osm. *sâmüt*)

Ağız kanalında ve diğer ses organlarında bir engelleme, daralma veya kapanmayla çıkarılan ses: *p, b, m; t, d; k, g; ç, c; f, v; y; h; s, z; ş, j; ğ, l, r*. Ünsüzler ses yolundaki boğumlanma noktalarına göre *dudak*, *diş-dişeti*, *damak* ve *gırtlak ünsüzleri*; boğumlanma sırasında ses yolunun kapanma veya daralma durumuna göre *patlayıcı*, *sızıcı ünsüzler*; ses tellerinin ton verip vermemesine göre de *tonlu* ve *tonsuz ünsüzler* olarak sınıflandırılır. Boğumlanma sırasında geniz yolunun da devreye girdiği ünsüzler *geniz ünsüzleridir*. Diğerlerine oranla daha bol ses veren ünsüzler, *akıcı ünsüzler* adını alır. Bunlara bk.

ünsüz benzeşmesi

İç seste yanyana iki ünsüz bulunan yerlerde veya söyleniş bakımından aynı durumda bulunan komşu kelimelerin son ve ön sesleri arasında, bazan iki ünsüzden birinin kendisine yakın boğumlanma niteliği taşıyan öteki tarafından büsbütün veya kısmen benzeştirilmesi olayı: *kanbur* > *kambur*, *çenber* > *çember*, *cünbüş* > *cümbüş*, *onbir* > *ombir*, *bunlar* > *bunnar*, *karanlık* > *garannıh*, *türlü* > *tüllü*, *Hatice* > *Hacca* vb.

ünsüz değişmesi (Alm. *Lautverschiebung*; Fr. *mutation consonantique*; İng. *consonant mutation*)

Bir ünsüzün yerini kendisine yakın başka bir ünsüze bırakması: *k-* > *g-*: *kel-* > *gel-*; *b-* > *p-*: *busu* > *pusu*, *biñar* > *pınar*, *barnak* > *parmak*; *b-* > *v-*: *bar-* > *var-*, *bar* > *var*, *ber-* > *ver-*, *sub* > *suv* > *su*; *-d-* > *-y-*, *-d* > *-y*: *bod* > *boy*, *kudug* > *kuyu* vb. Bkz. *ses kayması*.

ünsüz düşmesi

Kelime içinde (bir ünsüzden önce), kelime sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste *r, n, l, f* gibi akıcı ve sızıcı ünsüzler ile *y, g, ğ, k, h* gibi ünlüleşme ve sızıcılaşarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayı: *büyük* + *çek* > *büyücek*, *alçak* + *cık* > *alçacık*, *ufak* + *rak* > *ufarak*, *söyle-* > *söle-*, *ceph* > *cepe*, *eksik* > *esik*, *çift sür* > *çif sür-*, *üst kat* > *üşgat*, *çiftçi* > *çifçi*, *gençler* > *geşler*, *eğer* > *eyğ*, *giderler* > *giderle*, *gāyri* > *gāri*, *öğretmen* > *öretmen*, *yoksam*

> *yösam* «yoksa», *öksüz* > *ösüz*, *yazıhane* > *yazâne*, *evimiz* > *emiz*, *doğru* > *döru* (Z. Korkmaz, *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, s. 77-82; *Neuşehir ve Yöresi Ağızları*, s. 106-110) vb.

ünsüz ikizleşmesi (Alm. *Gemination*; Fr. *gemination*; İng. *geminate*; Osm. *teşeddüd*)

İç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci hece başındaki ünsüzlerin açık ve zayıf boğumlanmalı ilk hece ünlülerinin etkisi altında kendi hece sınırlarını aşacak bir yeğinlikle boğumlanmaları sonucunda, söz konusu ünsüzdeki tekrarlanmayı gösteren ses olayı: *ışık* > *ışışık*, *ısır* > *ıssır-*, *kaşık* > *gaşışık*, *aşağı* > *aşşağı*, *aman* > *amman*, *azık* > *azzık*, *küçük* > *güççük*, *döşek* > *döşşek* vb. Bu olay sonunda açık ilk heceler zayıflıktan kurtulmakta ve birer kapalı heceye dönüşmektedir.

ünsüz tekleşmesi

Yalnız şeddeli Arapça alıntı kelimelerde, kelimelerin iç ses ünsüzlerindeki asli ikizliğin tekleşme yoluyla kaybolması olayı: *amma* > *ama*, *müddet* > *müdet*, *temmuz* > *temus*, *kuvvet* > *guvat* vb.

ünsüz türemesi

Kelime ön, iç ve son seslerinde kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayı: *elbette* > *helbette*, *ır* > *yır*, *ırak* > *yırak*, *igüt* > *yiğüt*, *bazen* > *bağzen*, *tamir* > *tağmir*, *te'min* > *teymin*, *dua* > *duva*, *şair* > *şayir* vb. *belkim*, *çünkü*, *barım* gibi kelimelerde sondaki -m Eski Türkçedeki -mA pekiştirme ekinin izi olarak gelmiş görünüyor.

ünsüz uyumu (Alm. *Konsonantenharmonie*, *Konsonantengesetz* Fr. *harmonie consonantique*; İng. *consonant harmony*)

Kelimelerin eklerle genişletilmesi sırasında, tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra tonlu, tonsuz ünsüzlerden sonra genellikle tonsuz ünsüzlerin gelmesi temeline dayanan uyum: *atkı* (< *at-kı*), *avcı* (< *av-cı*), *avdan* (< *av-dan*), *sargı* (< *sar-ğı*), *sucu* (< *su-cu*), *sudan* (< *su-dan*), *geçti* (< *geç-ti*), *toprak* (< *top-rak*), *yaprak* (< *yap-rak*), *süzgeç* (< *süz-geç*) vb.

ünsüz göçüşmesi bk. *göçüşme*.

ünvan (Ain. *Apposition*; Fr. *apposition*; İng. *apposition*)

Şahıs adlarıyla bir arada kullanılarak nezakete yönelik bir hitap tarzını veya şahsın ailedeki, topluluk ve toplumdaki mevkinin ve akrabalık derecesini gösteren ad: *Kağan*, *tegin*, *erkin*, *beg*, *hatun*, *paşa*, *ağa*, *hanım*, *abla*, *dede*, *amca*, *teyze*, *yenge*, *bacı* vb.

ünvan grubu

Bir şahıs adı ile bir ünvan veya akrabalık gösteren ismin eksiz olarak yan yana gelerek oluşturduğu belirtme grubu. Ünvan gösteren isim şahıs adından önce de sonra da gelebilir: *Bilge Kağan*, *İlbilge Hatun*, *Köl Tigin*, *Dede Korkut*, *Kadı Burhaneddin*, *Mimar Sinan*, *Mütercim Asım*, *Süleyman Şah*, *Mustafa Kemal Paşa*, *Turgut Reis*, *Ali Çavuş*, *Mehmet Ağa*, *Gülsüm Bacı*, *Sıdika Öğret-*

men, Ahmet Bey, Zekiye Hatun, Rukiye Teyze, Hasan Kaptan, Muallim Naci, Vali Reşit Galip, Binbaşı Cahit, General Kâzım Karabekir vb.

üslûp bilimi (Alm. *Stilistik*; Fr. *stylistique*; İng. *stylistics*)

Şahısların özellikle sanatçıların dili kullanış biçimlerini incelemeye yönelik edebiyatla yakın ilgisi olan inceleme alanı.

üstünlük derecesi (Alm. *Superlativ, Meiststufe*; Fr. *superlatif*; İng. *superlative*; Osm. *tafdil derecesi, derece-i tafdil*)

Sıfatlardaki niteliğin bir şahıs veya nesnede en üst derecede bulunduğunu göstermek üzere başvurulmuş ve sıfat tamlaması önüne *en,pek* gibi zarfların getirilmesi ile kurulan karşılaştırma derecesi: *Bilmezsiniz, uykuları ne kadar hafiftir; e n k ü ç ü k bir çığırta bile onları uyandırır* (A.H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyalari: Geçmiş Zaman Elbiseleri*, s. 93). *Ormanın bu en boş, e n k u y t u parçasında dünyayı hatırlatan, insanı ölüme yaklaştıran, gönlüne üzüntüler veren bir hal, bir tesir vardı* (R.H. Karay, *Memleket Hikâyeleri; Yatır*, s. 88). *Fakat beni mazur gör. Ben kendimi ilâhların e n m e r h a m e t l i s i n e vakfettim* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından*, s. 39). *P e k y a k ı n d a size müjdeli bir haber getireceğimi unutmayın vb.*

vasıf ismi bk. nitelik sıfatı.

vasıta hali (Alm. *Kasus Instrumentalis*; Fr. *cas instrumental*; İng. *instrumental case*)

İsmın belirttiğı nesnenin vasıta olarak kullanıldığını, fiile vasıta olduğunu belirtmek için kullanılan hal. Eski ve orta Türkçede + *In* / + *Un* ekiyle karşılanan bu hal, bugün Türkiye Türkçesinde artık kalıplaşmış zarflar halindedir. Bunun yerine *ile* edatı geçmiştir. Bu hal *ile* edatı veya bunun ekleşmiş şekli olan + *lE* ekiyle karşılanır: *Eğlence meclislerinde bir kenara çekilip ka h v e fi n c a n i l e yarı gizli raka atıştırın Ceza Reisi, Ağâh'ı zorluyor. «Seni evlendirelim oğul, bu memlekette bekar durulmaz!» diyordu* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Şeftali Bahçeleri*, s. 37); *Hilmi Ağâ, t e k n e s i l e yorgana vurdu, bir tarafa fırlattı* (R. H. Karay, göst. e. *Sarı Bal*, s. 62). *Yok Münkir, Nekir ateşten k e r p e t e n l e odanın dilini koparırmış...* (R. N. Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s. 96) vb.

vasıta hali eki (Alm. *Instrumental, Instrumentalis*; Fr. *suffixe instrumental*; İng. *Instrumental*)

İsimleri vasıta haline sokan ek. Türkçenin asıl vasıta hali eki + *In* / + *Un* ekidir. Bugün bu ek, Türkiye Türkçesinde artık zarf olarak kullanılan bazı kelimelerde kalıplaşmış biçimiyle devam etmektedir: *yazın, kışın, güzün, baharın, için için, arda arda* vb. Türkiye Türkçesi, vasıta halinin karşılanması için *ile* edatından ve bunun ekleşmiş biçimi olan + *lE*'den yararlanmaktadır. Bk. Vasıta hali.

verme hali bk. yönelme hali.

vurgu (Alm. *Intensitätsbetonung, Druckakzent, Akzent*; Fr. *accent d'intensité, accent dynamique*; İng. *Stress*)

Konuşma sırasında kelimedeki bir heceyi diğerlerine göre daha yüksek bir ses tonuyla, daha baskılı bir şekilde söyleme. Vurgunun *kelime vurgusu, cümle vurgusu, anlam vurgusu* ve *ünlem vurgusu* gibi türleri vardır. Bunlara bk.

vurgulu hece (Alm. *Drucksilbe*; Fr. *syllable accentuée*; İng. *stressed syllable*)

Kelimelerde vurguyu üzerinde bulunduran hece: *okumuşúk, gítme!, yázma, kapıyá, gélmeyiniz, pékala! eyvâh!* vb.

vurgusuz hece (Alm. *unbetonte Silbe, atonale Silbe*; Fr. *Syllabe inaccentuée, syllabe atone*; İng. *unstressed syllable*)

Kelimelerde üzerinde vurgu bulunmayan, ötekilere oranla daha güçlü nefes baskısı taşımayan yan hece: *o k u m u ş l u k, gít m e !, y a z m a, k a p ı y a, g e -*

lir ken, bile mem vb. Yukarıdaki örneklerin siyah dizilmiş heceleri vurgusuz hecelerdir.

vurgu uzunluğu

Söze kuvvet vermek veya kavramların anlamlarını daha etkili duruma getirmek için bazı kelimelerin hecelerinin baskılı bir şekilde daha uzun söylenmesi ile ortaya çıkan vurguya bağlı uzunluk: «Vay *tor un ũ m* » demiş. *Gaymaḥam begiñ elinde ne var yaz z ı ḡ! öyle çalıṣ çalıṣ; her yıllerimiz to z ı ol ur, sırtımız ki l le n i r* (Zeynep Korkmaz, *Neuşehir ve Yöresi Ağızları*, s. 39) vb.

yabancı ek

Dilimize yabancı dillerden geçmiş bulunan ve yer yer Türkçe kelimelere de eklenen ek: *şam-dân* > *şamdan*, *şâh-âne* > *şahane*, *gül-sitân* > *gülistan* «gül bahçesi», *bahçevân* > *bahçıvan*, *çeng-âl* > *çengel*, *bî-pervâ* > *bîperva* «pervasız, korkusuz», *bî-tâb* > *bîtap* «güçsüz-takatsız», *ber-bât* > *berbat*, *sünbül-i* > *sünbûlî* «sünbül renginde», *zeytun-i* > *zeytunî* «zeytin renkli», *Konya-vî* > *Konyavi* (Konyalı), *emek-dâr* > *emektar*, *gidiş-ât* > *gidişat* vb.

yabancı kelime (Alm. *Fremdwort*, *Lehnwort*; Fr. *emprunt*; İng. *borrowed word*; Osm. *müstear kelime*)

Bir dilin kendi kökünden gelmeyen ve yabancı dillerden alınmış olan kelime: *adalet*, *inkılap*, *asalet*, *estetik*, *karne*, *psikoloji*, *spor*, *jartiyer*, *ekose*, *enflasyon*, *envanter*, *kredi*, *sektör*, *jüri*, *rapor*, *kontrol*, *kontenjan*, *iskele*, *iskarpın*, *fındık* vb. Bunlardan bir kısmı Türkçeleşerek artık *alıntı kelime* (Lehnwort) durumuna geçmişse de bir kısmı daha yabancılık özelliğinden kurtulamamıştır. Bu nedenle yabancı kelimeleri *alıntı kelimeler* (buna bk.) ve gerçek yabancı kelimeler olarak ikiye ayırmak gerekir.

yakın anlamlı (kelime)

Gösterdikleri kavram ve taşıdıkları anlam bakımından birbirine yakın olan kelimeler: *anlaşmak* / *uyuşmak*; *bıkmak* / *usanmak* / *bezemek*; *devirmek* / *dökmek*; *çevirmek* / *aktarmak* / *döndürmek*; *güç* / *kuvvet*; *deprem* / *sarsıntı*; *göndermek* / *yollanmak*; *akıllı* / *kafalı*; *darılmak* / *küsmek* / *gücenmek* / *incinmek* vb. bk. ve krş. eş anlamlı (kelime)

yakın anlamlılık

İki veya daha çok kelimenin birbirine yakın anlam taşıması, aralarında çok küçük bir anlam farkının bulunması: *bıkmak* / *usanmak* / *bezemek*; *yollamak* / *göndermek*; *bezemek* / *süslemek*; *hoplamak* / *zıplamak*; *alçalmak* / *inmek*; *ağmak* / *yükselmek* / *çıkmaq*; *çalışmak* / *çabalamak* / *koşuşturmak*; *çile çekmek* / *zahmet çekmek* / *eziyet çekmek*; *üzüntü* / *elem* / *keder*; *yola çıkmak* / *yola düşmek* / *yola koyulmak*; *kaçmak* / *savuşmak* / *sıvışmak*; *kemer* / *kuşak* / *belbağı* vb. Bk. ve krş. eş anlamlılık.

yakın başkalaşma bk. yakın benzeşmezlik.

yakın benzeşme (Alm. *unmittelbare Assimilation*, *Nahassimilation*; Fr. *assimilation en contact*, *assimilation contigue*; İng. *juxtapositional assimilation*)

Kelimede iç seste yanyana duran iki ünsüzden birinin kendisine yakın boğumlanma niteliği taşıyan öteki tarafından büsbütün ya da kısmen ben-

zeştirilmesi olayı: *penbe* > *pembe*, *anbar* > *ambar*, *künbet* > *kümbet*, *kanbur* > *kambur*, *imbik* > *imbik*, *yalnız* > *yannız*, *eczacı* > *ezzacı*, *bunlar* > *bunnar*, *karanlık* > *garanlık*, *yatsı* > *yassı*, *olmaz-sa* > *olmassa*, *Mehmet* > *Memmet*, *iğne* > *inne* vb.

yakın benzeşmezlik

Bir kelimedede yanyana bulunan ve birbirinin ayrı veya yakın boğumlanma niteliği taşıyan iki ünsüzden birinin kendi boğumlanma noktasını ötekinden ayırarak başka bir ünsüze dönüşmesi olayı: Ar. *kınnap* > *kurnap* > *gındap* (An. ağz.), *muşamma* > *muşamba*, *hammal* > *hambal*, *attar* > *aktar*, F. *tan-nur* > *tandır*, TT. *aşçı* > *aşçı* vb. bk. **benzeşmezlik**.

yakın göçüşme

Kelimedede yanyana bulunan seslerin yer değiştirmesi olayı: *bayram* > *bar-yam*, *derya* > *deyra*, *köprü* > *körpü*, *yanlış* > *yalnış*, *kirpik* > *kiprik*, *toprak* > *tor-pak*, *çömlük* > *çölmek* vb. Bk. **göçüşme**.

yakın sesli (kelimeler)

Sesleri hemen hemen birbirinin aynı veya birbirine çok yakın fakat anlamları farklı olan kelimeler; *alem* / *âlem*, *şura* / *şûrâ*, *hala* / *hâlâ*, *hâkim* / *hâkîm*, *katil* / *kaatil*, *adet* / *âdet*, *kesir* / *kesîr* vb. Bk. ve krş. **eş sesli (kelime)**.

yakıştırma (Alm. *Analogie*, *Angleichung*; Fr. *analogie*; İng. *analogy*; Osm. *kıyas*)

Şekil veya anlam bakımından dildeki bazı kelimelerin örnek alınması ve yakıştırma yolu ile onlara benzetilerek yeni kelimeler türetilmesi; bir kelimedeki şeklin başka bir kelimeye aktarılması olayı: Mac. *naf*, F. *âfîât* ve *rûz* kelimelerinin hem «güneş» hem «gün» anlamlarına gelmesi, anlam aktarımı ile ilgili bir benzetmedir. Bunun gibi Türkçede *yaşut* kelimesine benzetilerek *eşit*, *koşut*; *korkunç* kelimesine yakıştırılarak *ilginç*; *kurultay*'a bakılarak da *danıştay*, *sayıştay* ve *yargıtay* kelimeleri yapılmıştır. *Ben*, *sen* şahıs zamirlerinin sonundaki «-n» sesinin, çekimli şekillerinde 3. şah «o» zahirine de aktarılarak *ben + de*, *ben + den*, *ben + ce*; *sen + de*, *sen + den*, *sen + ce* şekilleri yanında *o + n + da*, *o + n + dan*, *o + n + ca* gibi şekillerin doğması da yakıştırmaya dayanan bir örnektir. Bu olayda genellikle şeklen kurala uygun görünen fakat gerçekte kural dışı olan bir benzetme, bir yakıştırma söz konusudur. İngilizcenin çocuk dilinde kurallı şekillere benzetilerek kuralsız şekilleri de kurala sokulması dolayısıyla *man* «adam» kelimesinin çokluk şeklinin *men* yerine *mans*, *to go* «gitmek», *to see* «görmek», *to know* «bilmek» fiillerinin geçmiş zaman şekillerinin *went*, *saw*, *knew* yerine *goed*, *seed*, *knowed* şekillerinde söylenişini yine tipik birer yakıştırma olayıdır.

yakıştırmalı (analojik)

Yakıştırma yolu ile yapılan. Bk. **yakıştırma**.

Yaklaşma fiili (Alm. *Verbum approximativum*; Fr. *verbe approximatif*; İng. *approximative verb*; Osm. *mukarebe fiili*, *fi'l-i mukarebe*)

-Alı zarf-fiil biçimindeki bir esas fiille bu esas fiildeki oluş ve kılışın, is-

tenmediği halde gerçekleşmesine çok yaklaşıldığı kavramını veren yaz-yardımcı fiilinin birleşmesinden oluşmuş tasvir fiili, *düşeyazmak, öleyazmak, yıkılayazmak* vb.

yalın hal (Alm. *Nominativ*; Fr. *nominatif*; İng. *nominative*; Osm. *mücerret hal, hâl-i mücerred*)

İsmin her hangi bir ek almamış, yalın hali: *bal, ev, gönül, işçilik* vb.

yalın isim (Alm. *einfaches Nomen*; Fr. *nom simple*; İng. *simple noun*)

Birleşik yapıda olmayan ve hiç bir yapım eki almamış isim: *el, yel, dil, kir, in, yol, iş, baş, bir, kar* vb.

yalın kelime (Alm. *Simplex, einfaches Wort*; Fr. *mot simple*; İng. *simple form*; Osm. *Basit kelime, kelime-i basite*)

Türetilmiş veya bileşik olmayan ve yapısı daha küçük parçalara ayırlamayan kök halindeki kelime: *at, el, üç, beş, yok, bu, şu, o, atmak, yakmak* vb.

yan anlam (Alm. *Nebenbedeutung, Konnotation*; Fr. *connotation, sens accessoire*; İng. *connotation, secondary meaning*; Osm. *tâlî mânâ, ma'nâ-i tâlî*)

Kelimenin temel anlamı yanında kullanıma bağlı olarak kazandığı yeni anlam(lar): *Baş* kelimesinin asıl anlamı dışında «bir topluluğu yöneten kimse, lider», «bir şeyin başlangıcı (*ay başı, yıl başı, satır başı*)», «temel esas» (*her işin başı sağlıktır*), «bir şeyin uçlarından biri» (*yolun iki başı*), «tane, sayı» (*iki baş sarımsak, üç baş inek, altı baş aile*), «bir şeyin yakını veya çevresi» (*ocak başı, havuz başı, mangal başı*) vb. pek çok yan anlamı vardır. *Ayak, göz, parmak, boğaz, burun* gibi organ adları da epey yan anlamlara sahiptir. Türkçemiz bu bakımdan her yönü ile zengin bir özellik taşır. Karşıtı asıl anlam'dır.

yan cümle (Alm. *Nebensatz*; Fr. *proposition subordonnée*; İng. *subordinate clause*; Osm. *tâlî cümle, cümle-i tâlî*)

Birleşik cümlede asıl cümleyle anlam bakımından ilgili olan, ana cümle- nin verdiği kavramı bir şarta, bir sebebe bir dileğe, bir açıklamaya bağla- mak suretiyle onu çeşitli yönlerden tamamlayan ve kuruluşu bir cümle değeri-nde olup yargı taşıyan cümle. Yan cümlelerin bağlaçlı yan cümle (*ki'- li*), dilekli yan cümle (*-sA'lı*), şartlı yan cümle (*-sA'lı, -mİşsA'lı*), sorulu yan cümle (*-mİ'lı*) gibi çeşitli türleri vardır: Karşıtı esas cümle'dir. Örnekler: *Zelzele- den d e ğ i l , bu sakin ve gülümseyen yüzden bu sükûnet ve kayıtsızlıktan, insanoğ- lunun yeryüzündeki bu korkunç yalnızlığından korkarak odadan fırladım* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Erzurumlu Hamdi*, s. 139). *Z a t e n g e - c e o l d u m u , onun yorulduğu zaman istediği yerde yatabilmesi için selâmlıkta- ki sofadan bizim odamıza kadar, koca evin her tarafına battaniyeler, yastıklar konulurdu* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Evin Sahibi*, s. 158). *Ve denizi , hatta bütün ufku içi verecekmiş gibi derin derin ne- fes aldı* (T. Buğra. *Yalnızlar*, s. 144). *E ğ e r s ı r f z e v k i m i ç i n b e s t e l e d i - ğ i m ü ç , beş küçük parçanın eşdost meclislerinde çalınıp-*

söylenmesi bana böyle bir iddia yüklenmesine yeterse, hatıra defteri tutanlara romancı, sigara paketinin arkasını karalayanlara karikatürist, pazar günü üç, beş kilometre yürütenlere de sporcu demek gerekirdi (T. Buğra, göst. e., s. 39). *Bir an mümtaz'a öyle geldi ki, Tevfik Bey'in sesi, Emin Dede'nin neyi ile girdiği yarısta bu ilk rüzgardan birini tutuyordu* (A. H. Tanpınar, Huzur, s. 244). *Kavgaları yazılsa koca bir kitap tutar, oğlan sanki ikinci bir karakol, ikinci bir adliye olmak iddiasındadır* (T. Buğra, Yarın Diye Bir Şey Yoktur: Karaoğlu, s. 44). *Ta m ş u y a l ı n ı n ü s t ü n e d ü ş s e d a h a g ü z e l g ö r ü n e c e k k e n g ö r ü r d ü k k i, o n u o r t a s ı n d a n k e s e r d e b i r b ö l ü m ü n ü ı ş ı k t a, b i r b ö l ü m ü n ü g ö l g e d e b r a k ı r d ı* (A. Ş. Hisar, Boğaziçi Mehtapları, s. 125). *Ke n d i m i d i n l e s e m v a k t i y l e ö n l e r i n d e n g e ç m i ş o l d u ğ u m y a b a n c ı e v l e r d e n i ç i m d e k a l m ı ş b ö y l e b i r s e s l e r d u y a r ı m k i, b e n d e o u z a k z a m a n l a r ı y e ş e r t e n t o h u m l a r g i b i d i r* (A.Ş. Hisar, göst. e., s. 44). *E y l ü l o r t a s ı d e d i m i, b u ğ d a y y ü k l ü k a ğ n ı l a r o r a n ı n g ö l g e s i z g e n i ş l i ğ i n d e o n u n z a h i r i t a s v i r l e r i i ç i n t ü r k ü s ö y l e r* (T. Buğra, Dönemeçte s. 58). *A k ş a m d a n b e r i y a ğ a n k a r d i n m i ş s e y a t a ğ ı n ı t e k r a r k a r y o l a s ı n a t a ş m a y a d ü ş ü n e r e k d o ğ r u l m a k i s t i y o r d u* (P. Safa, Biz İnsanlar, s. 61). *H e r ü m i t s i z i n s a n g i b i k e n d i n d e n d e ğ i l, d ı ş a r ı d a n, h a y a t ı n s ı r a s ı z, t e r t i p s i z, t e s a d ü f i v a k a l a r ı n d a n, b i r t e s a d ü f t e n v e y a b i r t a l i h t e n i m d a t b e k l e d i* (P. Safa, Şimşek, s. 119). *A y a k s e s i o k a d a r y a k l a ş m ı ş t ı k i, b ü y ü k b i r t e l a ş i ç i n d e P e r v i n y a t a ğ a o t u r d u* (P. Safa, göst. e., s. 113). *S a b a h l e y i n g ö z ü n ü a ç a r a ç m a z i ç i n d e s ı k ı n t ı v e y a l n ı z l ı k d u y d u* (P. Safa, göst. e., s. 163). *E v v e l c e d u y d u k l a r ı m a f a z l a b i r ş e y i l â v e e t s e, o n a h a k i k a t i n h u d u d u n u h a t ı r l a t a m a y a c a k m ı y d ı m?* (A. Ş. Hisar, Fahim Bey ve Biz, s. 138) vb.

yansılama (Alm. *Onomatopoeie, Lautbild, Schallnachahmung*; Fr. *onomatopée*; İng. *onomatopoeia*; Osm. *lafz-ı taklidi, savt-ı taklidi*)

Tabiattaki sesleri yansıtmaya yönelen, bu bakımdan dilin kabul ettiği ses birleşimiyle, gösterilen arasında yakın bir bağ bulunan, dolayısıyla oluşması bir sebebe dayanan dil birlikleri: *gür gür, pat pat, küt küt, hır hır, gürüldemeli, patırdamalı, hırıldamalı, kıkırdamak, parıl parıl parıldamak, zırl zırl zırlıdamak, civciv, püskürmek, mışıl mışıl uyumak* vb.

yansız (kelime) (Alm. *Neutrum*; Fr. *neutre*; İng. *neuter*; Osm. *cins-i sâlis*)

Kelimeleri cinslere göre ayıran dillerde ne erkek ne de dişi cinsten sayılmayan ve çoklukla nesneleri belirten kelime: Alm. *das Buch* «kitap», *das Fenster* «pencere», *das Zimmer* «oda», *das Wörterbuch* «sözlük» gibi.

yapı (Alm. *Struktur*; Fr. *structure*; İng. *structure*)

Belli bir dilin bölümlerini birbirine bağlayan ilişkiler bütünü. Söz gelişi, Türkçenin ses yapısı, seslerin biribiri ile ilişkilerine, şekil yapısı da ek ve köklerin karşılıklı ilişkilerine bağlı bir sistem, bir bütündür.

yapı bilgisi bk. **şekil bilgisi**

yapılıkcı, yapılıkcılık bk. **yapılıkcı dil bilimi**

yapılıkcı dil bilimi (Alm. *strukturelle Sprachwissenschaft*; Fr. *linguistique structurale*; İng. *structural linguistics*)

Dünyadaki dillerin yapılarını belirlemeyi araştırma konusu edinen dil bilimi.

yapım eki (Alın. *Formans, Bildungselement*; Fr. *affixe de formation*; İng. *derivational affix*)

Kelime kök ve gövdelerine getirilerek yeni kavramların yansıtılmasını, kavramlara karşılık yeni kelimeler yapılmasını sağlayan ek. + İlk / + IUk odunluk, dizlik, yakınlık + ÇI / çU: yarışçı izci; + II / + IU: tuzlu; -AcAk: yiyecek, yakacak: + IcI / UcU: sızcı, yıkıcı, itici, görücü; -l-: yarıl-, kırıl-; -lA: başla-, izle-, tuzla- vb. Türkçede yapım ekleri *isimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil* türeten ekler olmak üzere dört tür oluşturur. Karşıtı çekim eki'dir.

yapma dil (Alm. *künstliche Sprache*; Fr. *langue artificielle*; İng. *artificial language*)

Günlük konuşmalarda kullanılan dilin özelliğinden yararlanılarak ve belli kavramlara, değişik dillere uyabilecek karşılıklar bulma yolu esas alınarak değişik milletlere mensup kişiler arasındaki ilişkilerde dil ayrılıklarının doğurduğu problemleri herkesin kullanacağı ortak bir dille giderme amacına dayanılarak yapılan dil. İlk yapma dil Mehmet Muhiddin adlı Türk'ün yaptığı *Bâlibilen*'dir. *Esperanto* (L. L. Zamenhof), *Volapük* (J. M. Schleier), *Ido* (L. de Beaufront) yapma dillere örnektir.

yardımcı cümle bk. **yân cümle**.

yardımcı fiil (Alm. *Hilfsverb*; Fr. *verbe auxiliaire*; İng. *auxiliary verb*; Osm. *fiil-i iâne*)

İsim soylu veya isimleşmiş fiil soylu Türkçe kelimelerle, yabancı kaynaklı isim soylu kelimelerin fiilleştirilmesinde kullanılan *imek, etmek, olmak, eylemek, kılmak* fiilleri: *yorgundum* (< *yorgun i-dim*), *hissetmek, yardım etmek, kanaat etmek, şükr eylemek, namaz kılmak kabul kılmak, hasıl olmak, hazır olmak, iyi olmak, pişman olmak, disipline etmek, sosyal olmak, gidecek olmak, okumuş olmak, yazmaz olmak vb.*

yarı benzeşme (Alm. *unvollständige Angleichung*; Fr. *assimilation partielle, partielle assimilation*)

Bir kelimedede yanyana ve aralıklı olarak bulunan seslerden birinin öteki ni boğumlanma özelliklerinden bir veya ikisi bakımından, yani kısmen kendisine benzeştirmesi olayıdır: *penbe* > *pembe*, *sünbül* > *sümbül* vb. Bk. **benzeşme**.

yarı ünlü (Alm. *Halbvokal, Semi-vocalis*; Fr. *semi-voyelle*; İng. *semivowel*)

Boğumlanma noktaları ünlüyle ünsüz arasında bulunan ses. *y, w, j, v* gibi seslerdir. *av, kavrul-, say-, yay, ay, kay* vb.

yaşayan dil bk. **canlı dil**

yaşayan ek bk. **canlı ek**

yaşayan kelime bk. **canlı kelime**

yaşayan kök bk. canlı kök.

yazı (Alm. *Schrift*; Fr. *écriture*; İng. *writing, script*; Osm. *hat*)

Duygu ve düşüncelerin yazılı olarak anlatılabilmesi için bir dildeki sesleri harf, hece veya şekillerle göstermeye yarayan işaretler dizisi, alfabe düzeni.

yazı dili (Alm. *geschriebene Sprache, Schriftsprache*; Fr. *language écrite*; İng. *written language*)

Bir lehçe veya ağız üzerine kurulan ortak dilin yazıda kullanılması sonucunda ortaya çıkan yazılı dil. Türk yazı dili (VII. yüzyıldan bugüne gelinceye kadar), İngiliz yazı dili, Rus yazı dili vb. Karşıtı konuşma dili'dir.

yeni kelime (Alm. *Neologismus, Neubildung*; (Fr. *neologisme*; İng. *neologism*)

Bir dilin kendi kök ve eklerinden yararlanarak, o dilin yaşayan veya ölü kelimelerindeki yapıya bakarak yapılan veya ağız ve lehçelerden alınarak kullanıma sokulan kelime: *basın, yayın, basınç, birikim, dergi, durum, göçmen, işlem, kazı, gezi, konut, sözlük, tapınak, yaratık, yargı, yanıt* vb.

yer adı

Şehir, kasaba, köy gibi yerleşim birimleriyle buralardaki cadde, sokak, meydan vb. yerlere verilen ad: *Ankara, Niğde, Kütahya, Düzce, Safranbolu, Kuşadası, İkizören, Pınarbaşı, Paris Caddesi, Tunalı Hilmi Caddesi, Meneviş Sokağı, Ulus Meydanı* vb.

yer zarfı (Alm. *Lokaladverb, Adverb des Ortes, Ortsadverb*; Fr. *adverbe de lieu*; İng. *adverb of place*)

Fiilin gösterdiği oluş veya kılışın mekân içinde, yerini ve yönünü belirten zarf: *şağı, yukarı, içeri, dışarı, ileri, geri, orada, burada* vb. *Korkudan sararmış solgun benizli, beyaz dudaklı, samur ince kaşları çatılmış, zayıf, narin bir talebe, mahcup, mütereddit adımlarla i ç e r i girer* (Ö. Seyfettin, *Harem: Gürültü*, s. 231). *Yavrucağ uykusuzluktan bitkin; fakat gene de: «Ömer'in yanında kalacağım» diye direniyor, y u k a r ı , yatağına çıkmıyor* (T. Buğra, *Yarın Diye Bir şey Yoktur*, s. 57). *Artık kelimeleri eze eze konuşuyor, konuşurken boynunu i l e r i uzatıyor, hafifçe kamburunu çıkarıyor* (T. Buğra, *göst.e.*, s. 44). *Onu hiç görmüyormuş gibi bir elini kaldırdığı için yüzünü esirgemek isteyen Necati g e r i çekilmeğe mecbur olmuştu* (P. Safa, *Biz İnsanlar*, s. 105) vb.

yeterlik fiili (Alm. *Verbum potentialis*; Fr. *verbe possibilité*; İng. *potential verb*)

Fiilin karşıladığı işin, hareketin mümkün veya muhtemel olup olmadığını göstermek için, olumlu durumda *bil-*, olumsuz durumda da bugün eriyerek kaybolmuş Eski Türkçe *u-* iktidar fiilinin anlamını üzerine alan (-A) zarf-fiil ekleriyle kurulan tasvir fiili; *...Sen neden suçlu olacaktıydın! Nasıl suçlu ol a b i l i r s i n sen?* (T. Buğra, *yalnızlar*, s. 237). *Bir şey ç ı k a r a m a d ı ve ancak satırları okuduktan sonradır ki, çekenin Müfettiş Hilmi Bey olduğunu a n l a y a b i l d i ve şaşırdı* (T. Buğra, *Yağmur Beklerken*, s. 189); *...Ben, bay Murat, korumanın ve geliştirmenin önemini k a v r a y a m a y a n veya inkâr eden bütün*

i yi niyetleri ve bilhassa bütün büyük iddiaları kuşkuyla karşılarım (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 227) vb. Bk. *tasvir fiili*.

yokluk eki

İsim soylu kelimelere gelerek herhangi bir nesne veya özelliğe sahip olmama anlamında ve +II/ +IU: ekinin zıt anlamlısı yokluk sıfatları yapan +sIz/ +sUz eki: *bilinç + sız, can + sız, tat + sız, tuz + sız, yarar + sız, yol + sız, mut + sız* vb.

yön adları

Yön gösteren adlar: *kuzey, güney, doğu, batı, gün doğusu, gün batısı, gün ortası* vb.

yönelme hali (Alm. *Dativ, Wemfall*; Fr. *datif*; İng. *dativ*; Osm. *me'f'ülün ileyh*)

Yaklaşma, yönelme bakımlarından ismin karşıladığı nesneyi fiile bağlayan hal. Bu hal (-A), -(y)A yönelme hali ekiyle karşılanır: *Ne kadar çaresiz bir şey istediğini bu yu m u r c a ğ a a n l a t m a ğ a imkân yoktu* (R. N. Güntekin, *Kızılçık Dalları*, s. 72). *Hâkimlikten istifası, k a s a b a y a geliþ avukatlığa başlayışı ve nihayet onu da bırakarak ç i f t l i ğ e çekilişi, artık hep bu yorumun çerçevesi içindedir* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 121). *Yo l a koyuldular. Doktor hizmet-kârların kaldığı e v l e r e doğru yöneldi. Şükrüye de o zaman taraçadan inip bardakları toplayıp m u t f a ğ a taşıdı* (T. Buğra, *göst. e.*, s. 174), *Sabri, geçen seferler bu ağaca hiç dikkat etmediğini düşündü* (A. H. Tanpınar, *Yaz yağmuru: Yaz yağmuru*, s. 65); *Evvel zaman içinde, muhtelif v i l â y e t l e r e gönderilmiş bir vali, a h a l i y e zulmeder, hâkimler bilhassa idam k a r a r l a r ı n a imza vermezler, onunla hiç biri geçinemezlermiş* (A. Ş. Hisar, *geçmiş Zaman Fıkraları*, s. 13) vb.

yön gösterme eki (Alm. *Direktivus, Direktiv Endung*; Fr. *suffixe directif*; İng. *directiv ve suffix*)

Fiildeki oluş ve kılışın yönünü göstermek için yönle ilgili yer ve zaman adlarını yön gösterme haline sokan ek: +GArU, +ArI, +rA ekleri: ET. *Tabgaç + garu* «Çin'e doğru», *kün + gerü* «güneye doğru», *san + garıl* «sana doğru»; *iliniz + gerü* «sizin ilinize doğru»; EAT. *añara berü* «oraya, buraya»; *göksi + re* «göksüne, göksüne doğru»; *depesi + re* «tepesine, tepesine doğru»; *derhal yügürü t a ş r a çıktı* «derhal koşarak dışarıya çıktı» vb. +ArI ve +rA ekleri Türkiye Türkçesinde artık canlı bir çekim eki olmaktan çıkmış, sayılı kelimelerde kalıplaşmış olarak kalmıştır: *sonra, taşra, üzere, üzre, dışarı, içeri, ileri, yukarı, beri, geri* vb.

yön gösterme hali

İsmin, Fiilin gösterdiği oluş veya kılışın kendi yönünde yapıldığını göstermek için girdiği hal: ET. *san + garu* «sana doğru», *yok + garu* «yukarıya doğru», *taş + ra* «dışarıya», *taş + ra* «dışarıya», *ileri, beri, dışarı, geri* vb. Bk. yön gösterme eki.

yumuşak damak bk. art damak

yumuşak ünsüz bkz. tonlu ünsüz.

yumuşama (Alm. *Erweichung*, *stimmhaftwerden*; Fr. *adoucissement*, *sonorisation*; İng. *softening*)

Son sesinde tonsuz ünsüz bulunduran kelimelerin, ünlüyle başlayan bir ek aldıklarında tonlu duruma gelmeleri. Bu olay Türkçenin bu durumdaki her kelimesi için geçerli değildir. Ünsüzün niteliğini koruması veya tonlularak yumuşaması kelimenin bünyesindeki ünlülerin özellikleriyle ilgili olmalıdır: *dîp / dîbi, / dîbin; uç / ucu / ucun / uca; ağaç / ağaca / ağacın; gömlek / gömleği / gömleğe; yurt / yurdu vb. Krş. ip / ipi, iç / içi, göç / göçü, üst / üstü vb.*

yutak (Alm. *Pharynx*; Fr. *nharynx*; İng. *pharynx*)

Gırtlığı ağız ile birleştiren, en üst ucu burun boşluğuna, ortası ağız boşluğuna ve altı da gırtlığa açılan, üstü geniş altı dar olan boşluğun adı. Bu boşluğa *boğaz boşluğu* da denir. Ayrıca bk. *boğaz*.

yuvarlaklaşma (Alm. *Rundung*; Fr. *arrondissement*; İng. *rounding*)

Düz bir ünlünün, yanındaki ünsüzün etkisiyle yuvarlak sıradan ünlüye dönüşmesi: *kabuk, kavur-, kavuş-, savun-, avuç, yağmur, savur-, süpür-, çöz- vb.* Bu olay daha çok, *b, m, v* gibi dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırma etkilerine bağlanmaktadır. Dudak ünsüzlerinin yanlarında bulunmadıkları halde düz ünlüsü yuvarlaklaşmış kelimeler serpintiler halinde Anadolu ağızlarında vardır. *çez- > çöz-, alış>olış-, çeşme>çöşme, ek>ök-, çekirge>çökürge, ertesi>örtesi, cep>cöp vb. Bk. ünlü yuvarlaklaşması.*

yuvarlak ünlü (Alm. *gerundeter Vokal*; Fr. *voyelle arrondie*; İng. *rounded vowel*)

Dudaklarda belli bir yuvarlaklaşmayla boğumlanan ünlü. Türkiye Türkçesinin yuvarlak ünlüleri: *o, ö, u, ü* ünlüleridir.

yüklem (Alm. *Prädikat*, *Satzaussage*; Fr. *predicat*; İng. *predicate*)

Cümlede hareketi, olayı, işi, yargıyı bildiren, fiil çekimine girmiş kelimenin cümle bilgisindeki adı. Cümlenin bütün öğelerini kendine bağlayan temel öge durumundaki yüklem, fiil veya isim soylu bir kelime olabilir: *Mubarek su, saçlarımın arasından, kulaklarımın arkasından ensem ve oradan sırtıma doğru serin serin a k ı y o r d u* (Y. K. Karaosmanoğlu, *Erenlerin Bağından: Diğer Nesirler*: s. 106). *Hoca, son senelerde mektep bütçesinden tasarruf yaparak bevva yolu vermiş olduğu için burası b o ş t u* (R. N. Güntekin, *Kızılık Dalları*, s. 140). *Manevî şeyler kendilerine bir destek olarak maddî bir varlığa ne kadar m u h t a ç i s e l e r, maddî şeylerin de içinde nefes aldıkları ve yaşadıkları bir manevî tarafa, bir havaya, bir ruha o kadar ihtiyaçları bulunduğunu g ö r ü y o r u z* (A. Ş. Hisar, *Çamlıcadaki Eniştemiz*, s. 219). *İnsan başlı büyükçe bir asma ikide bir ayaklarına t a k ı l ı y o r, onları d ü ş ü r ü y o r ve litaracı kıyafetli adamın gırtlığı ile keskin bir ağız kavgasına g i r i ş i y o r d u* (A. H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyaları: Abdullah Efendinin Rüyaları*, s. 58). *Ben bu yaşayışından bedbinleşecek kadar g u r u r l u d e ğ i l i m* (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 123). *Kapının tunç tokmağı bu karlı gecenin sesleri sağır eden durgunluğu, dolgunluğu içinde kof bir uğultu ç ı k a r d ı* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Sarı Bal*, s. 55);

Ali in li y o r d u . Ayağa kalkmaya d a v r a n d ı ; fakat d ü ş t ü (S. Faik, *Bütün Eserleri 2. Şahmerdan, Lüzumsuz Adam: Bir Define Arayışı*, s. 50) vb.

yükleme hali (Alm. *Akkusativ*; Fr. *accusatif*; İng. *accusative*; Osm. *mef'ulün bih*)

Geçişli fiil taşıyan bir cümlede fiilin doğrudan doğruya etkilediği yani fiildeki işlevin etki bakımından üzerine yüklendiği ismin içinde bulunduğ u hal. Türkçede bu hal ya eksiz yahut da yalın veya iyelik ekleriyle genişletilmiş isimlerden sonra gelen + (y)I / + (y)U eki ile karşılaşılır: *iş bulmak, görüş bildirmek, yol sormak, ağaçlar + ı budamak, yaka + yı kurtarmak, okul + u bitirmek, istedik + im + i getirdi; yazdıklarınız + ı okudum, görünüş + ü koruyunuz* gibi. Ancak, bu ek üçüncü şahıs teklik ve çokluk iyelik eklerinden sonra araya bir zamir n'si alarak + nI / + nU şekline girer; *Arkadaşımın yeni ev + i + ni gezdim. Artık yuva + sı + nı kurmaya çalışıyor; bildik + leri + ni anlattı, yorulduğ + u + nu görmedim* vb.

yükleme hali eki

Geçişli fiil taşıyan bir cümlede fiilin doğrudan doğruya etkilediği ismin içinde bulunduğu hali gösteren ek: + I<ET. + IG, + nI eki. Örnekler için bk. **yükleme hali**.

yüklem ismi (Alm. *Pradikatsnomen*; Fr. *predicat*; İng. *predicate noun*)

İsim cümlesinde yargıyı bildiren, yani yüklem görevindeki isim soylu ke-limelerin cümle bilgisindeki adı: *Bu, ne uzun, ne zan sıkıcı y o l d u* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Boz Eşek*, s. 82). *İnsan kalbi, başkalarının duygularına ancak kendi tecrübeleri nisbetinde a ç ı k t ı r* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: Yılbaşında Düşünceler*, s. 66). *Mümeyyizler, asılacak masumlarının o son anlatılmaz heyecanlarını asla duymayan mesut, kayıtsız cellatlar g i b i d i r* (Ö. Seyfettin, *Harem: Gürültü*, s. 231). *Her zaman gönüllerin güzel sanatlara medenî bir ihtiyaçları vardır* (A. Ş. Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*, s. 40). *Evet, Savcı Yardımcısı b e n i m* (T. Buğra, *Dönemeçte*, s. 20). *Dede'yi bugün bizim için, o kadar derin değişiklikler arasından bir nevi çağdaş yapan şey de, onda hayatın bu trajik duygusunun mevlevî tevekkülü ile beraber y ü r ü m e s i d i r* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: İsmail Dede*, s. 352) vb.

yükselen ikiz ünlü

Birinci öğelerinde ikincilere bakarak daha dar ve süreksiz ünlü bulunan ikiz ünlü türü: *ie, ia, üa, üo* gibi. Karşıtı alçalan ikiz ünlü'dür. Bk. **ikiz ünlü**.

yükselen ton (Alm. *Hochton*; Fr. *ton eleve* İng. *high tone*)

Konuşma sırasında seslerin titreşimindeki yükselme dolayısıyla hecenin tiz söylenişi:

— *Sen?* (*Sen mi?*)

— *Ha?* (*Efendim, ne dedim?*) vb.

Karşıtı alçalan ton'dur. Bk. **ton ve tonlama**

zaman (Alm. *Zeitstufe*; Fr. *temps*; İng. *time*)

Çekimli fiilin karşıladığı kılış veya oluşun içinde geçtiği zaman dilimi: Şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman vb. Fiildeki zaman *basit zaman* ve *bileşik zaman* olarak ikiye ayrılır: *yazıyor, yazdı, yazacak, yazmış, yazdıydı, yazıyormuş, yazsa, yazmalı, evdeydi* vb.

— *Sen s ö y l e Allah'ı seversen, dedi, bir çocuk ötekine maymun Türk mü d e m i ş ne.. O da ona taş atmış. Sen tafsilatını daha iyi b i l i r s i n . İnzibat meclisleri t o p - l a n a c a k m ı ş . Gençlerimiz burada hitabeler irade e d i y o r l a r . Taş atan çocuğun kovulmasına rey verenler.. Nasıl d e d i b a k a y ı m ? Eşekmişler amma Türk d e ğ i l m i ş l e r o n u k o n u ş u y o r d u k* (P. Safa, *Biz insanlar*, s. 48) vb. Ayrın-tı için bk. *basit zaman, birleşik zaman*.

zaman eki

Çekimli fiillerde zaman kavramını veren ve fiil tabanına gelen birinci ek:

-*Dl*, *AcAK*, *-mış*, *-Iyor*, *-r*, *Ir*.

yaz-dı (görülen geçmiş zaman)

göl-ecek (gelecek zaman)

anla-mış (duyulan geçmiş zaman)

bil-iyor (Şimdiki zaman)

bil-ir (geniş zaman) vb.

zaman zarfı (Alm. *Zeitadverb*; Fr. *adverbe de temps*; İng. *adverbe of time*)

Cümlede fiilin karşıladığı oluş ve kılışı zaman bakımından belirgin duruma getiren ve sınırlandıran zarf: *Benim e s k i d e n hem mektep arkadaşım hem komşum bir Süleyman vardır. Ş i m d i n e iş yapar, pek bilmiyorum* (P. Safa, *Biz insanlar*, s. 74). *Muhakkak ki Vedia bunu Orhan'ın beceriksizce sualinden de h e - m e n anlamıştı* (P. Safa, *göste.*, s. 229). *S o n r a s o n r a düşündüm de ancak anladım duygularımın bu sözlerle uygun olduğunu* (T. Buğra, *Dönemeçte*, s. 84). *Git-ti garsonun b i r a z ö n c e gelen gazeteleri bıraktığı masaya oturdu* (T. Buğra, *göste.*, s. 21). *Handan onu ve a z s o n r a beliren babasını da ancak Şerif valizini alırken farketti* (T. Buğra, *göst.e.*, s. 20); *B u g ü n olamazlar ama, y a r ı n olurlar.. Y a r ı n , ne olacağını biliyor musun? H e r g ü n bir şey değişiyor. D ü n Pa-kize Hanım, Bu çarşafların o n s e n e e v v e l kadınlar sokağa çıksaydı kıyamet kopardı! diyordu* (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s. 150). *K ı ı n k a r - dan testiler yapıyorsun iyi ama hiç onlar ısıya dayanır mı?* (Mevlâna, *Mesnevi III*, s. 57); *Y a z ı n buzlu suyun nimeti ona dinî bir inşirah sunardı* (A. Ş. Hisar, *Çamlıcadaki Eniştemiz*, s. 88). *S a b a h l e y i n bıçaklı bir adam uyuşturmaksızın etimi derinlerine kadar oydu, s o n r a bir ay, oyuğun içine fiil koyup çıkardılar* (F. R. Atay, *Gezerek Gördüklerim: 50 Yaşım*, s. 25)

zamir (Alm. *Pronomen*, *Fürwort*; Fr. *pronom*; İng. *pronoun*; Osm. *zamir*)

İsimlerin yerini tutan isim soylu kelime türü. Şahıs gösteren *ben, sen, o, biz, siz, onlar, kendi* şahıs zamirleri; *bu, şu, o, bunlar, şunlar, onlar* işaret zamirleri; *biri, birisi, başkası, herkes, kimse* vb. belirsizlik zamirleri; *hangisi, kim, ne, neyi, neden* vb. soru zamirleri gibi türleri vardır.

zamir n'si (Alm. *Pronominal n*; Fr. *pronominal n*; İng. *pronominal n*)

Teklik ve çokluk 3. şahıs zamirlerinin çekimi ile teklik 3. şahıs iyelik ekli kelimelerin hal ekleriyle kullanılışı sırasında araya giren « n » ünsüzü. Bu « n » ünsüzü, aitlik eki «-ki»nin üzerine hal eklerini aldığı durumlarda da araya girer: *baş-ı-n-ı, baş-ı-n-a, baş-ı-n-da, baş-ı-n-dan, baş-ı-n-ın, baş-lar-ı-n-ı, bilgi-si-n-i, bu-n-dan, şu-n-u, şu-n-da, o-n-u, o-n-a, o-n-da, o-n-lar, o-n-lar-da, benimki-n-den, arkadaşımınki-ni* vb.

zarf (Alm. *Adverbium*, *Umstandswort*; Fr. *adverbe*; İng. *adverb*)

Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, nitelendirme, yer, yön gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türü: *dün, bugün, yarın, sonra, şimdi* vb. (zaman bakımından); *ileri, geri, beri, alt* (yer, yön bakımından); *az, çok, biraz, kısmen, daha, pek* vb. (ölçü bakımından); *tatlı sert, açık mavi, koyu yeşil, uzun uzun konuştuğu konu, sımsıkı kapatmak, iyi anlamak* vb. (nitelendirme, tarz bakımından). Örnekler: *Silkindi. Yataktan hızlıca kalktı. Başından bir denbire dönmüştü. Karyolanın topuzunu zor yakaladı* (S. Faik, *Bütün Eserleri 3. Medarı Maişet Motoru: Berber Dükkânının Açılma Merasimi*, s. 147). *Ateş ilk tereddüden sonra birden bire parladı* (A. H. Tanpınar, *Sahnenin Dışındaki*, s. 323). *Olduğu yere kayarcasına çıktı* (Yaşar Kemal, *Ortadirek*, s. 314). *Gittiniz mi, gerçekte ne mezarlığa elinizde çiçeklerle?* (Kemal Tahir, *Yol Ayrımı*, s. 463). *Kaplıca bir yalnızlık içinde, kendi vücudundan bile habersiz düşünmeyi pek severdi* (A. F. Abasıyanık, *Bütün Eserleri 3*, s. 19) vb.

zarf-fiil (Alm. *Konverbium*, *Konverb*, *Gerundif*, *Gerundium*; Fr. *gerondif*, *converbe*; İng. *gerund*)

Cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yapılmış, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevindeki kelime: *Ama Güldane dönmüş bakmadı bile* (T. Buğra, *Yağmur Beklerken*, s. 122). *Nabi bey, Gazi'nin olayları ve durumları gelirden önemsemediğini; gücüne ve kavrayış hızına sınırsız güveni ile son anları beklemekten hoşlandığını söylüyordu* (T. Buğra, *göst.*, s. 201). *Bir sene evvel yazdığınızı öbür sene okurken, ne kadar değiştiğinizi anlattık hayretler içinde kalacaksınız...* (Ö. Seyfettin, *Harem: Ashab-ı Kehfimiz*, s. 11). *Çünkü gerçek Türkçeciler, yukarıda nasıl olduğunu ve ne güzel yürüdüğünü kısaca izah ettiğimiz, milletin zevkine ve sevgisine yedire yedire işlenen millî kelimeler ve millî söyleyişler anlayışdır* (N.S. Banarlı, *Türkçenin Sırları: Altın Tavuk Hikâyesi*, s. 59). *Şimdi ancak kendisinin tasavvur ettiği şekilde geçmiş bu zamanlar millî bir mevcudiyetin şiiyle canlandırıldı*.

ç a millî tarihimiz duyuluyor (A. Ş. Hisar, *Ahmet Haşim-Yahya Kemal'e veda: Şiir ve Tarih*, s. 195). *Daha tan yeri ı ş ı m d a n*, ortalıkta ses seda y o k k e n oluktan dökülen suyun sesi büyür, ormanın uğultusuna k a r ı ş ı r k e n Ali yataktan çıktı, atın yanına v a r ı r v a r m a z a ğ ı n ı a ç ı p baktı (Yaşar Kemal, *Ortadirek*, s. 41) vb. Bk. zarf-fiil ekleri.

zarf-fiil ekleri

Cümlede fiilin zarf görevinde kullanılmasını sağlayan ekler: -(y)A, -(y)İ, -(y)ARAK, -Dİkta, -ken, -mAdAn, -mAksızln vb. Örnekler: *Karım yavaşça doğruldu, onu kucağına aldı: Yatağına götürecekti. Fakat daha odanın kapısına v a r m d a n* Ayla uyandı ve a ğ l ı y a r a k: «İstemiyorum, istemiyorum» dedi (T. Buğra, *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, s. 57). *Lakin, sonra, mandalın gürültüsünü, kanadın gıcırıcısını d u y u n c a* hemen yerine dönmüş, yatmış, kalıp kesilmişti (F. R. Atay, *Memleket Hikâyeleri: Koca Öküz*, s. 44). *Hatırlayverdi doktor: Kendisi yemek odasında, karanlıkta o t u r u r k e n*, Hürrem'in... bir hayal gibi... bir gölge gibi... *Sofadan geçip bahçeye y ü r ü d ü ğ ü n ü* görmüştü (T. Buğra, *Yalnızlar*, s. 221) *Bu ihtiyar adam hiçbir şey s ö y l e m e d e n*, dudaklarından tek bir şikâyet ç ı k a r m a d a n , sadece bu bitmez, tükenmez gezintisine, damlalı ayaklarını s ü r ü y e s ü r ü y e , bütün evi, bütün geceyi ıstırabile dolduruyordu (A.H. Tanpınar, *Abdullah Efendinin Rüyalari: Evin Sahibi*, s. 160). *Parpar Ahmet evin yokuşunu, arada bir durup kendi kendine k o n u ş a r a k*, kollarını yel değirmeni gibi ç e v i r e r e k s e n d e l e y e s e n d e l e y e çıktı (K. Tahir, *Köyün Kamburu*, s. 30) vb.

zarf tümleci

Cümlede yüklemın anlamını zaman, tarz, ölçü, yer, yön vb. bakımlardan daha belirgin duruma getiren, sınırlayan kelime veya kelime gruplarından oluşan tümlec: *Bunları kendisi i y i c e* tahlil etmişti (A. H. Tanpınar, *Huzur*, s. 166). *B i r d e n b i r e* Sabih'lere gitmek, orada hepsini b e r a b e r bulmak arzusuna kapıldı (A. H. Tanpınar, *göst.e.*, s. 283). *N i h a y e t* İclal dayanamadı; oyun ç o k uzamıştı; belli ki genç kız akrabasına, kendilerine ait bir işin üzerinde b ö y l e durulmasını istemiyordu (A. H. Tanpınar, *göst.e.*, s. 64). *Mümtaz g ü ç l ü k k e* bir «Allah hayırlı etsin...» dedi (A. H. Tanpınar, *göst.e.*, s. 65). *Genç kız da pervini g ö r ü n c e* ağırlaştı, y a v a ş y a v a ş yürüdü, geldi, Ali'nin ve Pervin'in yüzlerine d i k k a t l e b a k a r a k ciddi vaziyeti h i s s e t t i k t e n s o n r a genç kadına sordu (P. Safa, *Şimşek*, s. 238). *-Köy yerinin işlerinden açtık. Laf sana geldi, s e n i n v a z i y e t i n e , y i ğ i t l i ğ i n e . . .* (K. Tahir, *Köyün Kamburu*, s. 250). *Ferit Paşa hükümeti de y a v a ş ç a c ı k ; s e l e f l e r i g i b i* bir idare-i maslahat halini alıyordu (R. H. Karay, *Minelbab İlelmihrab*, s. 10) vb.

zayıf ünlü (Alm. *schwacher Vokal*; Fr. *voyelle faible*; İng. *weak vowel*)

Çıkışı dilin çok az tümsekleşmesiyle oluşan ve söyleniş süresi kısa olan açık heceli dar ünlü: ısıcak, ılık, ısıtma «sıtma», ilik, inanç vb.

zıt anlamlı (Alm. *Antonym*; Fr. *antonyme*; İng. *antonym*)

Anlamca birbirinin zıddı olan kelimelerden her biri: güzel / çirkin, az / çok,

alçak / yüksek, düz / eğri, ileri / geri, iyi / kötü, zor / kolay, ucuz / pahalı, şişman / zayıf vb.

zıt anlamlı ikileme

Zıt anlamlı kelimelerden kurulmuş ikileme: *ileri geri, zamanlı zamansız, önünde sonunda, az çok, eksik fazla, dost düşman, genç ihtiyar, acı tatlı, yerli yersiz, zararlı zararsız vb.*

zincirleme isim tamlaması (Osm. zincirleme izafet, tetabu-ı izafet)

Tamlayanı, tamlananı veya her ikisi de isim tamlaması biçiminde olan iç içe girmiş tamlama türü; bir isim tamlamasının ikinci bir isim tamlaması kurması: *Ragıp efendinin çiçek bahçesi, Kenan beyin de kitapları!* (T. Buğra, *Yağmur Beklerken*, s. 45). *Tarih, sanat eserleri, gelenekler, hepsi cemiyetin sureklilik şuurudur* (A. H. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi: İnsan ve Cemiyet*, s. 15). *Yarın sabah, ev eşyalarının taşınma ücretlerinin yarı bedelini ödeyebilirsin. Kamil beyin işe başladığının üçüncü gün akşam üzeri gidecekleri sırada, kapı açılmış, Nedime hanım, «Niyazi ağabey!» diye hafif bir cıglık koyuvererek geleni karşılamak üzere ayağa kalkmıştı* (K. Tahir, *Esir Şehrin İnsanları*, s. 214) *Hediye ettiğiniz kitapların listesinin yazılması tamamlandı mı?* vb.

zincirleme sıfat tamlaması

Bir sıfat tamlamasının tamlanan durumundaki kelimesinin +U/ +IU, +sIz/ +sUz vb. sıfat yapım ekleriyle sıfat haline sokulması veya tamlananın sıfatının 3. şahıs iyelik ekli kelimelere bağlanmasıyla kurulan tamlama türü: *Keskin kokulu ve tadı sert baharat burada hemen her yemeğe katılıyor* (F. R. Atay, *Gezerek Gördüklerim: İç Sokak*, s. 143). *Sonra yol ortasında sarı duvarlı bir eski mezarlık...* (A. Ş. Hisar, *Çamlıcadaki Eniştemiz*, s. 30 (1967). *Siyah camlı gözlüklerini, tebdil gezdiği zamanını vermemek için kullanmıyor...* (A. Ş. Hisar, *göst.e.*, s. 210. *Soğuk havalı bir gün...* (A. Ş. Hisar, *göst.e.*, s. 211 (1967). *Kan ter içinde böyle uğraşırken birden karşısından beyaz arakiyeli, yeşil cübbeli, nur yüzlü bir ihtiyar peyda oluyor* (R. H. Karay, *Memleket Hikâyeleri: Yatr*, s. 91). *...Saçları kordelalı, omuzları atkılı genç, olgun Rum kızları...* (R. H. Karay, *Şaka*, s. 64). *Kepen kleri yarı kaldırılmış loş meyhaneleri...* (R. H. Karay, *göst.e.*, s. 63); *...alnı çatkılı kart bir kadın...* (R. H. Karay, *göst.e.: Sarı Balı*, s. 57) vb.

zümre dili bk. gizli dil.

DİZİNLER

ALMANCA DİZİN

— A —

Abbreviation: kısaltma
abgeleitetes Adverb: türemiş zarf
Abgeleitetes Eigenschaftswort: türemiş sıfat
abgeleitetes Nomen: türemiş isim
abgeleitetes Umstandswort: türemiş zarf
abgeleitetes Verbum: türemiş fiil
abgeleitetes Wort: türemiş kelime
abgeleitetes Wort: türev
Abkürzung: kısaltma
Ablativ: çıkma hali
Ablaut: ünlü atlama
Ableitung: türetme
abstraktes Nomen: soyut isim
abstraktes Substantiv: soyut isim
Abstufung: ikili şekil
Abton: alçalan ton
Abwandlung: fiil çekimi
Adjektiv: sıfat
Adjektivkonstruktion: sıfat tamlaması
Adverb der Art und Weise: nitelik zarfı
Adverb des Ortes: yer zarfı
Adverbium: zarf
Affektbetonung: duygu vurgusu
affektiver Satz: ünlem cümlesi
Affirmativer Satz: olumlu cümle
Affix: ek
Affrikate: sızıcı ünsüz
agglutinierende: sondan eklemeli (dil)
agglutinierende Sprachen: sondan eklemeli diller
anfügende Sprachen: Sondan eklemeli diller
anleimende Sprachen: sondan eklemeli diller
Akkusativ: yükleme hali
Akkusativ objekt: belirtili nesne
Aktiv: etken fiil
Aktivum: etken çatı
Aktivum: etken fiil
Akustik: akustik
Akzent: vurgu
Akzent der Wortgruppe: grup vurgusu
Akzent Intensivum: pekiştirme vurgusu
allgemeine Sprachwissenschaft: genel dil bilimi
allomorph: değişken şekil

allomorph: değişken şekillik
Allophon: değişken ses
Alphabet: alfabe
Alveolar laterale: ön avurt ünsüzü
alveolarer Laut: diş eti ünsüzü
alveo-palatal: diş-damak ünsüzü
Anakoluth: devrik cümle
Analogie: yakıştıрма
alphabetisch: alfabe dışı
anfügende Sprache: sondan eklemeli dil
Angleichung: benzeşme
Angleichung: tam benzeşme
Angleichung: yakıştıрма
Anlaut: ön ses
anleimende: sondan eklemeli dil
anomal: aykırı
Anomaly: aykırılık
Anschluss: bağlama
Anschluss: bağlama işareti
Antonym: karşıt anlamlı, zıt anlamlı
Antonymie: karşıt anlamlılık
Aorist: geniş zaman kipi
Apostroph: kesme işareti
Aphareses: ön ses düşmesi
Apokope: son ses düşmesi
Apposition: açıklama cümlesi
Apposition: ünvan
Appositiv: açıklayıcı
Appositiv: açıklayıcı nesne
Appositiv: açıklayıcı özne
Appositiv: açıklayıcı tümleş
äquativus: eşitlik eki
Archaismus: eskicilik
Archiphonem: ses ayrışması
Argot: argo
Arkaistisch: eski
Artikulation: boğumlanma
Artikulationsart: boğumlanma tarzı
Artikulationsstelle: boğumlanma bölgesi
Artikulations Weise: boğumlanma tarzı
Aspekt: görünüş
Asimilation: tam benzeşme
Aspirata: soluklu ünsüz
aspirierter Laut: soluklu ünsüz

Assoziationfeld: çağrışım alanı
 Assoziation: çağrışım
 assoziativ: çağrışım
 Assimilation: benzeşme
 Assimilation auf Abstand: uzak benzeşme
 atonale Silbe: vurgusuz hece
 Ausdruck: deyim
 Auslassung: eksiltim
 Auslassungszeichen: kesme işareti
 Anslaut: son ses
 Aussageweise: tasarlama kipleri
 Ausrufsatz: ünlem cümlesi
 Aussagesatz: bildirme cümlesi
 Aussageweise: tasarlama kipleri
 Aussprache: telâffuz
 Aussruf: ünlem
 Ausstossung: ses düşmesi

— B —

Basis: taban
 Bedeutung: anlam
 bedeutungsgleich: eş anlamlı (kelime)
 Bedeutungsbeschränkung: anlam daralması
 Bedeutungslehre: anlam bilimi
 Bedeutungsver schlechterung: anlam kötüleşmesi
 Bedeutungsverschiebung: anlam kayması
 Bedeutungsverbesserung: anlam iyileşmesi
 Bedeutungsverbreitung: anlam genişlemesi
 Bedeutungsverengerung: anlam daralması
 Bedeutungsverweiterung: anlam genişlemesi
 Bedeutungswandel: anlam değişmesi
 Bedeutungswechsel: anlam değişimi
 Bedingungsform: şart kipi
 Bedingungssatz: şart cümlesi
 Befehlsatz: emir cümlesi
 Begriff: kavram
 Behauptung: bildirme cümlesi
 Bejahung: olumluluk
 Benennung: adlandırma
 Berufsname: meslek ismi
 beschreibende Grammatik: tasvirici gramer
 bestimmtes näheres objekt: belirtili nesne
 bestimmtes Objekt: belirli nesne
 bestimmte Vergangenheit: görülen geçmiş zaman
 Bestimmungsbeiwort: belirtme sıfatı
 Bestimmungswort: belirtme sıfatı
 Bestimmungswort: tamlayan
 Betonung: ahenk vurgusu, ton
 Beugung: büküm
 Bezeichnungskunde: ad bilimi
 bezügliches Fürwort: bağlama zamiri
 Bilabial: çift dudak ünsüzü

Bindevokal: bağlayıcı ünlü
 Bindung: bağlama
 Bindung: bağlama işareti
 Brechung: ünlü daralması
 breiten vokal: geniş ünlü
 Buchstabe: harf

— C —

Cacophonie: ses uyumsuzluğu
 Crundwort: tamlanan

— D —

Dativ: yönelme hali
 Deklination: isim çekimi
 Dekomposition: dönüşme
 Demonstrativum: işaret sıfatları
 Denominales Substantiv: isimden türeme isim
 Denominales Verbum: isimden türeme fiil
 Dental: diş ünsüzü
 Dentilabial konsonant: diş-dudak ünsüzü
 Derivation: türetme
 desiterativum: dilek-şart kipi
 deskriptive Grammatik: tasvirici gramer
 Deskriptiv – Hilfsverb: tasvirici yardımcı fiil
 Deskriptiv Verb: tasvir fiili
 Determinant: tamlanan
 Determinante: tamlayan
 Deverbales Nomen: isim – fiil
 deverbales Substantiv: fiilden türeme isim
 deverbales Verbum: fiilden isim yapma eki
 deverbales verb: fiilden türeme fiil
 deverbales verb: fiilden fiil yapma eki
 diachronische Semantik: art zamanlı anlam bilimi
 diachronische Sprachwissenschaft: art zamanlı dil bilimi
 Dialekt: lehçe
 Diathesis: çatı
 Diphthong: ikiz ünlü
 direkte Rede: dolaysız anlatım
 Directiv Endung: yön gösterme eki
 Direktivus: yön gösterme eki
 Dissimilation: benzeşmezlik
 distriktives Merkmal: ayırt edici özellik
 distributive Zahl: üleştirme sayı sıfatları
 dritte Person: üçüncü şahıs
 Doppellaut: ikiz ünlü
 Druckakzent: vurgu
 Drucksilbe: vurgulu hece
 Dual: ikili
 Dualismus: ikilik

Dubitativ: rivayet birleşik zamanı
durative Aktionsart: süreklilik fiili

— E —

Eigenname: özel ad
Eigenschaftswort: sıfat
Eigenschaftswort: nitelik sıfatı
eingeschalteter euphonischer Konsonant: koru-
yucu ünsüz
einfacher Satz: basit cümle
einfaches Tempus: basit zaman
einfaches Nomen: yalın isim.
einfaches Wort: yalın kelime
eingipfelige Silbe: tek donuklu hece
Einsatzvokal: türeme ünlü
Einschubvokal: ses türemesi
einsilbige Sprachen: tek heceli diller
Elision: ünlü düşmesi
Ellipse: eksiltim
elliptisch: eksiltimli
elliptisch: kısalmış kelime
ellintischer Satz: kesik cümle, eksiltimli cümle
Empfindungswort: ünlem
Endung: ek, işletme eki
Endungsheufung: ek yığılması
enger vokal: dar ünlü
Entähnlichung: benzeşmezlik
Entdoppelung: tekleşme
entfernte Metathese: uzak göçüşme
entfernteres Objekt: dolaylı tümleş
Entlehnung: alıntı
Entrundung: düzleşme
Epentese: iç ses türemesi
Epenthese: ortada ünlü türemesi
Episthesis: sonda türeme
Erbwort: eski kelime
Erbwort: temel kelime
Ergänzung Objekt: tümleş
erste person: birinci şahıs
Erweichung: yumuşama
erzählendes präsens: geniş zamanın hikâyesi
Erzählungsform: rivayet birleşik zamanı
Etymologie: köken bilimi
exklamativer Satz: ünlem cümlesi

— F —

Fachausdruck: terim
Faktiv: ettirgen çatı
Faktiv: ettirgen fiil
fallender Diphtong: alçalan ikiz ünlü
fallender Ton: alçalan ton

Femininum: dişilik
Fernassimilation: uzak benzeşme
Ferne dissimilation: uzak benzeşmezlik
Flexion: büküm
Flexionsendung: fiil çekimi eki
Flexionsendung: işletme ekleri
Flexionssuffix: fiil çekimi eki
flektierende Sprachen: bükümlü dil, bükümlü
diller.
Fragefürwort: soru zamiri
Fragepartikel: soru eki
Fragepronomen: soru zamiri
Fragesatz: soru cümlesi
Fragewort: soru sıfatı
Freie Silbe: açık hece
Fremdwort: yabancı kelime
Frequenz: sıklık
Frikative: sızcı ünsüz
Formenlehre: şekil bilgisi
fortschreitende Assimilation: ilerleyici
benzeşme
Futur: gelecek zaman, gelecek zaman kipi
Futurum: gelecek zaman, gelecek zaman kipi
Fürwort: zamir

— G —

Gattungsname: cins isim
Gattungsname: tür adı
Gaunersprache: argo
Gebärdensprache: işaret dili
gebundene Anteilgröße: belirli isim tamlaması
gedeckte Silbe: kapalı hece
Gefühlston: ahenk vurgusu
gegensatzliches Wort: karşıt anlamlı (kelime)
Gegensatclikeit: karşıt anlamlılık
Gegenstandswort: isim
Gegenwart: şimdiki zaman
Gemenisprache: ortak dil
Geminatıon: ikizleşme
Geminatıon: ünsüz ikizleşmesi
Genitiv: ilgi hali
Genitiv attributiver: belirli isim tamlaması
Genitivekonstruktion: belirtili isim tamlaması
Genitiv Endung: ilgi eki (ilgi hali eki)
Genitiv Konstruktion: isim tamlaması
Genus: cinsiyet
Geräusch: gürültü
geringste Anstreugung: en az çaba kuralı
gerundeder Vokal: yuvarlak ünlü
Gerundif: zarf-fiil
Gerundium: zarf-fiil
Geschehenbezeichnung: hareket ismi

geschlossene Silbe: kapalı hece
 geschlossener vokal: dar ünlü
 Geschehenbezeichnung: kılış ismi
 geschlossenes e: kapalı e
 geschriebene Sprache: yazı dili
 Gesprochene Sprache: konuşma dili
 Glottisschlag: hemze
 Grammatik: gramer
 grammatisches Subjekt: sözde özne
 Grundlage: taban
 Grundwort: temel kelime
 Grundwort: tamlanan
 Gruppe: grup
 Glottis: ses yarığı
 guttural: damak ünsüzü

— H —

Halbvokal: yarı ünlü
 Haltung: duraklama safhası
 Handiadyoin: eş anlamlı ikileme
 Handlungsverb: kılış fiili
 Haplogogie: hece yutulması
 Haplogogie: orta hece düşmesi
 Harmonie: uyum
 Hast Verbum: tezlik fiili
 Hauptbedeutung: asıl anlam
 Hauptlaut: birincil ses
 Hauptsatz: temel cümle
 Hendiadyoin: ikileme
 Hiat: ünlü çarpışması
 Hiatus-Tilger: bağlayıcı ünsüz
 Hiatus: bağlayıcı ünsüz
 Hilfsverb: yardımcı dil
 Hintergaum: art damak
 hintere Reihe: kalın sıra
 hinterer Vokal: kalın ünlü
 Hintergaumental: art damak ünsüzü
 historische Grammar: tarihî gramer
 Hochtön: yükselen ton
 Homonym: eş sesli (ek, kelime)
 Homonym: eş seslilik
 Höflichkeitsplural: saygı çokluğu
 Hyperbol: abartma

— I —

Idiolekt: ağız 3
 Idiolekt: kişi ağızı
 Idiolecte: ağız 3
 Imperfekt: hikâye
 Imperfektum: hikâye
 Imperativer Satz: emir cümlesi
 Index: dizin

Indikativ: bildirme kipleri
 Indirekte Rede: dolaylı anlatım
 Indirektes Objekt: dolaylı tümleş
 Infinitiv: mastar
 Infix: iç ek
 Inhalt: anlam yükü
 Inhalt des Wortes: kapsam
 Inlaut: iç ses
 Innere Flexion: iç büküm
 Instrumental: vasıta hali eki
 Instrumentalis: vasıta hali eki
 Interpunktion: noktalama
 Intensitätsbetonung: vurgu
 Intensivum: pekiştirilmiş kelime
 Interdentalis: peltek dış ünsüzü
 Interjektion: ünlem
 Interrogativadverb: soru zarfı
 Intonation: tonlama
 Intransitiv: geçişsiz
 Intransitives Verb: geçişsiz fiil

— İ —

interjektiver Satz: ünlem cümlesi

— J —

juxtaposierter Satz: bağımsız sıralı birleşik cümle

— K —

Kakophonie: ses uyumsuzluğu
 Kasus: hal
 Kasus Äquativus: eşitlik hali
 Kasus Endungen: hal ekleri, isim çekimi ekleri
 Kasus Instrumentalis: vasıta hali
 Kasus Limitativus: sınırlama hali
 Kausativum: ettirgen çatı
 Kehldeckel: gırtlak kapağı
 Kehlkopf: gırtlak
 kehlkopf laut: damak ünsüzü
 Kindersprache: çocuk dili
 Klasse: sınıf
 Knacklaut: hemze
 Kollektivum: topluluk adı
 Kommunikation: haberleşme, iletişim
 Komparativ: karşılaştırma derecesi
 Komperation: karşılaştırma
 komplexes Verbum: birleşik fiil
 komplexes Verbum: karmaşık fiil(ler)
 Komponente: birleşen
 Kompositum: tamlama
 kompositum: birleşik isim

Kompositum: birleşik kelime
Konditinal: şart kipi
Konditional realnes: geniş zamanın şartı
Kongruenz: uygunluk
Kongruenz: özne yüklem uygunluğu
Konjugation: fiil çekimi
Konjunktion: bağlaç
Konkordanz: uygunluk
Konnotation: yarı anlam
konkretes Substantivum: somut isim
Konsonant: ünsüz
Konsonantengesetz: ünsüz uyumu
Konsonantenharmonie: ünsüz uyumu
Kontext: bağlam
Kontraktion: kaynaşma
Kontriktiv: sızcı ünsüz
Konverb: zarf-fiil
Konverbum: zarf-fiil
Koordinierter Satz: bağımlı sıralı birleşik cümle
Koordinierter Satz: sıralı birleşik cümle
Kopula: bildirme eki
Kopula Verbum Prädikativum: ek-fiil
korrelation: değişimli ünsüzler
kurze Silbe: kısa hece
Kurzvokal: kısa ünlü
künstliche Sprache: yapma dil

— L —

Labial: dudak ünsüzü
Labialassimilation: küçük ünlü uyumu
Labialattraktion: dudak benzeşmesi
Labialharmonie: küçük ünlü uyumu
Labialisierung: dudaksillaşma
labiodental konsonant: dış-dudak ünsüzü
lange Silbe: uzun hece
Laterale: avurt ünsüzü
Laut: fonem
Laut: ses
Laut: ses birimi
Lautbild: yansılama
Lautlehre: ses bilgisi
Lautschrift: çevri yazı
Lautstellverstellung: ses karşılanması
Lautverchiebung: ünsüz değişmesi
Lehnwort: alıntı kelime
Lehnwort: yabancı kelime
Leide form: edilgen fiil
Lexicologie: kelime bilimi
Limitativus: sınırlama eki
Linguistik diachronik: art zamanlı dil bilimi
Linguistik synchronik: eş zamanlı dil bilimi
Lippenlaut: dudak ünsüzü
lippenzahnlaut: dış-dudak ünsüzü

liquidae: akıcı ünsüz
Literatursprache: edebî dil
logische Betonung: anlam tonlaması
Lokaladverb: yer zarfı
lokalis: bulunma hali
Lokalsprache: ağız 2
lokatif: bulunma hali
Longvokal: uzun ünlü

— M —

männlich: erkeklik
Maskulin: erkeklik
Maskulinum: erckclik
Materiale Konkretum: somut isim
Mehrdeutig: çok anlamlı
Mehrdeutigkeit: çok anlamlılık
Mehrstufe: karşılaştırma derecesi
Meiststufe: üstünlük derecesi
metapher: deyim aktarımı
Metathese: göçüşme
Metathesis: göçüşme
Misschsprache: karma dil
Mittlaut: ünsüz
mittelbare Assimilation: uzak benzeşme
mittelbare Dissimilation: uzak benzeşmezlik
Mittelwort Vergangenheit: geçmiş zaman
sıfat-fiili
Modaladverb: nitelik zarfı
Modus: kip
Modus. tarz
Modus: tasarlama kipleri
Monosemie: tek anlamlılık
monosemich: tek anlamlı
Morfologie: şekil bilgisi
Morphem: morfem
Mund: ağız 1
Mundart: ağız 2
Mundlaut: ağız ünsüzü
Mundvokal: ağız ünlüsü
Muttersprache: ana dili

— N —

Nachstellung: edat
Nahassimilation: yakın benzeşme
Namenkunde: ad bilimi
Nasal: geniz sesi
Nasal: geniz ünsüzü
Nasal: ön damak n'si
Nasalenlaut: geniz ünlüsü
Nasalisierung: genizsilleşme
nasalierter Vokal: geniz ünlüsü

Nasenlaut: geniz sesi
 Nationalsprache: millî dil
 Nâbendeutung: yan anlam
 Nebensatz: yan cümle
 Negation: olumsuzluk
 Negativer Satz: olumsuz cümle
 Neologismus: yeni kelime
 Neubildung: yeni kelime
 Neutrum: cinsiyetsiz
 Neutrum: yansız
 niedriger vokal: geniş ünlü
 Nomen-actionis: hareket ismi
 Nomen-Actionis: kılış ismi
 Nomen agentis: faaliyet ismi
 Nomen deverbativum: fiilden isim yapma eki
 Nomen deverbativum: fiilden türeme isim
 Nominalsatz: isim cümlesi
 Nominalstamm: isim gövdesi
 Nominalwurzel: isim kökü
 Nominativ: yalın hal
 Normative Grammatik: ayarlayıcı gramer
 Notwendigkeitsform: gereklilik kipi
 Nullmorphem: sıfır ek
 Numerus: sayı

— O —

Objekt: nesne, belirli nesne
 Obativ: istek kipi
 offene Silbe: açık hece
 Offizielle Sprache: resmî dil
 Onomastik: ad bilimi
 Onomatopie: yansılama
 optativer Satz: istek cümlesi
 Oral: ağız sesi
 oraler Laut: ağız sesi
 oraler Laut: ağız ünsüzü
 Oralisierung: ağızsılaşma
 oratio recta: dolaysız anlatım
 Ordinalzahl: sıra sayıları
 Ortsadverb: yer zarfı

— Ö —

Öffnungsgrad: açıklık
 Öffnungsgrad: açıklık derecesi
 Öffnungsgrad: genişlik derecesi

— P —

Palatal: ön damak
 Palatal: ön damak ünsüzü
 palatale assimilation: dil benzeşmesi

Palatalharmonie: büyük ünlü uyumu
 Palatalisierung: incelmeye
 Partikel: edat
 Partisip: sıfat-fiili
 Passiv: edilgen çatı
 Passiv: edilgen fiil
 Passivum: edilgen çatı
 Passivum: edilgen fiil
 Pause: durak
 Perfekt: görülen geçmiş zaman
 Perfektum: görülen geçmiş zaman
 Perfektpartizipium: geçmiş zaman sıfat-fiili
 Person: şahıs
 Personalendung: şahıs eki
 Personalpronomen: şahıs zamiri
 Pfeifend: hışırıtılı ünsüz
 pharynx: boğaz
 Pharynx: yutak
 Phonation: ses oluşumu
 Phonem: fonem
 Phonem: ses birimi
 Phonemik: ses bilgisi
 phonetische Substitution: ses karşılanması
 Phonologie: ses bilimi
 Pleonasmus: ek yığılması
 pluralendung: çokluk eki
 pluralsuffix: çokluk eki
 pluralzeichen: çokluk eki
 Plusquamperfektum: hikâye
 polysemie: çok anlamlı
 polysemie: çok anlamlılık
 Possessivsuffix: iyelik ekleri
 postpalatal: art damak ünsüzü
 Prädikat: yüklem
 Präfix: ön ek
 Prasens: şimdiki zaman
 Präsens historisches: geniş zamanın hikâyesi
 Primärlaut: birincil ses
 Professionsname: meslek ismi
 Progressive Assimilation: ilerleyici benzeşme
 Pronomen: zamir
 pronominales Suffix: aitlik eki
 Pronominal n: zamir n'si
 Prothese: ön seste ünlü türemesi
 Prothese: ön ses türemesi
 Provinzialismus: taşra ağzı
 Peyorativer Bedeutungswandel: anlam kötüleşmesi

— Q —

qualifikatives Beiwort: nitelik sıfatı
 Quantitâr: nicelik

Quantitätsadverb: azlık çokluk zarfları
quative Grade: eşitlik derecesi

— R —

Rede: söz
Redensart: deyim
Reflexiv: dönüşlü çatı
reflexiv: dönüşlü fiil
reflexives Verb: dönüşlü fiil
Reflexipronomen: dönüşlü zamir
regelmässige Silbe: tek doruklu hece
Regressive Assimilation rückschreitende Assimilation: gerileyici benzeşme
Reibelaut: sızıcı ünsüz
Relation suffix: nispek eki
Relativpronomen: bağlama zamiri
Relativpronomen: ki bağlacı
Relativpronomen: ilgi zamiri
Relativsatz: ilgilime cümlesi
Reschtshanded: hüküm
Resiprokes Medium: iştüş çatı
Resiprokes Verbum: iştüş fiil
Rhetorik: retorik
Rhythmusgruppe: ahenk öbeği
Rhythmuspause: ahenk duracağı
Ruhepunkt: durak
Rundung: yuvarlaklaşma
rückbezügliches Fürwort: dönüşlü zamiri

— S —

Sammelname: tonluluk adı
Satz: cümle
Satzakzent: cümle vurgusu
Satzaussage: yüklem
satzbruch: devrik cümle
Satzgegenstad: özne
Satzglied: cümlelerin öğeleri
Satzlehre: cümle bilgisi
Satzparenthese: ara cümle
Satzteil: cümlelerin öğeleri
Satzton: cümle tonu
Satzschensetzung: noktalama
Schallnachahmung: yansılama
Schliessabsatz: hemze
Schliessung: kapanma
Schrift: yazı
Schriftsprache: yazı dili
schwacher Vokal: zayıf ünlü
Scund: ses düşmesi
Seitenlaut: avurt ünsüzü
Semanalyse: anlam çözümlemesi

Semantik: anlam bilimi
semantische A chse: anlam eksen
Semantischer Feld: anlam alanı
Semiologie: işaret bilimi
Semiotik: işaret bilimi
Semi-vokalis: yarı benzeşme
signal: işaret
Silbe: hece
Silbengipfel: hece doruğu
Silbengleichgewicht: hece denkleşmesi
Silbengrinze: hece sınırı
Silbenschichtung: hece yutulması
Simplex: yalın kelime
Singular: teklik
Sonarisierung: tonlulaşma
Sondersprache: ağız 2
Sondersprache: özel dil
Sonorlaut: tonlu ünsüz
Spandung: gerilme
Spirans: sızıcı
Spirans: sızıcı ünsüz
Spiranswerden: sızıcılılaşma
Spirantisierung: sızıcılılaşma
Spirichwort: atasözü
sprachfamilie: dil ailesi
sprachatlas: dil atlası
Sprache: dil
spache der Wissenschaft: bilim dili
Spechen: konuşma
Sprachlehre: gramer
sprach verwandschaft: dil akrabalığı
sprachwissenschaft: dil bilimi
Sprechen: söz
Sprechorgane: konuşma cihazı
Sprachorgane: ses organları
sprosssilbe: ses türemesi
Stamm: gövde
Stellung: duraklama safhası
stilistik: anlatım bilimi
Stilistik: üslup bilimi
Stimmbänder: ses telleri
Stimmhaft: tonlu ünsüz
stimmhaftwerden: yumuşama
stimmloser Konsonant: tonsuz ünsüz
Stoffname: somut isim
Struktur: yapı
Struktural Sprachwissenschaft: yapılcı dil bilimi
Stufenwechsel: ikili şekil
Subjekt: özne
Substantiv: isim
Suffix: son ek
Superlativ: üstünlük derecesi

Syllabierung: heceleme

Syllabisches Gleichgewicht: hece denkleşmesi

Synchronie: eş zamanlılık

Synchronisch: eş zamanlı

synchronisch: eş zamanlı yöntem

Synchronische Semantik: eş zamanlı anlam bilimi

synchronische Sprachwissenschaft: eş zamanlı dil bilimi

Synkope: iç ses düşmesi

Synkope: orta hece düşmesi

Synkretismus: ikili çatı

synonym: eş anlamlı (kelime)

Synonymie: eş anlamlılık

Syntax: cümle bilgisi

— T —

Tatform: etken fiil

Tätigkeitsform: etken çatı

tiefer vokal: geniş ünlü

Ton: ton

tonlaser Konsonant: tonsuz ünsüz

tote Sprache: ölü dil

Transitiv: geçişli fiil

Transitives Verb: geçişli fiil

Transkription: çevri yazı

Transliteration: harf çevrimi

Triphthong: üçüz ünlü

— U —

Umlaut: ünlü değişmesi

Umschrift: çevirme yazı

Umstandswort: zarf

Umstellung: göçüşme

unbestimmtes Adjektiv: belirsizlik sıfatı

unbestimmtes Beiwort: belirsizlik sıfatı

unbestimmtes Fürwort: belirsizlik zamiri

unbestimmtes Objekt: belirsiz nesne

Unbestimmte Vergangenheit: duyulan geçmiş zaman

unbestimmtes näheres Objekt: belirtisiz nesne

unbetonte Silbe: vurgusuz hece

Ungerundete Reihe: düz sıra

Ungerundeter vokal: düz ünlü

unmittelbare Assimilation: yakın benzeşme

unvollständige Angleichung: yarı benzeşme

Ursprache: anadil

ursprüngliche Vokallänge: aslı uzunluk

— Ü —

Übereinstimmung: uygunluk

— V —

Vealarlaterale: art avurt ünsüzü

Verbindungs-laut: birleşik ses

Velar: art damak ünsüzü

velarer seitenlaut: art avurt ünsüzü

Verb: fiil

verbaler Satz: fiil cümlesi

Verbalgruppe: fiil grubu

Verbalkomposition: fiil grubu

Verbalstamm: fil tabanı

Verbalwurzel: fiil kökü

Verbum: fiil

Verbum approximativum: yaklaşma hali

Verbum deverbativum: fiilden fiil yapma eki

Verbum deverbativum: fiilden türeme fiil

Verbum Finitum: çekimli fiil

Verbum negative: olumsuz fiil

Verbum negativum: olumsuz fiil

Verbum Prädikativum: cevher fiili

Verbum positivum: olumlu fiil

Verbum potentialis: yeterlik fiili

Verbum Substantivum: cevher fiili

Verbum Substantivum: ek-fiil

Vergangenheit: geçmiş zaman

vergleichende Grammatik: karşılaştırmalı gramer

vergleichende Sprachwissenschaft: karşılaştırmalı dil bilimi

vergrößernder plural: saygı çokluğu

Verkleinerungssuffix: küçültme eki

verkürzter Genitiv: belirtisiz isim tamlaması

vermishtes Suffix: aitlik eki

Verneinun: olumsuzluk

Verschluss: kapanma

Verschlussdauer: duraklama safhası

Verstärkungsendung: kuvvetlendirme eki

vibrant: akıcı ünsüz

Vibrant: titreş ünsüz

vibrierend: akıcı ünsüz

vieldeutigkeit: çok anlamlılık

Verlust der Stimmhaftigkeit: tonsuzlaşma

Verneinungspartikel: olumsuzluk edatı

Verneinungspartikel: olumsuzluk eki

verstärkungsendung: pekiştirme eki

verwandte Sprachen: akraba diller

Vokal: ünlü

Vokal Ausstossung: ünlü düşmesi

Vokalharmonie: ünlü uyumu

Vokalisation: ünlüleşme

Vokalwechsel: ünlü atlaması

Vokalwechsel: ünlü değişimi

Volksetymologie: halk köken bilimi

Volksprache: halk dili

vollgenitiv: belirtili isim tamlaması
 Vollverschlusslaut: patlayıcı ünsüz
 Vorderer Vokal: ince ünlü
 Vordergaumenlaut: ön damak ünsüzü
 Vorderpalat: ön damak
 Vorderpalatal: ön damak ünsüzü
 Vorgangsverb: oluş fiili

— W —

Wanderwort: gezici kelime
 Wange: avurt
 wechselbeziehung: değişimli ünsüzler
 Weiblich: dişilik
 Wenfall: yönelme hali
 Woheklang: uyum
 Wort: kelime
 Wortakzent: kelime vurgusu
 Wortgeschichte: köken bilimi
 Wortgruppe: kelime grubu
 Wortinhalt: kapsam
 Wortschatz: kelime hazinesi
 Wörterbuch: sözlük
 Wurzel: kök
 Wurzel Sprachen: tek heceli diller
 wünschform: dilek-şart kipi
 Wünschsatz: istek cümlesi

— Z —

Zahladjektiv: sayı sıfatı

Zahlwort Numerales: sayı adı

Zahnlaut: dış ünsüzü

Zahnlaut: dış ünsüzü

Zäpfchen: küçük dil

Zeigebewort: işaret sıfatları

Zeigefürwort: işaret zamiri

Zeitadverb: zaman zarfı

Zeitlos: geniş zaman

Zeitlos: geniş zaman kipi

Zeitstufe: zaman

Zeitwort: fiil

Zeitwort von Eile: tezlik fiili

Zirkumflex: ünlem vurgusu

Zischlaut: hışırtılı ünsüz

Zitterlaut: akıcı ünsüz

Zitterlaut: titretilmiş ünsüz

zusammengesetztes Eigenschaftswort: birleşik sıfat

Zusammengesetzter Satz: birleşik cümle

zusammengesetztes Substantiv: birleşik isim

zusammengesetztes Tempora: birleşik zaman

zusammengesetztes Verbum: birleşik fiil

zusammengesetztes Wort: birleşik kelime

Zusammensetzung: tamlama

Zusammenziehung: hece kaynaşması

Zusammenziehung: kaynaşma

Zweifelhaft: rivayet birleşik zamanı

Zweite Person: ikinci şahıs

FRANSIZCA DİZİN 1

— A —

ablatif: ayrılma hali	allophone: değişimli ünsüzler
abreviation: kısaltma	allophone: değişken ses
accent affectif: duygu vurgusu	alphabet: alfabe
accent circonflexe: ünlem vurgusu	alternance: ikili şekil
accent de groupe: grup vurgusu	alternance vocalique: ünlü atlaması
accent de mot: kelime vurgusu	alternance vocalique: ünlü değişimi
accent de phrase: cümle vurgusu	alvéo-palatale: diş-damak ünsüzü
accent d'intensité: vurgu	anacoluthie: devrik cümle
accent dynamique: vurgu	analogie: yakıştırma
accent intensif: pekiştirme vurgusu	analphabétique: alfabe dışı
accent rythmique: ahenk vurgusu	analyse componentielle: anlam çözümlemesi
accent secondaire: ikincil vurgu	analyse sémique: anlam çözümlemesi
accord: uygunluk	anaptyxe: ses türemesi
accord: özne-yüklem uygunluğu	anomal: aykırı
accusatif: yükleme hali	anomalie: aykırılık
acoustique: akustik	antonyme: karşıt anlamlı
adjectif composé: birleşik sıfat	antonymie: karşıt anlamlılık
adjectif démonstratif: işaret sıfatları	aoriste atemporal: geniş zaman
adjectif dérivé: türemiş sıfat	aoriste atemporal: geniş zaman kipi
adjectif déterminatif: belirtme sıfatı	aperture: açıklık
adjectif habituel: alışkanlık sıfatı	aperture: açıklık derecesi
adjectif indéfini: belirsizlik sıfatı	aperture: genişlik derecesi
adjectif interrogatif: soru sıfatı	apophyse: ön ses düşmesi
adjectif kompar: karşılaştırma sıfatı	apocope: son ses düşmesi
adjectif numéral: sayı sıfatı	appositif: açıklayıcı
adjectif numéral distributif: üleştirme sayı sıfatları	appositif: açıklayıcı özne
adjectif numéral fractionnaire: kesirli sayı sıfatları	apposition: ünvan
adjectif numéral ordinal: sıra sayıları	apposition: açıklama cümlesi
adjectif qualificatif: nitelik sıfatı	appositive: açıklayıcı nesne
adoucissement: yumuşama	apostrophe: kesme işareti
adventice: ses türemesi	archaïque: eski
adverbe comparatif: karşılaştırma zarfı	archaïsme: eskilik
adverbe de lieu: yer zarfı	archiphonème: ses ayrışması
adverbe de manière: nitelik zarfı	argot: argo
adverbe de quantité: azlık çokluk zarfları	arrondissement: yuvarlaklaşma
adverbe dérivé: türemiş zarf	articulation: boğumlanma
adverbe de temps: zaman zarfı	aspect: görünüş
affirmé spirante: sızıcı ünsüz	aspect duratif: süreklilik fiili
affirmation: olumluluk	aspirée: soluklu ünsüz
affixe: ek	assimilation: benzeşme
allomorphe: değişken şekil	assimilation: tam benzeşme
allomorphe: değişken şekillik	assimilation à distance: uzak benzeşme
	assimilation contigue: yakın benzeşme

assimilation en contact: yakın benzeşme
 assimilation labiale: küçük ünlü uyumu
 assimilation palatale: dil benzeşmesi
 assimilation partielle: yarı benzeşme
 assimilation progressive: ilerleyici benzeşme
 assimilation regressive: gerileyici benzeşme
 associatif: çağrışım
 association: çağrışım
 assourdissement: tonsuzlaşma
 atlas linguistique: dil atlası
 attraction labiale: dudak benzeşmesi
 axe sémantique: anlam eksenini

— B —

base: taban
 bouche: ağız
 brisure: ünlü daralması

— C —

cartilage aryénoide: ibriksi kıkırdaklar
 cartilage cricoide: halka kıkırdak
 cartilage thyroide: kalkan kıkırdak
 cas: hal
 cas instrumental: vasıta hali
 cas limitative: sınırlama hali
 causatif: ettirgen çatı
 champ associatif: çağrışım alanı
 champ sémantique: anlam alanı
 changement sémantique: anlam değişmesi
 chute: ses düşmesi
 classe: sınıf
 class non-arrondie: düz sıra
 classe post-rieure: kalın sıra
 communication: haberleşme
 communication: iletişim
 communication animale: hayvan dili
 comparaison: karşılaştırma
 comparatif: karşılaştırma derecesi
 complément: tümleç
 complément direct déterminé: belirtili nesne
 complément direct indéterminé: belirtilsiz nesne
 complément d'object direct: nesne
 complément du non determine: belirli isim tamlaması
 complément indirect: dolaylı tümleç
 composant: birleşen
 composante: birleşen
 concept: kavram
 concordance: uygunluk
 conditionnel: şart kipi
 conditionnel de l'aorist: geniş zamanın şartı
 conjonction: bağlaç

conjugaison: fiil çekimi
 connotation: yan anlam
 consonne: ünsüz
 consonne affriquée spirante: sızıcı ünsüz
 consonne alvéolaire: dişeti ünsüzü
 consonne bilabiale: çift dudak ünsüzü
 consonne constrictive: sızıcı ünsüz
 consonne dentale: diş ünsüzü
 consonne dentilabiale: diş-dudak ünsüzü
 consonne douce: tonlu ünsüz
 consonne fricative: sızıcı ünsüz
 consonne gutturale: damak ünsüzü
 consonne intercalaire: koruyucu ünsüz
 consonne interdental: peltek diş ünsüzü
 consonne labiale: dudak ünsüzü
 consonne labio-dentale: diş-dudak ünsüzü
 consonne latérale: avurt ünsüzü
 consonne latérale vélaire: art avurt ünsüzü
 consonne liquide: akıcı ünsüz
 consonne nasale: geniz ünsüzü
 consonne postpalatale vélaire: art damak ünsüzü
 consonne prépalatale: ön damak ünsüzü
 consonne sifflante: hışırtılı ünsüz
 consonne sonore: tonlu ünsüz
 consonne sourde: tonsuz ünsüz
 consonne vibrante: akıcı ünsüz
 construction adjective: sıfat tamlaması
 constructive génitive: belirli isim tamlaması
 contenu: anlam yükü
 contexte: bağlam
 contraction: kaynaşma
 contraction: hece kaynaşması
 converbe: zarf-fiil
 copule: bildirme eki
 cordes vokales: ses telleri
 coup de glotte: hemze
 critere: ölçüt
 criterium: ölçüt

— D —

datif: yönelme hali
 déclinaison: çekim
 déclinaison: isim çekimi
 décomposition: dönüşme
 dégémination: tekleşme
 degradation du sens: anlam kötüleşmesi
 degré d'équatif: eşitlik derecesi
 dérivation: türetme
 dérive: türev
 désarrondissement: düzleşme
 desideratif: dilek-şart kipi
 désinence: çekim eki

désinence: işletme ekleri
 désinence: fiil çekim eki
 désinence du pluriel: çokluk eki
 désinence personnelle: şahıs eki
 déterminant: tamlayan
 détermi: tamlanan
 deuxième personne: ikinci şahıs
 dévoidement: tonsuzlaşma
 diachronique sémantique: art zamanlı anlam bilimi
 dialecte: lehçe
 dictionnaire: sözlük
 différenciation: benzeşmezlik
 dilabialisation: düzleşme
 diminutif excessif: aşırı küçültme
 diphtongue: ikiz ünlü
 diphtongue: alçalan ikiz ünlü
 displace sent sémantique: anlam kayması
 discours direct: dolaysız anlatım
 discours indirect: dolaylı anlatım
 dissimilation: benzeşmezlik
 dissimilation a distance: uzak benzeşmezlik
 dubitatif: rivayet birleşik zaman
 duel: ikilik

— E —

écriture: yazı
 elision: ünlü düşmesi
 ellipse: eksiltilim
 elliptique: kısaltılmış kelime
 elliptique: eksiltimli (kelime)
 emprunt: yabancı kelime
 emprunt: alıntı ek
 ennoblement de signification: anlam iyi-
 leşmesi
 epenthèse: iç ses türemesi
 epenthèse: ortada ünlü türemesi
 epiglottite: gırtlak kapağı
 épithèse: sonda türeme
 équatif: eşitlik hali
 équatif: eşitlik eki
 équilibre syllabique: hece denkleşmesi
 étymologie: köken bilimi
 étymologie populaire: halk köken bilimi
 euphonique: koruyucu ünsüz
 extension sémantique: anlam genişlemesi

— F —

famille de langues: dil ailesi
 féminin: dişilik
 fermeture: kapanma
 ferne assimilation: uzak benzeşme

flexion internal: iç büküm
 fracture: ünlü daralması
 fréquence: sıklık
 frontière de syllabe: hece sınırı
 futur: gelecek zaman
 futur: gelecek zaman kipi

— G —

gémation: ikizleşme
 gémation: ünsüz ikizleşmesi
 génitif: ilgi hali
 genre: cinsiyet
 gérondif: zarf-fiil
 grammaire: gramer
 grammaire comparée: karşılaştırmalı gramer
 grammaire descriptive: tasvirici gramer
 grammaire historique: tarihî gramer
 grammaire normative: ayarlayıcı gramer
 groupe: grup
 groupe de mot: kelime grubu
 groupe de mots: kelime grupları
 groupe déterminatif: tamlama
 groupe rythmique: ahenk öbeği
 groupe verbal: fiil grubu
 gssotte: ses yarığı
 gutturale post palatale: artdamak ünsüzü

— H —

hablologie: hece yutulması
 hablologie: orta hece düşmesi
 harmonie: uyum
 harmonie consonantique: ünsüz uyumu
 harmonie palatale: büyük ünlü uyumu
 harmonie vocalique: ünlü uyumu
 harmonie vocalique: büyük ünlü uyumu
 hendiadyoin: eş anlamlı kelime
 hiatus: ünlü çarpışması
 hiatus: bağlayıcı ünsüz
 homonyme: eş adlı
 homonymie: eş adlılık
 hyperbole: abartma

— İ —

idiolecte: kişi ağzı
 idiolecte: ağız
 imparfait: şart kipi
 imparfait du conditionnel: hikâye birleşik zamanı
 impératif: emir kipi
 index: dizin

indicatif: bildirme kipleri
 infinitif: mastar
 infixe: iç ek
 inflexion vocalique: ünlü değişimi
 intensif: pekiştirilmiş kelime
 interjection: üñlem
 intonation: tonlama
 intonation logique: anlam tonlaması
 intransitif: geçişiz

— J —

Jone: avurt
 Jugement: hüküm

— L —

labialisation: dudaksıllaşma
 langage des gestes: işaret dili
 langage enfantin: çocuk dili
 langage populaire: halk dili
 langage scientifique: bilim dili
 langue: dil
 langue artificielle: yapma dil
 langue commune: ortak dil
 langue de spécialié: özel dil
 langue écrite: yazı dili
 langue flexionelle: bükümlü dil, bükümlü diller
 langue isolante: tek heceli diller
 langue littéraire: edebî dil
 langue maternelle: ana dili
 langue mere: anadil
 langue mixte: karma dil
 langue morte: ölü dil
 langue nationale: millî dil
 langue officiele: resmi dil
 langue parlé: konuşma dili
 langue de signes: işaret dili
 langue spéciale: özel dil
 langue spécialisée: özel dil
 langue vulgaire: halk dili
 langues agglutinante: sondan eklemeli dil
 langues agglutinantes: eklemeli diller
 langues monosyllabiques: tek heceli diller
 langues parentes: akraba diller
 larynx: ön avurt ünsüzü
 les voyelle langue: asli uzunluk
 lettre: harf
 lexicologie: kelime bilimi
 liaison: bağlama
 liaison: bağlama işareti
 limitative: sınırlama eki
 linguistique: dil bilimi

linguistique comparée: karşılaştırmalı dil bilimi
 linguistique générale: genel dil bilimi
 linguistique synchronique: eş zamanlı dil bilimi
 locatif: bulunma hali
 locution: deyim
 loi du moindre effort: en az çaba kuralı
 loide l'harmonie labial: dil benzeşmesi
 luett: küçük dil

— M —

masculin: erkeklik
 membre de phrase: cümleñin öğeleri
 métaphore: deyim aktarması
 métathése: göçüşme
 métathése à distance: uzak göçüşme
 mode: kip
 mode: tarz
 mode d'articulation: boğumlanma tarzı
 mode subjonctif: tasarlama kipleri
 monosémie: tek anlamlı
 morphème: morphem
 morphème zero: sıfır ek
 morphologie: şekil bilgisi
 mot: kelime
 mot compose: birleşik kelime
 mot d'emprunt: alıntı kelime
 mot dérive: türemiş kelime
 mot grammatical: gramer kelimesi
 mot simple: yalın kelime
 mutation consonatique: ünsüz değişmesi

— N —

narratif: rivayet birleşik zamanı
 nasale: geniz sesi
 nasale: ön damak n'si
 nasalisation: genizsileşme
 nécessité: gereklilik kipi
 négation: olumsuzluk
 neologisme: yeni kelime
 neutre: yansız
 neutre: cinsiyetsizlik
 nom: isim
 nom abstrait: soyut isim
 nombre: sayı
 nom collectif: topluluk adı
 nom commun: .tür adı
 nom commun: cins ismi
 nom compose: birleşik isim
 nom concret: somut isim
 nom d'action: hareket ismi
 nom d'action: kılış ismi

nom d'agent: faaliyet ismi
 nom de nombre: sayı adı
 nom dénominal: isimden türeme isim
 nom dérive: türemiş isim
 nom déverbal: isim-fiil
 nom déverbal: fiilden türeme isim
 nom déverbal: fiilden isim yapma eki
 nom de profession: meslek ismi
 nominatif: yalın hal
 nomination: adlandırma
 nom simple: yalın kelime
 non propre: özel ad
 notion: kavram

— O —

object: nesne
 object: belirli nesne
 occlusive: patlayıcı ünsüz
 onomastique: ad bilimi
 onomatopée: yansılama
 optativ: istek kipi
 orale: ağız sesi
 orale: ağız ünsüzü
 orisation: ağızsılaşma
 organes de la parole: ses organları
 organez de la parole: konuşma cihazı

— P —

palatale: ön damak ünsüzü
 palatalisation: inceltme
 parenté de langues: dil akrabalığı
 parfait: görülen geçmiş zaman
 parler: ağız
 parler local: ağız
 parole: konuşma
 parole: dil
 parole: söz
 participe: sıfat-fiil
 participe passé: geçmiş zaman sıfat-fiili
 participe présent: faaliyet ismi
 particule: edat
 particule de négation: olumsuzluk edatı
 particule de négation: olumsuzluk eki
 particule d'intensité: kuvvetlendirme eki
 particule interrogative: soru eki
 partie de discours: kelime türü
 partielle assimilation: yarı benzeşme
 passé: geçmiş zaman
 passé défini: görülen geçmiş zaman
 passé déterminé: görülen geçmiş zaman
 passé irraditional: duyulan geçmiş zaman
 passé simple: görülen geçmiş zaman

pause: durak
 pause rythmique: ahenk durağı
 perfectif de l'aorist: geniş zamanın hikâyesi
 perfectum: görülen geçmiş zaman
 personne: şahıs
 pharynx: yutak
 pharynx: boğaz
 phonème: fonem
 phonème: ses birimi
 phonème final: son ses
 phonème initial: ön ses
 phonème médiale: iç ses
 phonation: ses oluşumu
 phonétique: ses bilgisi
 phonétique: ses bilimi
 phonologie: ses bilimi
 phrase: cümle
 phrase affirmative: olumlu cümle
 phrase composée: birleşik cümle
 phrase du parenthèse: ara cümle
 phrase exclamative: ünlem cümlesi
 phrase impérative: emir cümlesi
 phrase interjective: ünlem cümlesi
 phrase interrogative: soru cümlesi
 phrase inverse: devrik cümle
 phrase négative: olumsuz cümle
 phrase nominale: isim cümlesi
 phrase simple: basit cümle
 phrase verbale: fiil cümlesi
 pléonasme: ek yığılması
 pluriel augmentatif: saygı çokluğu
 pluriel de majesté: saygı çokluğu
 plus-que-parfait: hikâye
 polysémie: çok anlamlı
 polysémie: çok anlamlılık
 ponctuation: noktalama
 postposition: edat
 prédicat: yüklem
 prédicat: yüklem ismi
 préfixe: ön ek.
 première personne: birinci şahıs
 première phoneme: birincil ses
 prepalate: Ön damak
 présent narratif: geniş zamanın hikâyesi
 présent: şimdiki zaman
 pronom: zamir
 pronom démonstratif: işaret zamiri
 pronom indéfini: belirsizlik zamiri
 pronominal "n": zamir n'si
 pronom interrogatif: soru zamiri
 pronom personnel: şahıs zamiri
 pronom réfléchi: dönüşlü zamir
 pronom relatif: başlama zamiri

pronom relatif: ilgi zamiri
pronom relatif: ki bağlacı
prononciation: telâffuz
proposition conditionnelle: şart cümlesi
proposition coordonnée: bağımlı sıralı birleşik cümle
proposition coordonnée: sıralı birleşik cümle
proposition désidérative: istek cümlesi
proposition elliptique: eksiltimli cümle
proposition elliptique: kesik cümle
proposition juxtaposée: bağımsız sıralı birleşik cümle
proposition optative: istek cümlesi
proposition principale: temel cümle
proposition relative: ilgilime cümlesi
proposition subordonnée: yan cümle
prothése: ön seste ünlü türemesi
prothése: ön ses türemesi
proverbe: atasözü
provincialisme: taşra ağzı

— Q —

quantite: nicelik

— R —

racine: kök
racine nominale: isim kökü
racine verbale: fiil kökü
rapport d'annexion: isim tamlaması
rapport d'annexion: belirtisiz isim tamlaması
rapport d'annexion: belirtili isim tamlaması
rapport possessif: isim tamlaması
région d'articulation: boğumlanma bölgesi
rhétorique: retorik
renforcement: pekiştirme eki
restriction sémantique: anlam daralması
retrecissement: ünlü daralması

— S —

saffixe mixte: aitlik eki
saffixe pronominal: aitlik eki
sémantique synchronique: eş zamanlı anlam bilimi
sémiologie: işaret bilimi
sémiotique: işaret bilimi
semi-voyelle: yarı ünlü
sens accessoire: yan anlam
sense: anlam
sens propre: asıl anlam
signe de correction: düzeltme işareti

signe diacritique: ayırıcı işaret
singulier: teklik
sommet de syllabe: hece doruğu
son: ses
son de combinaison: birleşik ses
sonorisation: tonlulaşma
sonorisation: yumuşama
spirante: sızıcı
spirantisation: sızıcılaşma
structure: yapı
stylistique: üslûp bilimi
stylistique: anlatım bilimi
substantif: isim
substantif de matière: somut isim
substitution phonétique: ses karşılanması
suffix de cas: hal ekleri
suffix désinentiel: fiil çekim eki
suffixe: son ek
suffixe de relation: nispet eki
suffixe diminutif: küçültme eki
suffixe directif: yön gösterme eki
suffixe du pluriel: çokluk eki
suffixe flexionnel: fiil çekim eki
suffixe génitif: ilgi eki (ilgi hali eki)
suffixe instrumental: vasıta hali eki
suffixe possessif: iyelik ekleri
sujet: özne
sujet grammatical: sözde özne
superlatif: üstünlük derecesi
syllabation: heceleme
syllabe: hece
syllabe accentué: vurgulu hece
syllabe à somme unique: tek doruklu hece
syllabe brève: kısa hece
syllabe fermée: kapalı hece
syllabe inaccentué: vurgusuz hece
syllabe longue: uzun hece
syllabe ouverte: açık hece
synchronie: eş zamanlılık
synchronique: eş zamanlı
synchronique: eş zamanlı yöntem
syncope: iç ses düşmesi
syncope: orta hece düşmesi
synchrétisme: ikili çatı
synonyme: eş zamanlı (kelime)
synonyme: eş zamanlılık
syntagme déterminatif: tamlama
syntaxe: cümle bilgisi.

— T —

temps: zaman
temps compose: birleşik zaman

temps principal: ana zamanlar
 temps simple: basit zaman
 tension: gerileme
 tenue: durak safhası
 terme: terim
 thème: gövde
 thème: nominale: isim gövdesi
 thème verbal: fiil tabanı
 ton:ton
 ton de phrase: cümle tonu
 ton descendant: alçalan ton
 ton élevé: yükselen ton
 trait distinctif: ayırt edici özellik
 transcription: çeviri yazı
 translittération: harf çevrimi
 translittération: çevirme yazı
 transitif: geçişli
 triphonque: üçüz ünlü
 troisième person: üçüncü şahıs

— U —

uvule:küçük dil

— V —

vélarisation: kalinlaşma
 verbe: fiil
 verbe actif: etken fiil
 verbe approximatif: yaklaşma fiili
 verbe auxiliaire: tasviri yardımcı fiil
 verbe auxiliaire: yardımcı fiil
 verbe complexe: karmaşık fiil
 verbe composé: birleşik fiil
 verbe conjugué: çekimli fiil
 verbe copule: ek fiil
 verbe causatif: ettirgen fiil
 verbe d'aktion: kılış fiili
 verbe dénominal: isimden türeme fiil
 verbe dérive: türemiş fiil
 verbe descriptif: tasvir fiili
 verbe devenir: oluş fiili
 verbe déverbal: fiilden türeme fiil

verbe déverbal: fiilden fiil yapma eki
 verbe factitif: ettirgen fiil
 verbe fini: çekimli fiil
 verbe hatif: tezlik fiili
 verbe intransitifs: geçişsiz fiil
 verbe négatif: olumsuz fiil
 verbe passif: edilgen fiil
 verbe positif: olumlu fiil
 verbe possibilatif: yeterlik fiili
 verbe prédictatif: ek-fiil
 verbe prédictatif: cevher fiili
 verbe pronominal: dönüşlü fiil
 verbe réciproque: iştüş fiil
 verbe réfléchi: dönüşlü fiil
 verbe substantif: ek-fiil
 verbe substantif: cevher fiili
 verbe transitif: geçişli fiil
 vibrante: titreş ünsüz
 vocabulaire: kelime hazinesi
 vocabulaire essentiel: temel kelime
 vocalisation: ünlüleşme
 voile du palais: art damak
 voice: tonlu ünsüz
 voix: ses
 voix: çatı
 voix active: etken çatı
 voix factitif: ettirgen çatı
 voix passif: edilgen çatı
 voix réciproque: iştüş çatı
 voix réfléchi: dönüşlü çatı
 voyelle: ünlü
 voyelle antérieure: ince ünlü
 voyelle arrondie: yuvarlak ünlü
 voyelle basse: geniş ünlü
 voyelle buccale: ağız ünlüsü
 voyelle courte:kısa ünlü
 voyelle d'attaque: türeme ünlü
 voyelle large: geniş ünlü
 voyelle le liaison: başlayıcı ünlü
 voyelle longue: uzun ünlü
 voyelle nasale: geniz ünlüsü
 voyelle non arrondie: düz ünlü
 voyelle postérieure: kalın ünlü

İNGİLİZCE DİZİN

— A —

abbreviation: kısaltma
ablative: çıkma hali
ablaut vowel graduation: ünlü atlaması
abstract noun: soyut isim
accent intensive: pekiştirme vurgusu
accent of group: grup vurgusu
accidence: büküm
accoustics: akustik
accusative: yükleme hali
accentuation: ahenk vurgusu
action noun: hareket ismi
action noun: kılış ismi
active verb: etken fiil
active voice: etken çatı
adjectival construction: sıfat tamlaması
adjective: sıfat
adventitious sound: ses türemesi
adverb: zarf
adverb of manner: nitelik zarfı
adverb of place: yer zarfı
adverb of quantitive: azlık çokluk zarfları
adverb of time: zaman zarfı
affirmation: olumluluk
affirmative sentence olumlu cümle
affix: ek
affricates: hışırtılı ünsüz
agent noun: faaliyet ismi
agglutinating languages: eklemeli diller
agglutinating languages: sondan eklemeli diller
agglutinative languages: eklemeli diller
agglutinative languages: sondan eklemeli diller
çokluğu
agreement: uygunluk
allomorph: değişken şekil
allomorph: değişken şekillik
allophon: değişken ses
alphabet: alfabe
alveolar: diş eti ünsüzü
alveolar lateral: ön avurt ünsüzü
alveo-palatal: diş damak ünsüzü
anacoluthon: devrik cümle
analogue: yakıştırma
alphabetetic: alfabe dışı
anaptyctic vowel: türeme ünlü

anaptyxis: ses türemesi
animal communication: hayvan dili
anomalous: aykırı
anomaly: aykırılık
antonym: zıt anlamlı
antonym: karşıt anlamlı
antonym: karşıt anlamlılık
aoist: geniş zaman kipi
aoist: geniş zaman
apheresis: ön ses düşmesi
apocope: son ses düşmesi
apostrophe: kesme işareti
apposition: açıklama cümlesi
apposition: ünvan
appositive: açıklayıcı
appositive: açıklayıcı nesne
appositive: açıklayıcı tümleş
appositive: açılmalı özne
approximative verb: yaklaşma fiili
archaic: eski
archaic word: eski kelime
archaism: eskicilik
archiphoneme: ses ayrışması
articulation: boğumlanma
artificial language: yapma dil
aspect: görünüş
aspirate: soluklu ünsüz
assimilation: benzeşme
assimilation: tam benzeşme
association: çağrışım
associative: çağrışım
associative: çağrışım alanı
augmentative plural: saygı
auxiliary verb: yardımcı fiil

— B —

back series: kalın sıra
back vowel: kalın ünlü
base: taban
basic vocabulary: temel kelime
basis: taban
bilabial: çift dudak ünsüzü
borrowed word: yabancı kelime
breaking: ünlü daralması

— C —

cacophony: ses uyumsuzluğu
case: hal
case ending: hal ekleri
causative:ettirgen çatı
causative verb: ettirgen fiil
cheek pouch: avurt
circumflex accent: ünlem vurgusu
class: sınıf
closed e:kapalı e
closed syllable: kapalı hece
closure: kapanma
cognate languages: akraba diller
collective noun: topluluk adı
combination sound: birleşik ses
common language: ortak dil
common noun: tür adı
commun noun: cins isim
communication: iletişim
communication: haberleşme
companion: birleşen
comparative analysis: anlam çözümlemesi
comparative: karşılaştırma derecesi
comparative grammar: karşılaştırmalı gramer
comparative philology: karşılaştırmalı dil bilimi
comparaison: karşılaştırma
complement: tümleç
complex verb: birleşik fiil
complex verb: karmaşık fiiller
compound adjective: birleşik sıfat
compound noun: birleşik isim
compound sentence: birleşik cümle
compound tense: birleşik zaman
compound verb: birleşik fiil
compound word: birleşik kelime
concept: kavram
concord: uygunluk
concord agreement: özne yüklem uygunluğu
concordance: uygunluk
concrete noun: somut isim
conditional: şart kipi
conditional clause: şart cümlesi
conditional tense: geniş zamanın şartı
conjugation: fiil çekimi
conjunction: bağlaç
connecting vowel: bağlayıcı ünlü
connection: bağlama
connotation: yan anlam
correlation: değişimli ünsüzler
consonant: ünsüz
consonant harmony: ünsüz uyumu
consonant mutation: ünsüz değişmesi

content: anlam yükü
context: bağlam
contextual meaning: kapsam
contraction: kaynaşma
contraction: hece kaynaşması
coordinate sentence: sıralı cümle
coordinate sentence: bağımlı sıralı birleşik cümle
copula: bildirme eki

— D —

date: yönelme hali
dead language: ölü dil
declension: isim çekimi
declination: çekim
decomposition: dönüşme
demonstrative adjective: işaret sıfatı
demonstrative pronoun: işaret zamiri
denominative non: İsimden türeme isim
dental: diş ünsüzü
dental labial consonant: diş dudak ünsüzü
derivation: türetme
derivative: türev
derived adjective: türemiş sıfat
derived adverb: türemiş zarf
derived noun: türemiş isim
derived verb: türemiş fiil
derived word: türemiş kelime
descriptive auxiliary verb: tasvirici yardımcı fiil
descriptive grammar: tasvirici gramer
descriptive verb: tasvir fiili
desiderative: dilek-şart kipi
determined: tamlanan
determinative: tamlayan
determinative adjective: belirtme sıfatı
determinative group: tamlama
deverbal noun: isim fiil
deverbal noun: fiilden türeme isim
deverbal noun: fiilden isim yapma eki
deverbal verb: fiilden türeme fiil
deverbal verb: fiilden fiil yapma eki
devoicing: tonsuzlaşma
diachronic semantics: artzamanlı anlam bilimi
diacritic: ayırıcı işaret
dialect: lehçe
dictionary: sözlük
differentiation: benzeşmezlik
diminutive: küçültme eki
diphthong: ikiz ünlü
direct object: nesne
direct object: belirtili nesne
direct speech: dolaysız anlatım
directive suffix: yön gösterme eki
disappearance: ses düşmesi

dissimilation: benzeşmezlik
distinctive feature: ayırt edici özellik
distributive numeral adjective: üleştirme sayı sıfatları
dual: ikilik
dubitative: rivayet birleşik zamanı
durative aspect: süreklilik fiili

— E —

elision: ünlü düşmesi
ellipsis: eksiltilim
elliptical: kısaltılmış kelime
elliptical: eksiltilimli
elliptic clause: kesik cümle
elliptic clause: eksiltilimli cümle
ending: işletme ekleri
ending: çekim eki
ending: fiil çekim eki
epenthesis: iç ses türemesi
epenthesis: ortada ünlü türemesi
epiglottis: gırtlak kapağı
epithesis: sonda türeme
equative case: eşitlik hali
equative degree: eşitlik derecesi
equative: eşitlik eki
etymology: köken bilimi
exclamative sentence: ünlem cümlesi

— F —

factitive verb: ettirgen fiil
factitive voice: ettirgen çatı
falling diphthong: alçalan ikiz ünlü
falling tone: alçalan ton
family of language: dil ailesi
feminine: dişilik
final phoneme: son ses
finite verb: çekimli fiil
first person: birinci şahıs
flapped: titrek ünsüz
flection: büküm
folk etymology: halk köken bilimi
frequency: sıklık
front vowel: ince ünlü
future: gelecek zaman
future: gelecek zaman kipi

— G —

geminat: ünsüz ikizleşmesi
geminat: ikizleşme
gender: cinsiyet

general linguistics: genel dil bilimi
genitival construction: belirli isim tamlaması
genitive: ilgi hali
genitive suffix: ilgi eki (ilgi hali eki)
gerund: zarf fiil
gesture language: işaret dili
glottal catch: hemze
glottis: ses yarığı
gradation: ikili şekil
grammar: gramer
grammatical subject: sözde özne
group grup
guttural: damak ünsüzü

— H —

haplology: hece yutulması
haplology: orta hece düşmesi
hard palate: ön damak
harmony: uyum
hendiadyoin: ikileme
hendiadyoin: eş anlamlı ikileme
hiatus: bağlayıcı ünsüz
hiatus: ünlü çarpışması
high tone: yükselen ton
historical grammar: tarihi gramer
historic present: geniş zamanın hikâyesi
homonym: eş sesli
homonym: eş seslilik
hyperhole: abartma

— İ —

idiolect: ağız
idiolect: kişi ağzı
idiolect: şahıs ağzı
idiom: deyim
imperative: emir kipi
imperative sentence: emir cümlesi
imperfect: hikâye
incontiguous assimilation: uzak benzeşme
incontiguous metathesis: uzak göçüşme
indefinite adjective: belirsizlik sıfatı
indefinite pronoun: belirsizlik zamiri
indetermined direct object: belirtisiz nesne
index: dizin
indicative: bildirme kipleri
indirect object: dolaylı tümleç
indirect speech: dolaylı anlatım
infix: iç ek
infinitive: mastar
inflexion: büküm
inflexion languages: bükümlü dil, bükümlü diller

initial phoneme: ön ses
 instrumental: vasıta hali eki
 instrumental case: vasıta hali
 intensive: pekiştirme eki
 interdental: peltek dış ünsüzü
 interjection: ünlem
 interjective sentence: ünlem cümlesi
 internal: iç ses
 internal flexion: iç büküm
 interrogative adjective: soru sıfatı
 interrogative adverb: soru sıfatı
 interrogative particle: soru eki
 interrogative pronoun: soru zamiri
 interrogative sentence: soru cümlesi
 intervocalic euphonic consonant: koruyucu ünsüz
 intonation: tonlama
 intransitive: geçişsiz
 intransitive verb: geçişsiz fiil

— J —

Judgement: hüküm
 Juxtaposed sentence: bağımsız sıralı birleşik cümle

— L —

labial: dudak ünsüzü
 labial assimilation: dil benzeşmesi
 labial assimilation: küçük ünlü uyumu
 labial attraction: dudak benzeşmesi
 labial harmony: küçük ünlü uyumu
 labialisation: dudaksıllaşma
 labio-dental consonant: dış-dudak ünsüzü
 language populaire: halk dili
 language: dil
 larynx: gırtlak
 lateale: avurt ünsüzü
 least effort: en az çaba kuralı
 letter: harf
 lexicology: kelime bilimi
 limitative: sınırlama eki
 limitative case: sınırlama hali
 linguistic affinity: dil akrabalığı
 linguistic atlas: dil atlası
 linguistic family: dil ailesi
 linguistics diachronic: art zamanlı dil bilimi
 linguistics: dil bilimi
 linguistic segmentation: dil akrabalığı
 liquid: akıcı ünsüz
 literary language: edebî dil
 little language: çocuk dili

loan: alıntı
 loan word: alıntı kelime
 local dialect: ağız
 local language: ağız
 locative: bulunma hali
 locative: deyim
 logical intonation: anlama tonlaması
 long syllable: uzun hece
 long vowel: uzun ünlü
 loss of voicedness: tonsuzlaşma
 low vowel: geniş ünlü
 long vowel: asli uzunluk

— M —

main clause: temel cümle
 main meaning: asıl anlam
 manner of articulation: boğumlanma tarzı
 masculine: erkeklik
 maxim: atasözü
 meaning: anlam
 meliorative: anlam iyileşmesi
 metaphor: deyim aktarımı
 metathesis: göçüşme
 mixed language: karma dil
 mixed suffix: aitlik eki
 mode: kip
 mode: tarz
 monosemic: tek anlamlı
 monosemy: tek anlamlılık
 monosyllabic languages: tek heceli diller
 mood: kip
 mood: tasarlama kipleri
 mood: tarz
 morpheme: morfem
 morphology: şekil bilgisi.
 mother language: ana dili
 mouth: ağız
 mutation: ünlü değişimi

— N —

name of profession: meslek ismi
 naming: adlandırma
 narrative: rivayet birleşik zamanı
 narrow vowel: dar ünlü
 nasal: geniz sesi
 nasal: geniz ünsüzü
 nasal: ön damak n'si
 nasalisation: genizsilleşme
 nasalised vowel: geniz ünlüsü
 national language: milli dil
 necessitative: gereklilik kipi

negation: olumsuzluk
 negation particle: olumsuzluk edatı
 negation particle: olumsuzluk eki
 negative sentence: olumsuz cümle
 negative verb: olumsuz fiil
 noise: gürültü
 neologism: yeni kelime
 neuter: cinsiyetsiz
 neuter: yansıız
 nominal root: isim kökü
 nominal sentence: isim cümlesi
 nominal stem: isim gövdesi
 nominative: yalın hal
 normativ grammar: ayarlayıcı gramer
 notation: kavram
 noun: isim
 number sayı:
 numeral: sayı adı
 numeral adjective: sayı sıfatı
 nursery language: çocuk dili

— O —

object: nesne
 object: belirtili nesne
 object: tümleç
 occlusive: patlayıcı ünsüz
 official language: resmi dil
 one peaked syllable: tek doruklu hece
 onomastics: ad bilimi
 onomatopoeia: yansılama
 opening: açıklık
 opening: açıklık derecesi
 opening: genişlik derecesi
 open syllable: açık hece
 optative: istek kipi
 oral: ağız ünsüzü
 oral: ağız sesi
 oralisation: ağızsılaşma
 oral vowel: ağız ünlüsü
 ordinal numeral adjective: sıra sayıları
 organs of speech: konuşma cihazı
 organs of speech: ses organları

— P —

palatal: ön damak ünsüzü
 palatal fricative: bısırtılı ünsüz
 palatal harmony: büyük ünlü uyumu
 palatalisation: incelleme
 parenthetical sentence: ara cümle
 participle: sıfat-fiil
 particle: edat

partielle assimilation: yarı benzeşme
 parts of sentence: cümlelerin öğeleri
 parts of speech: kelime türü
 passive verb: edilgen fiil
 passive voice: edilgen çatı
 past definite: görülen geçmiş zaman
 past indefinite: duyulan geçmiş zaman
 past participle: geçmiş zaman sıfat-fiili
 past tense: geçmiş zaman
 pause: durak
 peak of the syllable: hece doruğu
 pejorative: anlam kötüleşmesi
 perfect: görülen geçmiş zaman
 person: şahıs
 personal ending: şahıs eki
 personal pronoun: şahıs zamiri
 pharynx: boğaz
 phrynx: yutak
 phonation: ses oluşumu
 phoneme: ses birimi, fonem
 phonemics: ses bilimi
 phonetics: ses bilgisi
 phonetic substitution: ses karşılanması
 phonology: ses bilimi
 pleonasm: ek yığılması
 pluperfect: hikâye
 plural ending: çokluk eki
 plural of majesty: saygı çokluğu
 polysemantic: çok anlamlı
 polysemy: çok anlamlı
 polysemy: çok anlamlılık
 positive verb: olumlu fiil
 possessive construction: isim tamlaması
 possessive suffix: iyelik eki
 postpalatal: art damak ünsüzü
 postpalatal guttural: art damak ünsüzü
 postpalate: art damak
 postposition: edat
 potential verb: yeterlik fiili
 predicate: yüklem
 predicate noun: yüklem ismi
 predicative verb: cevher fiili
 predicative verb: ek-fiil
 prefix: ön ek
 prepalate: ön damak
 present: şimdiki zaman
 present: şimdiki zaman kipi
 present participle: faaliyet ismi
 primary sound: birincil ses
 primitive language: anadil
 principal times: ana zamanlar
 progressive assimilation: ilerleyici benzeşme
 pronominal "n" zamir n'si

pronominal suffix: aitlik eki
 pronoun: zamir
 pronunciation: telâffuz
 proper noun: özel ad
 prothesis: ön ses türemesi
 provincialism: taşra ağzı
 punctuation: noktalama tamlaması

— Q —

qualificative adjective: nitelik sıfatı
 quantity: nicelik

— R —

reciprocal middle: işteş çatı
 reciprocal verb: işteş fiil
 reflexive: dönüşlü çatı
 reflexive pronoun: dönüşlü zamir
 reflexive verb: dönüşlü fiil
 region of articulation: boğumlanma bölgesi
 regressive assimilation: gerileyici benzeşme
 regular syllable: tek doruklu hece
 reinforcement: pekiştirme eki
 relationship of languages: dil akrabalığı
 relative clauses: ilgilime cümlesi
 relative pronoun: ilgi zamiri
 relative pronoun: bağlama zamiri
 relative pronoun: ki bağlacı
 retention: duraklama safhası
 rhetoric: retorik
 rhythmic group: ahenk öbeği
 rhythmic pause: ahenk durağı
 root: kök
 rounded vowel: yuvarlak ünlü
 rounding: yuvarlaklaşma

— S —

scientific language: bilim dili
 script: yazı
 secondary meaning: yan anlam
 secondary stress: ikincil vurgu
 second person ikinci şahıs
 semantic axis: anlam eksenini
 semantic change: anlam değişmesi
 semantic extension: anlam genişmesi
 semantic extension: anlam genişlemesi
 semantic field: anlam alanı
 semantic restriction: anlam daralması
 semantics: anlam bilimi
 semantic transfer: anlam kayması
 semic analysis: anlam çözümlemesi
 semiology: işaret bilimi

semiotics: işaret bilimi
 semi-vowel: yarı ünlü
 sentence: cümle
 sentence of statement: bildirme cümlesi
 sentence stress: cümle vurgusu
 sentence tone: cümle tonu
 shortened genitival construction: belirtisiz isim tamlaması
 short syllable: kısa hece
 short vowel: kısa ünlü
 sibilant: hışırtılı ünsüz
 sign language: işaret dili
 simple form: yalın kelime
 simple noun: yalın isim
 simple sentence: basit cümle
 simple tense: basit zaman
 singular: teklik
 slang: argo
 soft consonant: tonlu ünsüz
 softening: yumuşama
 sonorisation: tonlulaşma
 sound: ses
 speech: konuşma
 speech: söz
 spirant: sızıcı
 spirant: sızıcı ünsüz
 spirantisation: sızıcılışma
 spoken language: konuşma dili
 stem: gövde
 stop: hemze
 stop: patlayıcı ünsüz
 stress: vurgu
 stressed syllable: vurgulu hece
 structural linguistics: yapılkıç dil bilimi
 structure: yapı
 stylistics: anlatım bilimi
 subject: özne
 subordinate clause: yan cümle
 substantive: isim
 substantive verb: cevher fiili
 substantive verb: ek-fiil
 suffix: son ek
 suffix of relation: nispet eki
 superlative: üstünlük derecesi
 stylistics: üslup bilimi
 syllable: hece
 syllabic equilibrium: hece denkleşmesi
 syllabic limit: hece sınırı
 synchronon: eşzamanlılık
 synchronic: eşzamanlı
 synchronic: eşzamanlı yöntem
 synchronic semantics: eşzamanlı dil bilimi
 syncope: orta hece düşmesi

syncope: iç ses düşmesi
 syncretism: ikili çatı
 synonym: eş anlamlı (kelime)
 synonymy: eş zamanlılık
 synonymous: eş anlamlı (kelime)
 syntax: cümle bilgisi

— T —

tapositional assimilation: yakın benzeşme
 tension: gerileme
 term: terim
 termination: işletme ekleri
 termination: çekim eki
 termination: fiil çekim eki
 third person: üçüncü şahıs
 time: zaman
 timeless: geniş zaman
 timeless: geniş zaman kipi
 tone: ton
 transcription: çevri yazı
 transitive: geçişli
 transitive verb: geçişli fiil
 transliteration: çevirme yazı
 transliteration: harf çevrimi
 trilled: titrek ünsüz
 triphthong: üçüz ünlü

— U —

unrounded: düz ünlü
 unrounding: düzleşme
 unstressed syllable: vurgusuz hece
 unvoiced consonant: tonsuz ünsüz
 uvula: küçük dil

— V —

velar: art damak ünsüzü
 velarisation: kalınlaşma
 velar lateral: art avurt ünsüzü
 verb: fiil
 verb of haste: tezlik fiili
 verb of predication: ek-fiil
 verb of process: oluş fiili
 verbal root: fiil kökü
 verbal sentence: fiil cümlesi
 verbal stem: fiil tabanı
 vide vowel: geniş ünlü
 vocabulary: kelime hazinesi
 vocalcards: ses telleri
 vocalic alternation: ünlü değişimi
 vocalisation: ünlüleşme
 vocational slang: özel dil
 voice: çatı
 voiced: tonlu ünsüz
 voiceless consonant: tonsuz ünsüz
 voicing: tonlulaşma
 vowel: ünlü
 vowel gradation: ünlü değişimi
 vowel harmony: ünlü uyumu

— W —

weak vowel: zayıf ünlü
 word: kelime
 word group: kelime grubu
 word-stress: kelime vurgusu
 writing: yazı
 written language: yazı dili

— Z —

zero-morpheme: sıfır ek

OSMANLICA DİZİN

— A —

adediyye-i tevziyye: üleştirme sayı sıfatları
ahvâl-i isim: isim çekimi
ahvâl-i ism: hal
akraba lisanlar: akraba diller
aksam-ı kelâm: kelime türü
alâmet-i fârika: ayırıcı işaret
asli kelimeler: temel kelime
asli sadâ: birincil ses
atf-ı beyan: açıklama cümlesi
atf-ı beyan: açıklayıcı

— B —

basit kelime: yalın kelime
bedel: açıklama cümlesi
bedel: açıklayıcı
belâgat: retorik
binâ: çatı
binâ-yı ma'lûm: etken çatı
binâ-yı meçhul: edilgen çatı
binâ-yı müşareket: işteş çatı
binâ-i mutâvaat: dönüşlü çatı
büyük âhenk kaidesi: büyük ünlü uyumu

— C —

cemî lâhikası: çokluk eki
cevher fiili: ek fiil
cezz-i ismi: isim kökü
cezz-i fi'li: fiil kökü
cins ismi: tür adı
cins-i sâlis: yansız
cümle-i basîte: basit cümle
cümle-i emriyye: emir cümlesi
cümle-i fi'liyye: fiil cümlesi
cümle-i iltizamiyye: istek cümlesi
cümle-i ismiyye: isim cümlesi
cümle-i istifhamiyye: soru cümlesi
cümle-i mask: devrik cümle
cümle-i menfiyye: olumsuz cümle
cümle-i müsbete: olumlu cümle
cümle-i nidâiyye: ünlem cümlesi
cümle-i tâli: yan cümle
cümlelerin unsurları: cümlelerin öğeleri

— D —

den'li me'ful: çıkma hali
derece-i müsâvât: eşitlik derecesi
derece-i tafdil: karşılaştırma derecesi
derece-i tafdil: üstünlük derecesi
durûb-ı emsal: atasözü

— E —

edat-ı isnâd: bildirme eki
edat-ı istifham: soru eki
edat-ı menfi: olumsuzluk eki
elfâz-ı mütecânise: eş sesli
elfâz-ı müteradife: eş anlamlı (kelime)
elifba: alfabe
elsine-i iltisakiyye: eklemeli diller
ezmine-i basîte: basit zaman

— F —

fail: özne
fail ismi: faaliyet ismi
fiil: fiil
fiil binası: çatı
fiil binası: çatı
fiil binası lâhikaları: çatı ekleri
fiil cezri: fiil kökü
fiilden müştak fiil: fiilden türeme fiil
fiilden müştak fiil lâhikası: fiilden fiil yapma eki
fiilden müştak isim: fiilden türeme isim
fiilden müştak isim: isim fiil
fiilden müştak isim lâhikası: fiilden isim yapma eki
fiil-i lâne: yardımcı fiil
fiil-i müşareket: işteş fiil
fi'l-i cevheri: cevher fiili
fi'l-i lâzım: geçişsiz fiil
fi'l-i ma'lûm: etken fiil
fi'l-i munsarif: çekimli fiil
fi'l-i mutâvaat: dönüşlü fiil
fi'l-i mukarebe: yaklaşma fiili
fi'l-i müteaddî: geçişli fiil
fi'l-i ta'cili: tezlik fiili
fi'l-i tasviriyye: tasvir fiili

— G —

gaip: üçüncü şahıs
gayr-i sarîh mef'ûl: dolaylı tümleş
gudrûf-ı halkavî: halka kıkırdak
gudrûf-ı tercihalî: ibriksi kıkırdaklar

— H —

haber cümlesi: bildirme cümlesi
haber edatı: bildirme eki
hal: şimdiki zaman
hal-i mücerred: yalın hal
hal zarfı: nitelik zarfı
hançere: gırtlak
hat: yazı
Haysumî sâmit: geniz ünsüzü
hazf ü takdîr: eksiltilim
hece-i meksûre: kısa hece
hikâye-i muzârî: geniş zamanın hikâyesi
hubûl-ı savtiye: ses telleri

— İ —

ilm - i esâlip: anlatım bilimi
ilm-i esvât: akustik
îlm-i iştikak: köken bilimi
ilm-i kavâid: gramer
ilm-i maanî: anlam bilimi
ilm-i sarf ü nahv: gramer
ilmü'l lisan: dil bilimi
ilmü'l-lûga: kelime bilimi
insiraf: büküm
isimden müştak isim: isimden türeme fiil
isim tasrifî: isim çekimi
ism-i cem': topluluk adı
ism-i cins: cins isim
ism-i cins: tür adı
ism-i fail: faaliyet ismi
ism-i meful: geçmiş zaman sıfat
ism-i mücerret: soyut isim
ism-i mürekkep: birleşik isim
ispât: olumluluk
istiare: deyim aktarımı
istifham zamiri: soru zamiri
istifham zarfı: soru zarfı
istikbal: gelecek zaman
istikbal: gelecek zaman kipi
işaret-i vasl: bağlama işareti
iştikak: türetme
izafet: ilgi hali
izafî-i muayyen: belirli isim tamlaması

— K —

kanun-ı sa'y-i ekal: en az çaba kuralı

kelâm: söz
kelime-i asliyye: temel kelime
kelime-i basite: yalın kelime
kemmiyyet: nicelik
kemmiyyet: sayı
keyfiyyet: cins, cinsiyet
kıyas: yakıştırma

— L —

lâhika: ek
lâhika-i mülkiyyet: iyelik ekleri
lâhika-i mütekaddime: ön ek.
lâbika-i tasgiriyye: küçültme eki
lâzım fiil: geçişsiz fiil
lisân-i erâzîl: argo
lisân-ı hezele: argo
lisân-ı millî: millî dil
lisân-ı muhtelif: karma dil
lisân-ı resmî: resmî dil
lisâniyat: dil bilimi
lûgat: sözlük

— M —

mânâ: anlam
mânâ-i aslî: asıl anlam
mânâ-i hakikî: asıl anlam
ma'lûm fiil: etken fiil
ma'rife: belirli nesne
mazî: geçmiş zaman
mâzi-i naklî: duyulan geçmiş zaman
mâzi-i gayr-i muayyen: duyulan geçmiş zaman
mebâbis-i sadâ: akustik
mebbas-ı savât-ı melfûza: ses bilimi
meçhul çatı: edilgen çatı
meful: tümleş
mef'ûl-i gayr-i sarîh: dolaylı tümleş
mef'ûlû gayri sarîh: belirsiz nesne
mef'ûlû gayri sarîh: belirsiz nesne
mef'ûlün anh: çıkma hali
mef'ûlün bih: yükleme hali
mef'ûlün bih gayri sarîh: belirsiz nesne
mef'ûlün fih: bulunma hali
mef'ûlün ileyh: yönelme hali
mef'ûlû sarîh: belirli nesne
menfî cümle: olumsuz cümle (kelime)
menfî edatı: olumsuzluk eki
mevsûf: tamlanan
miktar zarfı: azlık çokluk zarfları
miras kelime: eski kelime
mizmar: ses yarığı
muâdil fiil: karmaşık fiil(ler)
mubatap: ikinci şahıs

muhtelif kök: ikili kök
 muhteva: anlam yükü
 mukarebe fiili: yaklaşma fiili
 mukayese: karşılaştırma
 mukayese: karşılaştırma derecesi
 mutabakat: uygunluk
 mutavaat: dönüşlü çatı
 mutavaat fiili: dönüşlü fiil
 mutavaat zamiri: dönüşlü zamir
 muzâf: tamlanan
 muzâfun ileyh: tamlayan
 muzari: geniş zaman
 müzârî sîgası: geniş zaman kipi
 mübalâğa: abartma
 mücerret hal: yalın hal
 mücerret isim: soyut isim
 müennes: dişlilik
 müfret: teklik
 mühmelât: ikileme
 müphem zamir: Belirsizlik zamiri
 müpteda: özne
 mürekkep cümle: birleşik cümle
 mürekkep fiil: birleşik fiil
 mürekkep isim: birleşik isim
 mürekkep kelime: birleşik kelime
 mürekkep sıfat: birleşik sıfat
 mürekkip: birleşen
 müsâvât hali: eşitlik hali
 müsnedünileyh: özne
 müspet cümle: olumlu cümle
 müstesna: aykırı
 müşareket: işteş çatı
 müşareket fiili: işteş fiil
 müştak: türev
 müştak isim: türemiş isim
 müştak kelime: türemiş kelime
 müştak sıfat: türemiş sıfat
 müştak zarf: türemiş zarf
 müteaddî: geçişli fiil
 mütecanis kelimeler: eş sesli (kelimeler)
 mütemmim: tümleç
 müteradif: eş anlamlı
 müzekker: erkeklik

— N —

nahiv: cümle bilgisi
 nâib-i fail: sözde özne
 nakli mâzî: duyulun geçmiş zaman
 nefy: olumsuzluk
 nekre: belirtisiz nesne
 nidâ: ünlem
 nispet zamiri

— P —

Perde: ton

— R —

rabıt: bağlaç
 rivayet-i hal, rivayet-i istikbal, rivayet-i mazi: rivayet birleşik zamanı

— S —

sâdâ-i aslî: birincil ses
 sâit-i gayr-ı mebsût: dar ünlü
 sâit-i gayr-i şefevî: düz ünlü
 sâit-i memdûh: uzun ünlü
 sâmit: ünsüz
 sâmit-i hanekî: damak ünsüzü
 sâmit-i hayşûmî: geniz ünsüzü
 sâmit-i şefevî: dudak ünsüzü
 savt: ses
 savt-ı taklîdî: yansılama
 savtiyyat: ses bilgisi
 sedalî konson: tonlu ünsüz
 sedasız konson: tonsuz ünsüz
 sıfat: tamlayan
 sıfat-ı adediyye: sayı sıfatı
 sıfat-ı tavsifiyye: nitelik sıfatı
 sıfat-ı ta'yiniyye: belirtme sıfatı
 sîga-i muzârî: geniş zaman kipi
 sîga-i şartiyye: geniş zamanın şartı
 sîga-i şartiyye: şart kipi
 sîga-i temenni: dilek şart kipi
 sîga-i vücubî: gereklilik kipi
 siyâk u sibâk: bağlam
 sîga-i ihbariyye: bildirme kipleri

— Ş —

şart sîgası: şart kipi
 şefevî sâmit: dudak ünsüzü
 şive: ağız

— T —

ta'bir: deyim
 ta'bir-i mehcûr: eski kelime
 ta'bir-i metruk: eski kelime
 tâcil fiili: tezlik fiili
 tafdil derecesi: üstünlük derecesi
 talî cümle: yan cümle
 talî mânâ: yan anlam
 tasrif: çekim

tasrif-i ef'âl: fiil çekimi
 tasrifî lisan: bükümlü dil, bükümlü diller
 tasrif lâhikası: çekim eki
 tasrifli fiil: çekimli fiil
 tasviri fiil: tasvir fiili
 tayinî sıfat: belirtme sıfatı
 tayinli izafet: belirtili isim tamlaması
 belirsizlik zamiri
 tayin sıfatı: belirtme sıfatı
 tayinsiz izafet: belirsiz isim tamlaması
 tayinsiz sıfat: belirsizlik sıfatı
 tecanüs: eş seslilik
 tekerrür: sıklık
 telâffuz: boğumlanma
 tenafür: ses uyumsuzluğu
 tenkî: noktalama
 terâdûf: eş anlamlılık
 terâküm: ek yığılması
 tercihal kıkırdak: ibriksi kıkırdaklar
 terkib: tamlama
 terkib-i atfî: bağlaç grubu
 terkib-i ihmalî: eş anlamlı ikileme
 terkib-i ihmalî: ikileme
 terkib-i izafî: isim tamlaması
 terkib-i izafî-i gayr-i muayyen: belirsiz isim tamlaması
 terkib-i vafî: sıfat tamlaması
 tertipli cümle: bağimli sıralı birleşik cümle
 tesmiye: ikilik
 teşeddüd: ünsüz ikizleşmesi

tetabu-ı izafet: zincirleme isim tamlaması
 tevakkuf: durak
 tevakkuf: duraklama safhası
 tevzii sayı sıfatı: üleştirme sayı sıfatı
 tezat: karşıt anlamlılık

— U —

umumi linguistik: genel dil bilimi
 umumi lisanîyyat: genel dil bilimi

— V —

vasıl: bağlama
 vokal tenavüpleri: ünlü değişimi
 vücubî sigası: gereklilik kipi

— Z —

zamid: zamir
 zamir-i fi'li: şahıs eki
 zamir-i istifham: soru zamiri
 zamir-i mutavaat: dönüşlü zamir
 zamir-i müphem.
 zamir-i nispet: bağlama zamiri
 zamir-i şahsî: şahıs zamiri
 zarf-ı hal: nitelik zarfı
 zarf-ı istifham: soru zarfı
 zincirleme izafet: zincirleme isim tamlaması

92. 06. Y. 0151-575

001474